

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája

Jogtörténeti Alapprogram

Európai állam- és jogrendszerek modernizációja

Rácz Attila Gyula

Birodalomból Köztársaság

Az Oszmán Birodalom jogrendszerének modernizációja

Kemal Atatürk államreformjáiig

Doktori értekezés

Témavezető:

Dr. Kajtár István DSc, professor emeritus

Társtémavezető:

Dr. habil. Herger Csabáné egyetemi docens

Pécs 2017

Tartalom

I. Bevezetés	4. o.
1.1. Köszönetnyilvánítás	5. o.
1.2. A dolgozat célkitűzései	5. o.
1.3. Kutatási módszerek	7. o.
II. Az Oszmán Birodalom történelmi gyökerei és jogrendszerének alapvető jellemvonásai	9. o.
1. Az oszmán államiság kezdetei	11. o.
2. Az oszmán állam jogrendszere	16. o.
2.1. Sarí'á	18. o.
2.1.1. Az iszlám jog forrásai	19. o.
2.1.2. Az egyén önmagára vonatkozó normái	26. o.
2.1.3. Muamelat	28. o.
2.1.4. Ibadat	30. o.
2.2. Személyek jogállása a sarí'á alapján	36. o.
2.3. Családi jog	41. o.
2.3.1. A házastársak jogai	48. o.
2.3.2. A házasság különös formái	50. o.
2.3.3. A házasság felbontása	51. o.
2.4. Öröklés	54. o.
2.5. Vagyonjog	56. o.
2.6. Bűnök és büntetések	59. o.
2.7. Fatwa	69. o.
2.8. Kânûn-nâme, az emberkéz alkotta törvény	70. o.
2.9. A sarí'á bíróság és eljárása	72. o.
2.10. Rés a birodalom jogrendszerén: a kapitulációs szerződések	78. o.
3. Az Oszmán Birodalom alapkövei	84. o.
3.1. Az askeri rend	88. o.
3.2. Az oszmán hatalom központja: a díván	90. o.
3.2.1. A díván egy napja az aranykorban	94. o.
3.3. Timar rendszer	97. o.
3.4. Kul rendszer	101. o.
3.5. Millet rendszer	107. o.
3.6. A birodalom irányításának eszköze: a defter	112. o.

III. Reformtörekvések az Oszmán Birodalomban	117. o
1. Kezdeti reformkísérletek	119. o
2. Tanzimat korszak	126. o.
2.1. Gülhane Ediktum	128. o.
2.2. Islâhat Fermânı	133. o.
2.3. Az európai jog recepciója	137. o.
2.3.1. A magánjogi reform	141. o.
2.3.2. Nizamiye bíróságok	142. o.
2.4. Az oszmanli állampolgárság	146. o.
2.5. Első Meşrutiyet	150. o.
2.5.1. Kânun-u Esâsî	153. o.
3. Második Meşrutiyet	165. o.
IV. A török nemzetállam születése	171. o.
1. A nemzeti ellenállás jogi keretei	177. o.
2. A Nemzeti Paktum	184. o.
3. Az Oszmán Birodalom végnapjai	186. o.
4. A török nemzeti szuverenitás kivívása	190. o.
5. A Török Köztársaság születése	192. o.
6. A Török Köztársaság 1924-es alkotmányának jellemzői	196. o.
7. Atatürk államreformja	202. o.
7. 1. A Török Polgári Kódex	209. o.
V. Bibliográfia	214. o.
VI. Summary	231. o.

I. Bevezetés

Oszmán Birodalom félelmetes híru serege 1683 nyarán Kara Mustafa nagyvezír parancsnoklása alatt még erővel döngette Bécs város, és ezzel Európa kapuit. Kevéssel több, mint két és fél évszázad múltán, 1959-ben Törökország kérelemmel fordult Európa felé, mellyel csatlakozási szándékát fejezte ki az újonnan létrejött Európai Gazdasági Közösséghez. Sőt ebben az időpontban, 1952-től datálhatóan már a NATO-nak is tagja, amely számos nyugat-európai országot is sorai között tudott. Az utóbbi pár évtizedben Törökország hol erősebben, hol kevésbé elszántan fejezi ki szándékát az Európai Unióhoz való csatlakozás tekintetében. Ez alatt a két és fél évszázad alatt nem csak a kopogtatás módja az, amiben változás történt. Azt az Oszmán Birodalmat, amely a XVII. század végén mutatta legnagyobb földrajzi kiterjedését, ám fokozatosan zsugorodva és veszítve erejét a XIX. században már csak úgy emlegetik: „Európa beteg embere.” A birodalmat feszítő etnikai, vallási, gazdasági, politikai, és a hatalmi egyensúlyra épülő biztonságpolitikai, szövetségépítési kérdéseket összefoglalóan „keleti kérdés” néven is szokás volt említeni.¹ A kulturális, gazdasági, társadalmi jellemzők különbözősége mellett fontos kiemelni, hogy az ottomán állam Európa országaitól messze különböző államszervezési elvekre, azt gyökereiben meghatározó vallási rendszerre, ebből adódóan a nyugat-európai hagyományoktól, még ha figyelembe is vesszük az európai nemzetállamok jogrendszereinek különbözőségét, merőben eltérő jogrendszerre épült.

Nem túlzó tehát az állítás az, hogy ez alatt a két és fél évszázad alatt a Fényes Porta kapui olyan gyökeres változás szemtanúi lehettek, amely a jogtudomány, a jogtörténet számára is figyelemre méltó sajátosságokkal bíró, és szinte kimeríthetetlen vizsgálendő tárgykörrel szolgálnak.

Mindezeket figyelembe véve értekezésem középpontjában az az oszmán és török állam jogrendszerét átalakító folyamat és sarokpontjai állnak, amelyek egyszerre tanúi a több mint hat évszázadot megélt Oszmán Birodalom - virágzó, stagnáló, végül lassú, de mégis megállíthatatlanul hanyatlást hozó periódusain átívelő - fennállását lezáró agóniájának, és a Török Köztársaság képében való újjászületésének, melynek megteremtése, célkitűzései, jogrendjének fordulópontjai és eredményei tekintetében Kemal Atatürk személye és tevékenysége megkerülhetetlen fémjelül szolgál.

---

¹ Lásd: Lajtor László: A keleti kérdés története. Faust Imre Kiadása. Budapest. 1940.

A jogrendszer változásának vizsgálata kapcsán párhuzamosan két fő pillérnek szántam kiemelt figyelmet. Egyrészt azt, amely az állam felépítményét és működését, másrészt amely magánszemélyek közötti viszonyokat határozták meg.

1.1. Köszönetnyilvánítás

Mindenekelőtt hálás köszönetemet kell kifejeznem témavezetőmnek, Dr. Kajtár István DSc, a Pécsi Tudományegyetem ÁJK Egyetemes Jogtörténet tanszékvezetője, az MTA doktora, Professor Emeritusnak, aki koábbi szakdolgozatom és jelen értekezés elkészítésében is – a buktatókat elkerülendő – nagy gonddal, nem lankadó figyelemmel, meggondolandó és hasznos felvetésekkel, szeretetteljes intenciókkal terelte lépteimet a téma megközelítése felé. Továbbá Professzor úrnak köszönhető az is, hogy a témakeresés kapcsán felhívta figyelmemet arra a világra, amely kifejtése során a jogtörténet számára is rabul ejtő, izgalmakkal teli – amúgy számomra addig sem ismeretlen – kultúrával, évszázadokon átívelő folyamatokkal, történelemmel és kiemelkedő lehetőségekkel szolgáló világába jobban elmerülhettem. Mindemellett itt kell kifejeznem köszönetemet Dr. Herger Csabáné docens asszonynak rész-témavezetőként nyújtott segítségével.

Köszönet jár azon török barátainknak is, akik segítséget nyújtottak egyes kifejezések, fogalmak megértéséhez, pontosabban az általuk kifejezett viszonyrendszer értelmezésén túli átérzéséhez. Továbbá azért is hálás szívvel gondolok vissza az együtt töltött törökországi utazások emlékére, mert a török történelem olyan helyszíneire kalauzoltak, amelyekhez segítségük nélkül nem kerülhettem volna testközelbe, és persze azokért a kiadványokért, forrásokért is, amelyeket nagy haszonnal forgathattam értekezésem megírása alatt.

És Andreának.

1.2. A dolgozat célkitűzései

Számomra a kutatási téma különlegességét az adta, hogy nem egyszerűen egy állam jogrendszerének modernizációs folyamatát követtem végig, hanem az is, hogy a vizsgált időszak alatt olyan transzformáció zajlott le az Oszmán Birodalom jogi felépítményében,

amely egy vallási jogcsalád, az iszlám jogi kultúra, a sarí'á kiindulópontjáról az attól gyökeresen különböző kontinentális jogrendszer átvételére irányult, és amely végezetül egy európai modern nemzetállam kiépítését eredményezte. Célkitűzésként a transzformáció folyamatának legfontosabb jogi dokumentumait vizsgáltam, nem mellőzve a megszületésüket meghatározó történelmi és társadalmi környezet, a külső és belső politikai viszonyok által meghatározott kényszerítő körülmények, befolyásoló tényezők felvázolását. Valójában azt a reményteli előre lépésekkel, majd megtorpanásokkal tarkított, egyik jogrendszert lebontó, párhuzamosan egy másikat felépítő út mozzanatait, jellemzőit kívántam kitapintani és értekezésem eredményeként rögzíteni, amelyek végül a szuverén török nemzetállam közjogi kiépülését eredményezték. Végezetül a kemalizmus alapelveinek áttekintése után a köztársaság legfontosabb magánjogi joganyagának, a Török Civil Kódex bevezetésének körülményeit vettem számba.

Értekezésemben három részre osztva vizsgálom az oszmán-török jogrendszer jellemzőit, transzformációs tendenciáit és annak fontosabb állomásait. Időbeni keretét az Oszmán Birodalom aranykorától kezdve, a korai és XIX. századi reformjain keresztül az alkotmányos monarchia létrejöttéig, majd az 1918. évi Mudroszi fegyverszüneti megállapodástól és az 1923. évi Lousanne-i Békeszerződés aláírása közötti, továbbá az 1924-es török Alkotmány kihirdetése és a Kemal Atatürk államreformját magába foglaló időszak adja.

Az értekezés első részében először is fel kívántam térképezni az oszmán állam virágzó szakaszára már megszilárdult államrendszerének alapjait, elsődlegesen a birodalom felépítményét meghatározó jogi és igazgatási rendszer legfőbb jellemzőit. Számba vettem a kezdeti expanzió sikerességét biztosító, társadalom- és államszervezési elvekben megragadható jellemzőket. Tettem ezt azért is, mert az általunk ismert európai hagyományoktól annyira eltérő az a történelmi múlt, kulturális és vallási hagyomány, ami a sajátos oszmán jogrendszer tekintetében fennálló különbségeknek alapját adják. A kutatómunka során szükségesnek tartottam az iszlám hiten alapuló vallási jogcsaládba tartozó oszmán jogrendszer virágzó korszakában fennálló alapelveit és sajátosságait felfejteni, rögzíteni. Egyfelől azért is, mert ennek hiányában kevésbé lenne lehetséges értelmezni egy-egy társadalmi és jogi jelenség, fogalom tartalmát, szerepét, hatását, amelyek a változás szükségességét vagy gátját, mi több, egyszerűen lehetetlenségét is meghatározták. Másfelől azért, hogy minél teljesebben tudjam érzékeltetni a jogi és a kívánt társadalmi transzformáció nagyságrendjét.

A dolgozat második része a birodalom stagnálásának és lassú hanyatlásba fordulásának időszakától kezdődően mutatja be a birodalom felépítményében és jogrendszerében bekövetkezett változásokat. Már a XVIII. századtól megjelennek azok a vélemények és politikai szándékok, amelyek a lehetséges változások irányaként a felvilágosodás során megfogalmazott jogelvek és nyugat-európai államok jogalkotás példáit tartották követendőnek. Ekkor merült fel az megváltoztathatatlan kinyilvánított isteni eredetű iszlám jog megreformálásának, vagy legalább is a nyugat-európai jogrendszerekkel való összeegyeztethetőségének kérdése is. A korai reformkísérletektől kezdve - függően a hagyomány vagy a nyugati példa támogatóinak pillanatnyi hatalmi súlyától - hol jelentős előrelépések, hol a teljes visszarendeződésben elbukott kezdemények porhüvelyei szegélyezték az utat. Valóban érdemi eredményeket az a Tanzimat összefoglaló néven emlegetett korszak hozott, amely a Gülhane ediktummal vette kezdetét és az 1876-os Alapvető törvények kihirdetésével zárult. Kiemelt figyelmet fordítottam a korszak jogtörténeti szempontból kiemelt fontosságú dokumentumainak elemző bemutatására, nem hagyva figyelmen kívül az európai nagyhatalmak erőegyensúlyra törekvő, keleti kérdésben megfogalmazódott politikájának a birodalom reformtörekvéseire gyakorolt hatásait. A korszak teremtette meg a sarí'á hegemoniáját megtörő, a magánjog európai irányú fejlődésének lehetőségét, melyben jelentős szerepet játszott az idegen joganyag adaptációjával történt jogalkotás. Mivel az 1908-09-es alkotmánymódosítások jelentették az alkotmányos monarchia és a parlamentáris kormányzás kezdetét, ezért megkerülhetetlenül került a korszakot lezáró jogtörténeti vizsgálat tárgyai közé.

Az értekezése harmadik részének fő fókuszában először a függetlenségi háború küzdelmei során megszületett török állam külső és belső szuverenitása kivívásának közjogi folyamata, továbbá a köztársaság alkotmányának elemzése, majd a magánjogi reform, különösen a polgári kódex megalkotásának körülményei és jellemzői állnak.

1.3. Kutatási módszerek

Az értekezés témája a kutatási módszer tekintetében nem engedte meg, hogy a társadalomtudományi elemzés módszertanának csak egy módszerével közelítsem meg a vizsgálni kívánt tárgykört. Már csak azért sem, mivel a vizsgálat tárgya két jogi kultúra, két jogcsalád közjogi és magánjogi területét fedi le. Figyelemmel kellett lennem arra a

figyelmeztetésre, amit Rene David fogalmazott meg a következők szerint: „Elmúlt az a korszak, amikor azt hittük, hogy az egyetlen elfogadható gondolkodásmód az, amely Nyugaton érvényesül.” Ezért a kutatás módszerét szükségszerűen jellemzi interdiszciplinaritás. Ezért a történeti, a jogösszehasonlítás, tényvizsgálat, elméleti elemző és következtető módszerek jogtörténeti megközelítéssel alkalmazott használatára, kiegészült más társadalomtudományok, mint például a kulturális antropológia, szociológia, politológia, történettudomány és néprajz kutatómódszertani eszköztárával is. Ugyanakkor értekezésemben a döntően történeti módszert használtam az állami szervezetrendszer kialakítására szolgáló struktúraelvek, változásokat előidéző folyamatok és eredményeinek feltérképezésekor. Az elméleti elemző módszert jellemzően az alkotmányos dokumentumok szövegének vizsgálatakor alkalmaztam, amely kiegészült a jogösszehasonlító elemekkel. Előbbi eljárások adták alapját a következtető módszerrel megfogalmazott állítások alapját.

A török kifejezések esetében először kurzív jelöléssel a mai török helyesírás szabályai szerinti formát, az arab nyelvű kifejezések esetében a kiegészítő jelekkel bővített latin betűs, Jany János Klasszikus iszlám jog című művében közölt tudományos átírást használtam, majd a továbbiakban - mindkettőre vonatkozóan - a kiejtés szerinti magyar szóalakot alkalmaztam. A Korán szövegének idézése esetén Simon Róbert fordítását alkalmaztam. Az európai értelemben vett jogforrási szövegek közül magyar nyelven Mészáros Gyula fordításában A török alkotmány alaptörvényei címmel megjelent kiadványban hármát értem el, amelyeket török és angol nyelvű forrásokkal is egybevetettem. Az értekezés elkészítéséhez döntően angol nyelvű szakirodalomra támaszkodtam, ami néhány esetben értelmezési nehézségek forrását is adta, hisz az oszmán-török jogintézmények, társadalmi jelenségek nyelvi leírása tekintetében az angol kifejezések szótári meghatározása csak közelítően nyújtotta az eredetileg jelölni kívánt jelentésnek való pontos megfelelést.

Bizonyos török források és szakirodalom nem csak nyelvi szempontból nehezítették a kutatást, hanem átírás hiányában az archaikus, korabeli nyelvezet és írásmód használata is, ezért némely kifejezés értelmezése különösen sok fejtörést és kutatást eredményezett.

A harmadik részben a jogforrások és a szakirodalom vizsgálata mellett első sorban Atatürk kiadott beszédeit és visszaemlékezéseit tekintettem az események mozgatórugóit befolyásoló körülmények feltárásának alapjául.

II. Az oszmán állam történelmi gyökerei és aranykorának alapvető jellemvonásai

A hadtörténet számos nagy csatát tart számon, ám azon csaták száma már kevesebb, melyeket a történelemformáló szereppel is felruház az utókor megítélése azzal, hogy új irányokat szabtak, megtermékenyítő lehetőségeket nyitottak egy-egy térség államalakulatainak, népeinek történetében, társadalom- és művelődéstörténetében. Ilyenként lehet említeni a Kis-Ázsiában fekvő Van-tó észak-nyugati térségében fekvő Manzikert, vagy másként Malazgirt mellet 1071. augusztus 26-án vívott csatát is.² Ez a csata nemcsak pusztán két katonai erő, a keresztény Bizánc és a muszlim Szeldzsuk Birodalom, hanem két eltérő civilizáció képviselője közötti, végezetül a kisázsiai térség sorsát is befolyásoló összecsapásnak is tekinthető. A szeldzsukok fő hódítási szándéka első sorban az akkor már Egyiptomban székelő Fátimidák³ ellen irányult, akiket sikerült kiszorítaniuk Szíriából, sőt, még Jeruzsálemet is sikerült bevenniük.⁴ Valójában nem volt szándékuk Bizánc ellen harcolni, ám amikor IV. Romanosz Diogenész császár fenyegettetve érezve birodalmát és a megelőző csapás szándékától vezérelve nagyszámú sereget toborozva megindult ellenük, így már a szeldzsukok kénytelenek voltak felvenni a harcot. Miután a Nagyszeldzsuk Birodalom szultánja, Alp Arslan (1063-72) vezette, főleg könnyűlovas íjászokból álló sereg felmorzsolta a bizánci nehézpáncélos derékhadat, maga a császár is fogságba került, akit azonban később szabadon engedtek.⁵ Mondhatni, hogy ez a vereség indította el Bizánc belső hatalmi harcokkal, mi több, a kereszties hadak pusztító ténykedésével is tarkított, több évszázadig tartó lassú hanyatlását.

---

² Jr. Walter Emil Kaegi: The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia. *Speculum*. Vol. 39. No. 1 (Jan., 1964) 96-108. o.

³ A Fátimidák a Próféta lányától, illetve férjétől, Alitól eredeztették magukat. Dinasztiájuk bölcsője a dél-iraki Huzisztán térségére, a IX. századra tehető. Kizárólag Ali leszármazottjait tekintették imámnak, azaz Mohamed jogos utódjának. Hitük szerint majd eljő az igazi imám, a mahdi (a helyes úton vezérelt), és újra egységet teremtve a muszlimok közösségében, elűzi a trónbitorló szunnita kalifákat. Emiatti üldöztetésük során először Szíriába vetődtek, ahonnan tanaikat hirdető misszionáriusokat küldtek minden muszlimok lakta területre. Végül a berber törzsek erejére támaszkodva 910-ben Tunéziában sikerült megalapítaniuk a Fátimida Kalifátust. 969-ben Egyiptomot is meghódították, és az egyiptomi főváros, al-Fusztát mellett új negyedet építettek, amelyet ma is al-Káhiráh-nak (a.m. Győzelem) neveznek. 973-ban a kalifa Tuniszból ide tette át birodalma székhelyét. Mekka és Medina is elismerte fennhatóságukat.

⁴ Lásd bővebben: Steven Runciman: A kereszties hadjáratok története. Osiris. Budapest. 2002., Malcolm Billing: A kereszties hadjáratok. Hajja és Fiai. Debrecen. 2007.

⁵ Kaegi: i. m.

A X-XI. században a Belső-Ázsiából kiinduló népmozgások újabb és újabb hullámai számos török, jellemzően az oguz szövetséghez tartozó törzset toltak nyugati irányba. Azonban már a korai iszlám államok török eredetű rabszolgakatonái által kivívott sorozatos győzelmek is jelezték hadértéküket, melynek nyomán keletkezett a következő arab szóhagyomány:

*„A mindenható Isten mondja: van egy hadseregem, katonáit törököknek hívják. Valahányszor megharagszom egy népre, rájuk eresztem törökjeimet.”*⁶

A szeldzsukok manzikerti győzelme nemcsak a jellemzően nomád életmódot folytató török népcsoportok több évszázadig tartó beáramlása előtt nyitotta meg az Anatóliába vezető utat, hanem az iszlám civilizáció terjeszkedése előtt is.

A szeldzsukoknak kezdetben nem volt határozott politikai szándékuk az anatóliai térségben. Minthogy Bizánc kezéből már hatalmas területeket ragadtak ki, Alp Arslan megbízta egyik távoli rokonát, Süleyman Ibn Kutumus herceget, hogy szervezze tartományá hódításaik gyümölcsét. Hamarosan szeldzsuk tisztségviselők érkeztek, és megkezdték az államigazgatás szerveinek kiépítését.⁷ Így Anatólia oguz-törökök uralta területe formálisan is a Nagyszeldzsuk Birodalom résztartománya lett. Később a birodalom szétesését követő hatalmi űrben Szüleyman utódai, elsődlegesen II. Kiliç Arslan (1156-1192) uralkodása alatt Konya - a régi római Iconium - központtal, önálló török szultanátust hoztak létre, melyet Rúmszeldzsuk, Konyai Szeldzsuk vagy Iconiumi Szultanátusként is szoktak nevezni.⁸ Igaz ugyan, hogy a dinasztia névadója az iszlám hitet felvevő Szeldzsuk a nomád, oguz-török Kinik törzs vezetője volt, az anatóliai szeldzsuk uralkodóréteg azonban már jelentős mértékben elvárosiasodott, kultúrájukat pedig jellemzően perzsa és arab hatások uralták.⁹ Konya urainak bőkezű megrendelése vonzották a lehetőségeket kereső iparosokat, tudósokat és művészeket, akiknek jelentős része a szeldzsuk kultúra központi területeiről érkezett. Maga a török nyelv is alárendelt szerepet játszott, hiszen a magas műveltség, az irodalom, de a közigazgatás nyelve is perzsa volt. A régi nomád török hagyományait ezzel szemben közönségesnek, alacsonyabb rendűnek tartották.

---

⁶ Flesch István: A Török Köztársaság története. Corvina, Budapest. 2007. 16. o.

⁷ Bernard Lewis: Isztambul és az oszmán civilizáció. Gondolat. Budapest. 1981. 20. o.

⁸ William L. Langer – Robert P. Blake: The Rise of the Ottoman Turks and Its Historical Background, The American Historical Review, Vol. 37, No. 3 (Apr., 1932), 468-505. o.

⁹ Adorján Imre: Boldog istenként élni - Az iszlám misztika, a szúfizmus az anatóliai török népi vallásban. Barnaföldi Gábor Archívum. Budapest. 2000.

Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár <https://terebess.hu/keletkultinfo/adorjan1.html>

A mongol terjeszkedés hatásaként jelentkező átrendeződés újabb és újabb, többségében türkmén, valamikor az oguz törzsszövetséghez tartozó népet sodort Kis-Ázsia földjére. Végül a Szeldzsuk Szultánátus az 1243. évi mongol invázió súlya alatt megroppant, majd pár évtized alatt számtalan mongol vagy török eredetű dinasztia által uralt apróbb fejedelemségre szét hullva haladt végzete felé.¹⁰

Konyában a türkmén eredetű Karamán nemzetség alapított emírséget, akik azonban a szeldzsukok városias perzsa műveltségével szemben a nomád török harcosok törzsi hagyományával bírtak. Ezért Karamáni Mehmed bég hamarosan tisztázta a török nyelvhasználatot kötelezővé tévő 1277. május 15-én kelt fermánjában a kulturális identitás és hagyomány Anatóliára egyre inkább érvényesülő, iránymutató primátusát:

„Mától fogva a dívánban, a vallási szervezetekben, nyilvános helyeken, gyűlésen, a törökön kívül más nyelv nem használható.”¹¹

1. Az oszmán államiság kezdetei

Az iszlám terjeszkedés Délkelet-Európát érintő negyedik hulláma a nomád oszmán törökökhöz köthető, akik már a XIII. század végétől kezdve fenyegették Bizánc hatalmát.¹² Az a tény, hogy az iszlám hit túlsúlyba került Anatóliában, és hogy a terület feletti tényleges uralom fokozatosan kicsúszott a keresztény világ kezéből, ezeknek az újonnan jött, az iszlámmal már kapcsolatba került oguz törzseknek, továbbá a határvidéken hitharcot folytató *gāzī* katonai csoportoknak volt köszönhető. Ezek a körülmények teremtették meg a történelmi és társadalmi lehetőségét az Oszmán Birodalom kiépülésének is.

Az Oszmán-dinasztia, és egyben a birodalom bölcsőjeként a végnapjait élő Bizánc Anatóliában fekvő Bithynia tartományának keleti határaival közvetlenül érintkező, török eredetű, muzulmán hitharcosok alkotta parányi nyugat-anatóliai fejedelemség tekinthető, melyre egyébként a mai Törökország is úgy tekint, mint államiságának kiindulópontjára. Korábban a turáni mélyföldet lakó törökök a XIII. század első évtizedei körül khorasszáni

---

¹⁰ 1243. június 26-án Köse Dağ mellett egy mongol mellékerő megsemmisítette az anatóliai szeldzsukok seregeit, végig dúlták Anatóliát. Ezután a szultánátus a mongolok vazallus tartományaként élte utolsó évtizedeit.

¹¹ Adorján: i. m.

¹² Kajtár István – Herger Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs. 2013. 192. o.

szálláshelyükről Soliman törzsfő vezetésével mintegy félszázezren a mongolok elől a Kaukázus déli térségébe menekültek. Amikor Dzsingisz halála után Soliman vissza akart térni régi hazájába, az Euphrates folyón való átkelés közben a habok között lelte halálát, népe négy fia között osztatott meg. Egyik fia, Ertoğrul vezérlete alatt kisebb részük I. Aláeddin Kejkubád (1220–1237) konyai szultán védőszárnyai alatt keresett menedéket. Miután hősiesen részt vett a mongolok elleni harcokban, Ertoğrul jutalmul Anatólia északnyugati részében nyert gázi státusa mellé katonai javadalombirtokot.¹³

A dinasztia névadója Ertoğrul fia, Osman Gâzî, aki az iszlám világ kis-ázsiai *uc* (határterület) vidékén *gazâ*-t, azaz szent hitharcot folytató *gâzî*-k (hitharcosok), és az általuk birtokolt terület felet uralkodva az *uc-emîri* tisztséget örökölte apjától. Az *uc-emîri* a határvidéki terület vallási, katonai és közigazgatási vezetője is volt egyben. A mohamedán világban az emîr eredetileg vallási vezetőt, az uralkodót megbízottját, fejedelmet jelent, az oszmánoknál később azonban már csak mint magasabb beosztású közigazgatási tisztségviselő megnevezéseként őrződött meg. Az oguz törökök eredetmondájának tartott Dede Korkut kitabı című történetgyűjtemény még a törzsszövetség vezető törzséhez köti a káni tisztségét. Dede Korkut, az oguzok bölcse, aki „sokszor rejtett dolgokról is hírt adott”, isteni sugallattal így szólott:

*„Végezetül ismét Kayı törzse jut uralomra, és a kánságot senki ki ne szakítsa kezéből, amíg a végső idő el nem jön, s az utolsó ítélet el nem érkezik.”*¹⁴

Tehát a kán nemzetségében és személyében testesül meg a szövetséget alkotó nemzetségek, törzsek közössége feletti uralom középpontja, jelen esetben az oszmánok nemzetségi alapon szerveződő államiságának alapja. Ebben az időszakban mindemellett a nomád török társadalom nemzetségi-törzsi szerkezete a felbomlás egyre sokasodó jelét is adta. A költő Ahmedi a törökök eredetmondájában és egyben az első írott XIV. századi oszmán történeti forrásban így összegezte a gázi fogalmát:

„Allah vallásának eszköze (...) Allah szolgálja, aki megtisztítja a földet a sokistenhit mocskától (...) Allah kardja,”

Osman fia, dinasztijának folytatója, Orhan pedig ekként határozta meg önmagát:

---

¹³ Langer – Blake: i. m.

¹⁴ Dede Korkut könyve. Fordította: Adorján Imre és Puskás László. L1Harmattan, Európai Folklór Intézet. 2002. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár <https://terebess.hu/keletkultinfo/dedekorkut1.html> (2011. 08.10. 07:42)

„Szultán, a gázik szultánjának fia, gázi, a gázi fia (...) a végvidék ura, a világ hőse.”¹⁵

Az előbbieken alapján látható, hogy az oszmánok már nem egy nomád társadalom törzsi-nemzetségi keretei között kívántak vezető szerephez jutni. Hatalmukat és hatalmuk eredetének elismertetését nem egy törzsszövetségben betöltött hegemoniára törekvő nemzetség vezetői tisztsége által akarták törvényesíteni. A nyugat-anatóliai határvidéken a törzsi eredetű gázi fejedelmek az oszmánokhoz hasonlóan egy-egy határvidéki várost, erődített települést elfoglalva, majd bennük megtelepedve hamarosan megszabadultak törzsi kötelekeiktől.¹⁶ Így a leszármazáson, vagy a nomád hagyományok hipotetikus rokonsági rendszerén alapuló társadalomszerveződés helyébe egy merőben új csoportszolidaritási elv került, amelyet az iszlám hitűek vallási közösséghez, az ummához való tartozás biztosított számukra. A gázi vitézek számára annak az ígérete biztosított lelket és kart szilárdító erőt a szent hitharchoz, hogy aki Allah útján harcol, és hősi halált hal a hitetlenek elleni harcban, az mint *sahíd*, azaz mártír, nyomban a Paradicsomba jut, melyet a következő ája szavai támasztanak alá:

„Ne gondold azokról, akik megölettek Allah útján, hogy halottak (lennének)! Élők ők az ő Uruknál, (s égi eledellel) vannak ellátva.”¹⁷

Az törzsi szervezetrendszer fennállása mellett azonban Dede Korkut könyve is számos helyen erősíti meg a türk társadalom átalakulásának jeleit. Például Salur Kazán bég fia Uruz bég történetében Kazán megnevezései között találjuk a következő jelzőket is:

„a nincstelen gyengék reménysége, az árva vitézek támasza.”¹⁸

Usun Kodzsa fia történetében Egrek - vitézségét bizonyítandó - hitetlenek elleni portyára kért s kapott engedélyt az oguzok kagánjától. Ezt hírül adva saját nemzetségének csapatához további háromszáz, szabad jogállású dzsidás vitéz csatlakozott.¹⁹ A korai muszlim korban a gyengéket úgy jellemzik, mint olyanokat, akiknek nincs, vagy kicsiny, csekély erjű a nemzetségük és ezért védtelenek.²⁰ Ezzel közvetve azt támasztja alá, hogy a védtelenek nevezettek csoportszolidaritásának alapja még a leszármazás, tagjai vérségi

---

¹⁵ Lewis: Isztambul és az oszmán ... 44. o.

¹⁶ Halil Inalcik: Ottoman Methods of Conquest. *Studia Islamica* No. 2 (1954) 103-129. o.

¹⁷ Korán 3:169

¹⁸ Dede Korkut könyve.

¹⁹ Dede Korkut könyve.

²⁰ Simon Róbert: A korán világa. Helikon Kiadó. Budapest. 1987. 445. o.

kötelékkel kapcsolódnak csoportjukhoz. Ezzel szemben a Mohamed által közvetített igaz hitet vallók közösségének lehetősége a vérségi köteléken túlmutató, különböző ősökkel, kultúrával, nyelvvel rendelkező családokat, frátriákat, nemzetségeket, törzseket képes egységesíteni. Ez az azonos hit alapján álló közösség sokszorozottabban képes erőt mutatni riválisai felé és biztonságot nyújtani tagjainak, akiknek céljai és lehetőségei így messzebbre törők lehetnek vágyaik addigi horizontjánál. Ezen társadalomszerveződési elv sikerességét is igazolja Ertoğrul fia Osman vezette gázi emírség alapjain kiépült birodalom több évszázados története.

Az anatóliai szeldzsuk szultánok a határvidéken hitharcot folytató gázik katonai szervezetét különleges jogállásba emelve a központi államigazgatástól elkülönülten kezelték. Az oszmán uralom alapját a birodalom korai szakaszában lényegében a gázi státusú, sipâhî megnevezésű könnyűlovas harcosok jelentették. A keresztények elleni hitharc, vagy másként szemlélve a hit által legalizált zsákmányszerző hadjárat növelhette a törzs szállásterületét, gazdagságát, de egy a keresztények kezéből kiragadott terület megszerzésével kecsegtető hódító háború egyben lehetőséget adhatott egy-egy katonai vezető önállósodására is. Meg kell említeni, hogy a Próféta életének is szerves részét képezte a hit által legalizált rablóháború. A hagyomány szerint a Próféta és hívei, hogy a száműzetés alatt fenn tudják tartani magukat, időnként maguk is rajtaütöttek a mekkaiak karavánjain, majd a hadizsákmányt, továbbá a foglyok váltságdíját Mohamed egyenlően elosztotta harcosai között.²¹

Nemegyszer szervezett betelepítések segítették elő a nomád muszlimok megjelenését Anatóliában, sőt a XIV-XV. században már Trákiában és a Balkán más térségeiben is, amint az Âşikpaşazâde²² Gallipoli-félszigeten véghezvitt első hódításokról szóló krónikákban is olvasható:

„Süleyman Paşa, Orhan Gâzî fia jelenti apjának, hogy nagyszámú moszlim népesség szükségeltetik ezekre a meghódított földekre és erődökre. Szintén kérte, hogy

---

²¹ Mircea Eliade: Vallási hiedelmek és eszmék története. Osiris Kiadó. Budapest. 2006. 615. o.

²² Âşikpaşazâde, eredeti nevén Dervis Ahmed 1400 körül született Kelet-Anatóliában. Ükapja valószínűleg a híres költő, Âşikpaşa volt. 1437-ben részt vett II. Murád szerbiai hadjáratában, 1448-ban ott volt a második rigómezei csatánál, 1457-ben pedig részt vett a két szultánfi, Musztafa és Bajezid körülmetelési szertartásán és ünnepségén Edirnében. 1436-ban, Mekkában járt zarándoklaton. Fő művét, az Oszmán-ház történetét 1484-ben fejezte be. (Franz Babinger: Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig, 1927. 35-38. o.)

küldjön gâzi vitézeket. Orhan helyeselte és a Kara Arab nevezetű nomádokat telepítette Rum-ilibe, akik el is jöttek az ő földjére. Minden nap új és új családok érkeztek Karasiból. A jövevények megtelepedtek és elkezdték a gaztát (szent háború).’’²³

Sőt a szabad katonaelemekből állók rétegét csatlósként felszívta, tovább erősítve egy nem vérségi alapon szerveződő, hanem az iszlám hitűek vallási közösséghez való tartozáson nyugvó, új társadalommodell kiépülését.²⁴

Miután a XIV. század elején a szeldzsuk állam kisebb-nagyobb önálló emirátusra bomlott, az oszmánok megkezdik kétfrontos háborújukat: hol a balkáni államokban, hol a szomszédos anatóliai emirátusokban dúló belviszályokat kihasználva felváltva terjeszkednek nyugat és kelet felé. Az oszmán törökök sorra foglalták el a határ menti kisebb bizánci településeket. Amikor 1326-ban bevették az első jelentős várost, Burszát, amit a bimbózó államalakulat első székvárosává tettek meg. Az 1340-es években már a Márvány-tenger teljes keleti hosszában állnak szemben Bizánccal. 1346-ban Kantakuzenosz János császár segélykérő hívására átkeltek Európába. 1352-ben a Dardanellák nyugati partján megszállták Tzypmét, két év múlva a földrengéstől romba dőlt Gallipolit, s ezzel az oszmánok immár megvetették lábukat a tengerszoros európai oldalán is. A szeldzsukoktól független állam létrehozásának szándéka külsőségekben is kifejezésre jutott, mint például a pénteki ima a szeldzsuk uralkodó helyett már Osman nevét említi, fia Orhan, a dinasztia tagjai közül először pedig saját pénzt veret. A XIV. század második felének fő célkitűzése a terjeszkedés és az államszervezés tekintetében is a jövőbeni nagyhatalom megalapozása. 1361-ben az oszmánok kezére kerül Drinápoly, ami Edirne néven az oszmánok új fővárosa lett.²⁵ I. Muraddal (1362-1389) veszi kezdetét a balkáni országok módszeres meghódítása és egyben ebben az időszakban jönnek létre és szilárdultak meg az oszmán állam hadszervezetének, politikai és igazgatási intézményeinek alapjai.²⁶

---

²³ Inalcik: Ottoman Methods ...

²⁴ Lásd bővebben Ibn Khaldún: Bevezetés a történelembe. Arab eredetiből fordította, bevezette és kommentálta Simon Róbert. Osiris Kiadó. Budapest. 1995.

²⁵ Hegyi Klára - Zimányi Vera: Az oszmán birodalom Európában.

<http://mek.oszk.hu/08900/08980/08980.htm>

²⁶ Inalcik: Ottoman Methods ... i. m.

2. Az oszmán állam jogrendszere

Az oszmán állam felépítésének ideológiai alapját és jogrendszerét alapvetően az iszlám határozta meg, amely kezdetektől fogva nem pusztán vallásként, hanem a teljes társadalmat átfogó szervezőelv igényével lépett fel, ezért egyszerre jelöl vallást, politikát, erkölcsöt, közrendet, jogot és közösséget is.²⁷ Az iszlám hittételeinek és alapelveinek megfellebbezhetetlen alapját a *Qur'ān*,²⁸ Allah – az egyetlen és mindenható isten – Gabriel arkangyal által Mohamed próféta számára arab nyelven kinyilatkoztatott szent szavai adják, így megteremtve a „történeti istenkinyilatkoztatáson” alapuló legfiatalabb világvallást.²⁹ A kinyilatkoztatások Mohamed életének különböző szakaszaiban láttak napvilágot, amelyről elmondható, hogy Mohamed a már kinyilatkoztatott szövegrészeket sem tekintette véglegesnek: politikai céljainak megfelelően egy későbbi eltörölhetett egy korábbi, vagy megváltoztathatta tartalmát, vagy megtiltotta egy korábbi vers másolását.³⁰ A Korán szerint Mohamed a próféták sorában az utolsó, a próféták pecsétje,³¹ akivel befejeződött az isteni kinyilatkoztatások sorozata.³² Allah először száz lapot nyilatkoztatott ki: Ádámnak tízet, Sétnek ötvenet, Idrisznak harmincat, Ábrahámnak tízet, majd a *Taurat*, a Tóra következett, a négy könyv, amely Mózesnek küldetett, Dávidnak a *Zabūr*, a Zsoltárok. Jézusnak az *Ingīl*, az Evangélium küldetett, a legutolsó és teljes kinyilatkoztatás pedig maga a Korán.³³ Mohamed szerint a teremtés óta csak egyetlen igaz vallás létezik: az iszlám. Valójában minden korábbi próféta – Ádámtól Jézusig – az immár a Mohamed által kiteljesített iszlám hitet alapozta meg. Az egyetemes üzenet teológiai része mindig azonos volt: a létező egyetlen istenben való hit és a neki való engedelmesség. Ha nincs más

---

²⁷ Ádám Antal: *Bölcselet, vallás, állami egyházjog*. Dialóg-Campus. Budapest-Pécs. 2007. 193. o.

²⁸ *Qur'ān* (Korán) jelentése egyrészt az arab *qara'a* - hirdet, recitál, hangosan olvas értelmű - igéből képzett főnévi igenévi alakja, másrészt maga a kinyilatkoztatás, az Allah szavait tartalmazó könyv. A Koránt 114 szúrába (a szúra eredeti jelentése: kerítés), fejezetbe elrendezetten 6226 ája megnevezésű (jelentése: csoda) rövid verssor alkotja. (Simon: *A Korán ...* 476. o.)

²⁹ Helmuth von Glasenapp: *Az öt világvallás*. Gondolat. Budapest. 1987. 412. o.

³⁰ Glasenapp: i. m. 391. o.

³¹ Korán 33:40 „Mohammed nem apja egyetlen férfinak sem közületek, hanem Allah Küldötte és a Próféta Pecsétje.” Jelentése: Mohamed az Utolsó Próféta, aki után már nem küldetik több próféta az emberekhez, azaz személyében lezárult a próféta sora.

³² M. F. Gülen: *Allah küldötte, Mohamed*. A próféta életének elemzése.

<https://fgulen.com/hu/hungarian/914-alkotasok/allah-kuldotte-mohammed>

³³ Glasenapp: i. m. 393. o.

isten Allahon kívül, akkor a feltétlen behódolás az emberi teremtmény egyetlen logikus és elfogadható válasza, magatartása. Az iszlám így nem más, mint

„az isten iránti odaadás, belenyugvás az isten akaratába.”³⁴

Miképpen a Korán szavai is, az iszlám minden normája is Allahtól ered. Ő az, aki a világot és benne az embert is teremtette. Egyedül Allah birtokolja az abszolút autonómia cselekvésben megnyilvánuló képességét, minden élő és élettelen akaratának van alárendelve.³⁵

„Allah – rajta kívül nincs más isten – az élő, a magában létező. Nem vesz rajta erőt szendérgés, sem álom. Övé minden, ami egekben és a földön van. Vajon [az égi lények között] ki az, aki engedélye nélkül közbenjárhatna [a Feltámadás Napján]? Tudja azt, ami előtte van, és azt, ami mögötte van. Ők azonban nem fognak föl semmit az ő tudásából, kivéve azt, amit ő akar. Trónusa átöleli az egeket és a földet. Megőrzésük nem görnyeszti meg őt. Ő a magasztos és a hatalmas.”³⁶

Mivel mindegyikük Allah teremtő kezének nyomát viseli, következtetésképp egyedül csak Allah tudhatja, mi a legjobb az teremtményeinek, ezért magától értetődő, hogy törvényeket is alkotott számára.

„A hívő férfi, vagy a hívő nő nem választhat valamely dolgában, amelyben Allah, vagy az Ő Küldötte már döntött. Aki engedetlen Allahhal és az Ő Küldöttével szemben, az nyilvánvaló tévelygésben jár.”³⁷

A Koránban megfogalmazott normák betartása tehát nem más, mint engedelmeskedés Allah kinyilatkoztatások formájában megtestesült akaratának. Az *islām* szó jelentése önkéntes alávetés vagy meghódolás Allah akaratának, és aki aláveti magát ezen akaratnak: az a *muslim*. Az iszlám nem tartja fenn kizárólagosságát egy nép, törzs vagy etnikum számára, mint például a judaizmus. Ebből eredően iszlám földrészeken átívelően tudott mindenféle népet beolvasztani egyetemességre törő világába. Muszlimmá az válik, aki muszlimok előtt hitvallást tesz arról, hogy egyrészt tagadja a sokistenhitet:

„Tanúsítom, hogy nincs (más) isten, csak Allah,”³⁸

---

³⁴ Glasenapp: i. m. 369. o.

³⁵ Glasenapp: i. m. 394. o.

³⁶ Korán 2:255

³⁷ Korán 33:36

³⁸ Korán 47:19

másrészt vallja Mohamed prófétaságát:

„és tanúsítom, hogy Mohamed Allah prófétája.”³⁹

Ebből adódik, hogy a Koránban megjelenő szabályok betartása az egy igaz isten elfogadásának emberi magatartásban megjelenő formája. Ezzel szemben az a magatartás, amikor valaki nem a Koránban leírt törvényeknek megfelelően cselekszik, nemcsak azt jelenti, hogy az a személy nem engedelmeskedik Allahnak, hanem egyúttal meg is tagadja, ezért jogosan ki is érdemli mind az ő és követői közösségének haragját.

Az iszlám egy civilizáció kifejeződése, amely a hívők közösségének magatartási szabályrendszere és vallási hitelvek sajátos kombinációja is egyben. Allah törvénye olyan örök törvény, az evilági élet vezérfonala, amitől az ember földi boldogsága és üdvössége is függ. Míg az iszlám hitű ember saját magatartására ügyelve tartja fenn az isteni rendet, addig az emberkéz alkotta törvények esetében azok betartására ösztönző tényező a politikai hatalom megtorlásától való félelem, nem pedig Isten evilági áldásaiban, vagy a Paradicsom jutalmában való reménykedés.

Az iszlám összetett rendszere szerves egységet képez, ám fogalmilag két terület mégis elkülöníthető: az egyik a *dín*, azaz a hit, a másik pedig a jogi természettel rendelkező *sarí'a*.

2.1. Sarí'a

A sarí'a az élet minden területét áthatóan támaszt az emberi magatartásokra vonatkozóan általános érvényű követelményeket, mivel azt vallja, hogy az élet, vallás, ész, becsület és tulajdont érintő magatartás szabályozásával az evilági élet összes normája meghatározható.⁴⁰ Maga a Korán jelenti ki azt, hogy:

„Nem kerülte el a figyelmünket semmi sem az írásban.”⁴¹

---

³⁹ Korán 48:29

⁴⁰ Bóka János: Az iszlám jog alapjai. In: Bevezetés a jogrendszerek világába. (szerk.: Badó Attila – Loss Sándor). Nyitott Könyv. Szeged. 2003. 250. o.

⁴¹ Korán 6:38

Vagyis a sari'á a hívő ember minden életkörülményét rendezni kívánja, és lényegében nem különíti el a vallást a jortól.⁴² A sari'á eredetileg vízforráshoz vezető ösvényt jelentett, majd később vált a kifejezés az Allahhoz vezető út, és egyben a megfelelő magatartásra vonatkozó szabályrendszert jelentő ösvény, a muszlim hívő magatartásának iránymutató útját jelentő megnevezéssé. A sari'á más jogrendszerhez nem hasonlítható önálló jellemzőkkel bíró normarendszer. A sari'á alatt tág értelemben a korán vallási előírásainak megfelelő normák szerinti magatartásra való törekvés, míg szűk értelemben a klasszikus iszlám jogtudományi által kialakított hagyományos jogrendszerek megnevezése.⁴³ A sari'á alapvetően az isteni jog értelmezése által kivilágított normarendszer, ami tartalmaz ugyan jogi rendelkezéseket, de nem tagozódik az európai értelemben vett jogágakra. Jogi természetében főleg a vallási életre vonatkozó előírásokat tartalmaz, továbbá a családi jogi és „polgári” anyagi jogi viszonyokat rendezi, amely mellett némi büntetőjogi és eljárásjogi regulát foglal magába. Itt kell felhívni a figyelmet René David következő megállapítására: miszerint a legfőbb különbség az iszlám jog és amellet, hogy keresztény kánonjog nem isteni kinyilatkoztatás eredményeként született az, hogy utóbbi nem törekedett a hiten kívüli élet, a világ életet szabályozó normák feletti primátus megszerzésére.⁴⁴

2.1.1. Az iszlám jog forrásai

Az iszlám jog fő forrása a *Qur'ān*, a Szent Könyv, maga az isteni kinyilatkoztatás. Benne minden szó Allahtól származik, ezért olyan szilárd alap, aminek emberi teremtmény általi megváltoztatása, módosítása, felülírása istentagadással lenne egyenlő. Habár ez az iszlám fő jogforrása, és amellet hogy tartalmaz például konkrét büntetőjogi, vagy családjogi elemeket, jogkövetkezményeket is, mégsem tekinthető törvénykönyvnek. Az iszlám jog tudósai inkább szabadabban értelmezhető általános jogelveket szűrtek le belőle. Az iszlám jogrend keletkezése merőben eltér az európai értelemben vett jogalkotás folyamatától. A jogszabály nem törvényhozáson alapul, hanem a már eleve létező normaanyag megismerésén. A Korán szövegeiben rejlő törvények értelmének felfedése a

---

⁴² Bóka: i.m. 250.o.

⁴³ Kajtár-Herger: i. m. 193. o.

⁴⁴ Kondorosi Ferenc – Maros Kitti – Visegrádi Antal: A világ jogi kultúrái – a jogi kultúrák világa. Napvilág Kiadó. Budapest. 2008. 145. o.

közösség, és kiemelten az írás ismerőinek, a tudósoknak fő kötelezettsége, akik a források helyes értelmezése útján állapítják meg az isteni jogba tartozó szabályok tartalmát, egyes esetekre való alkalmazhatóságát.

Másik alapvető forrás a *sunna*, ami Mohamed tetteiről, mondásairól, életmódjáról, és élete folyamán a legkülönbözőbb helyzetekben való viselkedését, cselekedeteit, az azzal kapcsolatos megnyilvánulásait feljegyző gyűjtemény. Az iszlám szerint az ember a jó és a rossz tetteinek mérlege alapján kerül a paradicsomba vagy a gyehenna tüzébe.⁴⁵ Mivel Mohamed állt a legközelebb Allahhoz, ezért az ő vallási gyakorlata, tettei, szokásai mintaértékűek. Mohamed nemcsak vallásalapító volt, hanem hívő, hadvezér, politikus, kereskedő, férj és családapa is egyben. A sunna tulajdonképpen Mohamed példaértékű szokásait jelenti,⁴⁶ akihez hasonlónak válni egyenesen üdvözítő. Mohamed példája vagy vallási kötelezettségként jelenik meg, vagy legalábbis tanácsolt viselkedésként. A sunna alapját az *al-hādīṭ* alkotja. A hadiszok szájhagyomány útján terjedő közlések voltak, amelyeket a Mohamed halálát követő két évszázadban vallástudósok gyűjtöttek össze, és azok igazolták, akik a Prófétával együtt éltek, vagy megbízható hírt kaptak felőle.⁴⁷ Emellett a régi muszlim közösségek szokásai is megtalálhatók benne,

*"tekintet nélkül arra, hogy létezik-e rá nézve szóbeli úton közölt hagyomány vagy sem. (...) a dolog természetéből következik, hogy egy hadiszba foglalt norma szunnának számít; az azonban nem szükséges, hogy a szunnára mindig megfeleljen egy hadisz, amely azt szentesíti. Könnyen előfordulhat, hogy egy hadisz tartalma ellentmond a szunnának (...)"*⁴⁸

Mohamed a halála előtti búcsúbeszédében így alapozta meg a sunna forrásértékét:

*„Ő emberek, utánam már nem jön több próféta vagy küldött, és nem születik új vallás. (...) Két dolgot hagyok nektek: a Koránt és az én Szunnámat, ha ezeket követitek, nem tévelyedhettek el.”*⁴⁹

---

⁴⁵ Korán 11:23; 11:16

⁴⁶ Korán 33:21 „Allah küldöttében pedig szép példaképek van...”

⁴⁷ Abu-l-A'lá Mawdudí: Az iszlám alapelvei. Magyarországi Muszlimok Egyháza. Budapest. 2007. 124. o.

⁴⁸ Goldziher Ignác: A hadisz kialakulása. In: Goldziher Ignác: Az iszlám kultúrája I. Gondolat. Budapest. 1981. 200. o.

⁴⁹ Martin Lings: Az iszlám prófétája. Hanif Iszlám Kulturális Alapítvány. Budapest. 2003. 362. o.

A fentiekre tekintettel amennyiben a szunna vallási előírásnak tekinthető, akkor a sarí'á része, tehát annak nem megfelelően cselekedni bűn, ha csak tanácsolt dolog, akkor elmulasztani ugyan nem bűn, megtenni viszont mindenképpen ajánlatos és áldásos. Mohamed prófétai hagyományának tulajdonképpen a hadiszokból leszűrt, a szunnában megjelenő ideális magatartási modell tekinthető, melynek jelentős szerepe volt az iszlám jog értelmezésében és gyakorlati alkalmazásának kialakításában.

A sarí'á keretén belül a IX-X. századra kristályosodott ki az európai jog, vagy a jurisprudentia, a jogtudomány fogalmához talán legközelebb álló *fiqh*, amely a sarí'á helyes értelmezésének, gyakorlati alkalmazásának elméleti és módszertani háttere.⁵⁰ A *fiqh* szó általános jelentését az európai jog értelmében használhatjuk, de tulajdonképpen felfogást, megértést jelent. A *sarí'a* és *fiqh* kapcsolata úgy foglalható össze, hogy az előbbi jelenti Isten rendelkezéseit, míg az utóbbi a módot, eljárást, amivel értelme felfejthető.⁵¹ Az iszlám jog tudósa, a *faqīh* az, aki megérti Isten akaratát és miután értelmezte, átformálja a közember számára érthető gyakorlati útmutatásokká. A sarí'á és a *fiqh* – némiképp leegyszerűsítve – úgy viszonyul egymáshoz, mint az elmélet és a gyakorlat. Funkciója tehát abban ragadható meg, hogy a Koránon és a szunnán alapuló iszlám törvények, szabályok, jogként értelmezhető elvek gyakorlati alkalmazását tegye lehetővé. A *fiqh* két részre bontható: egyik az *uṣūl al-fiqh*, a *fiqh* gyökere, a másik *furu al-fiqh*, vagyis a *fiqh* ágazatai.⁵² A *furu*, a „tétéles jog kategóriája” magában foglalja az anyagi jog és az eljárásjog szabályait. Megkülönböztethető benne a „polgári jogi”, azaz ami nem vallási életre, hanem a hétköznapi életre vonatkozik, és a büntetőjogi szabályozás.

A *fiqh*, a jog gyökere tulajdonképpen a törvénytudomány módszertana, azaz hogy hogyan kell az írott jogforrásokat alkalmazni, míg a *furu* lényegében az a hatályos törvény, amely az egyes adott esetekre vonatkozik. Az iszlám jog tovább fejlesztésének, átalakításának elméleti lehetőségét az az elv biztosította, hogy amíg Allah parancsai örökkön-örökké, megváltoztathatatlanul állnak fenn, ezért az isteni kinyilatkoztatás mindenkor egy és ugyanaz, *fiqh* figyelembe tudja venni a társadalmi, gazdasági folyamatokat, változásokat, ezért szűk keretek között ugyan, de a normarendszer dinamikusabb része.⁵³ A következő módszerek álltak a jogtudósok rendelkezésére,

---

⁵⁰ Jany János: Klasszikusklasszikus iszlám jog. Gondolat Kiadó. Budapest. 2006. 57. o.

⁵¹ Jany: Klasszikus ... 57. o.

⁵² Jany: i. m.

⁵³ Durich Huszein Hilmi: Iszlám vallástörténelmi tükör. Budapest. Pallas Irod. és Nyomdai E.T. 1935. 6. o.

amelyek egyrészt felépítették a sarí'á „tényállási” alapjait, másrészt a későbbi korokban biztosították a mozdíthatatlan fő források mellett a folyamatosan mozgásban lévő társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás lehetőségét. A fiqh négy ágazatból áll, úgymint:

Ibadat jelenti az öt pillért, amelyen az iszlám hit nyugszik, az imádatra és a rituálásra vonatkozó előírásokat tartalmazza:

- *šahāda* - a hit megvallása: „Nincs más Isten, csak Allah, és Mohamed az ő prófétája”;
- *salāt* - Mekka felé fordulva napi ötszöri imádság;
- *zakāt* - a kötelező alamizsnaadó a szegények megsegítésére és a vallási intézmények támogatására;
- *sawm* - a muszlim holdnaptár szerinti Ramadán havi böjt, amikor napkeltétől napnyugtáig tilos enni, inni, dohányozni, nemi életet élni;
- *haġġ* - a mekkai zarándoklat, a hívő életben legalább egyszer.

Munakehat: családi viszonyok: házasság, házasság felbontása, öröklés, stb.;

Mu'amelat: születéssel szerzett jogok, érdekek, bérlet, adásvétel, stb.;

Uqubat: a bűncselekmények és büntetések meghatározása: például a *kisas* a bosszú törvénye, részegség, *sirkat* a lopás, *zina* a paráznaság, *kazf* a nő paráznasággal való rágalmozása, *riddet* jelenti az elszakadást a vallástól, és ezek büntetése. ⁵⁴

Az *iġmā'*, vagyis a konszenzus.⁵⁵ Az idzsma az '*ulamā*,⁵⁶ a jog fejlesztésére és kinyilatkoztatására hivatott és elismert vallástudósok egybehangzó vélekedése, közmegegyezése, amelyből jogszabály vagy jogintézmény jöhet létre. A közösséget érintő vitás kérdések közös megegyezéssel történő elrendezését iszlám kiemelt jelentőséget tulajdonít, melynek fóruma a sura, a tanácskozás.

---

⁵⁴ Jany: i. m

⁵⁵ Kondorosi – Maros – Visegrádi: i. m. 145. o.

⁵⁶ Az '*ālim* jelentése tudós, írástudó, vallási szakértő. Az elnevezés általában a kánoni tudomány képviselőire vonatkozik. Többes számú alakja az '*ulamā*, egyben a tudósok, szakértők, vezetők tanácsát is jelentheti, amelynek tagjai lehetnek: vallási funkciót ellátó személyek (kádi, muftik, mecsettanár) mellett a jogászok, tanítók, főhivatalnokok, politikai és katonai vezetők. A török birodalomban az uléma tagjai közül az első számú, legfelsőbb vallási vezető a Seikh-ül-islam volt. (Jany: Klasszikus iszlám jog.)

„(...) akik Urukra hallgatnak, elvégzik az isentiszteletet és (...) megtanácskozzák egymás között az ügyeket”⁵⁷

A Próféta hagyománya is megerősíti ezt a gyakorlatot olyan kijelentésekkel, miszerint „az én gyülekezetem sohasem téved”, vagy amit a muszlimok helyesnek találnak, azt Allah is helyesnek találja”.⁵⁸ Ennek alapján a kádi, azaz a bíró nem csak a Koránban és a hagyományokat összefoglaló gyűjteményekben keresheti döntésének indoklását, hanem azokban a könyvekben is, amelyek az idzsma által elfogadott megoldásokat tartalmazzák. Az idzsma körülhatárolt és lezárt egy jogi tényállási kört, tehát konszenzus esetén a későbbi generációk nem vizsgálhatták felül, nem állapíthatnak meg attól eltérő normát, így jogforrássá vált.⁵⁹

A *qiyās* az analógiát jelenti.⁶⁰ Az analógián alapuló ítéletnek oly esetben volt létjogosultsága, amikor egy eset megoldásának alapjául sem a Koránban, sem a szunnában sem volt fellelhető szövegszerű utalás, ekkor más esetekkel való összehasonlítás alapján hoznak döntést. Így a kijász egyfajta precedensjog, miszerint a korábbi hasonló esetek ismert megítélését veszi alapul. Jogforrási jelentőségét illetően az többnyire jogértelmezési és jogalkalmazási módnak tekinthető.⁶¹

Az idzsma és a kijász által kikristályosodott norma ugyanolyan kötelező erővel bír, mint a legfőbb forrásokból származó jog, így az egyik legfontosabb módszerei a Korán és a szunna értelmezésének, fejlesztésnek, és egyben a későbbi korok halandói által létrehozott forrásai is az iszlám jognak.⁶²

Az *iğtihād* - a magánvélemény - úgy határozható meg, mint valamelyik kérdés részletes tanulmányozására tett erőfeszítés, amikor konkrét Koránban vagy szunnában lévő utalás, illetve konszenzus és analógia híján az *'ālim* egyénileg kialakított véleményével, az iszlám jogforrások lehetőségeinek határait túllépve, a továbbgondolás útján megküzd egy eset megoldásáért, amely az iszlám struktúrában akár jogfejlődést is eredményezhetett.⁶³ Mivel a IX-X. századra a jogtudósok úgy vélték, hogy konszenzusaik

---

⁵⁷ Korán 42:38

⁵⁸ Bóka: i. m. 253. o.

⁵⁹ Jany: Klasszikus ... 154. o.

⁶⁰ Kondorosi – Maros – Visegrádi: i. m. 145. o.

⁶¹ Jany: Klasszikus ... 164. o.

⁶² Jany: A világ főbb jogrendszerei. A nem-nyugati jogi kultúrák.

[https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/jany_janos-](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/jany_janos-a_vilag_fobb_jogrendszerei(2).pdf)

[a_vilag_fobb_jogrendszerei\(2\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/jany_janos-a_vilag_fobb_jogrendszerei(2).pdf)

⁶³ Jany: Klasszikus ... 184. o.

minden lehetséges magatartási kört kimerítették, az idzstihád kapui bezárultak., azaz nem engedtek több teret az egyéni vélemény számára.⁶⁴

Az iszlám első négy évszázadában több *madžhab*, azaz vallásjogi iskola fejlődött ki, amelyek abban térnek el egymástól, hogy melyik jogértelmezési és alkalmazási módszert tartják leginkább elfogadhatónak.⁶⁵ A *hanafī* madzhab alapítója, Abu Hanífa (699–767) későbbi jogtudóssá vált kúfai kalmár után kapta elnevezését, amely jellegzetessége a fennálló gyakorlattal szembeni türelem, a Koránra, az idzsmára és a *ra'y*, a józanészre alapozott érvelés elfogadása. A hadiszokat azonban fenntartásokkal kezelte. A muszlim jogtudomány, a fikh elismert szakértőjeként síkra szállt az Omajjádok legitimitása mellett. Tanítása szerint az alattvalók részről tanúsított jámborság és a vallási türelem az uralkodókat is megilleti, amennyiben azok megérdemlik. Tanításának központi eleme a közösség és az uralkodó viszonya, amelynek vonatkozásait szörszálhasogatásig menő vitákban finomítottak, amíg az igazságos társadalomról alkotott Korán-képet a valós viszonyokhoz igazították. Mivel a hanafita iskola nagy teret enged a személyes értékelésnek, rugalmasabbnak és szabadabbnak tartották. Az elismert jeles személyek egyéni, józan észre alapított vélekedésének jogforrási erőt tulajdonító a törekvés a Szíria területén továbbélő római jog hatását tükrözi.⁶⁶ Abu Hanífa úgy vélekedett, hogy a jogtudósnak akkor is képesnek kell lennie helyes jogértelmezést, ítéletet alkotni, ha az adott kérdésben nincs a hadiszokban vagy a szunnában odailló példa. Ezek alapján később sokkal alkalmasabb volt arra, hogy a multikulturális, soknemzetiségű és vallású Oszmán Birodalom jogrendszerét meghatározó jogi irányzattá váljon.⁶⁷

A *mālikī* madzhab - alapítója Málík Ibn Anasz, akinek nevéhez fűződik az első hadisz-gyűjtemény is - jellemzője a Koránra és a szunnára való hagyatkozás, a *ra'y* és a kijász elutasítása, emellett az idzsmá előtérbe helyezése.

Az *šāfi'ī* madzhab Muhammad Ibn Idrisz as-Sáfíi után kapta nevét. Fő forrásnak fogadta el a Koránt, a szunnát és a kijászt, az idzsmát kevésbé tartotta jelentősnek. Nevéhez köthető az első jogelméleti összefoglalás és hatására alakult ki a hadisz-tudomány.

Az *hanbalī* madzhab - Ahmad Ibn Hanbal után elnevezve – tanítása radikális konzervativizmuson, a teológiai hangsúlyán, a Korán és a szunna kizárólagosságá, a *ra'y*

---

⁶⁴ Jany: i. m.

⁶⁵ Kajtár-Herger: i. m. 193. o.

⁶⁶ Bóka: i. m. 254. o.

⁶⁷ Abu-l-A'lá Mawdudi: i. m. 124. o.

elvetésén, a kijas és az idzstihad korlátozásán, és az idzsmá iránti érdektelenségén alapult. Központi szerepként tekintett az umma hitéleti egységére, az uralkodó teokratikus felelősségére.

A sari'á három különböző viszonyrendszert szabályoz: az egyén és teremtőjének kapcsolatát, az egyén kapcsolatát önmagával, valamint az egyén és társadalom kapcsolatát.⁶⁸ Ennek alapján a fiqh a *mukellej*, a cselekedet elkövetőjének cselekvéseit veszi elemzése központjaként. Ibn Khaldún megállapítása szerint a fiqh

„Allah törvényeinek az ismerete, amelyek arra vonatkoznak, hogy a jogilag felelősségre vonható mozlímoknak a cselekedetei mennyiben kötelezőek, tilalmasak, ajánlatosak, elvetendőek vagy megengedhetőek.”⁶⁹

A fiqh szabályai között különbséget tehetünk aszerint, hogy *farz*, azaz a parancs határozottan kimondott-e, vagy *mendub*, csak javasolt. Ha egy cselekedetet kifejezetten tiltott, akkor az *haram*, ellenkező esetben *mekruh*nak számít. Abban az esetben, ha az egyén döntheti el, hogy miként cselekedjen, akkor az *mubah*.⁷⁰

A hanefita iskola követői a sari'á szabályait hét lehetséges magatartásra osztják:

Fard a Koránban lefektetett, Allah által előírt egyértelmű és szigorú kötelezettség. Ilyen a minden muszlim számára előírt öt alapkötelesség. A hanefita iskola két részre bontja a fardot. A *fard ayn* minden felnőtt és tudatánál lévő muzulmán férfi és nő számára előírt kötelezettség. Ezzel szemben a *fard kifaya* olyan kollektív kötelezettség, amelynek felelőssége az egész felnőtt muszlimokból álló közösséget terheli. Ebben az esetben a közösség bármely tagja által is teljesül a kötelezettség, a többiek felelőssége megszűnik. Teljesítése révén Allah jutalmára számíthatnak, ellenkező esetben mindannyian bűnösök előtte. Aki megtagadja a fard kötelezettséget, az *khafir*-rá, hitetlenné válik.⁷¹

Wajib az Allah által szigorúan megparancsolt cselekvés, de ez olyan parancs, ami nem a Koránból, hanem hadísból vagy kijaszból származik. Az ilyen előírás teljesítése jutalmat érdemlő, mellőzése büntetést eredményez, de elkövetője nem számít hitetlennek.⁷²

---

⁶⁸ Abu-l-A'lá Mawdudi: i. m.

⁶⁹ Kondorosi – Maros – Visegrádi: i. m. 145. o.

⁷⁰ Heka László: A sari'a jog fejlődése és alkalmazása a délszláv térségben. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LXVIII. Fasc. 10.
http://acta.bibl.u-szeged.hu/37913/1/juridpol_068_fasc_010.pdf

⁷¹ Heka: i. m.

⁷² Heka: i. m.

Mendub vagy *sunnet* az, amit javasolt elvégezni, mert azt Allah megköveteli, de nem olyan egyértelműen, mint az előző két esetben. Aki végrehajtja a cselekedetet, annak jutalom jár, ellenkező esetben viszont nem büntetendő.⁷³

Haram mindaz, amit Allah egyértelműen szigorúan betiltott, és az ilyen jellegű cselekvés nem csak evilági, hanem túlvilági büntetéssel is jár.⁷⁴

Mubah alá azok a cselekmények sorolhatók, amelyek a sari'á szerint se nem parancsoltak se nem tiltottak, tehát engedélyezettek, a végrehajtásukért, vagy nem teljesítésükért nem jár sem jutalom, sem büntetés.⁷⁵

Mekruh-i tahrimen olyan cselekvés, melyet a hadisz betiltott.⁷⁶

Mekruh-i tendihen inkább tiltott, mint engedélyezett cselekvés, amelyről nincs egyértelmű bizonyíték a forrásokban. Az ilyen cselekményt jobb nem megtenni, mint megtenni, például beszélgetni a dzsámiban.⁷⁷

2.1.2. Az egyén önmagára vonatkozó normái

A Korán kitér az egyénnek saját magával való viszonyához is, példának okáért szabályozza az étkezést, az öltözködést, az ember elméjének, testének és a lelkének védelmét. A Korán az ételt Isten egyik legnagyobb áldásának tartja. Megkülönbözteti a megengedett és jó ételeket a tilosaktól és tisztátalanoktól. Tilos a sertés, a vaddisznó, és az elhullott állatok húsa, valamint a vér fogyasztása.⁷⁸ Zarándoklat idején tilos vadászni, mivel a hívők felszentelt állapotban vannak,⁷⁹ megengedett viszont a tengeren a halászat.⁸⁰ Az étkezés tizenkét alapszabályát Haszan, Mohamed próféta unokája foglalta össze.⁸¹ Hasonlóképpen tilos minden alkoholos, részegséget okozó ital is.

---

⁷³ Heka: i. m.

⁷⁴ Jany: A világ...

⁷⁵ Jany: A világ...

⁷⁶ Jany: A világ...

⁷⁷ Jany: A világ...

⁷⁸ Korán 5:3

⁷⁹ Korán 5:95

⁸⁰ Korán 5:96

⁸¹ Tudnod kell, hogy az ételt Isten adta neked! Elégedj meg avval, amit neked adott! Mielőtt hozzáfognál az evéshez, mondd: „bismilláh" (Isten nevében)! Étkezés után mondd: „alhamolulilláh" (Istennek hála)!

„Ti hívők! A bor (...) a Sátán förtelmes műve. Kerüljétek azt. Talán boldogultok.”⁸²

Az öltözködés erkölcsi követelményt is jelent, mind a férfi, mind a nő számára az illem, szemérmesség, szerénység és tisztaság jegyében.

„Ti Ádám fiai! Leküldtünk nektek ruházatot, hogy eltakarjátok a szemérmeteket, és díszként. Ám az istenfélelem köntöse – az jobb [annál]. Ez Allah jelei közé tartozik. Talán hajlanak az intő szóra.”⁸³

Az arroganciára, büszkélkedésre vagy hivalkodásra ösztönöző öltözködés tiltott az Iszlámban és tükröznie kell az egyedülként elfogadott nemi identitást.

„A Próféta megátkozta azt a férfit, aki úgy akar kinézni, mint egy nő; és azt a nőt, aki úgy akar kinézni, mint egy férfi.”⁸⁴

A mi a nőket illeti, a ruházatnak az egész testet el kell fednie, és a fejet úgy kell betakarnia, hogy a haj, a nyak, a mell takarva legyen, de az arc eltakarása nem kötelező.

„Ó Próféta! Mondd a feleségeidnek, a lányaidnak és a hívők feleségeinek, hogy vonják magukra lepleiket! Így érhető el leginkább az, hogy elismertessenek, és ne legyenek zaklatva.”⁸⁵

A fátyol viselése ugyan nem előírás, de Szádi egyik költeménye is jól mutatja, hogyan szolgált a fátyol a nők erkölcsének megóvására.

"Vagy rejtsd el az arcod, legalább bajt se kavar,

Vagy vágyra tüzelj, s gyűjtsd fel a házat, de hamar!

Nem fér meg a szüzi élet és a nagy szerelem:

Nyílj meg, vagy a függőnyt szemedben varrd be hamar!"⁸⁶

Étkezés előtt moss kezet! Az asztal baloldalán foglalj helyet!

Jobb kezed három ujjával egyél! Ha befejezted az evést, nyald meg az ujjaidat!

Egyél a közvetlenül előtted lévő tából. annak is a feléd eső részéből!

Végy kis falatokat! Jól rágd meg az ételt!

Ne bámuld a veled együtt étkezőket!

Tusor András: Az iszlám vallás étkezési előírásai. Terebess Ázsia Lexikon. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/islametel.html> (2015.11.01. 10:21)

⁸² Korán 5:90

⁸³ Korán 7:26

⁸⁴ <http://iszlam.com/hittan/tisztasag-az-iszlamban/item/1589-a-muszlim-oltozkodese>

⁸⁵ Korán 33:59

⁸⁶ Szádi: Vagy-vagy. Fordította: Képes Géza. In: Rózsáskert. (Válogatta: Bodrogligeti András) Európa, Budapest, 1961. 94. o.

A nők díszíthetik magukat arannyal és drága kelmékkel, de azokat csak a férjük előtt viselhetik.⁸⁷ Sok prófétai hagyomány tiltotta a nőknek az illatszer használatát, ha ki akarnak menni a házból. A Próféta szerint:

*„Az a nő, aki illatossá teszi magát és azután áthalad az emberek között azért, hogy érezzék az illatát, az bizony parázna.”*⁸⁸

Hasonló öltözködési előírások vonatkoznak a férfiakra is, akiknél követelmény, hogy a ruházatuk eltakarja testük köldök és térd közötti részét. A férfi tartsa magát férfias természetéhez, ezért az iszlám tiltja a férfiaknak a nőiesnek vélt anyagok és ékszerek viselését, mivel a férfit leginkább a magasfokú erkölcs, kedvesség és a kellemes viselkedés ékesíti.⁸⁹

2.1.3. Muamelat

Az egyén és a társadalom kapcsolatát szabályozó előírások megnevezése a *muamelat*. Az egymással szembeni kötelezettségeit illetően kiemelhetők a házasság, a család, a rokonság, az adásvétel, a büntetések kiszabása, a törvényes ítélkezés és a tanúskodás. (Későbbiekben a családjog, a szerződések joga és a büntetőjog külön cím alatt kerül ismertetésre.) A muzulmánok egymás iránti Koránból és szunnákból fakadó kötelezettségeit felsorolni meglehetősen hosszadalmas lenne, ezért álljon itt egy Imam Muslimtól származó prófétai hagyomány, amely hat alapvető egymás iránti kötelességet sorol fel.

*"Muzulmánoknak muzulmánokkal szemben hat kötelessége van. Ha találkozol vele, köszönts őt, ha hív vagy kér téged, akkor igennel felelj, ha tanácsot kér tőled, akkor adj neki jó tanácsot, ha tüsszent és utána mondta azt, hogy "hála legyen Allahnak (al-hamdu lillah)", akkor válaszolj (tasmit) "Allah könyörüljön rajtad (yarhamukallah)", ha megbetegszik, akkor látogasd meg, ha meghal, akkor kísérd el a halottas menetét."*⁹⁰

---

⁸⁷ Hammudah Abdulati: Fókuszban az iszlám. International Islamic Publishing House, Riyadh. 1995. Elektronikus kiadás: tereless.hu/keletkultinfo/hammudah3.htm

⁸⁸ <http://iszlami.com/hittan/tisztasag-az-iszlamban/item/1589-a-muszlim-oltozkodese>

⁸⁹ <http://iszlami.com/hittan/tisztasag-az-iszlamban/item/1589-a-muszlim-oltozkodese>

⁹⁰ Muhammad bin Salih al-'uthaymin: Jogok és kötelezettségek az iszlamban.

Fordította: Ahmad Abdulrahman Okváth Csaba.

<http://tereless.hu/keletkultinfo/jogok.html>

E körhöz tartozóan érdemes azonban kiemelni a *salam*-ot, a köszöntést. A köszöntés a miszlimok körében kiemelten fontos jelentőséggel bír, szabályai elismert és megalapozott hagyományon alapszanak (*sunna mu'akkada*), melyek célja a jó viszony, a harmónia és az egymás iránt érzett őszinte megbecsülés fenntartása. Erre utal a Prófétának azon kijelentése is, mely szerint:

*„Allahra mondom nem juttok addig be a Paradicsomba, míg nem lesztek hívők, és nem lesztek addig hívők, míg nem tisztelitek egymást. Vajon nem tudósítottalak-e benneteket arról a dolgról, amit ha megtesztek, az az egymás iránti tiszteletet és szeretetet fogja jelképezni. Ez nem más, mint egymás köszöntése.”*⁹¹

A Próféta maga még a tőle fiatalabbaknak is előre köszönt, pedig a köszönést illetően az a szokás, hogy a fiatalabb köszönti az idősebbet, a kisebb csoport a nagyobbat, a valamilyen járművön utazó a gyalogost. A‘mmar bin Yasir mondása is a köszönés fontosságát hangsúlyozza:

*„Ha a következő három dolog megvan az emberben, tökéletesebbé teheti a hitét: igazságosság, mások köszöntése, adakozás a szegény ember részére.”*⁹²

Fontos még megemlíteni, hogy ha a köszönés kezdeményezése szunna, követendő hagyomány, akkor annak viszonzása a közösségre nézve kötelező, azaz fard kifaya. Amikor valaki egy csoportot köszönt és a csoportból egy valaki viszonzza a köszönést, annak az egynek a köszönése elégséges, helyettesíti a többiekét is.

*„Ha [illendő] köszöntéssel köszöntenek benneteket, akkor még szebben köszönjetek vissza, vagy úgy viszonzátok, [ahogyan titeket üdvözöltek]!”*⁹³

Ennek értelmében nem megfelelő az *as-salamu 'alaykum*, a béke veled köszönésre az *ahlan va sahlán*, isten hozott a megfelelő válasz, mert ez sem nem szebb, sem nem egyenlő vele.

Imam Muslim szerint a hívás és a tanácsadás elfogadása követendő hagyomány. Kivétel ez alól az esküvői lakomára való meghívás, aminek az elfogadása minden körülmények között kötelező, bizonyos feltételek mellett: a legfontosabb azok közül, hogy ne legyen olyan az esküvőn, mely az iszlámmal ellentétes lenne. Szintén kötelezettség,

---

⁹¹ Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

⁹² Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

⁹³ Korán 4:86

hogy az egyik muzulmánnak segítenie kell a másik muzulmán, ha erre az megkéri, amint egy másik hagyomány is utal rá:

*"Az egyik hívő viszonya a másikhoz olyan, mint egy fal téglái, szorosan fogják egymást."*⁹⁴

A muzulmánok egymás közötti viszonyát rendező elvnek mindenkor azt a prófétai hagyományt kell tekinteni, mely így szól: *al-muslimu ahu l-muslim*, vagyis muzulmán muzulmánnak testvére. A prófétai hagyomány értelmében is e szerint kell élnünk:

*"Ne gyűlöljétek egymást, ne hagyjátok el egymást és testvérek legyetek. A muszlim a másik muszlim testvére: ne alázza meg, ne utasítsa el és ne nézze le. Az ember elég rossz, ha csak lenézi a testvérét. Egyik muzulmán a másik muzulmán számára szent és sérthetetlen, ugyanúgy élete és vagyona."*⁹⁵

2.1.4. Ibadat

Az egyén és az Isten közötti kapcsolat az *ibadat*, az iszlám már említett öt pillérének fő oszlopa, melyhez különböző részletező szabályok kapcsolódtak. Az iszlám elveinek kiindulópontja az ember és Teremtője közötti viszony. Isten legelső és legfontosabb joga az, hogy az ember egyedül Allahban higgyen, csak Isten Mindenhatóságát ismerheti el, és senkit sem szabad vele egyenrangúnak tartania. Ez a *šahāda*, amely a hittétel első felében összefoglalva: *lá iláha illá-lláh*, azaz

*"Nincs más istenség vagyis semmi imádásra méltó, csak az Egy Igaz Isten."*⁹⁶

A második isteni jogon alapuló kötelezettség, hogy iránymutatását a hívő feltétel nélkül elfogadja és a számukra kinyilatkoztatott parancsolatokat legjobb erői szerint kövesse. A harmadik, hogy őszintén és fenntartások nélkül kövessék őt, és a muszlim akkor teljesíti ezen isteni jog kívánalmát, ha követi Isten törvényét, ahogy azt a Korán és a hadis is tartalmazza.

---

⁹⁴ Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

⁹⁵ Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

⁹⁶ Abu-l-A'lá Mawdudi: i. m. 71. o.

„(...)Amit a Küldött (Mohamed) hozott nektek, azt fogadjátok el, amitől pedig eltiltott benneteket, attól forduljatok el! Féljétek Allahot, mert Allah büntetése nagyon szigorú.”⁹⁷

Isten negyedik joga, hogy a muszlim tisztelje és imádja őt, amivel úgy tesz eleget, ha elvégezi imáit és a többi vallásos kötelességet, így teljesítve az ibádátot.⁹⁸

A *salāt* kötelezettsége kimondja: minden muszlim köteles a napi öt imádságot időben elvégezni.

„Az imádkozás meghatározott időkben megszabott előírás a hívőknek!”⁹⁹

A kora reggeli ima, a *salat al-fadzsr*, ami hajnal után, de még napfelkelte előtt végzendő, amelyre nagyjából két óra áll rendelkezésre. A déli ima a *salat al-zohr*. Ezt az imát akkor kell végezni, amikor a nap már elkezd hanyatlani a zenitről, de még félúton van a teljes lemenéséig. Ezután hamarosan kezdődik a következő ima ideje. Délutáni ima *salat al-asr*, ami a déli ima után kezdődik és a naplementéig tart. A naplementi ima a *salat al-maghrib*. Ennek az ideje rögtön naplementekor kezdődik és addig tart, amíg a nyugati láthatáron el nem tűnik az alkonyat. Ez a periódus kb. másfél óráig tart. Esti ima, melynek megnevezése a *Salat al-sa*, a horizont pirosítása után kezdődik és eltart éjfélig. A szülőknek saját életükkel kell példát mutatniuk a gyerekeiknek, és tanítaniuk kell őket imádkozni, amint azok elérték a hét éves kort. Az ima megkezdése előtt a hívőnek mind szívben, mind testben tisztának kell lennie. Továbbá mind a ruhájának, mind az ima helyének.¹⁰⁰

Az iszlám nagy jelentőséget tulajdonít a tisztaságnak: a mosakodás, az *al-wudu* a bűntől való megtisztulás, az imádkozás fontos feltétele, mert tisztátalanul érvénytelen az ima.

„Ti Hívők! Ha istentisztelethez álltok föl, akkor mossátok meg [előtte] az orcátokat és a kezeket könyékig, és simítsátok végig a fejeteket és a lábatokat bokáig!”¹⁰¹

A teljes mosakodás, vagy másként *ghusl*-fürdés az egész test, az orrlukak, a száj és a fej megmosása. A mosakodás előtt a szándékot ki kell fejezni, hogy a cél a megtisztulás és az imádság.¹⁰² A Korán tiltja, hogy egy *dzsunub*, aki még nem végezte el a fürdést

---

⁹⁷ Korán 59:7

⁹⁸ Abu-l-A'lá Mawdudi: i. m. 71. o.

⁹⁹ Korán 4:103

¹⁰⁰ <http://iszlami.com/az-iszlami-pillerei/iszlami-ima/imadkozasi/item/1759-az-imadkozasi>

¹⁰¹ Korán 5:6

¹⁰² Abdulati: i. m.

imádkozzon, a mecsetben maradjon vagy megérintse a Koránt. Kivételes esetekben a Korán engedi a víz nélküli mosakodást. Tiszta homokkal való tisztálkodás helyettesítheti a mosakodást vagy akár a fürdést is.¹⁰³ A mosakodás érvénytelenítói vizeletnek, székletnek, gáznak természetes kibocsátása, a mély alvás, az eszméletvesztés, a nemi szervek közvetlen érintése, magömlés, izgalmi-, illetve prosztatata váladék és a tevehús evése. A tisztálkodás után kerülhet csak sor az imára, amely teljes odaadást követel. A Próféta szerint:

*„Ha valaki úgy mosakszik, ahogy én, és utána két rakát imádkozik úgy, hogy imádkozás közben nem kalandozik el a gondolata, akkor annak megbocsátatnak a már elkövetett bűnei.”*¹⁰⁴

A *sawm*, a böjti időszak a holdhónapokat számláló iszlám év kilencedik hónapja.¹⁰⁵

*„Ó ti, akik hisztek! Előíratott a számotokra a böjtölés, ahogyan előíratott azok számára is, akik előttetek éltek. Talán istenfélők lesztek.”*¹⁰⁶

A korán szerint Allah az összes kinyilatkoztatását Ramadánban bocsátotta le:

*„[A böjtölés ideje] Ramadán hava, melyben a Korán lebocsátott útmutatásként az emberiség számára, világos bizonyítékokkal az útmutatásra és [az igazság és a hamisság közötti] szétválasztásra”*¹⁰⁷

Egy Al-Albáni jegyezte hadisz alapján a Próféta azt mondta:

*„Ábrahám tekercei Ramadán hónap első éjszakáján került kinyilatkoztatásra, a Tórah Ramadán hónap hatodik éjszakáján került kinyilatkoztatásra, az Evangélium Ramadán hónap tizenharmadik éjszakáján került kinyilatkoztatásra, a Zsoltár Ramadán hónap tizennyolcadik éjszakáján került kinyilatkoztatásra, a Korán pedig Ramadán hónap huszonnegyedik éjszakáján került kinyilatkoztatásra”*¹⁰⁸

Ekkor az egész hónap során napkeltétől napnyugtáig nem szabad sem enni, sem fürödni, egyesek még a nyálukat sem nyelik le. Napnyugtától viszont szabad enni, majd napkeltével ismét kezdődik a böjt. Az iszlám szerint a böjt lelki jelentésének magyarázata az, hogy

---

¹⁰³ Korán 5:6

¹⁰⁴ <http://iszlami.com/hittan/tisztasag-az-iszlamban/item/1583-a-tisztasag>

¹⁰⁵ Korán 2:185

¹⁰⁶ Korán 2:183

¹⁰⁷ Korán 2:185

¹⁰⁸ <http://iszlami.com/predikaciok/2015/item/2329-ramadan-erdeme-es-jutalmazasa-2015-06-19>

megtanítja az embert az őszinte szeretetre, mert amikor vágyait korlátozva a böjtöt betartja, akkor az Isten iránti mély szeretetből teszi.¹⁰⁹ A böjt betarttatására, ellenőrzésére nincs hivatal, vagy tisztség. A hívő azért tartja be, mert saját lekiismeretének tesz eleget azzal, hogy hűséges hívő: titokban és nyilvánosan is. Akik betartják a böjtöt, az - érezve a földi javaktól való megvonás fájdalmát - fegyelmezni tudják vágyait és felülemelkednek a fizikai kísértésen, melynek jutalma bűneik megbocsátása.¹¹⁰

A *zakāt*, vagyis jótékonykodás, kötelező alamizsnálkodás a vagyon egy részének felajánlása a szűkölködő muszlimok számára.

„*Akik, ha hatalmat adunk nekik a földön, elvégzik az imát és megadják a zakátot...*”¹¹¹

Eleinte a ramadan havi böjttel együtt az ünnep alkalmából szervezett önkéntes jótett volt. A Koránban a *zakāt* szó nemcsak jótékonykodást, alamizsnát, jóságot, hivatalos adót, önkéntes adományt jelent, hanem ezeken felül istenfélelmet és erkölcsi motivációt, a szónak valódi jelentésével nincs megegyező szó más nyelveken.¹¹² Ez nem egyszerűen egy adomány, alamizsna, jótékonykodás, vagy adó. Nem is egyszerűen a jóság megnyilvánulása, inkább mind ezek összessége. A *zakāt* enyhíti a társadalmi feszültséget. Nem egyszerű önkéntes adakozás valakinek, valamilyen okból, nem is hivatalos adó, hanem egy Isten által előírt kötelesség, amit a muszlimok vállalnak közösségük érdekében. Eszköz a lélek társadalmi felelősségre való tanításához az adakozó részéről, a biztonságérzethez és az összetartozás érzésének kialakulásához az adományozott részéről.¹¹³ De meg kell jegyezni, hogy az iszlám korai időszakában a hadikiadások fedezését szolgáló adófizetés kötelezettségét is jelentette.¹¹⁴

A *hağğ* szent zarándoklat Mekkába a Kábakóhoz, amelyet minden hívőnek - ha lehetősége van: aki mentálisan, anyagi tekintetben és fizikailag is képes rá - életében egyszer meg kell tennie, hogy békére leljen Istennel, a saját lelkével, egymással és Allah teremtményeivel.

---

¹⁰⁹ Abdulati: i. m.

¹¹⁰ Abdulati: i. m.

¹¹¹ Korán 22:41

¹¹² Jany: A világ ...

¹¹³ Abdulati: i. m.

¹¹⁴ Simon: A Korán ... 23. o.

„Világos jelek vannak benne. (Olyanok, mint) Ibrahim (Abrahám) helye (ahol imára állt fel). Aki belép abba, az biztonságban van. Allahhal szemben az emberek kötelessége a Házhoz való zarándoklat, ha módjuk van rá.”¹¹⁵

„Végezzétek el a zarándoklatot és az umrát¹¹⁶ Allahnak! Ha akadályoztatva lennétek, akkor [engeszteléseképpen ajánljatok föl] áldozati állatot...”¹¹⁷

Az iszlám a muszlimok testvériségének, egyenlőségének és egyetemességének kifejeződése. Allah hívására válaszul különböző társadalmi rangú és életkörülménnyel bíró muszlimok a föld minden sarkából vállalják zarándoklatukat Mekkába. Valamennyien egyszerű öltözetet viselnek, ugyanazokat a szabályokat tartják be, ugyanazokat a könyörgéseket mondják: ugyanúgy, ugyanakkor és ugyanazért, mert egyedül Allahban hisznek.¹¹⁸

A Kába tisztelete arra vezethető vissza, hogy a kő kapcsolatban volt Ábrahámmal, az arabok ősatyjával, továbbá ez volt az egyetlen kő, ami megmaradt a szent építményből, amit Ábrahám próféta épített.¹¹⁹ A történeti hagyomány úgy festi le Mohamedet, mint a béke megtestesítőjét. Amikor a Kába átépítés alatt volt, még az iszlám eljövetele előtt, a fekete kő az alapjában volt elhelyezve. A törzsi vezetők összevesztek, hogy ki lesz az a megtisztelt személy, aki a Kába követ visszahelyezi: a helyzet megoldatlansága testvérháború árnyékát vetette fel. Amikor a törzsi vezetők nem tudták eldönteni, hogy ki legyen az a személy, akkor megegyeztek végül, hogy az ajtón először belépő személy fogja

---

¹¹⁵ Korán 3:97

¹¹⁶ A zarándoklatnak három fajtája van, vagyis három különböző módon lehet elvégezni a haddzsot. Ezek lehetnek: a.) umrával egybevont zarándoklat (haddzs al-kirán), b.) umrától elválasztott zarándoklat (haddzs at-tamattu), c.) umra nélküli zarándoklat (haddzs al-ifrád). Az umra jelentése: Mekka meglátogatása istenszolgálat céljából, amelynek során ihrám állapotban a következő szertartásokat végezzük el: a Káaba körbejárása, a Szafá és a Marva közötti út megjárása, illetve a haj leborotválása vagy rövidre vágása. Az umra végezhető önmagában is, ezért nevezhető kisebb zarándoklatnak. Az ihrám annak a szándékunknak kinyilvánítása, hogy megkezdjük a zarándoklat elvégzését. Maga az ihrám szó a tiltott (harám) szóból származik, amelynek jelentése: „tiltott vagy szentséges állapotba való belépés.” Ha csak az umrát önmagában szeretnénk elvégezni, akkor nem vagyunk időszakhoz kötve, bármikor meg lehet tenni, de vannak hónapok (ramadán, savvál, dzulkada, és dzulhiddza, vagyis a hidzsri év 9-12 hónapjai), amikor ajánlottabb a teljesítése.

<http://iszlam.com/az-iszlam-pillerei/mekkai-zarandoklat/item/75-az-iszlam-zarandoklat-al-haddzs-es-az-umra>

¹¹⁷ Korán 2:196

¹¹⁸ <http://iszlam.com/az-iszlam-pillerei/mekkai-zarandoklat/item/1598-a-zarandoklat>

¹¹⁹ Abdulati: i. m.

a vitát eldönteni. Az ajtóban Mohamed jelent meg, aki úgy döntötte el a vitát, hogy egy nagyobb darab ruhába csomagolták a követ, és a vitázók együttesen felemelve helyezték vissza. Ezzel a vita megoldódott és a béke megmaradt. Tehát, amikor a zarándokok megcsókolják a követ, vagy tisztelettel rámutatnak, megérintik, akkor azt Mohamedre való emlékezőként teszik.¹²⁰

Ezen kívül a muzulmánoknak még számos kötelezettsége van, mint például: a hét-tíz éves fiúgyermek körülmetélése; tilos Allah ábrázolása; a *kismet*, amely a sors elfogadását, a végzetbe való belenyugvást jelenti; továbbá a *jihad*. A dzsihad jelentése: erőfeszítést tenni. A hívőnek minden tőle telhetőt megtenni, amit Allah megelégedéséért tehet, ami kis és nagy dzsihadra osztható. A nagy dzsihad az emberi belsőt érő gonosz készletések, alantas vágyak elleni küzdelem. A kis dzsihad pedig a többi ember felé irányulva egyfajta készletetés, hogy ugyanezt a Mohamed által megfogalmazott célt tekintsék elérendőnek.¹²¹

A sari'át egyetlen iszlám államban sem alkalmazták teljes mértékben, gyakorlata rendszerint keveredett a helyi muszlimmá vált, vagy meghódított nemzetek, törzsek szokásjogával.¹²² Mivel az iszlám – ahogy az eddigiekben kifejtettekben is láthatóvá vált – a teljeskörűség igényével fogja át az emberi létet, magának a vallásnak nem lenne értelme, ha a tanítása nem válna úgy a közélet, valamint a személyes élet viszonyainak valóságává. Másrészt az élet értelmetlen lenne, ha nem az isteni törvény szerint szerveznék és nem az isteni parancsok irányítanák. Ez magyarázza, hogy az sari'á miért terjedt ki az élet minden területére: az egyéni és társadalmi viselkedésre, a munkára, a kereskedelemre, az iparra, a mezőgazdaságra, a politikára, a nemzeti és nemzetközi kapcsolatokra. Az iszlám ezért hatol be az élet minden területére, irányítja az ember minden cselekedetét az igaz ösvényen, amely nemcsak Istennek megfelelő, de az embernek is kedvére való. Mint az egyedüli igaz vallás, az iszlám nem osztja azt a felfogást, miszerint hat nap az emberé, és csak egy nap Istené. Mert ez a felfogás a vallás erejét gyengítené. Tehát az iszlám nemcsak kizárólagosan a hitélet számára előírás, hanem a hívő muszlim mindennapos cselekedetekben is döntő jelentőségű. Ez azt is magyarázza, hogy az iszlám miért nem fogadja el a szekularizmust, a vallási előírások elválasztását a mindennapi életet érintő magatartásoktól, az európai felfogás szerint a hitélettől kívül eső jogviszonyoktól.

---

¹²⁰ Abdulati: i. m.

¹²¹ Mawdudi: i. m. 205. o.

¹²² Jany: Klasszikus ... 173. o.

2.2. Személyek jogállása a sarí'á alapján

A személy társadalmi helyzetének, személyi státusának az iszlámon alapuló különbségtétele három kritériumon nyugszik. Az iszlám mint az élet minden területét lefedő vallási és jogi természetéből fakadóan elsőként alapvetően aszerint tesz különbséget személyek és közösségek között, hogy az iszlám hívők közösségéhez tartoznak-e, avagy nem. Másodsor az, hogy szabad-e vagy rabszolga, harmadszor a fő különböztető szempont, hogy férfi-e vagy nő.¹²³

A vallási hovatartozás alapján a következő személyi csoportok különböztethetők meg:

a) *muslim*, aki a próféta követője, akire a Koránból fakadó jogok és kötelezettségek a maguk teljességében vonatkoznak;

b) *dzimmî*, az iszlám fennhatósága alatt élő nem muszlim, első sorban keresztény vagy zsidó alattvaló, akikre mint könnyvvel rendelkező népekre tekintettek, közösségük egyházi vezetőivel kötött szerződés alapján *ğizya* - fejadó - fizetése ellenében kollektív védelmet élveztek;¹²⁴ (Bővebb kifejtésére az Oszmán Birodalomban kialakult millet rendszer ismertetése kapcsán kerül sor.)

c) a *musta'min* olyan külföldiek megnevezése, akik az országaik közötti szerződés oltalma alatt állva, ideiglenesen tartózkodnak muszlim területen;

d) *harbî*, azaz ellenség minden olyan nép, amely nem tartozik az iszlám közösségébe, és nem kötik egymást szerződéses kapcsolatokat.¹²⁵

Terület tekintetében az iszlám két ellentétes részre osztja a világot.¹²⁶ Az egyik a *dār al-islām*, az iszlám háza, az összes olyan területet, országot magába foglalja, amely muszlim uralom alatt áll, függetlenül attól, hogy a lakói muszlimok-e vagy sem. A másik a *dār al-harb*, a háború háza, vagy másként *dār al-kufr*, a hitetlenek háza, azoknak a földje,

---

¹²³ Jany: A világ ...

¹²⁴ A Korán alapján már a korai iszlám államokban is megkülönböztették azon nem muszlim népeket a többtől, amelyek hitét az egyistenhit jellemezte, akiket az *ahl al-kitāb* kifejezéssel az „Írás birtokosainak,” a „Könyv népeinek” tekintettek. Korán 5:69 Lásd továbbá: 2:62, 3:113, 3:199, 22:17.

¹²⁵ Lers Vilmos: A konzuli bírászkodás intézménye. Lampel Róbert Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedés. Budapest. 1904. 58. o.

¹²⁶ Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás. Kőrösi Csoma Társaság. 2011. tavasz, pp. 25-73. 38. o.

akik még nem hívei az iszlámnak, amely előbb vagy utóbb muszlim fennhatóság alá fog kerülni, azaz olyan terület, ami az iszlám világ terjeszkedésének lehetőségét adja. A törökös formájú kufir/kafir arab eredetű kifejezés lényegesen többet jelent a nem muszlimnál. Eredeti jelentése: “igazság elfedője, Allah irgalmának elhárítója,” vagyis aki eltitkolja az iszlám igazságát.¹²⁷ A dar al-harb esetében a nem muszlim, azaz a kufir *harbî*-nak minősül, és mint ilyen, semmiféle jogot nem élvez.

*“Amikor összetalálkoztok a hitetlenekkel, akkor vágjátok el a nyakukat! Mikor aztán nagy rontást tettetekbennük, akkor szorosán kötözzétek meg őket. Ezek után, vagy kegyelem, vagy váltságdíj - míg a háború el nem éri a végét.”*¹²⁸

*„És gyilkoljátok őket, bárhol bukkantok rájuk, és üzzétek ki őket onnan, ahonnan ki üztek titeket, mert az üldözés keményebb a kivégzésnél, és ne harcoljatok velük a Szent Mecsetnél, ameddig ők nem harcolnak veletek benne, de ha ők mégis harcot indítanak ellenetek, akkor öldököljétek őket; ez a hitetlenek jutalma.”*¹²⁹

Ugyanakkor az iszlám nem engedi meg akatonáinak a felelőtlen öldöklést, hanem csak a hitetlen harcosok és a fegyveresek közvetlen támogatóinak megölését engedi meg.

*“Harcoljatok Allah útján azok ellen, akik ellenetek harcolnak!”*¹³⁰

*“Ha azonban fölthagynak ezzel és megtérnek, szűnjön meg az ellenségeskedés – kivéve az istentelenek ellen!”*¹³¹

Egy hadisz szerint ez fejeződik ki a Mohamed utáni első kalifa, Abu Bakr abban az utasításában is, amikor harcba küldte a hit harcosait:

„Hallgassátok és engedelmesskedjétek a következő tíz parancsra és utasításra: Ne csapjatok be senkit (akinek megesküdtetek). Ne lopjatok a hadizsákmányból. Ne szegjétek meg a szerződéseket. Ne csonkítsátok meg a halott vagy megölt ellenséges harcosok testét. Ne öljetek meg gyereket. Ne öljetek meg idős férfit vagy nőt. Ne öljetek meg nőt. Ne vágjátok ki a pálmafát (vagy bármilyen más fát) és el se égessétek. Ne vágjátok ki vagy

---

¹²⁷ Bill Warner: Saria törvény nem muzulmánoknak. Center for the Study of Political Islam. LLC. 2010. 31. o.

<http://docplayer.hu/1355696-Saria-torveny-nem-muzulmanoknak-a-saria-torveny-nem-muzulmanoknak-bill-warner-dzsihadfigyelo.html> (2016.03.11. 09:20)

¹²⁸ Korán 47:4

¹²⁹ Korán 2:191

¹³⁰ Korán 2:190

¹³¹ Korán 2:193

*tegyetek tönkre gyümölcsfát. Ne mérszároljatok le nöstény birkát, tehenet vagy tevét, csak a (szükséges) élelmezésükért. Biztosan elhaladtok néhány ember mellett, akik elzárják magukat Allah imádatára szerzetesként vagy máshogy, hagyjátok és ne zavarjátok őket. Bizonyosan meg fogtok állni néhány ember mellett az úton, akik mindenféle étellel látnak el titeket. Amikor az ételeiket eszitek, említsétek Allah nevét minden alkalommal, amikor esztek. Bizonyosan elmentek emberek csoportja mellett, akik leborotválták a hajukat a fejük közepén és a körülötte levő haját hosszú fonatokban hagyták: megengedett harcolni és megölni ezeket az embereket, mivel ők az ellenség harcosai, akik kardjaikat ellenetek használják. Induljatok Allah nevében.”*¹³²

Nyilvánvaló, hogy a rendelkezés a meghódított terület gazdasági erejének megőrzését, a legyőzött hitetlenek soraiból kikerülő rabszolgák és váltságdíj lehetőségét, a fejadót fizető lakosság megóvását, tehát a terület jövedelmezőségét és a legyőzöttek tekintetében a megváltozott uralmi helyzet könnyebb elfogadását is szolgálta. Azonban a Korán alapján muszlim és hitetlen közötti barátság tiltott, amely Allah büntetését vonja maga után: elveszítik Allah védelmét, egyedül maradnak, és életük védőiként azután már csak magukra számíthatnak.

*„Ti hívők! Ne fogadjatok hitetleneket testvérbarátoknak a hívők helyett. Vajon nyilvánvaló érveket akartok adni Allahnak [saját] magatok ellen?”*¹³³

*„A hívőknek nem szabad hitetleneket testvérbarátoknak (awliyā') fogadniuk a hívő helyett! Aki eképpen cselekszik, az nem várhat Alláhtól [segítséget] semmiben.”*¹³⁴

Az iszlám jog a muszlimoknak általában nem tiltja a hitetlenek földjén való tartózkodást, azonban elsősorban azoknak, akik kereskedelemmel foglalkoznak, s a hangsúlyt arra helyezi, hogy tilalmas a határ túloldalára olyan árut eladni, amely erősítheti az ellenséget. Az iszlám jogtudósok úgy tartják, hogy ha egy muszlim a dár al-harb területén tartózkodik, akkor bizonyos fokig ex lex állapotba kerül. Például, ha bűnt követ el, akkor nem büntethető, ugyanis ott nem létezik jogalkalmazó hatóság, ugyanis a hitetlenek nem bíraskodhatnak a muszlimok felett.

---

¹³² Abd Ar-Rahman bin Abd Al-Kareem Ash-Sheha: Emberi jogok az iszlámban és általános tévhitek.

https://d1.islamhouse.com/data/hu/ih_books/single/hu_Emberi_jogok_az_iszlamban_es_altalanos_tevhitek.pdf (2016. 10. 25. 10:21)

¹³³ Korán 4:144

¹³⁴ Korán 3:28

Az évszázadok során az éles elhatárolódást a kereskedelmi igények, valamint a diplomáciai, hatalmi játszmák szükségszerűen új kategóriával enyhítették. A két ellentétes világ között helyezkedett el a *dār al- 'ahd*, a szerződés háza. Nyilvánvaló, hogy a szüntelen háború, az ellenséges viszony fenntartása lehetetlen volt minden körülmények közepedte. Időleges felfüggesztése valamilyen szükségszerűségekre vezethető vissza, mint például a háborúkat lezáró békekötés vagy az alkalmi szövetségekötés. Így egy ellenséges területtel is fent lehetett tartani diplomáciai kapcsolatokat: határozott ideig tartó békét lehetett kötni velük.¹³⁵ Általában a szerződéses területről induló kereskedők és zarándokok teljes élet és vagyonbiztonságot élvezhettek az iszlám földjén. Ebben az esetben az addigi *harbî* már a *musta'min* személy jogállását kapta, ami a szerződés fennállása alatt biztosít kivételt a kufirokkal való bánásmód alól.¹³⁶ Az oszmánok az európai keresztény hatalmakkal - köztük 1519-ig a Magyar Királtsággal - *musta'min* típusú megállapodásokat kötöttek.¹³⁷

Az oszmán terjeszkedés idején a hódítás bevett eszköze volt egy-egy terület vazallusi függésbe való kényszerítése, így ide tartoznak azok a szerződések, amelyekben vazallusi függőség jelent meg, mint például Erdély esetében is. De megemlíthető például a Porta és az Orta Macar, azaz Thököly Imre felvidéki fejedelemsége közötti *'ahdnâme* is,¹³⁸ amely évi 40.000 tallér fejében az új vazallus állam lakosságának teljes vagyonbiztonságát és szabad vallásgyakorlatát szavatolta.¹³⁹ Az Oszmán Birodalomban a vazallusra elsősorban a *teba'a*, *tebâ'iyet* kifejezést használták, és a *memâlik-i mahrûse*, azaz a jól védett birodalom kifejezéssel saját birodalma részének tekintette. Az alávetettséget az esetleges adófizetés mellett az egyéb szolgáltatások megnevezésével, illetve a szultán a vazallus uralkodó feletti investitúra jogának kiemelésével hangsúlyozta ki. Meg kell említeni azt a szerződési fordulatot, hogy a vazallus állam az oszmán szultán "*dostlarına dost ve düşmenlerine düşmen oldum*," azaz barátainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz, amely csak az alávetett keresztény uralkodók kinevező leveleiben vált jellemző szövegfordulattá.¹⁴⁰

Az iszlám jog ismerte és alkalmazta a rabszolgaság intézményét, a szabad és a hatalom alatt álló személyek közötti különbségtételt, amely még az iszlám előtti időkből

---

¹³⁵ Papp: i.m. 38. o.

¹³⁶ Papp: i.m. 39. o.

¹³⁷ Papp: i.m. 39. o.

¹³⁸ Jelentése szerződéslevél.

¹³⁹ Papp: i.m. 39. o.

¹⁴⁰ Papp: i.m. 28. o.

eredeztethető. Az iszlám államiság kifejlődése során rabszolgák jellemzően a hódító háborúk során a legyőzötteinek sorából kerültek ki.¹⁴¹ A rabszolga státus azonban nem feltétlenül jelentett minden esetben egyben hitetlent is, hisz a Korán muszlim hitű rabszolgákra vonatkozóan is tartalmaz előírásokat. A rabszolgákat a Korán rendszerint jobb kéz alatt állóknak, vagyis az úr hatalma alatt lévőknek nevezi. A zsákmány, ezen belül kiemelten a rabszolga, mind háborúban, mind békeidőben komoly hasznot hajthatott az adott hitharcosnak, ahogy az államnak is a kötelezően járó zsákmányötöd révén. A hódítás ezzel mintegy ösztársadalmi vállalkozássá alakult.¹⁴² Az Oszmán Birodalomban azonban a rabszolgák nem a termelő tevékenységéhez kötődtek. Inkább a háziszolgáknak, vagy a nemi szolgáltatásért tartott rabszolgáknak volt jelentősége.

„Akkora vágy fűti őket a rabszolga és rabszolganő birtoklására, hogy egész Törökországban mindenkinek egyetemlegesen az a nézete: aki akár csak egyetlen rabot vagy rabnőt tud szerezni, már nem lát többé ínséget. S ez a nézet nem is csapja be őket, [...] Ugyanis egész Törökországban alig akad egyetlen ház is, amelyből hiányoznék a legalább egy rabszolga vagy rabszolganő.”¹⁴³

Az oszmánok tulajdonképpen a Fekete-tenger vidékének meghódításával a krími tatároktól vették át a rabszolgakereskedelem módszerét, amely még a korai arab hagyományokon alapult, melyre utal az is, hogy az arab *şaqāliba* kifejezés nemcsak szlávokat, hanem egyben rabszolgát is jelenti.¹⁴⁴ A fő érdekeltség a hadifoglyokért fizetett váltságdíjban és a rabszolgakereskedelemben mutatkozott meg. A rabszolgák beszerzésének a háborúk mellett a portyázás lett a leggyakoribb formája, amelynek régi hagyományai voltak a muszlimok körében. Ezért kifejezetten vigyáztak a megtámadottak testi épségére, hiszen a zsákmányt el akarták adni.

„Midőn pedig kivonulásra készülődnek, hét vagy nyolc nappal előbb szorgosan bizonyos fegyelmezést szabnak ki saját magukra is, lovaikra is, tudniillik az ital és az étel

---

¹⁴¹ Tardy Lajos: A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII–XIV. században. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1980. 63. o.

¹⁴² Fodor Pál: A Szimurg és a sárkány: Az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1533). In: Közép-Európa harca a török ellen a XVI. század első felében. (Szerk.: Zombori István) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM). Budapest. 2004. 9-35. o.

¹⁴³ Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról. (Közreadja: Tardy Lajos) Gondolat Kiadó. Budapest. 1977. 69–70. o.

¹⁴⁴ Polgár Szabolcs: Etil, a kazárok városa. Az urbanizáció kezdetei Volga-vidéken a középkorban. Szerk.: Galamb György. AETAS 26. évf. 2011. 3. sz. 60. o.

*fokozatos megvonásával és bizonyos mérsékelt gyakorlattal annak érdekében, hogy testességük és túlsúlyuk is megszűnjön, és a zsigereikben visszamaradó belső zsiradékaik képessé és alkalmassá tegyék őket a hosszú száguldásra. És nem indulnak el másként csakis úgy, ha van egy vagy két megbízható vezetőjük, aki annak a földnek, ahová készülődnek, valamennyi útját és ösvényét kitűnően ismeri. (...) De vajon miféle célt szolgál mindez? – Bizonyal semmi egyebet, mint azt, hogy óvatlan pillanatban, vérontás nélkül, öldöklés nélkül ejthessenek foglyul embereket.”*¹⁴⁵

Az oszmán államban a rabszolgaság tekintetében a *devsirme* keretében beszedett gyermekadó jelentette a legnagyobb szerepet, mely az állam számára biztosította a katonaszolgálok hatalmas seregét, akikre a kul rendszer alapozódott.

2.2. Családi jog

A társadalom alapköve a muszlim világban is a család. Az iszlám szerint a család olyan szociális csoport, amelynek tagjai vér szerint, vagy házasság révén tartoznak össze. A nemi kapcsolatok szabályozása kiemelt, részletekbe menő szabályokat tartalmaz.¹⁴⁶ A parázsnaság bűnné nyilvánításából egyenesen következik, hogy a közös megegyezéssel, de házasságon kívül létesített szexuális kapcsolat szigorúan tilos. A *nikāh* a sarí'á szerinti házasságkötés a muzulmán világban a hívők számára jóval több, mint egy egyszerű jogintézmény, morális kötelezettséget is jelent.¹⁴⁷ Al-Bukhari és Muszlim közlése alapján megerősített hadisz szerint a Próféta kiemelt fontosságúnak ítélte meg a házasság intézményét, miszerint:

*„Három olyan dolog van, amellyel nem szabad tréfálkozni: a házasság, a válás és a (rabszolgák) fölszabadítása”*¹⁴⁸

A házasságkötést, a férj és feleség viselkedését, jogait és kötelezettségeiket, illetve a válást illetően az iszlám forrásai bőséges, ám nem rendszerezetten fellelhető útmutatást közölnek. A Korán világosan kinyilvánítja, hogy a házasság kívánatos a muszlim hívők

---

¹⁴⁵ Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról. 67. o.

¹⁴⁶ Jany: Klasszikus ... 306. o.

¹⁴⁷ Jany: Klasszikus ... 306. o.

¹⁴⁸ <http://iszlam.com/iszlam-az-elet-vallasa/csalad-az-iszlamban/item/583-az-iszlam-hazassagi-szerzodes-legfontosabb-elemei>

esetében, amely a társadalom két különmemű tagja között köttetik, és célja a biztonság és a harmónia megteremtése.

*"(Allah) jelei közé tartozik az, ahogy sajátmagatokból feleségeket teremtett nektek, hogy velük lakozzatok. És szeretetet és irgalmat rendelt el közöttetek."*¹⁴⁹

A Korán a cölibátust és a szerzetesi visszavonultságot, mint az emberi természettől teljesen idegen életmódot nem tartja követendőnek,¹⁵⁰ továbbá teljes mértékben elítéli a férfiak közti szexuális viszonyt.

*„És [elküldtük] Lótot, [emlékezz arra], amikor azt mondta népének: Bizony olyan förtelmességet cselekedetek, amit előttem egyetlen teremtmény sem cselekedett. Hát a férfikkal háltok [közösültök], útonállók vagytok, és tanácskozásaitokon olyasmit vettek föl ami elvetendő? Gyötrelmet küldünk le ennek a városnak a lakóira az égből, mert bűnösök voltak.”*¹⁵¹

Az iszlám a házasságot olyan szerződésnek tekinti, mely a vallási szabályok alapján köttetett meg egy férfi és egy nő között, akik között nem áll fenn semmilyen sari'ában meghatározott akadály. Alapjában véve két előírásnak kell megfelelnie az iszlám házasságnak: a házasságkötés előfeltételeinek, amit a *shurutun nikāh*, és a házasságkötés feltételeinek, amit az *erkanun nikāh* tartalmaz.

Ahhoz, hogy egy férfi és nő házasságra lépjenek, a bizonyos előfeltételeknek kell megfelelniük. A *hurrijet* jelenti azt a szabadságot, amely értelmében más fennálló házasság nem akadályozza a felek házasságát. Az iszlámban tilos a poliandria, a többférjűség, azonban a poligámia, a többnejűség megengedett. A Korán szerint egy muszlim férfinak négy felesége is lehet.

*„...akkor házasodjatok meg néktek tetsző nőekkel: kettesével, hármasával, négyesével. Ám ha féltek, hogy nem tudtok igazságosak lenni [egyszerre többhöz] csak egyet, vagy elégedjete meg azzal, ami [rabszolganőt] a jobbotok birtokol.”*¹⁵²

Ez utóbbi kitétel arra vonatkozik, hogy a férjnek az összes feleséggel szemben egyenlő kötelezettségei vannak: mindegyikkel egyformán kell bánnia, egyformán kell biztosítania számukra a megélhetéshez szükséges anyagi feltételeket, nem tehet kivételt, és minden

---

¹⁴⁹ Korán 30:21

¹⁵⁰ Jany: Klasszikus ... 306. o.

¹⁵¹ Korán 29:28; 29:29; 29:34

¹⁵² Korán 4:3

tekintetben egyenlően kell gondoskodnia összes feleségéről. Azonban a Próféta kinyilatkoztatást kapott, hogy ez alól a törvény alól ő kivétel volt, azaz négynél is több felesége lehetett.¹⁵³

Ihram, a különösen tiszta állapotban, amikor felöltötték a zarándok ruhát és ez az állapot addig tart, amíg azt le nem vetették, akár férfi, akár nő, nem köthet házasságot.¹⁵⁴ A házassági akadály a kis zarándoklat, az *umra* alatt is fennáll. Az *akl* feltétele a házassághoz szükséges lelki és szellemi épséget fejezi ki. A *bulug* fejezi ki, hogy a házasság szempontjából a házasulandók felnőtt korúnak számítanak.¹⁵⁵

A sari'á a vallási hovatartozás alapján is támaszt érvényességi követelményeket. A muszlim férfi és tiszta életű muszlim, vagy *kitābiyya*, azaz a könyv népeihez tartozó keresztény vagy zsidó nő közötti házasságot elismeri, a pogány nőt kizárja ebből a körből. Muszlim nő azonban nem mehet hozzá nem muszlim férfihoz:¹⁵⁶

*„(...) s megengedett nektek az, hogy megházasodjatok tisztas hívő asszonyokkal és tisztas asszonyokkal azok közül, akik előttetek kapták az Írást, ha megadjátok nekik a jegyajándékukat, és tisztas házasemberek módjára éltek velük, nem pedig úgy, mint azok, akik paráználkodnak, vagy szeretőket tartanak.”*¹⁵⁷

*„Ne házasodjatok pogány asszonyokkal, amíg nem lesznek hívők! Egy hívő rabszolganő bizony jobb egy pogány asszonynál - még akkor is, ha ez tetszik nektek. És ne adjátok feleségül (hívő asszonyokat) pogányokhoz, amíg nem lesznek hívők. Egy hívő rabszolga bizony jobb egy pogány férfinál, még akkor is, ha ez tetszene nektek. Ezek (a pogányok) a pokol tüzéhez hívnak.”*¹⁵⁸

A vallási különbség azonban összeütközéshez vezethet, ha bármelyik házaspár a házasság fennállása alatt tér át az iszlámra, mert a korábbi házasságkötés értelemszerűen nem az iszlám jog szabályai szerint kötött. Amennyiben a férfi tér át először, és felesége a könyv népei közé tartozik, a házasság érvényes. De ha nem a könyv népei közé tartozik és a nő

---

¹⁵³ Korán 33:50

¹⁵⁴ Jany: Klasszikus ... 312. o.

¹⁵⁵ A shari'á szerint Biológiai értelemben a férfi a szexuális kapcsolatra való képességtől, nő pedig az első menstruációtól kezdve számítanak nagykorúnak. Így a házasság alsó határát lányoknál 12, fiúknál 15 évre teszi. (Kéri Katalin: Holdarcú, karcsú ciprusok. (Nők a középkori iszlámban) Terebess Kiadó. Budapest. 2003. 26. o.)

(<https://terebeess.hu/keletkultinfo/holdarcu.html>)

¹⁵⁶ Jany: Klasszikus ... 330. o.

¹⁵⁷ Korán 5:5

¹⁵⁸ Korán 2:221

nem tért át az iszlámra, a házasfeleket szét kell választani egymástól. Ha a nő tért át először, a házasság csak akkor marad érvényes, ha a férfi az *idda* alatt áttér az iszlámra. A házasság megszűnése után a nő egy meghatározott ideig nem házasodhat újra, várakozási idő alatt áll, ez az *idda*, mely időtartamra két utalás is van az eset körülményeire figyelemmel.

*„Akiket Allah elszólít közületek és feleségeket hagynak hátra, azoknak [az asszonyoknak] várniuk kell négy hónapot és tíz napot!”*¹⁵⁹

*„Az elvált asszonyoknak három havi tisztulást kell kivárniuk. Nem szabad eltitkolniuk azt, amit Allah [az előző házasság gyümölcseként] a méhükben teremtett – ha hisznek Allahban és a Végső Napban. A férjeiket illeti meg a leginkább az, hogy ekkor visszafogadják őket, ha ki akarnak békülni...”*¹⁶⁰

A *kafā*'a jelenti a felek rangbéli egyenlőségét,¹⁶¹ de az egyenlőség kizárólag a férfi oldaláról számít, azaz neki kell felesége rangját elérnie, fordítva nem szükséges e követelmény megléte. Ha egy férfi egy nála alacsonyabb rangú nőt vesz feleségül, akkor az egyenlőségi elvet nem kell alkalmazni, mert a nő a házassága útján a férfi által képviselt szintre emelkedik fel.¹⁶²

A személyi kört illető akadálymentesség is fontos feltétel. A *mahram* kategóriába tartoznak azok, akikkel a házasság a tiltott, és mivel a házassági akadályok megfogalmazása során a vérfertőzési tabut széles körben alkalmazták, egy igen tág személyi kör jött létre:

*„(...) ne házasodjatok olyan asszonyokkal, akikkel atyáitok kötöttek házasságot (...) szégyenletes és gyűlöletes dolog ez!”*¹⁶³

„Tilalmas nektek [házasságot kötni]: anyáitokkal, leányaitokkal, nővéreitekkel, apai és anyai nagynénjeitekkel, fivéretek leányaival, nővéretek leányaival, [nevelő] anyáitokkal, akik szoptattak benneteket és tejtestvéreitekkel, a ti gyámságotok alatt álló mostohalányaitokkal –azoktól az asszonyaitoktól, akikkel már együtt háltatok; ha még nem háltatok volna velük, akkor [ez] nem róható föl vétetekül; [tilalmas továbbá]: saját

---

¹⁵⁹ Korán 2:234

¹⁶⁰ Korán 2:228

¹⁶¹ Jany: Klasszikus ... 313. o.

¹⁶² Jany: Klasszikus ... 330. o.

¹⁶³ Korán 4:22

ágyékokból [sarjadt] fiaitok feleségeivel s az, hogy két nővért együtt vegyetek feleségül, kivéve azt, ami már a múltban megtörtént.”¹⁶⁴

A sarí'á szerint az elismert házasság megkötése során számos együttesen fennálló formai, eljárási követelményeknek kell megfelelni. A menyasszony és a vőlegény képviselői megnevezik a házasulandókat, és a hozzájárulásukat kérik. A feleséget általában az anyák vagy más női családtagok választják ki a fiúgyermekeknek. A férfiak kénytelenek megbízni női családtagjaik döntésében, mert ők nem láthatják menyasszonyukat az esküvőt megelőzően. Mohamed próféta javasolta, hogy az esküvő előtt a férfi megnézhesse legalább a nő kezét és arcát, azért, hogy elkerüljék a nászéjszakán a váratlan csalódásokat. Ezek a testrészek ugyanis segítséget nyújtanak természetnek és szépségének az elképzelésében. Az anyák igyekeznek olyan lányt kijelölni fiúk számára, aki, engedelmes meny lesz.¹⁶⁵

Kötelező jelen lennie a menyasszonyt képviselő gyámnak, akinek megnevezése a *wali*. De cselekvőképtelen férfi részéről is elengedhetetlen a gyám jelenléte. A wali szerepét csak vallásos, ép elméjű, és megbízható legközelebbi körbe tartozó férfi rokon töltheti be. Egy nő walija általában az apja. Ha pedig az apja valamilyen okból nem alkalmas erre, akkor a legközelebbi vérrokona: a nagyapja, a nagybátyja, a testvére, a fia. Nő nem lehet wali. A Próféta szavai szerint:

*„Nő nem házasíthat meg nőt, sem önmagát (függetlenül) nem házasíthatja meg.”*¹⁶⁶

A walinak vagy egy általa kijelölt megbízottnak a jelenléte a szerződés szerves része, mely nélkül a szerződés érvénytelennek számít, továbbá a wali vplt jogosult megvizsgálni, hogy a leendő férj egyenrangú-e. A hadísz szerint

*„Egy házasság (szerződés) wali nélkül nem érvényes.”*¹⁶⁷

A Próféta szavai szerint

*„Ha egy nő a walijának engedélye nélkül házasodik, akkor házassága nem érvényes.”*¹⁶⁸

---

¹⁶⁴ Korán 4:23

¹⁶⁵ Kéri Katalin: Holdarcú, karcsú ciprusok. (Nők a középkori iszlámban) Terebess Kiadó. Budapest. 2003. 27. o.

¹⁶⁶ <http://iszlám.com/iszlám-az-elet-vallasa/csalad-az-iszlámban/item/583-az-iszlám-házassági-szerződés-legfontosabb-elemei>

¹⁶⁷ i. m.

¹⁶⁸ i. m.

Tehát a nőnek mindenképp képviselője útján kell házasodnia, aki pedig képviselő nélkül házasodott meg, úgy annak házassága *batil*, azaz érvénytelen.

Ha azonban a férfi közösül vele, a nő jogosulttá válik a mahr-ra (jegyajándékra), mivel a férfi érintette a nő testének intim részeit.”¹⁶⁹

Mivel a felek kölcsönös egyetértésével megkötött házassági szerződés alapvető részét alkotja a hozomány, a *mahr* vagy másképp a *sadāq*, a házasság előtt a vőlegénynek vagy családjának meg kell állapodni a menyasszony valijával a fizetendő jegyajándék értékében. A mahr nem vételár, hanem jegyajándék.

*„Adjátok oda az asszonyoknak hozományukat ajándék gyanánt! Ha pedig úgy tetszik nekik, hogy önként átengednek nektek abból egy részt, akkor használjátok azt tetszésetekre és hasznatokra!”*¹⁷⁰

Még a Prófétának is meg kellett fizetnie:

*„Próféta! Megengedtük, hogy a feleségeid legyenek: azok, akiknek a fizetségét odaadtad és akiket a jobbold birtokol a zsákmányból, amit Allah juttatott neked, és a te apai nagybátyád, és apai nagynénéid leányai, és az anyai nagybátyád és anyai nagynénéid leányai (Unoka testvéreid), akik veled együtt vándoroltak, és minden hívő asszony, ha odaajándékozza magát a prófétának és a próféta is feleségül akarja őt venni; ez a hívők közül kizárólag téged illet meg - tudjuk, hogy mit róttunk ki rájuk feleségeiket és azokat illetően, akiket jobbjuk birtokol-, hogy ne legyen előtted akadály.”*¹⁷¹

A mahr eredetileg olyan kompenzációként szolgált, amelyet a vőlegény a menyasszony családjának fizetett kárpótlásképp azért, hogy hosszú évek szülői gondoskodása után a leányt kiszakította családi környezetéből, és saját házába vihette.¹⁷² A saría nem írja elő a mahr összegét, de akkorának kell lennie, amely a férj anyagi és a feleség társadalmi helyzetének egyaránt megfelel. A jegyajándék a házasságkötés után is a feleség különvagyon, amelyet válás után a férj köteles kiadni.¹⁷³

---

¹⁶⁹ i. m.

¹⁷⁰ Korán 4:4

¹⁷¹ Korán 33:50

¹⁷² Kéri: i. m. 27. o.

¹⁷³ Jany: Klasszikus ... 330. o.

„(...) tilos [a férfiaknak] bármit is elvenniük abból, amit [jegyajándék gyanánt] adtak nekik, ...”¹⁷⁴

A házasság a menyasszony és a vőlegény egyértelmű - akár szóban, akár ráutaló magatartással történő - házasságkötési akaratának kinyilvánításával jön létre. A nőt nem lehet akarata ellenére házasságra kényszeríteni, mivel a Próféta hagyománya szerint:

„A már érintett (pl. özvegy vagy elvált) egyedülálló nő nem házasítható meg a kezdeményezése nélkül; a szűz nem házasítható meg a beleegyezése nélkül, hallgatása pedig beleegyezésnek számít”¹⁷⁵

Egy hadisz szerint Mohamedet egyszer felkereste egy fiatal nő, akit apja férjhez kényszerített. A próféta megadta neki azt a lehetőséget, hogy válasszon a házasság folytatása vagy annak érvénytelenítése között.¹⁷⁶ Tehát szerződés legfőbb pillére a kölcsönös házasságra vonatkozó, kényszermentes szerződési akarat: az *idjab*, vagyis megkérés, a házassági közösség felajánlása a férfi részéről, és a *qabul*, a nő részéről a beleegyezés. Alapvetően az idzsabot és a kabult tiszta, jól érthető szavakkal, egy szertartás alatt, a wali és a tanúk jelenlétében kell kimondani. De elfogadott a beleegyezés minimális formája is, miszerint a menyasszony, amikor megkérdezik jövődöbelije felől, valamilyen mozdulattal, például bólintással kifejezi hozzájárulását. A házassági szerződés megkötésének pillanatában mindkét fél jogai és kötelességei azonnal életbe lépnek.¹⁷⁷ A házasság érvényességéhez tanúk jelenléte is szükséges:

„(Felnőtt) férfiak közül két tanút kérjeteek föl tanúságtételre! Ha nem lenne két férfi, akkor legyen egy férfi és két nő, olyanok, akiket alkalmasnak találtok tanúnak – hogyha a két (női tanú) közül az egyik hibázik, akkor a másik emlékeztesse őt (a valóságos helyzetre)! A tanúk pedig nem vonakodhatnak, ha (ha tanúságtételre) szólítják fel őket!”¹⁷⁸

---

¹⁷⁴ Korán 2:229

¹⁷⁵<http://iszlami.com/iszlami-az-elet-vallasa/csalad-az-iszlamban/item/583-az-iszlami-hazassagi-szerzodes-legfontosabb-elemei>

¹⁷⁶ Kéri: i. m. 27. o.

¹⁷⁷<http://iszlami.com/iszlami-az-elet-vallasa/csalad-az-iszlamban/item/583-az-iszlami-hazassagi-szerzodes-legfontosabb-elemei>

¹⁷⁸ Korán 2:282

2.3.1. A házastársak jogai

A *nikāh* a házas felek mindegyikét kötelezi, hogy bizonyos jogokat és kötelezéseket betartsanak egymással szemben, melyek lehetnek fizikai, anyagi és társadalmi jellegűek. A *taszattur* elvében fogalmazódik meg a két nem elkülönülése, ugyanis muszlimok a mindennapi életben elhatárolják egymástól a házasfelek fő életteret: a férfiaké a nyilvánosság szférája, a nőké pedig a család és az otthon. Habár mindegyik fél rendelkezik jogokkal és kötelezettségekkel, nem lehet a férfi és nő jogait illetően egyensúlyról beszélni. A férj jogai nagyobb súllyal bírnak. A férjnek joga van a család igazgatására, mivel ő felelős családtagjaiért és ellátásukért minden szempontból.

*„Az asszonyokat ugyanaz a jogszerinti bánásmód illeti meg [férjük részéről], mint amivel ők tartoznak [férjüknek]. A férfiak azonban egy fokkal fölöttük állnak.”*¹⁷⁹

*„A férfiak irányító támaszai a nőknek, mivel Allah előnyben részesített egyeseket közülük a másikkal szemben. És amiatt is, amit ők a javaikból [a nőkre] költenek. A jóra való asszonyok engedelmesek.”*¹⁸⁰

A feleség kötelessége, hogy engedelmeskedjen férjének, de ezt úgy kell tennie, hogy Allah előírásait és parancsait ne szegje meg.

*„...a jóra való asszonyok engedelmesek és vigyáznak arra, ami [a kívülállók számára] rejtve van...”*¹⁸¹

Ha viszont nem engedelmesek, a férj jogosult jobb belátásra bírni:

*„Akiknek nyakaskodó természetét félitek, azokat intsétek meg, kerüljétek őket [a házastársi] ágyakban és lássátok el a bajukat!”*¹⁸²

A feleségnek kötelessége, hogy őrizze meg férje titkát, örködjön annak vagyona felett. A férj korlátozhatta felesége otthonán kívül mozgásszabadságát. A férjes asszony férje engedélye nélkül nem hagyhatja el otthonát, mellette nem is engedhet be senkit oda férje engedélye nélkül.¹⁸³

---

¹⁷⁹ Korán 2:228

¹⁸⁰ Korán 4:34

¹⁸¹ Korán 4:34

¹⁸² Korán 4:34

¹⁸³ Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

Az iszlámban férfiak és nők között csak a házasságon belül engedélyezett a nemi kapcsolat, amely nem csupán a gyermeknemzés, hanem az örömszerzés forrása is.

*„Az asszonyaitok szántóföld nektek. Menjete a szántóföldekre, ahogyan csak akartok! Küldjete előre (jócselekedete) lelketek számára és féljete Allahot”*¹⁸⁴

A nemi együttlétet illetően pedig ez az előírás olvasható a Koránban:

*„Kérdeznek téged a havibajról. Mondd: «Kórság az.» Ezért tartsátok távol magatokat az asszonyoktól a havibaj idején, s ne közeledjete hozzájuk, amíg meg nem tisztulnak! Ha megtisztultak, akkor közösüljete velük úgy, ahogyan Allah elrendelte számotokra”*¹⁸⁵

A feleség köteles továbbá eleget tenni házastársi kötelezettségének.

*"Ha egy férfi a feleségét hívja az ágyába, és az - a nő - azt megtagadja, és emiatt a férj mérgesen tölti az éjszakát, azt a nőt az angyalok reggelig szidalmazták."*¹⁸⁶

A prófétai hagyomány szerint a feleségnek kerülnie kell mindazt, ami a csökkentené a férj felesége iránti vágyakozását, még ha az *tatawwu* is, azaz Allah nevében önként vállalt, kegyes cselekedet, ezért

*"Tilos a feleség számára az önkéntes böjtölés, ha otthon van a férje, és csak az ő beleegyezésével."*¹⁸⁷

A hagyomány szerint a Próféta feltételül szabta a feleség Paradicsomba való jutásának, hogy a férje elégedett volt-e vele, mely így szól:

*"Ha bármely asszony meghal, s férje kedvelte, elégedett volt vele, örömét lelte benne /radia'anha/, a feleség a Paradicsomba jut."*¹⁸⁸

A nőt megilleti a jó bánásmód.

*"Bánjatok jól a nőekkel, ugyanis a nő egy ferde bordából teremtődött. És ha az ember el akarja igazítani, akkor eltöri. Tehát bánjatok jól a nőekkel."*¹⁸⁹

Imám Muslim hagyománya szerint:

---

¹⁸⁴ Korán 2:223

¹⁸⁵ Korán 2:222

¹⁸⁶ Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

¹⁸⁷ Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

¹⁸⁸ Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

¹⁸⁹ Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

"Ne gyűlölje a hívő férfi a hívő nőt valamilyen viselkedése miatt. Mert ha ez a viselkedés nem is tetszik neki, akkor majd tetszeni fog egy másik." ¹⁹⁰

A férj kötelességei közé tartozik, hogy a feleségét ellássa étellel, itallal, ruhával, lakóhellyel stb., mivel a Magasztos Allah erről így rendelkezett:

"...s kitől a gyermek van, kell hogy táplálja, ruházz tassa (gyermekes asszonyát) illően." ¹⁹¹

A Próféta mondása alapján a férj kötelessége:

"Hogy ellásd őt is, ha te ellátod magad, és ruházd őt is, ha te ruházod magad, és ne verd az arcát, és ne szidd le és ne hagyd el a házat büntetesképpen." ¹⁹²

2.3.2. A házasság különös formái

A *nikah al-muta* az arabok iszlám előtti időkben alkalmazott férfi és nő közötti együttélési formája élvezetet, használatot jelent: eredetileg utazás, háború idején volt alkalmazható, mellyel a próféta is élt.¹⁹³ A felek konszenzus alapján állapították meg a házasság időtartamát, valamint a kölcsönös akarat fennállását. A házassági forma a helyénvalósága a síiták és a szunniták között is viták eredője.¹⁹⁴

A *nikah al-istibda* egy érvényesen fennálló házasságban az utódnemzésre képtelen férfi felesége és egy harmadik személy között jött létrejött nemi kapcsolat. A férfi rávette feleségét egy általa kiválasztott férfival való együtt hálásra gyermeknemzés reményében. A biológiai apa nem tarthatott igényt gyermekére.¹⁹⁵

A *nikah al-maqt* szintén régi törzsi hagyományon alapult, mely szerint az özvegyi házasság szerint a fiú feleségül vehette elhunyt apjának az özvegyét, saját anyja kivételével. Mohamed azonban a Korán 4.16 szerint ezt a személyi kört tabunak nyilvánította¹⁹⁶

---

¹⁹⁰ Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

¹⁹¹ Korán 2:233

¹⁹² Muhammad bin Salih al-'uthaymin: i. m.

¹⁹³ Jany: Klasszikus ... 329. o.

¹⁹⁴ Jany: i. m. 330. o.

¹⁹⁵ Jany: i. m. 330. o.

¹⁹⁶ Jany: i. m. 330. o.

A *nikah al-shighar* házasságkötés keretében két különböző családból származó férfi egyidejűleg köt házasságot, és az egymás felügyelete alatt álló nőket veszik el feleségül: például egymás leányát vagy testvérét. Shighar esetén a jegyajándék nem kerül megfizetésre, és a szerződésben résztvevő két család között szorosra fűzi a kötelékeket, éppen ezért kedvező volt a férfiak számára.¹⁹⁷

2.3.3. A házasság felbontása

Az iszlám lehetővé tesz, de nem tartja kívánatosnak a házasságbontást, hiszen egy család felbomlása veszteség a muszlim közösség szempontjából, és csak ritka esetekben támogatja, főleg kibékíthetetlen ellentétek esetén. Az ellenszenv, a házastárs iránti szerelem csökkenése még nem számítanak házasságbontásra feljogosító indoknak. Elegendő okok lehetnek arra, hogy az egyik fél ne lépjen házasságra, de a már létrejött frigy felbontására nem. A családok részére kötelességet ír elő, hogy megpróbálják kibékíteni a feleket.

*„Ha féltek, hogy szakításra kerül sor közöttük, akkor küldjétek (hozzájuk) egy döntőbíró a (férj) családjából, egy (másik) döntőbíró a (feleség) családjából! Ha ők ketten ki akarnak békülni, akkor Allah megbékélést fog szorgalmazni közöttük.”*¹⁹⁸

A *talāq*, a férj egyoldalú jognyilatkozata válás kimondására. Alapjában véve a férj joga, de kivételes esetben válást a feleség is kimondhatja. De a felek közös megállapodással is kimondhatják a házasság megszűnését. A Korán nem bélyegzi meg sem az elvált nőket sem az özvegyeket:

*“Ha elváltatok asszonyaitoktól és ők kiszabott várakozási idejüket elérték, akkor vagy tartsátok meg őket tisztességes módon, vagy bocsássátok el őket tisztességesen! Ne tartsátok vissza őket kényszerrel, hogy bántalmazzatok! Aki eképpen cselekszik, az önmaga ellen vét. Ne tegyétek Allah verseit gúny tárgyává!”*¹⁹⁹

A *talāq* kimondására a férj a házasság fennállása alatt bármikor jogosult, feltételhez nincsen kötve, indokolnia nem kell. A házasság köteléke azonban nem szakad el

---

¹⁹⁷ Jany: i. m. 329. o.

¹⁹⁸ Korán 4:35

¹⁹⁹ Korán 2:231

végérvényesen, amint kimondták a válást, a férjnek két lehetőséget ad arra, hogy visszalépjen döntésétől, és visszavegye feleségét. A harmadik megtagadás után, ha eltelik a várakozási idő, a volt házastársak csak akkor házasodhatnak újra össze, ha az elvált feleség férjhez megy máshoz, az új házasságot elhálták, és a nő elválí az új férjétől.

*„A válás kétszer [megengedett]. Akkor azonban vagy meg kell tartani [a feleséget] az elismert módon, vagy el kell bocsátani illendő módon. (...) Ha a férfi [a feleségétől harmadszor] elválí, akkor az asszony [mint feleség] tilos a számára, amíg férjhez nem megy valaki máshoz. Ha ez elválí tőle, akkor nem követ el egyikük sem bűnt, ha újra visszatérnek egymáshoz.”*²⁰⁰

A válás nem fosztja meg a nőt megélhetési forrásaitól: a várakozási idő hossza alatt a férjnek kell biztosítania a nő szükségleteinek költségét, és nincs joga ahhoz, hogy elküldje őt a házastársi lakhelyről.

*„Az elvált asszonyoknak – az illendőségnek megfelelő – ellátás jár! Ez istenfélők kötelessége.”*²⁰¹

*„Amennyire tőletek telik, engedjétek, hogy ott lakjanak, ahol ti laktok. Ne okozatok nekik nehézséget, hogy ezzel szorult helyzetbe hozzátok őket. Ha terhesek, addig lássátok el őket, míg a világra hozzák terhüket. Ha szoptatnak nektek, akkor adjátok meg nekik az ő fizetségüket.”*²⁰²

A nőnek tehát a lakásban kell maradnia, a férfi mellett, azért, hogy újjáéledhessenek köztük az érzelmek, és hogy a rossz érzéseik megszűnjenek.

*„Te nem tudhatod, hogy az Isten nem hoz e valami újat”*²⁰³

A válás nem engedi meg a férjnek, hogy visszavegye a jegyajándékot, sem mást, amit korábban a nőnek adott.

*„Nem megengedett nektek, hogy visszavegyetek bármit abból, amit korábban neki adtatok.”*²⁰⁴

A férj szabad elhatározásából delegálhatja a válási jogát feleségének, melyet általában a házassági szerződésben garantálják a felek. E delegált jog gyakorlása nem abszolút és

---

²⁰⁰ Korán 2: 229-230

²⁰¹ Korán 2: 241

²⁰² Korán 65:6-7

²⁰³ Korán 65:1

²⁰⁴ Korán 2: 229

feltétlen, hanem a házassági szerződésben vállaltak be nem tartása, illetőleg más feltételek bekövetkezte esetén válik gyakorolhatóvá.

*„Ha egy asszonynak félnie kell attól, hogy férje rosszul bánik vele, vagy [huzamosan] elhanyagolja őt, akkor nem róható föl vétkükül, ha békés megegyezésre jutnak egymás között. A békés megegyezés jobb [a viszálykodásnál].”*²⁰⁵

A legtöbb esetben a férj által kötött újabb, az első feleség által jóvá nem hagyott házasság megkötése esetére hatalmazzák fel az asszonyt a válás kimondására, mely talán a leghatékonyabb jogi eszköz a nő kezében érdekei érvényesítésére.

A síiták, a hanafi és a maliki törvény mind lehetővé teszik a nőnek a válást, ha a férfi képesség nélküli, ha nem tartja el a feleségét, gyógyíthatatlan fertőző betegségben szenved, vagy ha életveszélyesen bántalmazza a hitvesét. Azonban a lelki kegyetlenség, a testet, arcot elcsúfító bántalmazás, vagy az egyszerű boldogtalanság ritkán minősül elégséges oknak, hogy egy nő válást kezdeményezhessen. Ennek a válási formának a megnevezése a khul', a kiváltás, azonnali válást eredményezve abban az esetben alkalmazandó, ha a nő mindent visszafizet a férfinak, amit ő addig rá költött. A khul' esetében a férjnek nem kell visszaadnia jegyajándékot.²⁰⁶

*„Ha azonban féltek, hogy nem tartják be mindketten Allah előírásait, nem követ el egyikük sem bűnt, ha az asszony valamivel megváltja magát.”*²⁰⁷

Egy hadisz szerint Thábit ibn Qaisz felesége elment a Prófétához és azt mondta:

„Ó Allah Küldötte! Nem hibáztatok Thábitot jellemének vagy vallásosságának hibái miatt, de én muszlimként nem szeretnék az iszlámmal ellenkező módon viselkedni (ha vele maradnék).” Erre a Próféta azt mondta neki: *„Visszaadod a kerttet, amit a férjed adott neked [mahrként]?”* Azt mondta: *„Igen.”* Akkor a Próféta azt mondta Thábitnak: *„Ó Thábit! Fogadd el a kertedet és válj el tőle azonnal.”*²⁰⁸

---

²⁰⁵ Korán 4:128

²⁰⁶ Jany: A világ ....

²⁰⁷ Korán 2:229

²⁰⁸ <http://www.mohamed.hu/index.php?menu=valas>

2.4. Öröklés

Az öröklés az iszlám jog legapróbb elemekig részletezett, ám a muszlim jogtudósok számára is talán a legnehezebben áttekinthető területe, mert általános szabályok és alapelvek helyett az öröklés kazuisztikus módszerrel megfogalmazott szabályokból áll.²⁰⁹ Az *'ilm al-farā'id*, a felosztás tudománya a jogi iskolák közti megosztottság az iszlám jog bármely más területéhez képest az öröklési jog területén a legszembeötlőbb.²¹⁰ A hagyományos törzsi jogból eredő agnat rokonság kizárólagosságát a Korán kiterjesztette a cognat rokonsági körre is. A Korán lehetővé tette, hogy a házastársak egymás után örökölhessenek, továbbá rokonok és a nők is rendelkezzenek öröklési képességgel, de alapvető sajátosság, hogy a férfi és női örökész között – igaz nem minden esetben – aránybéli eltérés áll fenn.²¹¹

*"Gyermekekre vonatkozóan Allah [eképpen] rendelkezik: A fiúgyermeket [az örökség elosztásakor] annyi illeti meg, mint amennyi két leánygyermek része."*²¹²

*„A férfiaknak jár egy rész abból, amit a szülők és a (közeli) rokonok hagynak hátra. És a nőknek is egy rész jár abból, amit a szülők és a (közeli) rokonok hagynak hátra. Legyen az kevés avagy sok, törvényileg elrendelt részként.”*²¹³

Az iszlám jog a törvényes öröklés mellett elismeri a végrendekezést, de ha leszármazottak vannak, a hagyatkozó a vagyonának egyharmadánál nem hagyhatott többet bármely személyre.

Az elhunyt személyének hagyatékával kapcsolatosan négy kötelesség áll fenn: az elhunyt temetése, adóságainak kifizetése, végrendeletének végrehajtása, a hagyaték elosztása az örökösök között.

Bizonyos körülmények megakadályozzák az öröklést, vagyis kizárják az örököst az örökségből. A *riqq*, vagyis rabság estén a rab nem örökölhet. A gyilkos bizonyos esetekben ki van zárva az öröklésből. Az elhatárolás fő szempontja, hogy a gyilkos az örökhagyó, vagy más sérelmére követte-e el tettét. A Próféta szunnájában fennmaradt egy rendelet,

---

²⁰⁹ Jany: Klasszikus ... 341. o.

²¹⁰ Jany: Klasszikus ... 341. o.

²¹¹ Jany: A világ ...

²¹² Korán 4:11

²¹³ Korán 4:7

mely szerint a Próféta a következőket mondta e témában: „gyilkosnak nem lehet követelése.” Egy másik feljegyzés szerint pedig: „gyilkos nem örökölhet semmit.” Ha egy örökös vagy a végrendeletben szereplő bármely személy megöli az örökül hagyót, mindenképp elesik a végrendeletben megjelölt jogos örökségtől. A hanafita iskola szerint nem kell feltétlenül minden gyilkost kizárni az öröklésből. Szerintük örökölhet az, aki önvédelemből követett el gyilkosságot, vagy a hóhér, ha muszlim bíró ítéleteit hajtja végre. Ha az örökös és örökhagyó különböző vallású, az is kizáró ok, mivel a hadisz előírása szerint muzulmán nem örökölhet hitetlen után, mint ahogy hitetlen sem örökölhet a muzulmán után. A riddet, a vallástól való elszakadás esetében a hanafita iskola szerint családja a vagyonának csak azt a részét örökölheti, amelyre akkor tett szert, amíg még az iszlámhitűek közösségéhez tartozott. Viszont mindaz, amit az iszlámtól való elszakadás után szerzett, az állami kincstárt illeti. Másrészt a safi'ita és a hanbelita iskola követői szerint az elszakadtaktól nem lehet semmit örökölni, mint ahogy ők sem örökölhetnek.

A főbb öröklési szabályok szerint az örökösök neme, száma rokonsági foka és ága, továbbá van-e leszármazó, felmenő, az is döntően befolyásolja az örökrész elosztását. Férfi örökhagyó esetében a következők a legfontosabb szabályok:

*„Ha csak nők vannak, [mégpedig] kettőnél több, akkor a hagyaték kétharmad része illeti meg őket; ha [csak] egy [nő] marad, akkor a fele.”*²¹⁴

*„A szülőknek pedig kinek-kinek egyhatod rész jár az örökségből, ha az [örökhagyónak] gyermeke van. Ha pedig nincsen gyermeke, s a két szülője örököl utána, akkor az anyját egyharmad rész illeti. Ha azonban fivérei [vannak], akkor az anyját [csak] egyhatod rész illeti meg.”*²¹⁵

*„A feleségeknek pedig a ti hagyatékotok egynegyede jár, ha nincs gyermeketek. Ha van gyermeketek, akkor a hagyatékotok egynyolcada jár nekik.”*²¹⁶

Férj a feleség után a következők szerinti törvényes örökrészre jogosult:

*„Titeket illet a fele annak, amit feleségeitek örökül hagytak, akkor, ha nincs nekik gyermekük. Ha van gyermekük, akkor hagyatékuk egynegyede illet meg benneteket.”*²¹⁷

Női vagy férfi örökhagyók oldalági hagyatéka a következő arányban száll át:

---

²¹⁴ Korán 4:11; 4:12

²¹⁵ Korán 4:11

²¹⁶ Korán 4:12

²¹⁷ Korán 4:12

„(...) s ha az [örökhagyónak] egy fivére vagy egy nővére van [anyai részről], akkor mindkettőjüknek [az örökség] egyhatoda jár. Ha [kettőnél] többen vannak, akkor [egyenlő] társakként osztozzanak az egyharmad részen.”²¹⁸

A törvényes örökrész esetén ki kell emelni, hogy az örökrésznek minden esetben azt kell tekinteni, ami:

„(...) az [örökhagyótól] meghagyott [egyéb] hagyatkozás, vagy [valami őt terhelő] adósság [kifizetése] után”²¹⁹ maradt.

Az iszlámra jellemző szolidaritás és tisztelet kifejeződése, miszerint:

„Ha az [örökség] szétosztásánál rokonok, árvák és szegények vannak jelen, akkor juttassatok nekik [valamennyit] abból és beszéljete velük illendő módon!”²²⁰

2.5. Vagyonjog

Az iszlám jogra a „magánjogi” viszonyok tekintetében is a meglehetősen kazuisztikus szabályozás a jellemző, és mivel nem ismeri a dologi és kötelmi jog fogalmát, az erre vonatkozó normarendszert egyes szerződéseken keresztül ragadták meg.²²¹ A fő típus a *bay*, az adásvétel, mely a szóbeli ajánlat megtételével és szóbeli elfogadásával jön létre. A szerződés érvényességének közvetett tárgya szempontjából a forgalomképesség volt az egyik legfontosabb feltétel.²²² Az adásvétel tárgyának a vallási jognak megfelelően tisztának, hasznosnak, szállíthatónak, továbbá az eladó tulajdonában állónak és minősége és mennyisége tekintetében pontosan ismertnek kellett lennie.²²³ A szerződés tárgya akkor forgalomképes, amennyiben a *saí’á* alapján nem tilalmas. Tilalmasak azonban például az olyan tisztátalan dolgok, mint bor és disznó, más vallások kegytárgyai. Mivel a szerződő félnek tulajdonában kell hogy álljon, de a bérlet kivéve nem lehet lekötve sem harmadik

---

²¹⁸ Korán 4:12

²¹⁹ Korán 4:12

²²⁰ Korán 4:8

²²¹ Jany: A világ ....

²²² Jany: Klasszikus ... 365. o.

²²³ Jany: Klasszikus ... 365. o.

személynek, és a a dolog felett rendelkezési jogának is fenn kell állnia, így például a szökött rabszolga nem tekinthető forgalomképesnek.²²⁴

Az adásvételre vonatkozó szabályok közül a Korán is kifejezetten tilalmasnak ítéli az uzsorát.

„*Akik uzsorát habzsolnak, úgy támadnak fel [majdan], mint az, akit a Sátán földresúlytott az érintésével. Ez [lesz a büntetésük] azért, mert azt mondják: »Az adásvétel ugyanolyan, mint az uzSORA.« Allah azonban megengedte az adásvételt, ám megtiltotta az uzSORÁT. (...)»²²⁵*

A *ribā*, az uzSORA tilalmának magyarázata az, hogy az ügylet megkötésének pillanatában a dolog ellenértéke pontosan nem ismert, illetve a dolgok cseréje nem azonnali, hanem egyik vagy mindkét dolog átadása egy későbbi időpontban történik. Ez alapján az uzSORának két csoportra osztható fajtája van: az egyik az egyoldalú többlet kikötése, a másik a halasztásban tetet öltő *ribā*, amikor a felek kölcsönös teljesítése nem együttesen és egy időben történik.²²⁶ A muszlim jogtudósok sokat foglalkoztak az adásvétel mellett a bérlet, a kölcsön, a letét, a társas vállalkozások különböző formáival is.

Az iszlám vagyoni jog legjellemzőbb intézménye a *waqf*, amely valamely dolog hasznainak valamilyen kegyes célra történő rendelkezését jelenti, de érdekes módon a jogintézmény gyökereit nem az arab világban, hanem a római jogi eredetű bizánci *pia causa* intézményében lehet megtalálni.²²⁷ A *waqf* „feltartóztatást”, „visszatartást” jelent, amely szerint a tulajdon elidegeníthetetlen és a dolog gyümölcsei, hasznai meghatározott célra rendelkezhetők.²²⁸ A *waqf* kezdetben közösségi, jótékonyági vagy vallási céllal juttatott önkéntes adomány formáját jelentette. Mivel hamar kiderült, hogy ez a jogintézmény hosszú távú fennállásával kifejezetten alkalmas a családi vagyon egyben tartására, ezért a *waqf* története során két típusa különült el. A jótékonyági és kegyes célra alapított fajtája a *waqf khayrī*, amely a közösség javát szolgálva iskolák, kórházak, vízvezetékek, utak, hidak, vallási építmények létesítésére és fenntartására alapított intézmények. A *waqf ahlī* célja pedig a család tagjainak, az alapító leszármazóinak anyagi biztonságáról való gondoskodás, fő célja a családi vagyon megőrzését, kezelését szolgálta. Az alapítói

---

²²⁴ Falus Orsolya: Az iszlám alapítvány: a „*waqf*”. Jogtörténeti szemle. 2014.3. sz. 1-6. o.

²²⁵ Korán 2:275

²²⁶ Jany: Klasszikus ... 367. o.

²²⁷ Jany: Klasszikus ... 399. o.

²²⁸ Jany: A világ ...

vagyona ugyanazok az érvényességi kellékek vonatkoznak, mint más szerződések tárgyaira. Az alapítónak megfelelő ügyleti képességgel kell rendelkeznie. Tehát az lehet alapító, aki épelméjű, felnőttkorú és szabad jogállású személy, továbbá nincs kizárva csőd miatt. Az örökhagyó kizárólag a vagyona egyharmadát adományozhatja alapítványi vagyonként. Fontos kiegészítés, hogy a malikita jogi iskola követői szerint a nők kizárólag a férjük engedélyével tehetnek érvényesen olyan alapítványt, amelynek értéke elérte a vagyonuk egyharmadát. Egyébként ugyanez a kitétel vonatkozott ajándékozásaikra is.²²⁹ Nem muszlimok is lehettek alapítók, de ebben az esetben a *waqf* céljának az iszlám tanításával összeegyeztethetőnek kell lennie. Például dzimmí mecset fenntartása céljából alapíthat *waqfot*, de kolostorok, zsinagógák építésére és fenntartására létrehozott *waqfok* érvénytelenek, ezért semmisek. Vannak azonban olyan jogbölcselek, akik érvényesnek tekintik a dzimmik által alapított egyházi *waqfok*at is abban az esetben, ha céljuk nem a hit gyakorlása, hanem a jótékonyosság, például az egyházi intézményben rászorulókat, beteget ápolnak, gyógyítanak, vagy utazókat fogadnak be.²³⁰

A *mutawwalī* az alapító által a *waqf* kezelésével megbízott személy, akit szándékos károkozás és a *waqf* érdekei ellen irányuló cselekmények kivételével még az alapító sem távolíthatott el.²³¹ Erről azonban nem az alapító, hanem a kádi volt jogosult dönteni. A *waqf* megszűnését jelentette az, ha az alapítója hitehagyottá vált, illetve az alapító által megjelölt cél megszűnt. Ekkor a többségi jogtudósi vélemény szerint a vagyon visszazáll az örökösökre vagy a szegények javára használandó fel, de a világi hatalom nem teheti rá a kezét. De a gyakorlat nem mindig vette figyelembe ezt a jogi véleményt, mivel a *waqf* ingatlanok forgalomképtelensége és elidegeníthetlensége miatt óriási földterületek kerültek ki a gazdasági működési köréből. A *waqfok* kezén felhalmozódott földterületek nagysága esetenként olyan hatalmas volt, hogy az egész gazdaságot megbéníthatta.

*„Valódi tulajdonos hiányában e földek sok esetben megműveletlenül maradtak, sőt, arra is akadt példa, hogy a waqf a vetéshez szükséges magokról sem volt képes – anyagi erőforrások híján – gondoskodni.”*²³²

---

²²⁹ Falus: i. m. 3. o.

²³⁰ Falus: i. m. 4. o.

²³¹ Jany: Klasszikus ... 403. o.

²³² Jany: A világ ...

2.6. Bűnök és büntetések

Az iszlám jogi rendszerében nem különíthető el a büntetőjog úgy, mint a nyugati kontinentális jogi kultúrkörben. Ennek egyik legszembetűnőbb jele éppen az, hogy maga a büntetőjog fogalma sem jött létre, ehelyett az *uquba*, a büntetés kifejezéssel jelölik a tiltott magatartások és azok szankcióira vonatkozó szabályokat.²³³ A Korán alapján az iszlám büntetőjog néhány tényállásra, és az azokhoz rendelt szankciókra korlátozódik, tehát csak egyes bűncselekményekről és azok büntetéséről lehet beszélni. Az iszlám büntetőjog területen három réteget lehet megkülönböztetni: az iszlám kor előtti időszak büntetéseit, a Korán szabályait és az eljáró hatóság által kiszabható ítéleteket.²³⁴

Az első csoport a Mohamed fellépése előtti kor törzsi szokásjogát képviseli. Az iszlám előtti korban kialakult büntetőjog elsősorban a vérbosszún, a *talio*-elven alapult:

*„Életet az életért, szemet szemért, orrot orrért, fület fülért, fogat fogért és a sebesülésekért [hasonlóan. Minden esetben] megtorlás [íratott elő].”*²³⁵

Továbbá ezen csoporton belül ismert volt *jināyāt* is, amely a kompenzáción nyugvó büntetési szokásokat foglalja össze. A Próféta szavai a következőkben foglalják össze a hagyományból fakadó jogkövetkezmények lehetőségét:

*„Akit megölnek, még ha igazságtalanul is, a hozzátartozók a következő három lehetőség közül választhatnak: megtorlás, megbocsátás vagy fájdalomdíj. Ha egy negyedik megoldást választana, fogjátok a kezét (tartsátok vissza).”*²³⁶

A *hadd*, amely a Koránban újonnan megjelenő és lefektetett bűncselekményeket és azok büntetéseit jelenti, amely bűncselekmények közös jellemzője, hogy elkövetésük a vallási előírás megsértését jelentik, de ez nem feltétlenül érinti a szakralitás területét. A *hadd* az iszlám szempontjából a legfontosabb, bár nem a bűncselekmények legnagyobb körét felölelő büntető jellegű normák rendszere. Minthogy a jogtudósok elsősorban

---

²³³ Tóth J. Zoltán: Bűnök és büntetések a kora középkori iszlám jogban. Jogelméleti Szemle. 2006/2.

(http://www.jesz.ajk.elte.hu/2006_2.html)

²³⁴ Jany. Klasszikus... 407. o.

²³⁵ Korán 5:45

²³⁶ Öksüz Adil: A gyilkosság és annak büntetése a Koránban és a Tórában.

(http://www.dialogusplatform.hu/index.php/press.../26_4c3eeb6edc62a5e78eab5d8f576af95d)

ezeknek a szabályoknak az értelmezését, magyarázatát, kiegészítését és továbbfejlesztését végezték el, ez tekinthető a legjobban kidolgozott és legrendszeresebb büntetőjogi csoportnak.²³⁷

A harmadik csoportba tartozik a *taczi*, és mivel az állami hatóságok hatókörébe tartozik, az iszlám jogtudósok nem emelték tudományos vizsgálatuk tárgyává.²³⁸

A *jināyāt* kategóriájába tartozó bűncselekmények és azok szankciói az iszlám előtti szokások tovább élését bizonyítják, mely kategóriába legnagyobb számban az élet és a testi épség elleni bűncselekmények tartoznak, vagyis az emberölés és a testi sértések különböző formái. De már a Próféta idejéből tapasztalható volt elmozdulás a törzsi jogtól. Leglényegesebb változás az egyén személyes felelősségének hangsúlyozása, melynek alapján a vérbosszú kizárólag az elkövető személyére korlátozódhat, szemben a korábbi gyakorlattal, amikor egy nemzetségi csoport bármely tagja a vérbosszú áldozata lehetett, ha az elkövetővel azonos klánhoz tartozott. Fontos szempontként jelent meg az elkövető részéről szükséges elem, hogy szabadon határozza el magát a cselekedetre és felismerje annak következményeit. Saját tetteért csak az élő, felnőtt korú, szellemileg egészséges és tudatosan cselekvő egyén vonható felelősségre. Tehát az elkövető akkor büntethető emberölésért, ha szándékosan követte el a bűncselekményt, s felelőssége kétséget kizáróan megállapítható.²³⁹ Az emberi élet védelmében az iszlám súlyos büntetéseket iktatott törvénybe azok ellen a bűnelkövetők ellen, akik másokat meggyilkolnak vagy fizikailag bántalmaznak. A muszlim jogtudók különféleképpen csoportosították a gyilkosságokat. A hanafita iskola öt szempont szerint: szándékos gyilkosság, félig szándékos gyilkosság, véletlen gyilkosság, félig véletlen gyilkosság és közvetett úton, a valakit vagy valamit felhasználva elkövetett gyilkosság. Mivel az ember élete szent és ajándék Alláhtól, a Teremtőtől:

„Egy hívőnek sem szabad megölnie egy másik hívőt – kivéve, ha tévedésből [teszi].”

240

A *qatl* kifejezés annyit tesz, mint megölni valakit, egy élő megfosztani az élettől, mint a lélek testtől való elszakításának okozása. Az iszlám szerint egy ember igazságtalan

---

²³⁷ Tóth: i. m.

²³⁸ Jany: Klasszikus ... 407. o.

²³⁹ Jany: A világ ...

²⁴⁰ Korán 4:92

megölése egyike a legnagyobb bűnöknek, ezt csak a *sirk*, az egy Istenben való hit megkérdőjelezése előzi meg.²⁴¹

*„... ha valaki megöl egy emberi lényt, anélkül, hogy [annak halála bosszú lenne] valaki másnak [a megöléséért], vagy megtorlás lenne azért, hogy a megölt romlást [okozott volna] a földön – akkor olyan az, mintha az összes embert ölte volna meg.”*²⁴²

A hívők számára természetesen a másvilágon kilátásba helyezett büntetés számít a legsúlyosabbnak, ezért a túlvilági büntetések komoly erkölcsi elrettentő erőt jelentenek.

*„Aki szándékosan öl meg egy hívőt, annak a gyehenna lesz a jutalma, s abban fog égni örökké. Allah haragszik rá, megátkozza őt és szörnyű büntetést készít elő neki.”*²⁴³

A Korán egyetlen más büntény elkövetőjére sem helyez kilátásba ehhez hasonló isteni büntetést. A gyilkosságot és annak büntetését legátfogóbban elemző ája a következő:

*„Ti hívők! Ölés esetén előíratott nektek az elégtétel: szabad a szabadért, rabszolga a rabszolgaért és nő a nőért. De ha valakinek elnéz valamit [az áldozat] testvére, akkor [a megtorló] követelése az elismert módon, [a tettes] fizetsége az előbbi részére illendő módon [történjék]! Ez könnyítés és könyörület Uratoktól [a korábbi vérbosszúhoz képest]. Ha valaki ez után megszegi az előírást, annak fájdalmas büntetés lesz a része [a túlvilágon].”*²⁴⁴

Ugyan szabad utat enged a tálió elvből fakadó *qisās*, vagyis megtorlás előtt, amelyre az áldozat legközelebbi rokona jogosult:

*„És ne oltsatok ki – csak jogosan – [ember] életet, amit Allah tilalmasnak nyilvánított. Ha valakit jogtalanul ölnek meg, akkor a legközelebbi rokonának adunk hatalmat [a megtorlásra]. Ám tartson mértéket az ölésben! [Az elégtétel során] segítséget fog kapni.”*²⁴⁵

Az iszlám erkölcsi felfogása tovább szűkíti a vérbosszú gyakorlatát azzal, hogy a vérbosszútól való eltekintést és a felek közti kiegyezést részesíti előnyben. Azon kívül hangsúlyozza a pénzbüntetés elsődlegességét a megtorlással szemben, és véget vetett azon középkori arab törvényeknek és szokásoknak, melyek az élethez való egyetemes jogot

---

²⁴¹ Öksüz: i. m.

²⁴² Korán 5:32

²⁴³ Korán 4:93

²⁴⁴ Korán 2:178

²⁴⁵ Korán 17:33

figyelmén kívül hagyva becsületbeli ügyekben engedélyezték a gyilkosságot.²⁴⁶ A megtorlás helyetti kiegyezést számos helyen erősíti meg a Próféta üzenete:

*„Ne feledkezzetek meg arról, hogy nagylelkűek legyetek egymással!”*²⁴⁷

*„A jótett nem egyenlő a rossz cselekedettel. Olyasmivel hárd el azt, ami jobb annál.”*²⁴⁸

*„Valamely rossztett fizetsége egy hozzá hasonló rossztett. Aki azonban megbocsát és kész a békülésre, annak Allahnál van a fizetsége.”*²⁴⁹

Ha a gyilkos családja anyagi kárpótlást nyújt az áldozat családja számára, akkor a megtorlás még a bírósági meghallgatás előtt, rögtön eltörlésre kerül. Amennyiben a jogosultak - jellemzően az áldozat örökösei - lemondtak a bosszú gyakorlásáról, az áldozat családjának megbocsátást és kegyelmet kell mutatnia, a gyilkosnak pedig ki kell fizetnie a *diya*, a vérdíj összegét.²⁵⁰ A megtorlás nem lehetséges és vérdíj megfizetése kötelező a szándékos emberölés esetén, ha annak elkövetője kiskorúság vagy elmebetegség miatt nem büntethető bosszúval. Ezek mellett - nem csak a gyilkosság esetén - az sem vonható büntetőjogi felelősségre, aki a cselekményt kényszer vagy fenyegetés hatása alatt követi el, továbbá a jogos és szükséges önvédelem vagy végszükség esetén. Továbbá olyan szándékos emberölés esetén sem, ha az elkövető státusánál fogva nem büntethető bosszú útján, például szabad ember öl meg rabszolgát, legalábbis azon iskolák esetében, akik ezen különbségtételt osztják, valamint a nem szándékos emberölés esetében. Utóbbi esetben igen fontos kiemelni, hogy a vérdíj megfizetése nem vagylagos lehetőség, hanem az egyetlen követelhető szankció. Abban minden jogi iskola egyetértett, hogy a vérdíj csak tevében vagy pénzben teljesíthető, más vagyontárgyban nem. A teljes *diya* szabad muszlim férfiéért száz *teve*, ha pástorkodással foglalkoznak, a nem pástorkodással foglalkozók esetében aranyban és ezüstben kell megállapítani a vérdíjat, amely száz *teve* értékének megfelelő pénzüsszeg. A nőért ennek a fele, zsidó vagy keresztény esetén a harmada, zoroasztriánus esetén tizenötöd járt. Rabszolgáért pedig a rabszolga piaci értékét kellett fizetni. Szándékos emberölés esetén további szigorító feltételként szabták meg, hogy a fent meghatározott vérdíjat azonnal kell megfizetni, s erre kizárólag az elkövető volt

---

²⁴⁶ Öksüz: i. m.

²⁴⁷ Korán 2:237

²⁴⁸ Korán 41:34

²⁴⁹ Korán 42:40

²⁵⁰ Öksüz: i. m.

kötelezhető, rokonai nem. A teljes vérdíj felét kellett fizetni minden páratlan testrészt, negyedét a páros testrészek és szervek egyikének elvesztéséért vagy megkárosításáért. Egy szabad muszlim ujja tíz tevét, foga pedig öt tevét ért. Ez utóbbi rendelkezés azzal járt, hogy nagyobb összegre tarthatott igényt az, akinek mindegyik fogát kiütötték, mint annak a családjá, akit meggyilkoltak. De ugyanez igaz volt abban az esetben is, ha valakit úgy megvertek, hogy mindkét fülére megsüketült, mindkét szemére megvakult, mindkét lábára lesántult és minden ujja megbénult, mert ezeket külön-külön kellett számítani, vagyis ebben a példában az áldozat négyszáz tevét vagy annak megfelelő összeget igényelhetett vérdíjként.²⁵¹

Az áldozat státusa is meghatározó tényezőként jelent meg, mert a qisās abban az esetben válik kötelezővé, ha a tettes és áldozata társadalmi helyzete azonos, melyet három szempont határozott meg: egyrészt az, hogy muszlim vagy más vallású-e, másrészt, hogy szabad vagy rabszolga-e, illetve dzimmí-e vagy nem.

„Aki egy hívőt tévedésből megöl, annak föl kell szabadítani egy hívő rabszolgát és vérdíjat kell fizetni az [áldozat] családjának – kivéve, ha az [utóbb] elengedőnek mutatkozik.

*(...) Akinek erre nincs lehetősége, annak két egymásra következő hónapban böjtölnie kell – Allahtól [elrendelt] bünbánatként.”*²⁵²

Hitetlen megölése nem bűn, egyenesen az ellenük való harc alapján fennálló kötelezettség:

*„Akik fegyvert fognak Allah és a küldötte ellen, s [csak] abban serények, hogy romlást [idézzenek elő] a földön, azoknak a jutalma, hogy megöletnek, vagy keresztre feszítettnek, vagy egymással ellentétesen a kezük és a lábuk levágatik, vagy elűzetnek [erről] a földről. Ez lesz az evilágon az ő szégyenük, a túlvilágon pedig [ráadásul] óriás büntetés lesz az ő osztályrészük.”*²⁵³

Muszlim áldozat esetében qisās gyakorlásának joga a walī al-dam személyét illeti meg. A jogi iskolák között egyébként különbségek vannak a pontos személyt illetően. Ő az, aki választhatott a qisās gyakorlása és a megbocsátás között akár vérdíj megfizetése ellenében, vagy elengedése mellett. A jogosult helyett, amennyiben a végrehajtás megvalósítására

---

²⁵¹ Tóth: i. m.

²⁵² Korán 4:12

²⁵³ Korán 5:31-33

bármilyen okból nem képes - például nem rendelkezik elegendő fizikai erővel - az uralkodó parancsára más, általa kijelölt személy végzi el a feladatot.

A hudd csoportba tartozó bűncselekmények a következők: paráznaság, paráznaságra vonatkozó hamis vád, borivás, lopás, útonállás, hitehagyás. Mivel ezek Isten ellen elkövetett bűncselekmények, a büntetés végrehajtása az *imām*, a muszlim közösség vezetőjének jogkörébe tartozik, ezért erre a sértett fél vagy annak rokonsága nem jogosult. A fentiekre vonatkozó legsúlyosabb büntetéseket a nyilvánosság előtt hajtják végre, melynek kettős célja van: egyrészt a megfélemlítés, másrészt a megalázás, annak érdekében, hogy a tettes tudja, az egész közösség megveti a tettéért. Ilyen büntetés például a lefejezés, megkövezés, testcsonkítás, és a nyilvános megkorbácsolás is. De itt kell megjegyezni, hogy az iszlám vallásjog egyike azon ritka ókori és kora újkori vonásoknak, amelyek hordozó jogrendszereknek, amelyben a rabszolga büntetése minden esetben enyhébb vagy legfeljebb ugyanakkora, mint ugyanazon bűncselekmény elkövetése esetén a szabadok büntetése. Ennek oka elsősorban azzal magyarázható, hogy hatalom alatt álltak, ugyanis a rabszolgák tetteiért sok tekintetben azok urai tartoztak felelősséggel, másodsorban pedig az előbbi tényből fakadó kiszolgáltatottságuk, hiszen cselekedeteiket nem mindig önként, hanem sokszor uraik parancsára hajtották végre.

A *hudd* a paráznaság bűnének körében a tiltott nemi magatartások és ehhez kapcsolódó vádat, illetve rágalmozással kapcsolatos szabályokat is összefoglalja. A Korán alapján a nemi eltévélődés, a szodómia természetellenes, elkövetői bünt követnek el.

„Ti vajon hímnemű teremtményekkel akartok együtt hálni, és hagyjátok feleségeiteket, akiket a ti Uratok teremtett nektek?” ²⁵⁴

A hadisz alapján:

„Öld meg azt, aki szodómiát követ el, és azt is, aki megengedi ezt neki.” ²⁵⁵

A paráznaság meglehetősen súlyos megítélés alá esik és hasonló súlyú büntetést von maga után:

„A parázna nőt és a parázna férfit, mindkettőjüket száz korbácsütéssel korbácsoljátok meg! És Allah vallására való tekintettel ne fogjon el benneteket könyörület

---

²⁵⁴ Korán 26:165

²⁵⁵ Jahijá Ibn Saraf Ad-Dín An Nawawij: Negyven hagyomány. Az iszlám vallás alapvető tanításai (http://www.federatio.org/mi_bibl/Negyven_hagyomany.pdf)

*velük szemben, ha igazán hisztek Allahban és az Utolsó Napban! És kettejük büntetésénél legyen jelen a hívők egy csoportja!”*²⁵⁶

A parázñaság következménye az, hogy kizárja a tisztességes muszlimmal való házasság köréből:

*„Parázna férfi csak parázna nővel, vagy pogány nővel házasodhat! És a parázna nő [ugyanígy] csak parázna férfival, vagy pogánnyal házasodhat!”*²⁵⁷

A zina, a házasságtörés bűnét az iszlám jog a legsúlyosabb megítélés alá veszi, éppen ezért a szankciót is csak abban az esetben lehet alkalmazni, ha az eset bizonyítottságához kétség sem fér. Azonban az erre vonatkozó hamis vádat is hasonlóan ítéli meg. A kívülálló hamis vádjának eredménytelensége esetén a vádló testi fenytése mellett a jövőbeni eljárási szavahihetőségét is elveszíti:

*„Aki tisztos férjes asszonyoknak kelti rossz hírét, és azután nem hoz négy szemtanút, azt korbácsoljátok meg nyolcvan korbácsütéssel, és ne fogadjatok el tőle tanúságtételt soha többé!”*²⁵⁸

*„Aki hibát, vagy bűnt követ el, majd megvádol egy ártatlant, az a nyilvánvaló rágalmazás és bűn terhét vette magára.”*²⁵⁹

A férj esetén a lelkiismeret és Allah a döntőbíró a vád valóságát illetően.

*„És azok, akik (saját) feleségeiknek keltik rossz hírét és önmagukon kívül nincsenek tanúik, akkor a tanúság az legyen, hogy négyszer tanúbizonyságot kell tennie Allah előtt, hogy az igazat mondja, és ötödszörré úgy, hogy Allah átka legyen rajta, ha hazudik!”*²⁶⁰

Az igaz tanúságtétel kötelezettsége nem csak morális, hanem a Korán alapján az isteni jogból fakadó kötelezettség is:

„Ti hívők! Ha Allah előtt tanúként léptek föl, legyetek sziklaszilárdak a méltányosságban, akkor is, ha önmagatok ellen, vagy szüleitek és a közeli rokonaitok ellen [tanúskodtok], s legyen [az, akinek a tanúi vagytok] gazdag, avagy szegény – hiszen Allah közelebb áll mindkettőjükhöz [mint ti]. És ne kövessétek [a tanúságtételben] [személyes] hajlandóságokat [ne] hogy eltérjete [az igazságtól]. Ha elferdítitek az [igazat], vagy

---

²⁵⁶ Korán 24:2

²⁵⁷ Korán 24:3

²⁵⁸ Korán 24:4

²⁵⁹ Korán 4:112

²⁶⁰ Korán 24:6-7

elfordultok [attól], [az nem marad rejtve]. Allahnak tudomása van arról, amit cselekesztek.”²⁶¹

A *shurb al-khmar*, a borivás tilalmának megszegése esetén a legkisebb mennyiség elfogyasztásával is a megvalósul a bűncselekmény. Szankciója azonban nem egységes, mert a próféta nem rögzítette a korbácsütések számát: egyes iskolák szerint negyven, mások szerint viszont nyolcvan korbácsütés a büntetés mértéke.²⁶² Meg kell jegyezni, hogy a testi fenytéssel járó büntetéseknél, mint például a korbácsolás - mivel ennek nem célja az elkövető megölése - az elkövető fizikai állapotát és a külső körülményeket egyaránt figyelembe kel venni. Ha elítélt olyan betegségben szenved, amely a büntetés kiszabását nem teszi lehetővé, azt az elítélt felépüléséig el kell halasztani. Az ítéletet különös forróság vagy hideg esetén is el kellett halasztani. Követelmény, hogy a korbács sem új, sem nem elhasznált kell legyen, mivel e körülmény jelentősen befolyásolja a büntetés elviselhetőségét. De nem hajtható végre várandós asszonyon testi büntetés a gyermek megszületéséig, illetve mindaddig, amíg a gyermek számára megfelelő dajkáról nem gondoskodtak, vagy ilyen személy hiányában addig az ideig, amíg a gyermeket el lehet választani anyjától.²⁶³

A *sariqa*, a lopás esetén a sarí'á fenntartotta a testcsontkító büntetéseket. Az iszlám jog szerint a lopás akkor valósul meg, ha valaki másnak a tulajdonában álló dolgot erőszak alkalmazása nélkül, titokban elveszik, feltéve, hogy az egy meghatározott értékkel bíró,²⁶⁴ megfelelő őrizet alatt állt, forgalomképes, és az a személy, akitől a tolvaj a dolgot titokban elvette, azt jogszerűen birtokolja. Nem forgalomképesek azok a dolgok, amelyek felhasználása a Korán értelmében is tilalmas. Ilyen például a disznóhús vagy az alkohol. Ennek értelmében aki ilyet tulajdonít el, az nem büntethető, mert valójában nem károsította meg azt, akitől az adott dolgot eltulajdonította, hiszen jogszerűen azt úgysem használhatta volna semmire.

---

²⁶¹ Korán 4:135

²⁶² Jany: A világ ...

²⁶³ Jany: A világ ...

²⁶⁴ Ezen érték a niszab, nagyságának a kérdése vitatott volt az egyes jogi iskolák között: egy hadisz szerint Mohamed egy pajzs eltulajdonítását kézlevágással rendelte büntetni, ám azt, hogy ez a pajzs mennyit ért (díszes volt-e, vagy sem stb.), nem tudjuk, ezért az ellopott tárgy minimális értékének a meghatározása három és tíz ezüst dirham között váltakozik. Ez nagyjából az az összeg, amely egy ember egy nap megélhetéséhez szükséges. (Tóth J. Zoltán: Bűnök és büntetések a kora középkori iszlám jogban. Jogelméleti Szemle. 2006/2.)

*„A tolvajnak – lett legyen férfi, avagy nő – vágjátok le a kezét. [Így legyen ez] annak jutalmaként, amit szereztek [maguknak] intő példaként Allahtól!”*²⁶⁵

Az iszlám jog szigorát a bíróságok nem mindig és föltétlenül alkalmazzák, hiszen a radikális büntetések helyett a társadalom érdekeit is figyelembe veszik az ítélet meghozatalánál. Erre jó példa az oszmánok ítélkezési gyakorlata, amely a testcsonkítás helyett célszerűbbnek tartotta a tolvaj gályarabságra vagy sáncmunkára való ítélését, így a tettes hasznát hajtotta az államnak és nem a nyomorult koldusok sorát szaporította, akiket azután a társadalom könyörülete tartott el.

A *ridda* jelenti a hitehagyást, a legnagyobb bűnök egyikét, melynek rendkívül sok megnyilvánulási formája lehetséges. Ebbe a körbe tartozik például: a bálványoknak hódolás; Allah vagy az ő Próféájának gyalázata; ha valaki tagadja Isten létezését, az ő kezdet és vég nélküli örökkévalóságát, a Korán által említett neveit és tulajdonságait; illetve ha bármilyen egyéb hitetlenséget követ el.²⁶⁶ A hitehagyás nem csak az iszlám megsértését jelenti, hanem a muszlim társadalom veszélyeztetését látják benne: zavart okozhat a muszlimok társadalmi berendezkedésében, megingathatják hitüket, vagy idegen eszmék hatolhatnak az iszlámhitűek közösségébe.

*„Akik nem hisznek Allahban, miután már hívők voltak - kivéve, aki kényszerből cselekszik, és nyugodt az ő szíve a hitben -, ám akik [önként] kitérnek keblüket a hitetlenségnek: azokon Allah haragvása lesz és szörnyű büntetés lesz az osztályrészük.”*²⁶⁷

A büntetés nem lehet kétséges a hagyomány szerint:

*„Nem szabad muzulmán ember vérént ontani, három esetet kivéve: ha házasember paráználkodik; életet életért; és ha valaki elhagyja vallását s kiválik a hívők közösségéből.”*²⁶⁸

A hitehagyott számára fel kell ajánlani az iszlámra való visszatérést. Ha nem fogadja el, három nap gondolkodási időt kell számára biztosítani. Ha ezen idő eltelte után sem tér vissza, vérént kell ontani. A hanafiták szerint nem szabad kivégezni a hitehagyott nőt, hanem az iszlámra való áttérés időpontjáig tartó börtönbüntetésre kell ítélni.²⁶⁹

---

²⁶⁵ Korán 5:38

²⁶⁶ Tóth: i. m.

²⁶⁷ Korán 16:106

²⁶⁸ Jahijá: i. m.

²⁶⁹ Jany: A világ ...

A *haraba* vagy *qat al-tariq*, az útonállás részben a lopás, részben a testi sértés, illetve emberölés kombinációjának tekinthető, mégis különálló, sui generis kategóriaként áll a bűncselekmények között. A muszlimoknak fontos érdekük fűződött ahhoz, hogy a karavánutak biztonságosak legyenek, ezért a Korán az útonállók elrettentésére alapozva előírta, hogy őket halálra, ellentétes végtagjaik levágására vagy száműzésre kell ítélni.²⁷⁰ A különböző iskolák között vita volt arról, hogy ezek közül mikor melyiket kell alkalmazni. Abban azonban egyetértettek, hogy amennyiben az útonálló kioltotta valakinek az életét, akkor őt mindenképpen ki kell végezni: lefejezéssel vagy keresztre feszítéssel. Ha az útonálló az egyes jogi iskolák által meghatározott legkisebb értéknél nagyobb értékű tárgyat rabolt el, akkor szerintük jobb keze és bal lába levágásával kell őt büntetni; ha pedig nem vett el végül semmilyen értéket, vagy az nem haladja meg a mértéket, akkor büntetése száműzés.²⁷¹ Ha emberiéletet nem oltott ki, a döntés az *imām* diszkrecionális joga, az ő *ijtihād*ján nyugszik, választhat a megöletés, keresztre feszítés és a végtagok levágása között.

A *taczīr* az eljáró hatóság diszkrecionális jogkörében kiszabott büntetéseket, illetve az ezek alapjául szolgáló cselekményeket jelenti, amelyek sem a *hud*, sem a *jināyāt* csoportba sem tartoznak.²⁷² A *tazīr* az állam világi jogalkotása által büntetendőnek nyilvánított, a vallást közvetlenül nem sértő, de az általánosan elfogadott társadalmi-együttélési normákat, az uralkodó érdekeit veszélyeztető cselekményeket, valamint az azokra kiszabandó, ugyancsak az állam által előírt szankciókat öleli fel. Mivel ezen bűnök a *kalifa* megítélésétől és az aktuális állami-társadalmi érdekektől függően igen gyorsan változhattak. Minden olyan cselekmény idetartozhatott, amelyet az uralkodó valamilyen okból büntetendőnek nyilvánított: az adók meg nem fizetésétől kezdve a katonai szolgálat megtagadásáig. A vallási jog kivonulásával az állam gyakorlatilag szabad kezét kapott ezen a területen, melynek következtében senki és semmi nem korlátozta e területen a büntetőjogi hatalmat. A *taczīr* büntetéseit és eljárását alkalmazták akkor is, ha a cselekmény nem felelt meg ugyan mindenben a *hudūd* egyes tényállásainak, azoktól mégis igen kevésbé különbözött. Ilyen lehet például a hamis tanúzás olyan esete, amely a többi kategória egyikében sem szerepel, mégis a hamis tanúk büntetéséről valamilyen módon gondoskodni

---

²⁷⁰ Korán 5:33

²⁷¹ Tóth: i. m.

²⁷² Hacak Hasan: The Basis and Effects of the Division Between Private and Public Law in Classical Islamic Law. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt-Sayı 45. Eylül 2013. 51-66. o.

kellett. A *jināyāt* kategóriába eső cselekményekkel szemben, a sértett megbocsátása nem jelenti magától értetődően a büntetés elmaradását, mivel a *taczīr* körébe a hivatalból üldözendő cselekmények tartoztak. A megbocsátás azonban tazír büntettek esetén is lehetséges, de nem a magánfél, hanem a kalifa joga volt, mivel ezekben az esetekben az ügy ura az államot megtestesítő kalifa.²⁷³

A visszaesőkre külön szabályokat is alkalmaztak annak ellenére, hogy maga a fogalom jogtechnikai terminusként nem volt ismert. A visszaesővel szemben súlyosabb büntetések kiszabása mellett további megszegényítéseket is alkalmaztak, így többek között közhírré tették az általa elkövetett cselekményeket, fejét kopaszra nyírták, a szakállat azonban nem volt szabad levágni. Végső soron a *taczīr* körében az elítéltet élve keresztre is lehetett feszíteni, melynek ideje nem tarthatott tovább három napnál. Ezen idő alatt ételtől és italtól nem volt szabad megfosztani. Külön érdemes megemlíteni a büntetőhatalom felelősségének feléledő kérdését. Ez akkor vetődött fel, amikor az elítélt a vele szemben alkalmazott enyhébb büntetés kiszabása során életét veszítette. Ekkor jogtalan halálokozás miatt vérdíját meg kellene fizetni. Azonban vita volt azonban arról, hogy erre ki köteles: egyesek szerint a kifizetés az állami kincstárat terheli, mások szerint az uralkodót, akitől a büntetőhatalom származtatott.²⁷⁴

2.7. Fatwa

Az iszlám jogban a kádi bírósággal párhuzamosan létezik elméleti döntvényalkotás is: a *fatwa*, amely a hittudósi vélemények kikérésére során kerül kibocsátásra. Erre akkor van szükség, ha a jogforrások nem rendelkeznek valamilyen életkörülményről, és a hívő nem tud dönteni, mitévő legyen egy adott jogi ügyben, ezért tanácsot kér a *muftitól*. Az a személy, aki kikéri a jogtudós véleményt, az *al-mustafti*, a választ adó pedig az *al-mufti*, az iszlám jog tudója, aki az elismert jogforrások alapján jogi kérdésekben nyilvánít véleményt, melyre elismert tudósi és személyes tekintélye alapján hivatott.²⁷⁵ A mufti tulajdonképpen egyedi ügyben tolmácsolja Allah akaratát. Az iszlám jog szerint a fatwa a

---

²⁷³ Tóth: i. m.

²⁷⁴ Jany: A világ ...

²⁷⁵ Heka László: A sari'a jog fejlődése és alkalmazása a délszláv térségben. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LXVIII. Fasc. 10. http://acta.bibl.u-szeged.hu/37913/1/juridpol_068_fasc_010.pdf

sari'a és a feltett kérdés alapján adott értesítés Allah akaratáról, ami *al-hukm*, azaz jogi természettel bír.²⁷⁶ Mivel tartalmát illetően a fatwa bármely kérdésre vonatkozhat, döntvényeivel bármely állami aktust legalizálhatott, vagy megakadályozhatott. Az uralkodók rendszerint politikai szándékok alátámasztására használták fel.

2.8. Kânûn-nâme, az emberkéz alkotta törvény

Az Oszmán Birodalmat jellemző sajátos iszlám jogrendszer alapját a hanafita iszlám jog képezte. Azonban a hanafita iszlám jog mellett az oszmán közjogot és a magánszemélyek közötti jogot számos tekintetben a helyi, meghódított népek szokásjoga, hagyományai alakították, továbbá a szultán által írásos formában kiadott rendeletek is szabályozták.²⁷⁷ Az iszlám mint hit- és jogrendszer jellemzően születése időszakának, a VII. századi viszonyokhoz igazodóan kívánt egy születendő közösség számára magatartási keretet kialakítani. Szabályozási módszerét tekintve alapvetően a közösséget alkotó egyén magatartását befolyásolta azzal, hogy követendőnek, ajánlottnak, lehetségesnek, közbönsnek vagy tiltottnak írta elő. Ezen túlmenően nem tartalmazott a társadalom szerveződésére, az állam felépítésére, működésére vonatkozó szabályokat. Ezért nem is válhatott egy társadalom állami irányításának eszközévé főleg olyan területeken, amelyek például a földtulajdon, adóigazgatás és az államiság kifejlődésével kapcsolatos szervezeti felépítés. Ezekre vonatkozóan az első kalifák uralkodói jogon bocsátottak rendelkezéseket, melyek megnevezésére a *qanûn* szolgált.²⁷⁸ A kanun görög eredetű szó, mely jelenthet mérőpálcát, mértéket, szabályt is, de tarifa vagy adó értelemben is használatos volt. Az iszlám terminológiába a levantei térség arab meghódítása után kerül, majd jelentése azon alaki jogforrásokat jelentette, amelyek az állami adminisztratív irányítás tárgykörébe tartoztak, illetve amelyek nem a vallási jog területét szabályozták. Kezdetben valóban a földadó megállapításához kapcsolódó nyilvántartás értelmében állt, de kiegészült annak alapvető szabályaival is, mely Umar kalifa nevéhez köthető, aki a perzsa államigazgatási gyakorlatot ültette át és adott példát a későbbi korok iszlám államszervezésére vonatkozóan.²⁷⁹ Az adójog mellett egyéb területek is megjelentek a kanun szabályozási

---

²⁷⁶ Jany: Klasszikus ... 179. o.

²⁷⁷ Jany: A világ ...

²⁷⁸ Jany: Klasszikus ... 179. o.

²⁷⁹ Jany: Klasszikus ... 179. o.

tárgykörében, mint például a sarí'á alapján nem teljeskörűen szabályozott büntetőjog. Ameddig az iszlám jog a szunnák alapján alkalmazkodni tudott a változó viszonyokhoz és beépíthette az azokra adott akár uralkodói jogon kibocsátott jogi válaszokat a szent hagyományba, addig nem merült fel jogelméleti kérdésként a kanun létjogosultsága. Azonban amikor az iszlám jogforrásainak tana rögzült, lezárva annak rendszerét, akkor vetődött fel a világi jogalkotás létjogosultságának kérdése, hisz a vallási jog alapján az uralkodó nem rendelkezik jogalkotói hatalommal a sarí'á területén. Azonban az államnak szüksége volt hatékony irányítási eszközre, amely nem tudott hosszú viták alapján kérielt véleményekre várni. Ennek gyakorlatát főleg az egyre gyengülő Abbaszida kalifák központi hatalmától a függetlenedő tartományok erősítették, mivel a közjóra hivatkozva próbálták legitimálni a központi hatalomtól való elszakadásra irányuló intézkedéseiket.²⁸⁰ Végül az iszlám teoretikusok is elfogadták az állami jogalkotás létjogosultságát azzal a feltétellel, amennyiben nem ütközik a sarí'á szabályaival. Ezzel az iszlám államok jogrendszerében a jog megkettőződése, az isteni és a világi jog párhuzamossága alakult ki.

Az emberkéz alkotta jog az Oszmán Birodalomban vált igazán erőteljessé és töltött be kiemelkedő szerepet az államszervezet és a társadalom irányításában. A történetíró Âşikpaşazâde már a dinasztiaalapító Oszmán intézkedései között említi a pénteki piacon eladott termékek után kivetett adókra vonatkozó rendeletet.²⁸¹ II. Bajezid idején kezdődött meg a korábbi korok uralkodói rendeleteinek összegyűjtése és kodifikálása, mely a *kânûn-nâme* megnevezést kapta. Jelentése a perzsa eredetű: törvénylevél, illetve törvénykönyv.²⁸² A kanun-námék az államszervezetre, közigazgatásra, az adók megállapítására és beszedésére, a hadszervezetre, földpolitikára és természetesen a büntető-és kincstári ügyekre vonatkoztak.²⁸³ Ezen szabályok néha összeütközésbe kerültek a sarí'á szabályaival, ezért a jogtudósok előzetes véleményezéssel próbálták harmonizálni az egyes tárgykörökre vonatkozó szabályokat.²⁸⁴ Területi joghatályát tekintve a kânun-námék vagy az egész birodalom területére, vagy csak meghatározott régiókra, városokra vonatkozott.

---

²⁸⁰ Jany: Klasszikus ... 179. o.

²⁸¹ Kenan İnan: The Making of Kanun Law in the Ottoman Empire, 1300-1600 In: Making, using and resisting the law in European history. (Ed: Günther Lottes-Eero Medijainen-Jón Viðar Sigurðsson) Plus-Pisa University Press, Pisa. 2008. 65-75.o.

²⁸² Jany: Klasszikus... 180. o.

²⁸³ Kajtár – Herger: i. m. 194. o.

²⁸⁴ Arzu Oğuz: Hukukun Bağımsız Bir Alanı Olarak Karşılaştırmalı Hukukun Konusu ve Metodu.

<http://www.acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/186/458.pd>

Az elsőként összeszerkesztett, területi hatályában Bursa tartományra vonatkozó 1486-ban kiadott gyűjtemény szolgált például a később kibocsátott törvénykönyveknek.²⁸⁵ Ezekben a gyűjteményekben a helyi szokásjogot - melyek ezzel megerősítést is nyertek - messzemenőig figyelembe vették. Általában a meghódított területekre vonatkozóan kiadott törvénykönyvek tartalmazták a terület birodalommal kapcsolatos jogállását, adójogi és igazgatási szabályait. Az első egész birodalomra kiterjedő kánun-náma is II. Bajezidhoz (1481-1512) köthető, akinek törvénygyűjteményét Yavuz Sultan Selim (1512-1520) is megerősítette, de elődjei törvénykezésének összefoglalását Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), a Törvényhozóként aposztrofált szultán uralkodásához kötik.²⁸⁶ A kánunok kapcsán olyan érdekességek említhetők meg, mint például az, hogy Süleyman 1530-ban a ruméliai cigány táncosokra vetett ki külön adót. De létezett disznók utáni adót kimondó kánun, ami természetesen csak keresztényekre vonatkozhatott. Ez azért is említhető külön érdekességként, mivel legszigorúbban vett sari'á értelmezés szerint a disznó forgalomképtelen volt. Ezt azzal a „jogtechnikai” megoldással orvosolták, hogy a perzsa *gānwar* kifejezést alkalmazták, ami egyszerűen állatot jelent.²⁸⁷

A kánun-náma megnevezés a későbbi korokban bővebb értelmében a vezírek által kibocsátott rendszabályokra is vonatkozott, amely ugyanolyan erővel bírt, mint bármely más szultáni rendelet: ferman, hatt vagy berat formában kiadva. De meghatározott és pontosan körülhatárolt ügykör szabályozására vagy egy konkrét utasításra is később kánun-námeként tekintettek. A szultánok egy alapjaiban megváltoztathatatlanul tekintett jogrendszeren nyugvó birodalomban tartottak életben a saját érdekükben álló törzsi és nemzeti jogszokásokat és alkottak emberkéz alkotta jogot. Az egyes nemzetek jogszokásai és az uralkodó akarata tehát nem csak elméletben, hanem a gyakorlatban is mint tényleges jogforrások váltak elfogadottá.²⁸⁸

2.9. A sari'á bíróság és eljárása

Az iszlám közösség kialakulásának idején a bíró maga a kalifa volt, majd a későbbi korokban kialakult a *qāḍī* tisztség, aki az uralkodó nevében bírászkodott. Nem volt

---

²⁸⁵ Jany: Klasszikus ... 180. o.

²⁸⁶ Halil İnalcık: Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet. Istanbul. 2000. 7. o.

²⁸⁷ Jany: Klasszikus ... 181. o.

²⁸⁸ Lewis: Isztambul és az oszmán ... 49. o.

ráruházható a bírói tisztség arra, aki nem felelt meg a következő feltételeknek. A bírónak szabad, muszlim hitű férfinak kellett lennie, aki igazságos és erényes, továbbá józan ésszel és éleselméjűséggel kellett rendelkeznie, továbbá hallásának és látásának is épnek kellett lennie.²⁸⁹ Ítélezésének végső forrása és alapja a Korán:

„*Akik nem aszerint ítéleznek, amit Isten kinyilatkoztatott, azok hitetlenek.*”²⁹⁰

Az oszmán birodalom idején a kádi kizárólag a központi adminisztrációnak volt alárendelve az őt kinevező kádi-aszkeren, továbbá a muszlim vallási testület fejen, a sejkh-ül-islámon keresztül. Kinevezését azonban az uralkodótól kapott, amelyet beiktató oklevél hitelesített. A kádik elnököltek a *mehkeme*, vagyis a törvényszéki bíróságokon, amelyek teljes autonómiát élveztek. Az illetékessége a közigazgatás területi alapegységéhez, a *kaza*-hoz igazodott. A kazán belül még volt több kisebb területű *nahiye*, amelyeket *müdüir* igazgatott, akik közvetlenül irányították a *muktar* pozíciójú falusi bírákat, akik valójában nem voltak kinevezett kádik. A nahiyében általában a legnagyobb településen működő vénak tanácsa végzett igazgatási és bírói feladatokat. Az ítékezés tekintetében azonban csak az egyezségek jóváhagyására volt hatáskörük, az ítélezést kívánó ügyek a kádi hatáskörébe tartoztak.²⁹¹ Mint ahogyan a példaként szolgáló korábbi muszlim birodalmakban, az Oszmán Birodalomban sem különült el élesen az ítékezés alapja, amelyet egyrészt a sarí'á jog, másrészt a kanun, az uralkodó diszkrecionális jogalkotása szolgáltatta. A kádi a bírói funkció mellett fel volt hatalmazva a wakfok felügyeletére, gyámságot gyakorolhatott kiskorúak, elmebetegek és tékozlók felett. Jogosultak voltak hagyatéki ügyek rendezésére és özvegyek férjhez adására is.²⁹² A kádi hivatala a bíráskodás feladatkörén messze túlmutató, közigazgatási funkciókat is ellátott, ami által az oszmán közigazgatás alapintézményévé vált.²⁹³ A polgári és a katonai funkciók összemosódtak a kádi esetében is, ezért a kádi sokrétű feladatkört viselt. A bíráskodás mellett a katonák zsoldját is ő állapította meg, és hadjáratok idején az ő feladata volt az ellátmány biztosítása a felvonulási útvonal hozzá eső állomásain. Az adószedés felügyeletétől kezdve, a piaci súly- és árellenőrzésen át a jegyzői feladatokig terjedően a mai értelemben vett széleskörű

---

²⁸⁹ Jany: Klasszikus ... 261. o.

²⁹⁰ Korán 4:44

²⁹¹ Lers: i. m. 157. o.

²⁹² Jany: Klasszikus ... 261. o.

²⁹³ Halil Inalcik: Centralization and Decentralization in-the Ottoman Empire
<https://www.scribd.com/document/219114628/Inalcik-Centralization-and-Decentralization-in-the-Ottoman-Empire>

helyhatósági feladatkört betöltve a központi hatalom kinyújtott kezeként működött. A kádi hivatalok közvetlen központi kapcsolata, függése és hagyományosan sokoldalú feladatellátása tette őket ideig-óráig a XVI. század végétől kezdődő válságban a tartományokban megerősödő *ayan* réteg hatalma feletti ellenőrzési képességét megőrizni törekvő központi hatalom támaszaivá. Azonban a központi hatalom gyengülése hivatal iránti bizalom lassú erodálásához vezetett. Az oszmán kormányzóságok közigazgatása ugyanolyan oszlopokra támaszkodva épült fel, mint a központi adminisztráció szervezete.²⁹⁴ Ez vonatkozott a tisztségviselők hivatali idejére is. A bírói hivatás időtartama a kisebb kazákban általában 20 hónap, a nagyobbakban többnyire egy év volt, de akadnak ettől eltérő esetek is. A hivatali idő ilyen rövid időre korlátozása elvben megakadályozhatta a kinevezettet abban, hogy a helyi lakossággal mélyebb kapcsolatba kerüljön, nehogy hivatala ellátásához szükséges pártatlansága, a központhoz való feltétlen lojalitása meginogjon. (Ez az elv, még ha hosszabb időszakokat is ölel fel, tapasztalatom szerint a mai Törökországban is az élő gyakorlat része.) Ez egyébként az eljárási szabályok és az ítélezési gyakorlat egységesedését segítette elő. Azonban elmondható, hogy az oszmán államgépezet tisztviselői körében az általános egzisztenciális kiszolgáltatottság és létbizonytalanság, illetve ezek káros következményei nem hagyták érintetlenül a kádik pozícióját sem. A tisztségviselők vagy újhelyre kerültek, vagy megerősítették hivatalukban, de a kinevezésnek megfelelő anyagi szolgáltatás ugyanúgy feltétele volt a kinevező okirattal történő megerősítésnek.²⁹⁵ A rövid hivatali idő, a bizonytalanság, a *berat resmi*, vagyis a kinevezési illeték, másfelől a hivatallal járó eseti bevételek, mint például a *resm-i kismet*, az örökség felosztásánál beszédhető összeg révén eleve a haszonszerzés szempontjai kerültek előtérbe, a helyi lakosság megrövidítésére ösztönözte a jelölteket.

Az adminisztráció fejlődésével a kádik is egyre differenciáltabb hierarchikus rendbe illeszkedtek. A vallástudós társadalom hierarchiája és az előmenetel fokozatai Törvényhozó Szüleyman idejétől, a XVI. század közepétől kezdve szilárdultak meg. Kialakult a *mevleviyet*, a fontosabb központok rangosabb bírói posztja, amelyet már a XV. századtól megkülönböztették a többi kádi-hivataltól, mely rangsor a kádik illetményében is tükröződött. E kiemelt bírósági központokat négy nagy birodalmi területrészt városait illetően csoportba osztották, amelyek a hivatali előmenetel különböző hierarchikus szintjeit

---

²⁹⁴ Fekete Lajos: Párhuzam az isztambuli és budai török hivatali ügyvitel között. In: A Hódoltság török levéltári forrásainak nyomában (Szerk.: Géza Dávid). Budapest. 1993. 3-18. o.

²⁹⁵ Fekete: i. m.

is jelentették. Később a kisebb kazák összevonásával hoztak létre mevleviyetet, így teremtve jól jövedelmező állást az élükre kádiként kinevezett, ám a posztot ténylegesen be nem töltő ulema tagjainak.

A törvénytörvény munkájában fontos szerepet játszott a *şuhudü'l-udul* vagy *şuhudü'l-hal*, a bírósági tanú, ami az ülnök szerepéhez hasonlítható. A kádi kizárólagos egyéni döntéshozatali jogköre miatt a jogi döntésre közvetlen befolyásuk nem volt. Az általában helyi előjárók közül válogatott, a vallásjogban több-kevesebb jártassággal bíró tekintélyesebb személyekből álló, többnyire 5-6 fős alkalmi testület a per szem- és fültanújaként, pusztán jelenlétével az igazságos, elfogulatlan jogalkalmazás biztosítója volt a bíraskodó kádi döntéshozatala során. A tanúk szerepének fontosságára utal, hogy az előzetes beadvány hivatkozásaiban többször említik őket. A bíróságokon további fontos alkalmazottak is voltak, köztük az írnokok, akitől elvárták, hogy jól ismerjék az iratok formáit és tudjanak ítéletet fogalmazni. A bírósági ítéletét feljegyezték, majd ezt követően a bírósági irattárban, a *dīwān*-ban helyezték el. A felek kérésére az ítéletről másolatot készítettek, ha arra további hivatali eljárás miatt volt szükség. A *kassam*, aki hagyatéki biztosként az örökösödési ügyben a kádi nevében járt el. A *muhzir*, a perre beidézetteket kísérő hivatalnok, tájékoztatta a bírót az érkező tanúk kilétéről és rangjáról, hogy a bíróságnak megfelelően tudja őket köszönteni. A *hademe*, az ajtónálló, a bíróság rendjére ügyelő szolgál. Ő kísérte be a feleket, szükség esetén távol tartotta őket a bírótól, és intézkedett szünet elrendelése esetén.²⁹⁶

Az iszlám bírósági eljárásjognak fő jellemzője, hogy nem különítették el szigorúan egymástól a polgári és a büntetőügyeket, illetve az azokra vonatkozó eljárási szabályokat sem. A bírósági eljárás rendkívül formalizált képet mutatott. Egyrészt a formalizáltság keretében jelentek meg bizonyos garanciális elemek, másfelől azonban ez később odáig vezetett, hogy az eljárás életidegensége, túlhaladottsága miatti alkalmatlansága következtében egy adott ügyben nem lehetett a megfelelő eljárást lefolytatni.²⁹⁷ Ennek elsődleges oka, hogy a büntető ügyek is általában akkuzatórius eljárás keretében zajlottak, mint a felek megnevezése is mutatja: a *muddaī* a követelő, a felperes, míg a *mudda'ā* pedig az ellene követelő, az alperes.²⁹⁸ Tehát a felperes beadványa és követelése alapján indult a büntetőügyek döntő része. A védelmi eljárás, a büntetőügyek hivatalból történt tárgyalása

---

²⁹⁶ Jany: A világ ...

²⁹⁷ Jany: Klasszikus ... 268. o.

²⁹⁸ Jany: Klasszikus ... 268. o.

a legkritkább esetekben fordult elő, amikor például a bíró maga szerzett tudomást egy jogellenes cselekményről. Ez lényegében az *al-man'u*, ami a szabályban adott viselkedéstől eltérő cselekedetnek tiltását jelenti. Az eljárás azzal kezdődött, hogy a bíró megvizsgálta a követelést, s ha azt jogalap nélkülinek találta, tárgyalás kitűzése nélkül elutasította. Amennyiben a tárgyalást kitűzte, az alperes megjelenéséről a bírónak kellett gondoskodnia, legalábbis a hanafita iskola szerint, melynek tagjai támogatták leginkább a hivatalból történő idézést.²⁹⁹ A tárgyalásra a bíró által előre kijelölt napok valamelyikén kerülhetett sor. A köszöntést követően a tárgyalás a felek leültetésével folytatódott. A férfiaknak térdelniük kellett, a nőknek azonban törökülésben kellett helyet foglalniuk. Bár elméletileg nem volt kizárt, hogy a tárgyalás során férfiak és nők egyszerre vegyenek részt, mégis inkább azt tanácsolták a bíróknak, hogy jelöljenek ki külön napot a férfiak, és külön napot a nők meghallgatására. A tárgyalás a felek nyilatkozatával kezdődött, de az a felekre volt bízva, hogy ki adja elő először a kérelmét. Ha a felek nem tudtak a felszólalás sorrendjében egyességre jutni, akkor sorsolás útján döntötték el a sorrendet, vagy a bíró elküldte őket, amíg meg nem állapodnak ebben a kérdésben. A követelés előadását követte az *isbat*, a bizonyítási szak, mely a következő bizonyítási eszközökkel történt: *ikrar*, mint beismerő vallomás; *isbat* vagy *beyine* a bizonyíték; *jemin* az eskü vagy a *jeminden mukul*, ami az eskü elutasítása; *karinei katia* az egyértelmű jeleket és nyomokat jelenti, valamint az *illimi kadi*, azaz az kádi tudomása és bizonyossága is ide tartozott. A bizonyítás a felperest terhelte, de a bizonyítási teher a per során változhatott. A *suhudie isbat*, tanúkkal való bizonyítás az *hudzseti kavija*, úgynevezett kemény bizonyítéknak számított. Ezzel kapcsolatosan ismert volt a tanú ellenőrzése, megvizsgálása, amely lehetett *alenen*, azaz nyilvános, vagy *siren*, azaz titkos. De ismerték az írásbeli bizonyítékot is. Az esküt, az eskü alatt álló fél kihallgatását, valamint a sari'a bíróság részéről kijelölt szakértők általi bizonyítást is elismerte a sari'a eljárásjog. A bizonyításra nem került sor az egyértelmű tényeknél, a közismert tényeknél, és a tények elismerése esetén. Az eljárás alapvetően akkuzatórius jellege, valamint a szóbeli nyilatkozatok igazságtartalmának kétséges természete miatt a jogi iskolák egységesen utasították el a tortúra minden formáját.³⁰⁰ Ebből adódóan a kikényszerített vallomás semmisnek volt tekintendő, és elméletileg a tortúrát elrendelő, majd a kikényszerített vallomás alapján az alperest (vádlottat) elítélő bíróval szemben a hanafiták szerint a *talio* szabályai szerint kellett eljárni, mások szerint

---

²⁹⁹ Jany: Klasszikus ... 268. o.

³⁰⁰ Jany: Klasszikus ... 268. o.

pedig halálra kellett ítélni. Ennek oka, hogy a bíró ezáltal az eljárás alapelveit sérti meg, visszaél hatalmával, és nem csupán az adott ítélet, hanem az egész igazságszolgáltatás hitelességét vonja kétségbe. Ebben a felfogásban a bírónak nem feladata, hogy az igazságot kiderítse, majd annak alapján ítélkezzen, hanem az, hogy az eljárás rendjére felügyelve az ott elhangzottak alapján döntsön. A bíró tehát az eljárás ura, aki irányítja e formális folyamatot, örködik a felek egyenlő pozíciójának megtartása felett, gondoskodik a tanúk meghallgatásáról, és semleges helyzeténél fogva kiemeli a releváns elemeket, melyeken döntése nyugszik. A bírónak nincsen semmilyen, az inkvizitórius rendszerekből ismert joga, hanem ki van szolgáltatva a felek nyilatkozatainak. Mivel a tények igazolása kizárólag a feleket terhelte, s ha valamely állításukat nem tudták igazolni, annak következményeit nekik kellett viselniük. Mivel a tények megállapítása nem a bíróság feladata, a ténybeli tévedés nem érinti az ítélet érvényességét. Az ítéletnek az előadott tények szerint kell helyesnek lennie, függetlenül attól, hogy e tények visszatükrözték-e az anyagi igazságot, vagy sem. Ha valamely ténybeli tévedés utólag derült ki, az nem befolyásolta az ítélet *res iudicata* természetét, s egyben fel is menti a bírót a ténymegállapítás során elkövetett esetleges hibákért, mivel azok ódiuma kizárólag a feleket terhelte.³⁰¹

A *hukm*, mely szabály, hatalom, de *a kádik* ítéletét is jelentő fogalom, közvetlen erővel végrehajtandó. Egy már meghozott ítélet utólagos revíziója az iszlám jogban különleges szabályok szerint zajlott. A sarí'á bíróság alapvetően egy fokozatban és véglegesen hozta meg ítéletét, de a fellebbviteli bíróság hiánya azonban nem jelentette egy ítélet megváltoztatásának lehetetlenségét. Évszázadokon keresztül a fellebbvitel minden módja ismeretlen volt az iszlám jogrendszerben, és az eljárási szabályok is többnyire csak a kádi utasítására irányultak. Azonban később az az ítélet, amely nyilvánvalóan ellentétben áll a Korán, a *sunna* és az *ijmā* szabályaival, mégis revízióra szorult. A bírói döntés revíziójának további oka lehetett:

- ha az eljárás során komoly hiányosságok és jogtalanságok fordultak elő, mint például, hogy olyan tényen nyugszik a döntés, amelyet nem igazoltak, vagy a tanúként meghallgatott személy nem felelt meg a tanúkkal szemben támasztott követelményeknek;
- ha az ítélet meghozatalát követően új tények merültek fel;

---

³⁰¹ Jany: Klasszikus ... 268. o.

- ha a bíróság túllépett hatáskörén, s olyan ügyben is döntést hozott, amelyre nem volt joga;
- ha az ítélet a perben nem szereplő harmadik személy jogát sértette;
- ha az ítélet nem volt megfelelően indokolva, azaz a jogi érvelés és a bizonyítékok felsorolása hiányzott;
- ha az ítélet nyilvánvalóan igazságtalan, azaz a bíró az egyik fél irányában elfogult volt, vagy az ítélet megvesztegetés eredményeként jött létre.³⁰²

Mivel az elfogult, nyilvánvalóan igazságtalan és megvesztegetéssel létrejött ítélet csak szándékos lehet, az iskolák egybehangzó véleménye szerint ilyen esetekben a bíró felelősségre vonható, a további bíraskodástól eltiltható, sőt büntethető is volt. Egy bírói ítélet utólagos revíziójának leggyakoribb módja a hivatali utód által történt felülvizsgálat volt. A felülvizsgálat indulhat hivatalból is, de az esetek többségében a sérelmet szenvedett fél panaszára kezdődött meg az eljárás. Egy ítélet megváltoztatására nem feltétlenül kellett a hivatali utód megérkezését megvárni, mivel az eljáró bírónak joga volt arra, hogy az általa utólagosan észrevett hibát kiküszöbölhesse ítéletének visszavonásával.³⁰³

2.10. Rés a birodalom jogrendszerén: a kapitulációs szerződések

A kapitulációs szerződés megnevezés az oszmánok és a nyugat-európai hatalmak között megkötött, kezdetben jellemzően kereskedelmi kiváltságokat biztosító megállapodást, de akár a békeszerződések európai megnevezését is jelenthette. Eredete arra a tárgyalási módra vezethető vissza, amikor egy-egy szerződés tárgyalási folyamatában az egyes tárgyköröket latin kifejezéssel *capitula* formájában, azaz pontokba, fejezetekbe szedve rögzítették, melyek később a megállapodás végleges megszövegezésének alapja lett. A végleges forma, mint egész, a *capitulatio* megnevezést kapta.³⁰⁴ A kapitulációs szerződés a hajózási és kereskedelmi kapcsolatok rendezése mellett a birodalom földjén extraterritoriális konzuli jogszolgáltatást is biztosított, amely egyrészt ókori gyökerekre, majd a X. századtól új lendületet nyerő levantei kereskedelem révén pedig több évszázados hagyományra és gyakorlatra vezethetők vissza a Mediterráneumban.

³⁰² Jany: Klasszikus ... 268. o.

³⁰³ Jany: Klasszikus ... 268. o.

³⁰⁴ Lers: i. m. 33. o.

Az Oszmán Birodalom és a Nyugat-Európai nagyhatalmak közötti kapitulációs szerződések rendszerének és egyben a diplomáciai kapcsolatok felvételének kiindulópontjaként II. Süleyman és I. Ferenc francia király között 1535-ben kötött megállapodást szokás tekinteni.³⁰⁵ A kapcsolatfelvétel mozgatórugójaként V. Károly, a közös ellenséggel szembeni fellépésben ragadható meg. Célja pedig francia részről a nyugat-európai hatalmi egyensúly helyrebillentése, oszmán részről pedig nyugati terjeszkedésének elősegítése. Maga a szerződés nem tartalmaz kifejezetten szövetségkötési megállapodást, de kimondja, hogy a két állam között béke és barátság legyen, emellett szabad legyen a kereskedelmi forgalom, továbbá kivétel a dzimmiket terhelő fejpénz és földadók alól, azzal a megszorítással, hogy a szerződött állam alattvalójának tíz év megszakítás nélküli oszmán földön tartózkodása után kiváltsága elenyészik, vagyis a musta'min státust elveszítve dzimmivé válik.³⁰⁶

A francia király jogosult volt a Szent Sírhoz zarándoklók és a francia alattvalók magánjogainak védelmére, és az Oszmán Birodalom városaiba konzult³⁰⁷ kinevezni, konzulja személyében saját joghatóságként a francia lobogó alatt hajózók felett ítélkezni. Franciaországnak 1528-ból már létezett egy okmánya, amely a francia konzulok régebbi időkben kapott, az oszmánok által meghódított Egyiptomra érvényes kiváltságait erősítette meg, azzal a végszóval, hogy a régi szokás szerint maradjon fenn.³⁰⁸ Érdekes módon a kapituláció alapján a francia konzul bírói hatásköre kiterjedt a francia és a katalóniai polgárok egymás közötti mindennemű pereire, kivéve a muszlimok sérelmére elkövetett és testi fenytéssel és halálbüntetéssel járó bűncselekményeket, melyek a területiális bíróságok elé tartoznak. Továbbá kimondja, hogy a konzul személye sérthetetlen, ha személyében nincs tartozása, szabadon elhagyhatja az országot, vámmentességet élvez, és az ellene irányuló panaszok felülvizsgálata a oszmán központi adminisztratív szerv, a diván vizsgálati körébe tartozik. Tulajdonképpen az 1528. évi szerződés megerősítése inkább a politikai közeledés lehetősége előtt nyitotta meg az utat.³⁰⁹ Az 1535. évi kapituláció valójában nem tartalmazott lényegesen különböző, új elemeket, mint az előző századok levantei kereskedelemet jellemző itáliai városállamok konzuli bíraskodásra vonatkozó

---

³⁰⁵ Edward A. van Dyck: *Capitulations of the Ottoman Empire since the year 1150*. Washington Government Printing Office. 1881. 14. o.

³⁰⁶ Lers: i. m. 60. o.

³⁰⁷ A szerződés a velencei konzul esetében a bailo megnevezést tartalmazza. (Lers: i. m. 60. o.)

³⁰⁸ Lers: i. m. 56. o.

³⁰⁹ Lers: i. m. 55. o.

egyezményeinek okmányai, inkább a szerződésből fakadó jogosítványok egyértelmű megfogalmazottsága és strukturáltsága az, ami miatt mintaértékűvé válhatott.

Lényeges különbség a két okmány keletkezése, kiállítása és okirati formája szempontjából található. Míg az 1528. évi kapitulációs okirat a szultán egyoldalú akaratán alapuló kegyadomány formáját mutatja, addig az 1535. évi kölcsönös megállapodásnak tekinthető, hiszen a király nevében de la Forêt követ, a szultán nevében pedig Ibrahim pasa együttesen aláírva szentesítette az okmányt.³¹⁰ Ez azért fontos, mert a szultán személyén alapuló oszmán állam gyakorlata szerint egy-egy szerződés, megállapodás csak azt kötelezte, aki kötötte, és csak addig, amíg be nem végezte földi életét, utódját nem kötötte. Ezért az új uralkodónak, ha életben akarta tartani a megállapodást, újból meg kellett erősítenie. Ráadásul az oszmánok szerint ezek nem is igazán kétoldalú szerződések, hanem a szultán akaratán nyugvó, a kereskedőknek önként és kegyként adott kiváltságlevelek voltak, amelyet ahogy adni kegyeskedett a nagyúr, úgy el is vehette. Az Európai államok azonban a kapitulációknak épp a szerződés - kölcsönös, kétoldalú akaratnyilatkozatból fakadó - kötelező természetét hangsúlyozták. Ez a nézetkülönbség a kapitulációk további történetében folyamatosan felveti a szerződések időbeli hatályának kérdését. Megállapítható, hogy az oszmán államigazgatás okmánykibocsátási rendszerében a kapitulációs szerződések a XVI-XVIII. században az *ahdnâme* formát öltötték, amely a szultán akaratán és tetszésén alapuló, az oszmán uralom fennhatóságának elvét tükrözve inkább kiváltságlevél alakját mutatják. Alakilag ezek kezdetben valójában nem voltak uralkodók által kötött és államaik közötti szerződések. Oszmán részről sokáig inkább kegyből fakadó kedvezményként tekintettek rájuk. A kapitulációkat ezért időről időre újabb kiváltságlevelekkel kellett megerősíteni. Így például az 1569. évi IX. Károly és II. Selim közötti francia-oszmán kapituláció ismét egy kegyes kiváltságlevél alakjában jelenik meg.³¹¹ Az 1581. évi III. Henrik és III. Murad közötti kapituláció azonban kibővíti a kiváltságok sorát, kimondva, hogy ezentúl Velence, Genova, Ancona, Ragusa, Anglia, Portugália, Szicília, Katalónia polgárai csakis a francia lobogó és a francia konzul protektorátusa alatt jelenhet meg az oszmán vizeken és szárazföldi területen, továbbá, hogy a francia követ elsősege minden időkre elismerést nyert.³¹²

---

³¹⁰ Lers: i. m. 56. o.

³¹¹ Lers: i. m. 55. o.

³¹² Lers: i. m. 62. o.

A franciák szerették volna szerepüket kizárólagossá tenni, főleg Angliával szemben. Nem csak engedélyezték más államoknak a francia lobogó alatti kereskedést, de egyenesen követelték is.³¹³ Anglia azonban – ahogy mások is – a francia gyámság alóli szabadulás vágyával közvetlen kapcsolat kialakítására törekedett, ami végül 1579-ben sikerült is,³¹⁴ de a franciák tiltakozása meggátolta, mivel a szultán még megerősítő aláírása előtt visszavonta. Azonban 1583-ban bizonyos William Harebronne, az angol királynő, I. Erzsébet nagykövete mégis tető alá hozta az első angol-oszmán kapitulációt, mellyel kimondatott: *“Anglia királynőjének alattvalói szabadon kereskedhetnek az angol lobogó alatt.”*³¹⁵ Hasonlóképp Velence is szabadult a francia protektorátus alól, megtartva régi kapitulációin alapuló kedvezményeit. Anglia kezdetben, hasonlóan a franciákhoz, szintén lobogója alá kívánta terelni riválisait, mint ahogy Hollandiát és Firenzét sikerült is, amely alól Hollandia 1612-ben külön kapitulációval szabadult.³¹⁶ A XVII- századtól egyre több európai állam eszközölt ki kapitulációs szerződésekkel maga számára kereskedelmi és konzuli jogosítványokat: Ausztria 1718; Hanza Városok 1839; Oroszország 1783; Svédország 1737; Dánia 1756; Poroszország 1761; Portugália 1843; Spanyolország 1782; Szardínia 1825; Belgium 1838; Brazília 1858; Amerikai Egyesült Államok 1832; Görögország 1855; Csehország 1870.³¹⁷

A különböző országokkal kötött kapitulációs szerződések eltérő szerkezetben összeállítva, kisebb-nagyobb eltéréssel ugyan, de alapvetően az 1535. évi francia szerződésre támaszkodva, majd a későbbi szerződéseket is felhasználva egymás kompilációi voltak.³¹⁸ A későbbi szerződések közül az 1740. évi francia kapitulációs szerződés az, amelyik a legterjedelmesebb és legrészletezőbb. Az I. Mahmud és XV. Lajos által kötött szerződés jelentősége abban emelhető ki, hogy nem meghatározott időtartamra, vagy a szezódott uralkodók életére szólnak, hanem az utódok életére is kiterjedően, határozatlan időre szól, mely fő tartalmi elemeit a következők szerint lehet összefoglalni.³¹⁹

---

³¹³ Lers: i. m. 70. o.

³¹⁴ van Dyck: i. m. 16. o.

³¹⁵ Lers. i. m. 71. o.

³¹⁶ van Dyck : i. m. 17. o.

³¹⁷ van Dyck: i. m. 6-23. o.

³¹⁸ Lers: i. m. 61. o.

³¹⁹ van Dyck: i. m. 28. o.

A szerződő állam alattvalója számára belépés engedélyezése az Oszmán Birodalom területére, szabad navigálás vizein és horgonyvetés kikötőiben.

Muzulmán földön vallásuk, rítusaik, szokásaik szabad gyakorlása.

A kereskedelem szabadsága. Kivétel minden oszmán alattvalóra vonatkozó adó alól. Természetesen ez nem vonatkozott a kereskedelemmel kapcsolatos adókra és vámra. Egymás közötti, mind civil, mind bűnügyek tekintetében jog a konzuli bíraskodáshoz. A helyi hatóságok kötelessége segíteni a konzul előbbiekre vonatkozó határozatainak érvényre juttatását.

Idegen által belföldi ellen elkövetett bűncselekmény a legtöbb kapitulációs szerződés szerint a helyi bíróságra tartozott, de az eljárás csak a konzul vagy a dragomán jelenlétében illetve segédletével folyhatott.

Oszmán felperes idegen állambeli alperes elleni polgári ügye esetében a kádi az illetékes, azonban külföldi polgár akkor volt megidézhető eléje, és csak akkor volt elítélhető, ha felperes az alperes ellenében az alperes vagy konzulja által jegyzett okmánnyal tudta alátámasztani keresetét. Tehát nem volt elég a tanúk állítása, mint ahogy az a serí'á bíróságok esetén gyakorlat volt. Ha nem volt írásos bizonyító erejű okmány, a kádinak az ügyet ejtenie kellett. Később az idegen és oszmán alattvaló között érvényesen csak a kádi előtt jöhetett létre ügylet, aki erről *hocet* formájú bizonylatot állított ki. Továbbá a vizsgálat és ítélethozatal csak a dragomán jelenlétében volt meghozható.³²⁰

Az idegen állampolgár lakhelyének sérthetatlensége. Ez azt a kötelezettséget jelentette, hogy lakóhelyre történő behatolásra csak a nagykövet vagy a konzul előzetes értesítése után és megbízottja jelenlétében kerülhetett sor, még letartóztatás esetén is. A kapitulációs szerződések alapján a konzulok rendelkeztek azzal a joggal, hogy oszmán alattvalókat szolgálatukba fogadhattak. Akár dragománként,³²¹ de akár egyszerű szolgálóként az idegen állam szolgálatába fogadott személy a konzul közbenjárására berát formában³²² kiállított kiváltságlevet kapott, mellyel kikerültek az oszmán joghatóság alól, vagyis a kérvényező konzul nemzetének megfelelő jogállást nyerték el.³²³ Ez később

---

³²⁰ Lers: i. m. 61. o.

³²¹ Jelentése tolmács.

³²² A berát-típusú okirat eredetileg a magánbirtokok (mülk) adományozásakor és az állami hivatalokba történő kinevezések esetében alkalmazott adománylevel volt, később a vazallusok számára a hatalom átruházásának diplomája szerepét is betöltötte. (Papp: i. m. 29. o.)

³²³ Lers: i. m. 61. o.

párosult azzal a korrupciós gyakorlattal, hogy az oszmán jog uralma alól szabadulni igyekvő, főleg örmény és görög kereskedők jelentős számban és összeggel vásároltak kiváltságlevelet, amelyet az oszmán kormányzat – kizárva a kereskedőket és iparosokat a kedvezményezett körből – igyekezett csak a valóban konzulátusi szolgálatot ellátókra szorítani. A visszaélések megfékezésére például az 1761. évi porosz-oszmán szerződés szerint a konzul számára egy fő, a miniszterrezidensnek pedig négy fő dragomán kiváltságolására volt lehetősége.³²⁴

A dragománok jelentős szerepet töltek be a vegyes perekben, illetve az oszmán hatóságok egyes eljárásaiban. A dragomán jelentése eredetileg tolmács, de eljárási jogosítványa messze meghaladta az egyszerű fordítói szerepkört. Az oszmán bírósági eljárásban jelen kellett lennie, függetlenül attól hogy kereskedelmi vagy serí'á, első vagy fellebbviteli bíróság járt-e el, az alperes vagy felperes oldalán, illetve polgári vagy büntetőügyről volt-e szó. A kihallgatás folyamán nem csak fordított, hanem kérdéseket is feltehetett mind a feleknek, mind a tanúknak. Ugyancsak jelen kellett lennie a helyszíni szemlénél és a bírói tanácskozásokon is. Az ezekről felvett jegyzőkönyveket, okmányokat aláírásával hitelesítette. Azonban a jog és az igazság súlyos sérelme esetén joga volt megtagadni az ítélet, vagy az annak alapjául szolgáló jegyzőkönyv aláírását. Ezzel egyébként az ügy diplomáciai szintre emelkedett, ami az ügy messze hosszadalmasabb és érzékenyebb eljárás irányát vette. A dragomán tevékenységének eredményességét nagyban befolyásolta tapasztalata, kapcsolatrendszere, erélyes fellépése, de nem csekély mértékben számított annak az államnak a súlya is, amely képviselőjében eljár. A dragomán nem vehetett részt csak idegen nemzetbelieket érintő jogi ügyekben; a területi állam ingatlanait érintő perekben; oszmán alattvalók csődje esetén, mégha a hitelező idegen alattvaló is volt; ezer piaszteren aluli perekben akkor, ha kilencórányira volt a fél az idegen peres fél a konzuljának székhelyétől.³²⁵

Kapitulációs szerződéseiben minden nagyhatalom igyekezett az Oszmán Birodalom területén polgárai számára a jogszolgáltatás tekintetében extraterritoriálitást, kivételes eljárási szabályokat biztosítani, és a szerződéskötések során a maga számára is a legnagyobb kedvezmények elérésére törekedett. Ezt a körülmény is segítette, hogy a hódítások megtorpanása után az oszmánok birodalma lassú hanyatlásnak és zsugorodásnak indulva végül „Európa beteg emberévé” válva tehetetlenül figyelte, miként vált az

---

³²⁴ Lers: i. m. 98. o.

³²⁵ Lers: i. m. 197-198. o.

nagyhatalmak politikai játszmáinak játékszerévé, a kereskedelem területén pedig kiszolgáltatottá. Az első krími háború lezárása után 1856. március 30-án megkötött párizsi békeszerződéssel az oszmán állam bebocsáttatást nyert az európai hatalmak koncertjébe, mellyel elismertették teljes nemzetközi jogi státusa. A tárgyalások folyamán Ali pasa nagyvezír rámutatott, hogy az idegen államok konzuli joghatósága majdnem hogy államot teremt az államon belül.³²⁶ De a gazdasági és katonai tekintetben megroppant, a *kismet*, a végzete felé haladó birodalom gyengesége folytán vajmi keveset tudott tenni az egyébként belügyeit is érintő nagyhatalmi presszió és kényszer ellen. A tárgyaláson a nagyhatalmak diplomatai el is ismerték a kapitulációk oszmán felségjogot sértő jellegét. Az oszmán hatalmi pozíció súlyát jelzi, hogy az 1860-as évektől egyre szaporodtak a porta és a nagyhatalmak közötti korábbról fennállt kapitulációs szerződésekből fakadó privilégiumokat megerősítő barátsági, illetve kereskedelmi szerződések, sőt újabb országok harcolták ki a hasonló kiváltságokat nyújtó szerződéseket.³²⁷

3. Az Oszmán Birodalom alapkövei

Az Oszmán Birodalom élén álló szultán és kalifa birodalmának mindenható ura volt: maga testesítette meg az állam főhatalmát, ő a volt a birodalom irányítója, alattvalóinak egyetlen parancsoló ura, a vallási jog őre.³²⁸ Uralma kiterjedt minden olyan földterületre, amely egyrészt elődjei örökébe lépve került hatalma alá, másrészt hadjáratai során erővel szerzett, korabeli fordulattal „karddal meghódított saját országa lett.”³²⁹ Ez jut kifejeződésre Ibrahim nagyvezír I. Ferdinándnak írott levelében 1530 decemberére datálhatóan:

*„A mi törvényünk ez: ahol a mi urunk feje megpihen, ahová egyszer a lova bedugja a fejét, az már örökös jogcímen a mi urunkat illeti meg.”*³³⁰

De az ősi szokásokra is hivatkozik, mint a területre vonatkozó igény uralkodókat megillető jogalapjáról:

---

³²⁶ Lers: i. m. 121. o.

³²⁷ Lers: i. m. 121. o.

³²⁸ Inalcik: Ottoman Methods ...

³²⁹ Fodor Pál: A terjeszkedés ideológiái az Oszmán Birodalomban. In: Világtörténet. Magyar Tudományos Akadémia. Tavasz-nyár. 1994. 25-32. o.

³³⁰ Fodor Pál: A terjeszkedés ideológiái ...

„Mert az uralkodók szokásai és törvényei között régtől fogva megszokott és ismert dolog, hogy ha egy országot valamely padisah lovának lába megtisztel és szerencsétet, az az ország az övé.”³³¹

A dinasztiaalapító I. Oszmán hatalmának eredetét még a nomád török hagyományon alapuló szemlélettel támasztotta alá Āşikpaşazâde:

„Oszmán gâzi imádkozott [...] Lefeküdt és elaludt. Láttá, hogy maguk között egy bölcs van. Nagy kegyessége megnyilvánult és az egész nép bizalommal volt iránta. És ennek a dervisnek a belsejében benne volt a világ. Boldogsága, kincse és tanítványa sok volt, ő pedig bölcs volt. Vendégszobája üres soha nem volt. Oszmán gâzi ennek a dervisnek a vendége volt. Oszmán gâzi álmában látta, hogy ennek a dervisnek az öléből hold kel fel, feléje száll és egyenest Oszmán gâzi mellébe megy be. És amikor a hold Oszmán gâzi mellére ért, a köldökéből fa nőtt ki, amely az egész világnak árnyat adott. A fa árnyékában hegyek magasodnak, a hegyek tövéből vizek fakadnak. Az emberek isznak, kertet öntöznek, és közkutakat táplálnak a vízből. [Oszmán gâzi] a hozzáérkező sejhnek erről hírt adott. A sejh azt mondta: »Fiam, Oszmán, a padisahság neked és leszármazottaidnak adatott, legyetek áldottak. És az én lányom, Malhun hatun a Te kijelölt feleséged.« Azonnal eljegyzést ültek.”³³²

A dervis szerint az álom értelmében Oszmán ivadéakai egy hatalmas birodalom uralkodói lesznek. A történetben a hitet jelképezve került a Hold oszmán uralkodók attribútumai közé. Ehhez a történethez köthető Abdul Kumral álma, aki azt látta, hogy az ifjú uralkodó feje mellett egy kerecsensólyom repül el. Ugyanezen elemek találhatók meg Temüdzsin, a későbbi Dzsingisz kán születése körüli mondák és legendák világában.³³³ A hagyomány szerint a sólyom az uralkodásra teremtett személy vagy nép, továbbá a világot éltető és uraló Nap jelképe is. Az uralkodó ezeknek az erőknek földi megnyilvánulása, amelynek határait földi halandó nem szabhatja meg, és amelynek tekintélye önmagából fakad.

Miután I. Yavuz Selim 1516–1517-ben meghódította Szíriát és Egyiptomot, felvette címei közé a kalifa méltóságot is, ezzel az uralkodó személyében egyesült a hódító, a világi hatalmat jelképező harcos és a szakrális világ.³³⁴ Egyiptom és Szíria meghódítása azonban

---

³³¹ Fodor Pál: A terjeszkedés ideológiái ...

³³² Fodor Pál: Az Oszmán Birodalom születése. In: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest. 2001. 159-174. o.

³³³ Lásd bővebben: Ligeti Lajos: A mongolok titkos története. Osiris. Budapest. 2004.

³³⁴ Fodor Pál: A terjeszkedés ideológiái ...

nemcsak a kalifa méltóságának elnyerését jelentette, de azt is, hogy az addig nagyjából azonos területű két rész, Rumélia³³⁵ és Anatólia közül az utóbbi erőteljesen megnőtt. Ezzel egyidejűleg csökkent az addig hangsúlyosabb balkáni rész katonai és gazdasági súlya, ami az etnikai és vallási arányokat is erőteljesen megváltoztatta: a birodalmon belül az iszlám hitű alattvalók száma egyértelműen túlsúlyba került.³³⁶

Természetesen a nomád modell már nem volt alkalmas az egyre terebélyesedő és egyre nagyobb számú muzulmán hívőt magába foglaló birodalom hatalmi pozíciójának megalapozására. A korai iszlám államelmélet, miután az ókori görög filozófiai és államelmélettel foglalkozó munkákat arab nyelvre fordították, jelentős mértékben átalakult. Különösen Arisztotelész és Platón éreztette hatását az iszlám filozófiában és államelméletben. Platón Állam című munkáját a X. században élt török gondolkodó, *Abu Naszr al-Farabi* ültette át az iszlám államelméletbe. Al-Farabi által alkotott mohamedán modellben az uralkodó vallásosabb, személyesebb, ugyanakkor autokratikusabb is. A közösséget a közös hit és a filozófus király személye fogja össze, akinek ugyan még nem öröklött a tisztsége, de mint legfőbb vallási vezető, megkérdőjelezhetetlen isteni tekintéllyel megerősített hatalommal bír.³³⁷ Emellett jelentőst hatást gyakorolt a királytűkrökben megjelenő perzsa bölcelet és államvezetési elmélet is, amely a szeldzsukok révén az oszmánok szellemi örökségét képezték.³³⁸ Emellett a török szultánok elődeiknél is többet tettek a Korán hatékony érvényesítéséért. Ibn Khaldún Bevezetés a történelembe című munkájában igen szemléletesen hoz példákat az uralom és a társadalmi szabályok szükségességéről:

„A királyi hatalom csupán a vallásjog, az isten iránti engedelmesség, s annak parancsa és tilalma szerint való magatartás által teljesedik ki. Vallásjog nincs király nélkül, s a királynak nincs hatalma, ha nincsenek emberei. Ahhoz, hogy emberei legyenek, gazdagság kell. A gazdagsághoz pedig nincs más út, csak (a föld) megművelése. A

---

³³⁵ Ruméli az Oszmán Birodalom európai tartományainak összefoglaló neve. A szó etimológiailag a rúm, azaz római, és az eli, vagyis ország, föld szavak összetételéből származik, annyi mint a “rómaiak országa,” ezzel is hangsúlyozva a jogfolytonosságot Róma – Konstantinápoly – Bizánc és Isztambul uralkodói között.

³³⁶ Hegyi Klára: I. Szelim. In: Fodor Pál–Hegyi Klára–Ivanics Mária: Török–tatár hódítók. Budapest, 1993. 42. o.

³³⁷ Lewis: Isztambul és az oszmán ... 44. o.

³³⁸ Simon Róbert: Politika az iszlámokban. A muszlim társadalom autonómiája. Corvina. Budapest. 2016. 29. o.

(föld)műveléséhez pedig csak egy út vezet: az igazságosság. Az igazság az a mérleg, amit az úr állított fel az emberi nem számára és felvigyázóul a királyt rendelte mellé.”³³⁹

Ebben az együttélési körben, legyenek azok városok, falvak lakói, vagy sátorlakó nomád családok, mindenkinek szüksége van egymás segítségére, így beléjük ivódott a közösségben élés vágya. Azonban különböznek képességeik, szokásaik és igényeik szerint, ezért óhatatlanul összeütközésbe kerülhetnek egymással, és a viták a segítségnyújtás közös céljának fölébe emelkednek, s valójában egymás elpusztításához vezetnek. De van egy olyan szervezett közösségi forma, amely megmutatja mindenkinek a megfelelő helyet, megadja mindenkinek a maga jogát, és minden ember az őt megillető helyen láthatja el feladatát. Ha ez a közösségi forma megfelel az isteni törvényeknek és a bölcsesség alapelveinek, ha a tökéletesség azon állapota felé vezet, amelyben a neki adott lehetőségek megvalósítására és az evilági és a túlvilági boldogság elérésére törekedhet akkor ez a törvényhozó isten állama.³⁴⁰ Ennek fennmaradásához kell egy uralkodó, mert uralkodó nélkül anarchia lépne a rend helyébe. Uralkodóra tehát szükség van, az általa nyújtott igazság mindenkinek hasznot nyújt, és a neki járó hálát, tiszteletet és engedelmességet az iszlám szent hagyománya és a Korán szentesíti.³⁴¹ Aki ezt eljuttatta a hívők számára az maga a Próféta volt, az ő örököse pedig a kalifa. Míg az Oszmán Birodalom államszervezetének csúcsán álló szultán korlátlan hatalommal bírt, feltétel nélkül uralkodott birodalma területén, szavai a világi regulák, a kánon eredője, addig az európai uralkodók kezét mindinkább megkötötték a nemesi jogok és nemesi alkotmányok: a rendi monarchia megszilárduló keretei között uralkodtak. Az oszmánok idején az eszményi iszlámtól a gyakorlat irányába tolódtak el az államigazgatás szervezőelvei. A szultán hatalmának egyedüli korlátját Allah törvényei képezték, csak Allah törvényének megsértése esetén számíthatott alattvalói – elsősorban a központi igazgatás, illetve a hadsereg prominens képviselőinek – nemtetszésére, szélsőséges esetben arra is, hogy elmozdítsák trónjáról.

---

³³⁹ Ibn Khaldún: i. m. 101. o.

³⁴⁰ Lewis: Isztambul és az oszmán... 46. o.

³⁴¹ Lewis: Isztambul és az oszmán... 46. o.

3.1. Az 'askerî rend

Az *'askerî*, a katonák rétege, a korai korban tulajdonképp a nomád lovas harcosok, a szpáhik csoportját jelentette. Az aszkerî mint jogállásában is elkülönülő társadalmi csoport -néhány anatóliai kivételtől eltekintve - jellemzően nem a történelmi idők folyamán örökletes jogokat kivívó arisztokratikus, ősi családi privilégiumokat őrző törzsi-nemzetségi réteg volt. A feltétlen szultáni hatalom egy feltétlen hűséggel szolgáló végrehajtó szervezetet kívánt. Mivel az oszmán állam alapelve szerint a birodalmon belül minden föld a szultán tulajdona, továbbá hogy minden jog eredője kizárólag az ő akaratára lehet, ez az elv eltörölte minden korábban fennálló helyi és öröklött jogot, privilégiumot. Továbbá az is fontos eleme ennek az elvnek, hogy a regnáló szultán halálával minden általa adományozott jog is elenyészett, azaz minden korábban szerzett jog utódjának megerősítésére szorult. Így az aszkerî osztályba tartozás egyedüli forrása is a mindenkori szultán akaratától függött. Az aszkerî nem csupán a hadsereget jelentette, hanem mindenkit magába foglalt, aki a szultánt szolgálta, továbbá az aszkerî családjának tagjait is. Az aszkerî rendhez való tartozás a timar birtokra való jogosultság mellett a különböző államigazgatási pozíció elnyerésének lehetőségét is jelentette. Az *'askerî* rendet tovább tagolta az a folyamat, melynek eredményeképpen a XVI. század végére az államszervezetben három nagy hivatali ág körvonalai rajzolódtak ki: az *elû-i sejf*, a szó valódi értelmében vett katonai rendet, az *ehl-i kalem*, a toll embereinek, a bürokraták rendjét és az *ehl-i ilm*, a vallástudósok csoportját jelentették.³⁴² A tisztségviselők jogköreinek egyetlen forrása a szultán akaratára, a szultán személyéhez kötődő jog átruházása volt. Következésképp azokat, akik a szultán szolgálatában álltak, vagy akik nevében hatalmat gyakoroltak a társadalom többi része felett lévő, azokat elkülönült és megkülönböztetett csoport tagjainak tekintették. Amellett, hogy az iszlám jog, a sarí'á a reâyâ (szó szerint: nyáj, átvitt értelemben: alattvaló) és az aszkerî vonatkozásában egyformán érvényesült, az utóbbiakat státusukhoz kötődő jogosultságaik és kötelezettségeik részletezésével a szultán akaratán alapuló külön törvény - a *kanûn-i sipâhiyân* - hatálya alá is rendelték.³⁴³

Az aszkerî tulajdonképpen a szultán kizárólagos hatalmának képviselőjében a szultán akaratának közvetlen végrehajtója. Ha egy aszkerit elbocsátottak állami

---

³⁴² Fodor Pál: Török és oszmán: az oszmán rabszolga-elit azonosságtudatáról. In: Történelmi Szemle. MTA Történettudományi Intézetének Ismertetője, 1995/4. 367-384. o.

³⁴³ Inalcik: Ottoman Methods ...

hivatalából, ez nem jelentette egyben magától az aszkeri jogállástól való megfosztást, később bármikor újra betölthetett bármilyen más hivatalt. Sőt, ha valakit egy magasabb - paşa vagy bey - tisztségből mozdítottak el, amíg nem kapott kinevezést egy új állami tisztségre, járadék formájában kárpótlást kapott.³⁴⁴ Azonban ha a hivatalából elbocsátott aszkeri olyan foglalkozást - kereskedő, iparos, stb. - választott, amellyel nem közvetlenül a szultánt szolgálta, nem kizárólag a szultántól függtek jövedelmi viszonyai, kifejezetten megfosztották az aszkeri jogállástól. Azonban érdemes megemlíteni, hogy ha bizonyos körülmények miatt az aszkeri fiai „re’âyâ”-ként szerepeltek a lakossági jegyzékkönyvben, katonai eredetüket megjelölve, elkülönített listára kerültek.³⁴⁵

Az a szabály, mely szerint a *raiyyet* csoportba tartozó alattvaló közvetlenül nem léphetett be az aszkeri csoportba, szerves részét képezte a birodalom társadalmi felépítményének. Azonban bizonyos feltételek mellett, például ha kimagasló katonai tettet hajtott végre, a szultán egy *berat*³⁴⁶ formájú kinevező okirattal felemelhette az aszkerik közé. Nem volt ritka, hogy számos az oszmánok előtti helyi katonai, illetve nemesi társadalmi réteghez tartozó balkáni keresztény származású személy is bebocsátást nyert az aszkerik közé, ahogy ezt a következő példa is mutatja:

*„minthogy a fent említett Mehmednek a timar egy részére vonatkozó jogosultságai visszavonattattak, azok odaadattak a keresztény Ivradkónak, mivel eredetileg is az övé voltak, s úgy mondják, hogy szpáhi, és a szultán szolgálatában bizonyította odaadó hűségét.”*³⁴⁷

Hogy egy reája bekerülhessen az aszkerik közé, és jogosult legyen timar birtokra, két világosan meghatározott feltételnek kellett megfelelnie. Egyrészt katonai hagyománnyal rendelkező rétegből kellett származnia vagy hadi erényeket kellett felmutatnia, másrészt pedig bizonyítania kellett szultán iránti feltétlen lojalitását.

Mivel az aszkeri csoportba való tartozás kizárólag a szultán akaratától függött, s egyben ez volt előfeltétele bármely hivatal megszerzésének is, az oszmán államszervezetnek ez az alapelve egyben formális értelemben meggátolta egy privilegizált,

---

³⁴⁴ Inalcik: Ottoman Methods ...

³⁴⁵ Inalcik: Ottoman Methods ...

³⁴⁶ A *berat* olyan szultáni kézjeggyel megerősített iratforma, amely jogosultságot igazolt, nemcsak a hivatali megbízások tekintetében, de minden földel kapcsolatos jogcím estében is.

³⁴⁷ Inalcik: Ottoman Methods ...

örökölhető, vérségi-származási alapon szerveződő társadalmi osztály újjá szerveződését, illetve kialakulását.

3.2. Az oszmán államhatalom központja: a díván

Az iszlám közigazgatási rendszer kialakulásának csírái már a Prófétaidőszakában megjelentek, egyrészt az adózás-adóbeszedés rendszerének kiépítéséhez, másrészt a katonai igazgatáshoz kötődően.³⁴⁸ Az államiság jegeit mutató iszlám közösség a kialakulás időszakában az adók beszedésére két jogcímet különböztetett meg: a muszlimok kötelező adománya, a *zakāt*, és a nem muzulmánokat terhelő fejadó, a *ġizye*. Az első kalifák idején az *āmil* tisztség katonai vezetőt, de egy meghódított területnek, mint elkülönült közigazgatási egységnek, a provinciának kormányzói pozícióját is jelentette. Hasonló funkcióra utalt egyébként az *amīr* kifejezés is, amivel később a korai oszmán tartomány esetében is találkozhatunk. Az adók beszedése az ő feladatuk volt, melyet azonban meghatalmazottjai útján láttak el. Azonban az egyre nagyobbra duzzadó iszlám államalakulat működtetésére a törzsi szervezetrendszer intézményei már elégtelennek mutatkoztak. Új intézmények általi megoldást kívántak az olyan felmerülő adminisztratív feladatok, mint például a harcosok és leigázottak összeírása, zsold és zsákmányrész kifizetése, az adók beszedése, a kincstár ügyeinek intézése és felügyelete. A megoldást a *dīwān*³⁴⁹ jelentette, amelyet az iszlám közigazgatás rendszerében az elsőként Umar kalifa hívott életre.³⁵⁰ Később a *dīwān* feladatkörök szerint differenciálódva továbbfejlődött. A *dīwān al-kharāg* hatáskörébe tartozott a földadó kivetése és beszedése, melyet a hatalom központja mellett minden további provinciában felállítottak a tartományi adók beszedésére, és ezt tekintették az igazi dívánnak. A *dīwān al-rasā'il* néven alakult meg a kancellária, amelyben a *kātib*, az írnok a kalifa levelezését intézte. Az iratok hitelesítésére és a visszaélések elkerülése végett alakult meg a pecsét hivatala, a *dīwān al-khātam*, amely továbbá a levelezés és egyéb dokumentumok irattározási feladatait is ellátta.

Az iszlám közigazgatás rendszerének elméleti kidolgozása al-Māwardī nevéhez köthető, aki a korábbi korok gyakorlatára támaszkodva fejlesztette ki rendszerét. Nevéhez

---

³⁴⁸ Jany: Klasszikus ... 47. o.

³⁴⁹ A *dīwān* egyébként jelenthet verses kötetet, regisztert és hivatalt is. (Jany: Klasszikus .... 47. o.)

³⁵⁰ Jany: Klasszikus ... 47. o.

fűződik a központi és az annak alárendelt közigazgatási egységek viszonyának kidolgozása, amely az igazgatásban résztvevő személyek jogállása, kinevezési módjuk és hatáskörük kibontásán keresztül épült fel.³⁵¹

A későbbi korokban az *amīr* és *āmil* mint közigazgatási tisztségek közötti különbségek kezdtek egyre élesebben kirajzolódni. Minthogy a tartományi kormányzó hatáskörét csökkentve a pénzügyi igazgatást különválasztották adott tartományban az *amīr* a politikai és katonai hatalmat megtestesítő tisztséggé, míg az *āmil* megnevezés a pénzügyi tisztségviselő jelentésévé alakult át. Az *amīr* mint a tartományi kormányzója a katonai és a civil közigazgatás feje is volt egyben. Politikai súlyát mutatja, hogy a tartomány lakossága a főhatalmat képviselő kalifa iránti hűségesküt az ő kezébe tette le.³⁵² Az *amīr* hatáskörébe tartozott többek között a hadsereg fenntartása, a hadmozdulatok irányítása, a bírák kinevezése vagy a mecsetépítés felügyelete, de mint a közösség legfőbb előljárójaként akár az imák vezetése is. A hadsereg ellátása érdekében pénzverési joggal is rendelkezett. Ennek a túlhatalomnak az ellensúlyozásaként jelent meg a pénzügyi igazgatás különválása, melynek vezetőjét rendszerint a kalifa nevezte ki.³⁵³

Az Abbaszida³⁵⁴ korban tovább finomodott, bővült és került átszervezésre a központi közigazgatás rendszere. A *dīwān* tevékenységét irányító pozícióként jelent meg *wazīr* tisztség, aki a különböző igazgatási területek divánjait egy hivatal felügyelete alá összevonva egyúttal a kalifa bizalmasaként az államapparátust egy kézben összpontosította. Ezzel együtt amīr tisztség pedig egyre inkább a katonai kormányzó megnevezésévé vált.

A vezíri tisztség hatáskörét tekintve két féle lehetett. Az egyik a kalifa hatalmából származtatott, delegált, ebben az esetben önállóan eljárhatott a kalifa, szultán illetékességébe tartozó ügyekben. De ekkor is értesítenie kellett az uralkodót intézkedéseiről. A másik formája a végrehajtói joggal felruházott vezír, akinek az volt a feladata, hogy közvetítsen az uralkodó és tisztségviselői, alattvalói között. Hatásköre a parancsok, ítéletek végrehajtására, kinevezések nyilvánosságra hozatala, hadjáratok előkészítése és hírek továbbítása. Ebben az esetben nincs szó állami irányításról, hanem

---

³⁵¹ Jany: Klasszikus ... 50. o.

³⁵² Jany: Klasszikus .... 48. o.

³⁵³ Jany: Klasszikus ... 48. o.

³⁵⁴ Abbászidák a magát Mohamed nagybátyjától, Abbásztól származtató család, amely 750–1258 között uralta az iszlám világot. Székhelyül Bagdadot alapították. (Maróth Miklós: Iszlám és politikaelmélet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 2013. 147. o)

csak végrehajtásról, ezért nem hozhatott bírói ítéletet, nem nevezhetett ki tartományi vezetőket, a kalifa kinevezettjeit nem mozdíthatta el, nem rendelkezhetett a kincstár kiadásairól, és önállóan nem viselhetett háborút. A delegált vezír kinevezhetett maga mellé helyettest, míg a végrehajtó nem. A tisztség kialakulásának korai időszakában jellemző volt a vezíri tisztség örökletessége, mely az oszmán kor kezdetén a Çandarlı nemzetséghez kötődött. Azonban a szultáni hatalmat veszélyeztető egyre növekvő befolyásuk megfékezése érdekében ez a gyakorlat véres határozottsággal ért véget.³⁵⁵

A díván, amely más muszlim államokban változatos struktúrákat mutat fel, az Oszmán Birodalomban is hamar gyökeret eresztett. Oszmán Birodalom a szeldzsukok révén örökölte az iszlám állammodell alapjait, amelyet saját képére igazított. A hatalom központja a *dīwān-i humāyūn*, a birodalmi tanács lett.³⁵⁶ De nem csupán kormányzati intézmény volt, hanem egyidejűleg a bíraskodás legfőbb fórumaként is működött, ahol bármely alattvaló előterjeszthette panaszát és jogorvoslatot kérhetett az uralkodótól, akitől elvárták, hogy a dívánban személyesen megjelenve szolgáltasson igazságot a méltánytalanságot elszenvedett alattvalóknak.³⁵⁷ Később az államigazgatás és az igazságszolgáltatás feladatai két, egymástól független díván között oszlottak meg. Az egyik egyfajta nyilvános kihallgatás volt, amely a panaszosok meghallgatására és a panaszok orvoslására szolgált. A nyilvános dívánokat kapunak is hívták, mivel az udvar kapujánál, később annak közelében lévő épületben naponta tartották az szultán személyes vezetésével. II. Murád (1421-1451) idejére azonban a nyílt díván megváltozott, a szultán már nem bíraskodott személyesen, és a napi nyilvános megjelenése többnyire arra korlátozódott, hogy részt vett a hivatalnokaival tartott megbeszéléseken és a követek fogadásán, akiket szintén a nyilvános díván alkalmával fogadtak. II. Mehmed (1451-1481) uralkodása idején hetente kettő-négy alkalommal tartottak nyilvános audienciákat, de ezek már teljesen rituális jelleget öltöttek és időtartamuk is néhány percre csökkent. Utolsó éveiben II. Mehmed megszüntette a nyilvános kihallgatásokat és az utánuk járó közös étkezéseket. II. Bajezid (1481-1512) uralkodása elején átmenetileg újra felélesztették ezt a régi szokást, de a század végétől az uralkodók rendszerint már csak évente kétszer, két

---

³⁵⁵ Inalcik: Ottoman Methods ...

³⁵⁶ Kajtár – Herger: i. m. 194. o.

³⁵⁷ Halil Inalcik: The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600. New York. 1973. 65-103. o.

vallási ünnepen jelentek meg a nyilvánosság előtt, a követeket pedig magánkihallgatáson fogadták.³⁵⁸

A nyílt udvarok funkcióit előbb egyes tisztségviselők, majd a nagyvezír által irányított másik díván vette át. A szultáni udvar külső kapujánál a kádiaszker és segítői fogadták a panaszosokat, miközben a vezírek dívánja politikai és kormányzati ügyekkel foglalkozott, és tanácsadó és döntéselőkészítő szervként működött a szultán mellett. A XV. század második felében a legfőbb állami méltóságok a vezíri díván tagjai lettek, a szultán személyes igazságszolgáltatási hatalma szintén erre az intézményre szállt át. A XVI. század elejére a két korábbi fórum, a kapu és a díván funkcióit egyesítő *dīwān-i āli*, a nagy, vagy *dīwān-i humāyūn*, azaz birodalmi tanács elnevezéssel a kormányzat csúcsszervévé alakult, amely a szultán nevében a legfőbb törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmat gyakorolta a birodalomban.³⁵⁹ Az iszlám világ változatos, többféle dívánon nyugvó államstruktúráihoz képest merőben új változtatás, hogy az oszmán központi államigazgatás a klasszikus korban egyetlen díván köré szerveződött. Ezzel a díván döntéselőkészítő szervből bizonyos határokig döntéshozó testületté lépett elő. A szultán ellenőrzési és a végső döntési joga elvben megkérdőjelezhetetlen volt, a gyakorlatban viszont csak a számára fontos ügyekben tartotta fenn. A díván hatásköre a szultán személyes hatalmának továbbadásán alapult, ezért a díván hatáskörei nagyban függtek az uralkodók személyiségétől, az érdekcsoportok hatalmi harcától és befolyásától.

Az aranykorban a díván a hét négy napján, szombattól keddig működött. Ezeken a napokon, ha nem kellett hadba vonulnia, általában megjelent a végrehajtó hatalmat irányító nagyvezír is, valamint az egyes ügycsoportokat felügyelő többi vezír. Továbbá a következő hivatalokat viselőknél - a legnagyobbtól a legkisebbig - napkeltekor már mind a dívánnál kell lenniük. A nagyvezír a szultán személyes megbízottja, mely tisztség tekintélyét a hagyományos politikai értékrend is messzemenően támogatta. A kánun-i oszmáni szerint, ami elsősorban a XVI. század első felének viszonyait foglalta össze az államvezetés, a kormányzás a szultán és a nagyvezír illetékességi körébe tartozik, kettőjük belső ügye. Egy 1618 és 1622 között keletkezett királytükör névtelen szerzője ezt így fogalmazta meg:

---

³⁵⁸ Fodor Pál: Szultán, birodalmi tanács, nagyvezír. Változások az oszmán hatalmi elitben és a nagyvezíri előterjesztés kialakulása. In: Történelmi Szemle. MTA Történettudományi Intézetének Értesítője. XXXIV. évfolyam 1992. 1-2. SZÁM 17-34. o.

³⁵⁹ Fodor: Szultán, birodalmi ...

„(...) az uralkodással kapcsolatos ügyeket a nagyvezíren kívül senkinek sem szabad ismernie (...) a nagyvezírek a padisahok titoknokai, kincstárnokai, helyettesei, bizalmasai és jóakarói; nem engedhető meg tehát, hogy náluk közelebbi és kedvesebb szolgájuk legyen!”³⁶⁰

Nagyvezírek jellemzően hivatalba lépésük előtt a szultán apródjai vagy nevelői voltak, így szultán és nagyvezír szoros kapcsolata tükröződik például az utóbbiak *lala*, a nevelő címében is, ami néha a nagyvezír megnevezése is volt.

A dívánban megjelent az államszervezet három oszlopa, amely az aszkerík három részre tagolódott csoportja is egyben.

Az *elü-i sejf*, az aszkeri rend valóban katonai tisztséget betöltő tagjait jelentette: első sorban a birodalom két nagy országrészének katonai vezetőit, Anatóliai és Ruméliai agáit, a janicsárok agáját, a begler bégeket, és a kapudánpasát, a flotta parancsnokát.

Az *ehl-i ilm*, a vallás- és jogtudósok rendjét képviselte két, a ruméliai és az anatóliai *kadi-asker*, katonai főbíró, akik e két fő birodalomrész tartományaiba kinevezett kádijainak vezetői is. Függetlenül az elnevezéstől a civil ügyek bírósága is alájuk tartozott;

Az *ehl-i kalem*, a hivatali bürokrácia, a toll rendjének vezetői. A fő defterdár alá tartoztak a jegyzékek írnokai, akik a szultán adóbevételeit felügyelték, és kiadták a katonák és más hivatalnokok fizetségét. A toll rendjét képviselte a *reisülküttab*, aki a kancellária vezetője volt, és a *nişaci*, aki a szultán kézjegyével hitelesítette a szultáni rendeleteket.

De jelen voltak a különböző tisztségviselők titkárai, számos hivatalnok és írnok, akik mindig készen álltak a díván ajtajánál. A csaus basinak mindig a szerájban kellett tartózkodnia, mivel ő a csausok, a küldöncök, hírvivők feje. A csausok a vezír parancsára vártak, hogy bárhová és bárkihez azonnal elmehessenek. Ők vitték az egyszerű üzeneteket, kísérték a követségeket, az igazságszolgáltatás elé állították a beidézetteket, lefoglalták a rabokat, és elláttak minden hasonló egyéb feladatot.

Az egyes tisztségek és a hozzájuk fűződő hatásköri átfedések a hatalmi monopólium kialakulása elleni eszközként is szolgáltak, mivel a díván tagjai kölcsönösen ellenőrizték és ellensúlyozták egymás hatalmát. Ez a törekvés már a II. Mehmed-féle kánunnámében is tükröződik, amely kimondja, hogy a politikai ügyek a nagyvezír, a vallásjog hatálya alá eső ügyek a kádiaszkerek, a pénzügyek pedig a defterdár felügyelete

---

³⁶⁰ Fodor: Szultán, birodalmi ...

alá tartoznak. A hatáskörök ilyenén megosztása azonban a gyakorlatban nem járt érdemi önállósággal, mert a díván tagjainak a legfontosabb intézkedéseikben egymás jóváhagyására volt szükségük. A nagyvezír például egy akcsét sem utalhatott ki a defterdár tudomása nélkül, a defterdár viszont köteles volt tájékoztatni a nagyvezírt tervezett lépéseiről vagy az uralkodónak készített jelentéseiről.

3.3.1. A díván egy napja az aranykorban

A szeráj, a szultáni palota legfontosabb épületei a dívánháne, a tanácsház és az *arz odası*, a kihallgatások terme, amely egy új birodalmi ceremónia keretében szolgáltak, ami még hangsúlyosabban hirdette a régi, közvetlen udvari étellel való szakítást és az alattvalóitól egyre távolabb kerülő uralkodó isteni magasságát. II. Mehmed a szultáni tanács ellenőrzésének új módját vezette be. Uralkodásának vége felé egy vasrácsos, függönnyel elfedett ablakot vágatott a tanácssterem hátsó falára, és alkalomadtán innen figyelte a tanács munkáját. A visszahúzódás az idő haladtával fokozatosan erősödött. 1526 és 1528 között Ibrahim pasa hathatós közreműködésével átépítették az államigazgatás szempontjából jelentős kihallgatási termet, továbbá új tanácsstermet is létrehoztak. Az *adakt köskü*, az igazságosság tornyával összekapcsolt dívánháne hátsó falán ugyan úgy megtalálható volt a lefüggönyözött rácsos ablak, mint Mehmed korábbi tanácstermén, mögötte a kis loggiával, a szultán figyelőhelyével, ahová a háremen keresztül lehetett eljutni. Uralkodásának első évtizedében honosította meg azt a szokást, hogy nem állt fel többé a követek fogadásakor, a kihallgatások esetén már nem a korábban szokásos szófán, hanem trónuson foglalt helyet, s elődeitől eltérően vagy hallgatásba burkolózott, vagy rendkívül keveset beszélt. Ezek a szokások később olyannyira beépültek az oszmán uralkodók magatartási kódexébe, hogy Kocsi bég egyenesen a szultáni méltósággal járó legfontosabb követelménynek nevezte a titokzatoskodást és a homályos beszédet. Az elzárkózás Süleyman uralkodásának vége felé már olyan méreteket öltött, hogy egyes körökben heves elégedetlenséget váltott ki. Lütfi pasa jól ismert, rosszálló megjegyzései a szultán megközelíthetlenségéről szelíd korholásnak tűnnek ahhoz az indulatos kirohanáshoz képest, amit a janicsárok intéztek uralkodójuk új szokásai ellen 1558 körül írt folyamodványukban:

„(...) a padisah pedig az iszlám padisahja. A négy fal között senkiről nem tud semmit. Egy sereg zsarnokba helyezi a bizalmát akkor, amikor arra hivatkozik, hogy »vezíreim vannak, mindenkinek vannak agáik, ők tudják, kinek mi az érdeke«. Nem ismeri az embe-rek helyzetét.(...) Miért van ez így?"³⁶¹

E változtatással összhangban formálódtak tovább a szultáni kihallgatás szabályai is. Korabeli leírások alapján a díván egy napja a ceremonális és döntési eljárás szerint zajlott.³⁶² A díván arra jogosult tagjait nem nyilvánosan, hanem saját termében fogadta, akik hetente négy alkalommal járultak eléje jelentéstételre és a tanács döntéseinek jóváhagyása miatt. Ezzel együtt leszűkítette azon személyek körét, akik az uralkodót jelentéstétel céljából felkereshették. A dívánülésnek a szeráj, a Top Kapı palota legbelső, második udvarában álló tanácsterem adott helyet, ahova rangjuk szerint a kisebbtől a magasabb rangúig kellett meghatározott ceremonális sorrendben megérkezni és a tanácsterembe bevonulni. A különböző titulusokkal felruházott tisztségviselők a rang által meghatározott szigorú ülésrendben foglalták el helyüket

A vezírek amikor a dívánba érkeztek, legfeljebb, arccal az ajtónak ültek le a terem túlsó végén, egy fal menti padra, mindenki a rangja szerinti helyére, mind a nagyvezír jobb oldalán. Ugyanazon a padon a nagyvezír bal oldalára ült a két kádiaszker, először a Rumi, mivel az a régi Római Birodalmat jelképező, oszmánok által nemesebbnek ítélt országrész volt, mellette pedig Anatóliáé. Az ajtón bejövet jobbra ült le a három defterdár, akiknek háta mögött hivatalnokaik és írnokaik a földön ültek, kezükben a papíros és írószer, arra várván, hogy papírra vessék, amit parancsba kapnak. Másik oldalon, szemben a defterdárokkal a nisándzsi ült pennájával a kezében, körötte tisztségviselői. A reisülküttab többnyire a vezírhez közel állt, mivel sokszorta kikérte tanácsát. Amikor a tanács tagjai elhelyezkedtek a terem közepére álltak azok, akik ügyüket előterjesztették. A többi pasa nem szólhatott, mindaddig csupán figyeltek, amíg nagyvezír a döntéshez ki nem kérte véleményüket. De amikor a nagyvezír az eset lényegét megértette, magát a túl sok gondtól megkímélendő, legnagyobb részt a többiekre bízta a döntést. A csalások, mint például a hamis aláírás, mindig a nisandzsi hatáskörében volt. A kereskedők és a kereskedelem ügyeket rendszerint a mellette ülő pasák egyikére bízta. Csak az igen fontosnak ítélt ügyeket tartja meg magának, távollétében pedig a kajmakámnak³⁶³ is hasonlóan kellett

---

³⁶¹ Fodor: Szultán, birodalmi ...

³⁶² Lewis: Isztambul és az oszmán ... 80-98. o.

³⁶³ A nagyvezír helyettese, később a tartományok kormányzói is ezt a titulust viselték.

eljárni. Délig, az ebéd idejéig ítélkeztek, amikor minden közembernek távoznia kellett a dívánból, ha meghallgatták, ha nem.

Az általános szokás szerint a nagyvezír vasárnap és kedden adott számot a szultánnak mindazon ügyekről, amikkel hatásköréhez tartozóan foglalatzkodott. Ekkor a maga ebédjének végeztével a szultán bevonult az audiencia terembe, leült egy kerevetre és először a kapu agáját, akinek kezében egy ezüst pálca volt, a kádieszkerekért menesztette. Utánuk a defterdárók következtek, de csak a fődefterdár szólhatott. Utolsóként a vezíreknek adnak helyet, kik rangjuk szerinti sorban egymás után jönnek, élükön a nagyvezír, két ezüstbot kíséretében. A szultán színe előtt megjelenvén, mind a teremnek egyik oldalára állnak, alázatukat kimutatván kezüket összekulcsolva fejet hajtottak. Ekkor csakis a nagyvezír szólhatott és adott számot mindenről, amit fontosnak ítélt, aki átadta az *arzo*-t, az ügyek jegyzéket, miket az uralkodó egyenként elolvasott és visszaadott. A vezír kis bíborszín szatén táskába rakva és nagy alázatossággal őfelsége lábai elé helyezte, aki pedig parancsként kiadatta a szultáni iratot hatt-ı hümayun formában, az azokban foglaltak alapján. Ha a szultán nem kívánt egyebet, akkor távozásra intette őket, így formailag a díván befejezte aznapi munkáját. A díván tagjai a második kapunál ültek lóra, ahol mindenféle további kérvényező, befolyásért ácsingózó várta a különböző méltóságokat, hogy kegyeikbe férközzenek, vagy ügyük mielőbb elintézésre kerüljön.

3.3. Timar rendszer

A meghódított területek gazdasági és egyben igazgatásának alapját a timar rendszer képezte, amelynek formálódása egybe esik az Oszmán-ház kezdeti terjeszkedésével, és ezzel párhuzamosan az állami szervezetrendszer alapjainak lerakásával is. A timar-rendszer, mint közigazgatási intézmény kiépülésének és megszilárdulásának klasszikus korszaka a XV. századi balkáni hódításokkal, különösen Hódító Mehmed uralkodásával kezdődik, végül kikristályosodott formáját Törvényhozó Süleyman uralkodása alatt, a XVI. század közepére érte el.³⁶⁴ A timar-rendszer szabályozási tárgyának és technikájának középpontjában a földbirtoklás, pontosabban a hasznok szedésének jogosultsága,

---

³⁶⁴ Ema Miljković: The Timar System in the Serbian Lands from 1450 to 1550: With a Special Survey on the Timar System in the Sanjak of Smederevo. *Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS)*, Volume 1, Issue 1, November 2014. 36-47. o.

felügyelete, valamint az adózás állt. A timar egy javadalombirtok volt, amely egy terület előre meghatározott jövedelmére alapozott redisztribúciós forrásként, egyben a központból kiinduló államhatalom legkisebb területi egységét felépítő, igazgatási végpontjaként is szolgált. Az oszmán állam a timar-rendszeren keresztül teremtette elő a folyamatos hódítás zálogát jelentő hadsereg ellátását, az állami adminisztrációt működtető hivatalnokok jövedelmét, valamint a társadalom bizonyos szociális és vallási igényeinek kielégítését.

A sajátos oszmán-török timar rendszer nem minden előzmény nélkül látott napvilágot. Az oszmánok merítették az szeldzsuk államigazgatás örökségét jelentő arab-perzsa *iqta* rendszerből, a nomád hagyományból, de a bizánci pronóia elemei is előképül szolgálhattak a timar-rendszer kialakulásához.³⁶⁵

A rendszer három birtoktípust különböztetett meg, úgymint: a *timar*, a *zeamet* és a *hass*. A *timar* és a *ze'âmet* egy meghatározott személyhez kötődő javadalombirtokot jelentett. A közöttük fennálló fő különbséget egy adott területre számított egy éves adóbevétel nagysága adta. A *timar* birtoknak nevezték azt a birtoknagyságot, amelynek éves jövedelme legfeljebb 20.000 *akçe*³⁶⁶ összegre rúgott. *Timar* birtokot rendszerint az *askerî*, a katonai rend alapját képviselő lovas harcos, a *sipâhî* kapott.

A *ze'âmet* birtok egy évre számított jövedelme meghaladta a *timar* birtokét, ennek bevétele 20.000 és 100.000 *akçe* közötti összeget tehetett ki.³⁶⁷ Ez a nagyságrendű birtokfajta az állami adminisztrációban betöltött magasabb hivatalt elnyert, általában a ranglétra középső részén elhelyezkedő tisztségviselőknek, illetve katonai vezetőknek dukált. A javadalom nagysága igazodott a betöltött pozíció súlyához. Ilyenként említhető az *alay beg*, *timar kethüda*, *timar defterdari*, *divan defterdari* és a *çauşbaşı*.

Az előzőekkel szemben a *hass* birtok nem személyhez, hanem a legmagasabb állami tisztségekhez kötődött, mely javadalombirtokhoz a jogosított a kinevezés által jutott, de csak a betöltött tisztség időtartamára. A *hass* birtoknak az számított, amelynek éves jövedelme 100.000 *akçe* ezüst fölött állt. Ilyen birtok - a szultáni címen kívül - a legmagasabb adminisztratív és katonai rangokhoz járt, olyanokhoz, mint például a nagyvezír, vezír, *beglerbeg*, *sanjakbeg*, *fődefterdar* és *nişanci*.

---

³⁶⁵ Miljković: i. m.

³⁶⁶ Az *akça* - magyarán fehérke – a legkisebb értékű török ezüstpénz.

³⁶⁷ Colin Imber: *The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power*. Palgrave MacMillan. New York. 2002. 193. o.

A timaros nem tulajdonba kapta javadalombirtokát, ezért nem is válhatott örökletessé. Kötelezettségét alapvetően katonai vizsontszolgáltatása jelentette. A timar birtokos kötelezett volt birtoka jövedelmének arányában és katonai rangjának megfelelően meghatározott számú teljes fegyverzettel ellátott lovasokból, a *cebelu*-kból álló had kiállítására. A dzsebelú a timáros csatlósa, és az egyszerű szpáhítól a tartományok élén álló pasáig ők alkották az aszkeri réteg katonai kíséretét. A timarosnak, hogy teljesíthesse a vezetése alatt álló katonák lóval és fegyverrel való ellátásának kötelezettségét, készpénzre volt szüksége, melyet a termékfölösleg eladásával szerzett meg. A timar birtokos szpáhik a hagyományos adót természetben szedték, ami a szpáhiknak járó termék legközelebbi piacra szállításakor szükségessé tette a paraszti robotmunkát, melyre birtokán élő reája kötelezve is volt. A timar birtokos kötelezve volt arra, hogy a timar birtokához tartozó valamelyik településen éljen. Ez nem vonatkozott azokra, akiket erődítményekhez rendelték katonai szolgálatára. Helyettük a birtokon folyó termelő tevékenység ellenőrzését és a jövedelem beszedését külön megbízott intézte.³⁶⁸ Ha egy kaza településein élő timarosoknak hadba kellett vonulni, az nem mindegyikükre, hanem csak kilencztedükre vonatkozott. Az otthonmaradt egy tized felügyelte a hadba vonultak birtokát, segédkezett az adóbeszedésben, és további kötelezettségeként a hadra kelt sereg élelmezéséhez és takarmányozásához a birtokok terményeinek begyűjtése és továbbítása is feladataik közé tartozott.³⁶⁹ Az oszmánok által meghódított területek felett gyakorolt közvetlen fennhatóság alapvetően a timar rendszer alkalmazását jelentette, amely az ország népességének és erőforrásainak defter (hivatalos nyilvántartási jegyzék) formájában való módszeres rögzítésén alapult. A timaros szpáhira továbbá a központi adminisztráció részeként, annak végpontjaként is tekinthetünk, hiszen a legkisebb falvakban is képviselte a központi hatalmat. A kádik, a bírói hivatalok vezetői, akik közvetlenül a szultántól kapták kinevezésüket, a timaros tevékenységét és esetleges túlkapásait tartották ellenőrzésük alatt. A kádik mellett a timarosok egy olyan katonahivatalnok réteget alkottak, amely a meghódított területek minden szegletében képes volt képviselni és érvényre juttatni az állam politikai, ideológiai és gazdasági célkitűzéseit.

Az oszmánok egy terület meghódítása után általában megtartották a terület korábbi közigazgatási határait, de a terület méretétől függően vagy egyben tartották, vagy több kisebb területre osztották. A *sancak* a birodalom nagyobb katonai és közigazgatási

---

³⁶⁸ Miljković: i. m.

³⁶⁹ Miljković: i. m.

egységét jelentette. A szandzsák vezetője a sancak-beyi, aki a rábízott szandzsák területén az összes timar birtokos szpáhi katonai parancsnoka és a terület közigazgatásának fő tisztségviselője is volt. A *sancak-beyi* fő feladatkörébe tartozott a szandzsákja területén timar birtokkal rendelkező szpáhi hadjáratba vezetése, a közrend fenntartása, az adóbehajtás felügyelete, továbbá a bírói és kormányzati határozatok végrehajtása. A szandzsák további kisebb közigazgatási alegységekre, *vilâyetek*re osztódott, melynek vezetője saját katonai-igazgatási területén a *sancak-beyivel* azonos feladatkört ellátó *subasi*³⁷⁰ volt. A szandzsák területén felmerült minden jogvita, beleértve az 'askerî jogállásúakra vonatkozó jogvitát is, kizárólagosan a sancak-beyitől független kádi hatáskörébe tartozott.

Az oszmánok nem törekedtek minden áron arra, hogy a birodalom minden hódoltatott területére a maga teljességében vezessék be a timar-rendszert. Egyrészt figyelemmel volt az adott terület szokásaira, főleg a kelet-anatóliai, szíriai, és az arab területeken. De az is szerepet játszott, hogy inkább úgy állította a szultán szolgálatába a korábbi nemzetségfőket és előkelőket, hogy megtartotta őket privilegizált helyzetükben. Ezzel elkerülte a költséggel járó katonai erő alkalmazását, továbbá a lehetséges későbbi függetlenedési gócok kialakulását. De előfordult az is, hogy egyes területek törzsi vezetői jobbnak látták önként behódolni a birodalomnak azzal a feltétellel, hogy familiájukat illető örökös szandzsákbégi privilégiummal a helyükön maradhattak. Ebben az esetben is javadalombirtokról beszélhetünk, amit *eskincilü timar* vagy *mülk timar* néven neveztek. Azonban mivel ezek nem hódítással kerültek a szultán uralma alá, örökletes birtokok voltak. Az örökletes szandzsákok, törzsi területek megnevezése *yurd*, illetve a nemzetségeket illető pedig *ocaklık* volt, és egy évre meghatározott adót fizettek.³⁷¹ A feltételeket és azokat a privilégiumokat, amelyek a nemzetség egyes előkelőit megillették a szultán egy szerződéslevelbe (*mu'âhede-i hümayûn*) foglalta. Erről minden kiváltságoshoz jutott bég egy szultáni *berâto*t kaptott, amely megerősítette őket addigi tulajdonukban, mely alapján a bégek az ily módon kiváltságos földjeiket sajátjukként örökíthették tovább. Egy kiváltságolt család kihalása esetén sem lehetett a birtokokat kívülről jövő, más nemzetséghez tartozó számára juttatni, az ottani előkelők döntésén múlt, hogy mely nemzetségre szállnak.³⁷² Az *ocaklık*, vagy más néven „régî timar” a Balkánon is

---

³⁷⁰ Alacsonyabb katonai rang, a.m. a víz felügyelője

³⁷¹ Papp: i. m.

³⁷² Papp: i. m.

megfigyelhető volt: a boszniai katonai elit szintén örökletes szolgálati birtokkal rendelkezett. Egyes katonai hagyománnyal rendelkező nemzetségből kiállított alakulatok szintén ocaklikként kaptak kollektív birtokot.³⁷³

Tehát a timar rendszer a mezőgazdaság és a hadsereg kölcsönös függőségének kialakulását eredményezte: a timar birtokon dolgozó reáják a hadsereg ellátását biztosították, az aszkerik pedig a parasztok biztonságát. Ezzel viszont alapvetően megmerevítette a pénzgazdálkodás és az árucere-forgalom viszonyait, kizárta a másirányú fejlődés lehetőségét, a naturálgazdálkodásra alapozva biztosította a hadigépezet működését.³⁷⁴

3.4. Kul rendszer

A hagyomány szerint Bursa városának elhúzódó bevétele, mely annak volt köszönhető, hogy a könnyűlovas nomád seregek nem voltak alkalmasak erődített várak ostromára és elfoglalására, felvetődött az ostromra hasznosabb gyalogos egységek felállításának szükségessége. A XIV-XVII. század fordulójáról ismeretlen szerzőtől fennmaradt egy kézirat, mely „A janicsárok törvényei” címmel ad hírt a janicsárok életéről és addig nem rögzített történeti hagyományáról. A hagyomány Mevlana Kara Halilnak, Bilecik kádijának tulajdonítja annak a gondolatnak a megfogalmazását, miszerint

*„a törökök közül válasszunk ki fiatal, erős és ügyes legényeket, és adjuk a győzelmes szpáhik mellé.”*³⁷⁵

Az új alakulat *pijade* néven vált ismertté, és bizonyos, hogy a perzsa elnevezés a szeldzsuk uralom hatásaként maradhatott fenn. Török nyelvű megfelelője a *yaya*, és mindkettő gyalogost jelent. A jaják békeidőben földjeiket művelték, háború idején pedig adómentességet élvezve gyalogos csapatokba osztva vettek részt a hadjáratokban. Azonban a jaják fegyelmezetlennek bizonyultak:

---

³⁷³ Papp: i. m.

³⁷⁴ Balázs Judit: Az Oszmán Birodalomtól a Modern Törökországig. Berlin – Budapest – Kairó – Sopron. Lövér Print Kft. 2008. 22. o.

³⁷⁵ A janicsárok törvényei (1606) I., Török kéziratokból fordította, a bevezetőt írta, a mutatókat és a szómagyarázatokat készítette Fodor Pál (Török-magyar hadtörténelmi emlékek. Elbeszélő kútfők, 1. Szerk.: Ágoston Gábor és Fodor Pál, MTA Orientalisztikai Munkaközössége, Budapest, 1989). 28. o.

„a győzedelmes hadjáratokon zavarogtak és becstelen dolgokat követtek el.”³⁷⁶

Továbbá nem mindig álltak kellő számban rendelkezésre. A végleges megoldást egy állandó, rabszolga eredetű csapattest felállításában találták meg azzal, hogy:

„a hitetlenek gyermekeiből alkalmas, bátor harcosokat választanak ki, s megtisztelik őket az iszlám szentségével, hogy a hit és a világ megszerzésének és a pogány várak meghódításának eszközei legyenek. (...) Mivel az említett katonák új szolgák voltak, elnevezték őket yeni çeri-nek, (magyarán) új seregnek.”³⁷⁷

A rabszolga eredetű katonaszolgálok alkalmazása nem volt példa nélkül álló a közel-keleti államszervezetekben. A rabszolga török megnevezése a *kul*. A kulok elsősorban mint hadifoglyok kerültek uraikhoz. A kánnak, kagánnak kötelezően kiadandó zsákmány-ötödöt - a nomád eredetű hagyomány és Dede Korkhut könyvének tanúsága szerint még - akkor is kötelező volt kiszolgáltatni, ha a törzs vezetője maga nem is vonult a hadjáratba. Ez a portyák mindennemű hasznának ötödére vonatkozott, így a rabszíjon vezetett foglyokra, de a foglyok váltságdíjaira is.³⁷⁸ A padisah, illetve a katonai vezetők mindemellett vásárlás útján is beszerezhették kuljaikat. A korai muszlim uralkodók rabszolgatestőrei Egyiptomban például mameluk néven váltak ismerté, akik később a főhatalmat is magukhoz tudták ragadni. Perzsiában a *gulám* elnevezés szolgált a katonaszolgálokra, szinonimájaként az oszmánok a mongol eredetű *nökör*³⁷⁹ megnevezést is használták. Szűkebb értelemben ezen katonaelemek megjelölésére a *kul* kifejezés is használatos volt. Ezek között az elnevezések mögött azonban státusbéli különbözőségek is rejtőztek. A *kul* valójában kötött volt ura személyéhez. A *kul* jogállása a valóságban is a tényleges rabszolga státust jelentette, ura szabadon rendelkezett akár az élete felett is. Míg a *nökör*, vagy a magyar nyelvben is használt más fordulattal a nyögér szabad jogállása révén tetszése szerint választhatta meg, hogy mely úr kíséretében teljesít katonai szolgálatot. Ha a *kul* feltétlen hűségében ura megbízott, akár katonai vagy adminisztratív, kormányzati feladattal is megbízhatta. Így a hatalom rájuk testálásával maguk is parancsoló úrrá válhattak. Emellett meg kell jegyezni, hogy ekkor is közvetlenül uruk hatalma alatt

---

³⁷⁶ A janicsárok törvényei. 28. o.

³⁷⁷ A janicsárok törvényei. 28. o.

³⁷⁸ Dede Korkut könyve.

³⁷⁹ A *nökör*, *nöger* kifejezés jelentése szabad jogállású harcos, a magyar nyelvben *nyögér* formában honosodott meg, melyet egy Vas megyében található településünk neve is megőrzött.

álltak, amelytől akkor csak szabadultak, ha a szultán az *'askerî* osztályba emelve timar birtokossá tette őket.

Az abbászida kalifák óta a muszlim uralkodók, így az oszmánok is a dinasztia hűségére nevelt rabszolgákban látták azt az eszközt, amellyel hosszú távra biztosíthaták hatalmukat. A janicsárság és az udvari szolgálatra rabszolgákat kiképző elitiskola utánpótlása eleinte a hadiszerecsétől függött. Nem mindig sikerült a teljes átalakításhoz és igazhitű szolgává váló megfelelő fogoly gyermekeket szerezni. A folyamatos utánpótlás biztosítására vezették be a *devsirme* rendszerét, melynek kezdetei valószínűleg az 1380-as évek második felére esnek, és csak betetőzte azt a folyamatot, amelynek során az oszmán szultánok fokozatosan rabszolga eredetű katonákkal és hivatalnokokkal töltötték fel személyes irányításuk alatt álló hadseregeiket és központi államapparátusukat. Ez egyben azt is jelentette, hogy kettős katonai illetve államigazgatási rendszer jött létre. Az állam hadseregét, és a provinciák területi igazgatásának, hivatalnokrendszerének alapját az aszkerik rétege adta, míg a szultán kizárólagos magánhadseregét és a centralizált szultáni udvari adminisztrációt a kulok tették ki.

A janicsárok törvénykönyve alapján vázlatosan bemutatva a következők szerint írhatók le a kul rendszer működésének, működtetésének keretei. A *devsirme* szedése folyamatosan formálódó, szultáni rendeletekben rögzített szabályok szerint folyt. A kijelölt területen kihirdették, hogy a beszédő biztosok, akik eleinte a kádi, majd a tartomány basája, később ezek megvesztegethetősége, illetve az előírások nem ismerete miatt később valamelyik janicsárezred parancsnoka volt, mikor érkeznek, továbbá hogy hol és mikor kell a tíz és húsz év közötti nőtlen fiúgyermeknek szüleikkel és falusi előljáróikkal megjelenni. A korabeli gondolkodásról is képet adva a következőként határozza meg a *devsirme* lényegét az ismeretlen janicsár szerző:

*„A hitetlenek gyermekeinek összegyűjtése azért hasznos, mert amint áttértek az iszlámra, vallási buzgalom jelentkezik náluk, rokonaik és hozzátartozóik ellenségévé válnak. Mikor a győzelmes határvidéken szembekerülnek az ellenséggel, mindegyik vitézségről és bátorságról tesz tanúbizonyságot. Ezenkívül bármilyen nagy hatalomra is jutnak ők maguk, akár a janicsár kethüda (posztra), minthogy a rokonaik és a hozzátartozóik hitetlenek, nem képesek elérni, hogy ne szedjék be tőlük a dzsizjét. Ezért tették törvénybe, hogy a hitetlenek gyermekeit kell összeszedni.”*³⁸⁰

---

³⁸⁰ A janicsárok törvényei. 7. o.

A kiválasztásukra is külön szabályok vonatkoztak. Például kifejezetten kimondta, hogy az előkelők és papok fiait vigyék el. Árva gyereket nem volt szabad elvinni, mert mohó és neveletlen. Ha valakinek két fia volt, csak egyet volt szabad elvenni, nehogy a szpáhiját a tized ügyében sérelem érje azáltal, hogy az apának nem lesz segítsége telkének műveléséhez. A falusi előljárók fiait szintén nem volt szabad elvinni, mivel a falu népének aljához tartoznak, és fiaik is hitványak. Az iparos családból való fiút azért nem volt szabad elvinni, mert a kézműves nem vállalja zsoldért a fáradoalmakat, s otthagyja a szolgálatot. A törvény nem engedte meg, hogy Belgrádon túl a magyar és a horvát végeken fiúkat szedjenek, mert a magyar és a horvát, még ha áttér is, nem lesz muszlim. Mert mint írja, amint alkalmat talál, megint elhagyja az igaz hitet és megszökik. Az iszlamizált bosnyákok azonban kivételek voltak, muszlim voltuk ellenére, saját kérésükre is folyt közöttük devsirme, melyet külön szultáni rendelet engedélyezett számukra.

A devsirme során összegyűjtött gyermekekről részletes személyleírást készítettek, majd kétszáz fős csoportokba, úgynevezett *sürü*-be, nyájba osztva elindították őket Isztambul felé. Ott a személyleírást, különleges ismertetőjegyeket és nevet tartalmazó defter alapján leellenőrizték, körülmetélték és hitük megtagadására kényszerítették őket. Ezután képességeik szerint csoportokba osztották őket. A szépeket és formásakat a szultáni palotához, az erőseket a palotakerthez irányították. Akiket a legintelligensebbnek, legígéretesebbnek tartottak, azokat az *Enderun-u Humayün*, azaz a Palota Iskolában művészetekre és tudományokra tanították, de itt sajátították el közigazgatási ismereteiket is. Az átlagos képességű gyermekeket testi erősödés és nyelvtanulás, azaz kulturális asszimiláció céljából kezdetben hét-nyolc, majd később öt évre ingyen bérmunkásként közrendű törököknek adták, akikért Rumélia és Anatólia agája fejenként egy-egy aranyat kapott. Az európai származásúakat Anatóliába, a kis-ázsiaiakat pedig az európai részre adták el, a tengeren át való hazaszökést a kikötőkben figyelték, és súlyosan megbüntették a szökevényeket.

A törvényben meghatározott kezdetben hét-nyolc, majd öt év után a törökül már jól beszélő és hitükben megerősödött *acemi ođlan*-okat, azaz a nem török, idegen származású gyerekeket kiképzőhelyekre vitték, Isztambulba vagy Gallipoliba, ahol további fizikai megterhelésnek vetették alá őket. Isztambulban főként a közönséges munkákat - például tüzelőszállítást - végeztették velük. A megfelelőnek ítélt megterhelések lejártával hivatalosan is felvették őket a janicsárok testületébe. A „kiképzés” célja az volt, hogy hithű, gyökértelen harcosokat neveljenek a hadsereg számára, akik csak a szultántól, a padisahtól

függenek. Az átgyűrés azonban nem mindig volt tökéletes. A janicsár törvénykönyv fordítója, Fodor Pál, az előszóban rámutat, hogy a janicsárok zöme még felnőtt korában is beszélte ősei nyelvét, és gyökereitől sem szakadtak el végleg. Például egy magyar származású janicsár kapudánbasai posztra emelkedése után magához vitette Isztambulba édesanyját. De például írásos formában fennmaradtak szerb-horvát nyelvű janicsároktól származó népköltészeti művek is. A devsirméből származó janicsárok nagy része igyekezett támogatni otthonmaradt rokonait. Megvesztegették a devsirme biztosokat, hogy rokonaikat még azok alkalmatlansága esetén is vegyék fel az újoncok defterébe, így akarván családjukat biztos megélhetéshez juttatni. A janicsárok utánpótlása nem csak a „gyermekadóból” származott. A janicsároknak kezdetben törvény tiltotta a házasságot, később azonban a nyugdíjazott janicsárok már engedélyt kaptak a házasságra, és így polgári foglalkozást is űzhettek. A többség a hadsereghez kötődő foglalkozást választott, mint például íjkészítő, szíjgyártó, de gyertyakészítők is előfordultak. Eleinte alacsony számban, majd egyre nagyobb arányban képviselték magukat az egykori janicsárok gyermekei, a kulogluk, akik apjuk bajtársainak ajánlására kerülhettek be a janicsárszervezetbe.

A janicsár *ocak*, a janicsárok testületének szervezeti felépítése meglehetősen szövevényesnek volt mondható, amelyet egyrészt meghatározott a katonai egység szervezeti elhelyezkedése, másrészt az a megbízatás, amelyet az államigazgatásban betöltött. Az egész janicsár hadszervezet vezetője a janicsár aga volt, a többi janicsár tiszt - fegyvernem és szakszolgálat szerint - az ő alárendeltje volt. A janicsár odzsak, nem csak a reguláris katonákból állt. A janicsár aga alá volt rendelve a janicsárok soraiból kialakított katonák seregtestje, valamint a janicsár hadtest szervezeti alegységének tekintett kiszolgáló és adminisztratív feladatot ellátó személyzet is. A janicsár hadtest háromféle csapattípusból állt a következők szerint: 101 jaja dzsemáat, gyalogos csapattest, 34 szekbán (agárgondozó) *bölük* (egység), és 61 aga bölük, a janicsár aga közvetlen alárendeltségében lévő egységek. A 101 dzsemáat élén a *yayabaşı*-k álltak, akik vezetője a közülük rangidős volt. Az egyes csapattestek számozása és felosztása a janicsár hadtest kialakulásakor betöltött feladatuk szerint történt. Elnevezésük a későbbi időkben már nem fedte teljesen azt a feladatkört, amelyet megalapításukkor elláttak. Egyes csapattestek elnevezése pedig a békeidőben ellátott feladataikra utalt. A vezetői titulusok, mint például a kengyel agái, vagy a szultáni szelindekek gondozói, nem csak a feladatra utaltak, hanem bizalmi viszonyból fakadó méltóságcímet is jelentettek, hivatali ranglétra befolyást fitogtató

protokoll-titulusaivá váltak. Később a kapott feladatkör, tisztség egyáltalán nem kapcsolódott büszkén viselt címükhöz.

Az első öt csapattest a *deveci*-kből, azaz a tevehajcsárokból álltak, tisztjeik között a legfőbb a *başdeveci başı* (tevehajcsárok vezetőinek feje) volt. Rangsorban utánuk a sütüribán agák következtek, ők elvileg szintén tevehajcsárok voltak. Az 52. dzsemáat tagjai javították békeidőben a szerájok és a szultáni udvar vízvezetékeit, őket *katrancı*-nak nevezték. A 28. dzsemáat a janicsárok imámjának seregteste volt, melynek vezetőjét „szent aga” névvel illették, és különleges előjogokat élvezett. A 14., 49., 66., és 67. dzsemáatok hászeki dzsemáatok voltak, ők voltak békeidőben a szultáni udvar szolgálói, a hadjáratok során pedig a büntetőosztag tagjai, magas állásuknál fogva a janicsárok között mindannyian altiszti rangban szolgáltak. A 60., 61., 62., és 63. dzsemáatok a *solak*-ok, a szultáni testőrség balkezes íjász hadteste voltak. Ezek az íjászok az uralkodó jobbján haladva balkézrel nyilazva sem fordítottak hátat az uralkodónak. A 64. dzsemáatot zagardzsiknak, agarászoknak nevezték, a 68. dzsemáat a *turnacı*-k, azaz a darugondozók hadteste volt. A 71. dzsemáat a számszundzsik (szelindekgondozók), a 82. dzsemáat a *zenbereci*-k (számszeríjászok), a 43. és 92. dzsemáat a tüfenkcsik (puskások), a 17. dzsemáat a *çergeci*-k (sátorfelverők) hadteste volt. A 94. dzsemáat egy nem helyhez kötött, sajátos bektasi „derviskolostor” volt, parancsnoka a bektasi dervisrend mindenkor helyettes vezetőjének tisztjét töltötte be. A 101. dzsemáat a janicsár hadtest pénztárát jelentette, ennek tagjai kezelték az összes janicsár minden pénzügyét, a zsoldtól kezdve az elhunyt janicsárok vagyonának kezeléséig. A szekbánok a janicsár sereg hivatalnoki rendszerének szerepét töltötték be, tagjaik foglalkoztak az élelmiszerellátással és a különböző defterek vezetésével. A 61. aga bölük tagjai főként rendészeti és irányítási feladatokat láttak el. A bölük vezetői a janicsárok mozgósításáért, a hadjáratra való felvonulás megszervezéséért voltak felelősek. Az 1. bölük tagjai voltak a szultánok dísztestőrei, a hagyomány szerint minden trónra lépő szultán közjanicsárként belépett az 1. bölükbe. A janicsárszervezetben elkülönülő állandó szervezeti egységet nem alkotó csoportok is voltak, mint például a *cerrah* (sebész), a *hekim* (orvos), az *ocak bezirganı* (ellátó kereskedők) és a *mehter* (katonazenekar) egységek.

3.5. Millet rendszer

A XVI. század közepére vitathatatlanul birodalmi formát öltő oszmán uralom nemcsak Róm, azaz a Balkán, Anatólia, a Fekete-tenger partvidékének lett vitathatatlan ura, hanem a Földközi-tenger keleti és déli térségének, a Közel-Keletnek, a Mekkát és Medinát magában foglaló Hidzsaz térségnek is. Az uralkodói székhely - Isztambul - miután a szultán a kalifa címet is felvette titulusai közé, a muzulmán világ egyik megkerülhetetlen vallási központjává is vált. Ezzel az oszmán állam népessége – több kontinensre kiterjedő hódításainak köszönhetően – rendkívül heterogén képet mutatott. Az alattvalók alapvető megkülönböztető jegye az volt, hogy muszlim vallású-e, vagy nem, és e fő jelleg döntően határozta meg jogi státusát, de nem mint önálló individuum, hanem mint valamely vallási közösséghez való tartozáson keresztül. A Korán alapján már a korai iszlám államokban is megkülönböztették azon nem muszlim népeket a többitől, amelyek hitét az egyistenhit jellemezte, akiket az *ahl al-kitāb* kifejezéssel az „Írás birtokosainak,” a „Könyv népeinek” tekintettek.³⁸¹

*„Akik hisznek és a zsidók, a szábeiták, a keresztények és [mindazok], akik hisznek Allahban, a Végső Napban és helyesen cselekszenek – azoknak nem kell félniök és nem fognak szomorkodni.”*³⁸²

*„Harcoljatok azokkal, akik nem hisznek Allahban és az Utolsó Napban, és nem teszik tiltottá azt, amit Allah és Küldötte megtiltott, és nem ismerik el az Iszlámot, azok közül, akiknek a Könyv adatott, amíg készségesen megfizetik a dzsizját, megadva magukat.”*³⁸³

Az iszlám jog hatálya alá került és elismert nemzetekhez tartozó alattvaló megnevezése a dzimmí, amennyiben közösségük szerződést köt hódítóival. A dzimmí megnevezése a nem muszlim, de kinyilatkoztatott – zsidó és keresztény - vallás híve, akivel a muszlim állam dzimmat megnevezésű védelmi szerződést kötött.

„Ami a keresztények (dzimmi) helyzetével kapcsolatos kérdéseket illeti, ó igazhitűek parancsolója, vagyis azt, hogy miért maradtak meg szentélyeik és templomaik a községekben és a városokban, és miért nem kellett lerombolniuk, amikor a muszlimok

---

³⁸¹ Korán 3:81; 3:84

³⁸² Korán 5:69 Lásd továbbá 2:62, 3:113, 3:199, 22:17

³⁸³ Korán 9:29

meghódították őket, és hogy miért szabad kitűzniük a keresztet ünnepeiken, a válasz az, hogy:

*A muszlimok és a keresztények között békeszerződés létesült, azzal a feltétellel, hogy megfizetik a fejadót, és a városokat azzal a feltétellel adták át, hogy szentélyeiket és templomaikat nem rombolják le sem a város határain belül, sem azokon kívül, és hogy élhetnek, hogy a muszlimok harcolnak helyettük és megvédelmézik őket.”*³⁸⁴

A következő szemelvény világosan mutatja, hogy az elfogadott népek irányába tanúsított vallási türelem mellett a gazdasági szempont is szerepet játszott. Ha engedték volna a lakosság rabszolga sorba vetését, zsákmányként való szétosztását, elhurcolását, akkor annak eredménye a műveletlen területek szaporodása, az adóforrás elapadása lett volna.

*„Sikereket aratnak azok, akik megtartóztatják magukat a kapzsiságtól...Ha egyszer behajtottad rajtuk a fejadót, semmi egyebet nem követelhetsz tőlük, és hatalmad nem terjed ki másra. (...) Meggondoltad-e, hogy ha mi fogjuk és szétosztjuk ezt a lakosságot, mi marad azoknak a muszlimoknak, akik utánunk jönnek? Allahra mondom, nem fognak embert találni, akit munkára kényszeríthetnének, és végképp elesnek annak lehetőségétől, hogy munkájának gyümölcseit élvezzék. Így terheld meg őket fejadóval, ne engedd őket elhurcolni fogságba és tiltsd meg a muszlimoknak, hogy igazságtalanul bánjanak velük, hogy kárt okozzanak nekik és felegyék vagyonukat, kivéve, amikor ez meg van engedve, és becsületesen tartsd tiszteletben azokat a feltételeket amelyekben megegyeztél velük mindannak fejében, amit adtál nekik.”*³⁸⁵

Az iszlám vallásjog klasszikus periódusában a zsidó és keresztény dzimmíkre vonatkozó lényeges szabályok a következőként foglalhatók össze.³⁸⁶ A nagykorú dzimmí férfiaknak egyéni teherbírás és elbírálás szerinti fő kötelezettségei: a *ġizya*, a fejadó és *kharāġ*, a földadó megfizetése. Közösségükben szabadon gyakorolhatták vallásukat, új templomot azonban nem építhettek. A vallás gyakorlásának szabadsága viszont nem

---

³⁸⁴ Abú Júszuf ibn Ibráhím al-Kúfi (al-Anszári) mint főbíró adott ki jogi döntvényeket, melyek közül a fenti döntés értelmében meghatározta a dzimmet szerződésből eredő fő kötelezettségeket és jogokat.

In: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és Közel-Kelet IV-XV. század. Szerk.: Jónás, Ilona. Osiris Kiadó. Budapest. 1999. 28. o.

³⁸⁵ 4.1. 'Umar válasza vezérének, Abú 'Ubajdának, a szíriai arab haderők parancsnokának
In: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és Közel-Kelet IV-XV. század. Szerk.: Jónás, Ilona. Osiris Kiadó. Budapest. 1999. 28. o.

³⁸⁶ Jany: Klasszikus ... 450-459. o.

kaphatott nyilvánosságot: nem idézhettek nyilvános helyen a Tanakból vagy az Újszövetségből, és ünnepeik sem zajlóhattak a nyilvános helyeken. Az iszlám fő szent helyein, Mekka és Medina környékén nem tartózkodhatnak három napnál tovább, továbbá tilos belépniük a mekkai szentélybe. Joguk van áttérni az iszlámra, de ők nem téríthetnek muszlimokat. Nyilvánosan nem fogyaszthattak és árulhattak alkoholt és disznóhúst. Jogi és gazdasági autonómiát élveznek, de nem tölthettek be vallási és bizonyos közszolgálati funkciókat, nem lehettek katonák, nem tanúskodhattak muszlimok közötti perben, nem felügyelhetek muszlim gyermekekre, és nem tarthattak muszlim rabszolgát. Dzimmí nő hozzá mehet muszlim férfihoz, azonban dzimmí férfi nem vehet feleségül muszlim nőt. A *zunnār* foglalta össze a ruházat viselésére vonatkozó kötelező szabályokat, melynek egyes elemeiről többek között a következő források adnak tájékoztatás:

*„Közben pedig bélyeget kell sütni a keresztények nyakára, mikor az adó beszédese folyik, és amíg szemléljük be nem fejeződött... És meg kell parancsolni, hogy egyikük ruhája, hátságállata vagy külseje se hasonlítson a muszlimokéra. Kötelezni kell őket, hogy a durva zsinagheghez hasonló övet hordjanak, és mindannyian ilyennel övezzék fel magukat. Fejrevalójuk keményített vászonból készüljön, nyergeikre káposztót akasszanak, szandáljuk szíjait kétszeresre kössék és ne úgy szabják, mint ahogyan a muszlimok szabják; tiltsák meg asszonyaiknak, hogy tevéen járjanak; tiltsák meg nekik, hogy új szentélyeket vagy templomokat építsenek a városban, azokon kívül, amelyeket szerződésben kikötöttek maguknak (...) A keresztényeknek meg kell engedni, hogy a városokban élhessenek és a muszlimok piacain adhassanak és vehessenek, de nem szabad sem bort, sem disznót árulniuk, és a városokban nem mutogathatják keresztjeiket (...) Parancsold meg helytartóidnak, hogy kötelezzék a keresztényeket ezeknek a külsőségeknek a tiszteletben tartására. Ezt parancsolta helytartóinak Umar ibn al-Khattáb és még hozzátette: hogy külsejük alapján is meg lehessen őket különböztetni a muszlimoktól.”*³⁸⁷

„... al-Mutavakkil kalifa parancsára minden keresztényt arra köteleztek, hogy sárga nyaksálat és övet viseljen, ha lovon ül, csak fából készült kengyelt használhasson, a nyereg hátsó részére, két kis gömböt illesszen, fejrevalójára pedig két gombot, ha valaki ilyent visel, mégpedig úgy, hogy színét meg lehessen különböztetni a muszlimok között használatos kalanszuwától (magas kucsma): ruhájára két olyan foltot varrjon, mint amilyen

---

³⁸⁷ Al-Kúfi: *Kitáb al-Kharádzs*. In: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és Közel-Kelet IV-XV. század. Szerk.: Jónás, Ilona. Osiris Kiadó. Budapest. 1999. 29. o.

*rabszolgáik ruháján van, mégpedig úgy hogy a folt színe elüssön a felsőruha színétől, amelyre rávarrják, továbbá az egyik folt elől legyen, a mellen, a másik hátul, az ember hátán, nagysága négy ujjnyi, a színe sárga. Ha keresztény ember csalmát visel, csalmája (turbán) is sárga színű legyen.”*³⁸⁸

A XVIII. századi leírás szerint például a zsidók hasonló öltözékben jártak, mint a törökök, de

*„... azzal az eltéréssel, hogy a lilán kívül más színt nem viselhetnek, még turbánjuk, a mesztjük és a papucsuk is lila. Hahamjaik, vagyis rabbijaik a lila ruhájukra bő fekete lebernyeget is vesznek.”*³⁸⁹

Az Oszmán Birodalomban ezt váltotta fel az millet rendszer, amely egyben eszköze is volt a rendkívül színes, multikulturális, sokféle etnikai és vallási csoportot magába foglaló társadalom feletti uralom megszervezésének. Az arab eredetű millet szó törökül nemzetet jelent, amely az akkori időkben az oszmán uralom alatt élők tekintetében inkább vallási jelleggel körülírt csoportot jelentett, mintsem nyelv vagy leszármazás szempontjából meghatározott etnikai csoportot.³⁹⁰ Az oszmán millet rendszer bevezetése 1454-ben Konstantinápoly elfoglalásához, II. Fatih (Hódító) Mehmet szultán (1432–1481) uralkodásához köthető. A gyakorlatban korábban is alkalmazták a rendszer elveit, de ekkor került jogi erővel bíró szultáni kiváltságlevélben először kihirdetésre. Már a korai iszlám államoktól kezdődően, így az oszmán birodalomra vonatkozóan is jellemző volt nagyfokú vallási tolerancia. Amíg a birodalomban a vallás jelentette az identitás fő forrását, az iszlám jog igaz másodrendű alattvalóként kezelve a nem muszlim közösségeket, de az európai gyakorlathoz mérten sokkal elfogadóbban viszonyult a nem muzulmán vallási közösségekhez. Nem mellesleg közösségeik jelentős gazdasági előnyökkel is szolgáltak a birodalom pénzügyi bevételei tekintetében. Külön érdekes példaként kiemelendő, hogy II. Bajazid uralkodása (1481–1512) alatt, amikor Spanyolországban és Portugáliában a vallásuk miatt a zsidókat üldözni kezdték, akkor az oszmánok hajókkal menekítették és telepítették országukba őket, jelentősen gyarapítva a Szaloniki és Isztambuli zsidó

---

³⁸⁸ Al-Dzsabari. In: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és Közel-Kelet IV-XV. század. Szerk.: Jónás, Ilona. Osiris Kiadó. Budapest. 1999. 29. o.

³⁸⁹ Saussure de César: Törökországi levelek és útirajzok. Pallas Stúdió-Attraktor Kft. Budapest. 1999. 270. o.

³⁹⁰ Kemal H. Karpat: Millets and Nationality: the Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era. In: Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a pluralist Society. Vol. I. (szerk.: Braude, Benjamin-Lewis, Bernard), Holmes and Meier. New York-London. 1982. 141-170. o.

diaszpóra létszámát.³⁹¹ A könyv népeinek kivételezett helyzetének általánosan elfogadott gyakorlatára példaként megemlíthető a Buda bevétele alkalmából lejegyzett, német forrásban fennmaradt eset:

*„De azt valóságos csodának tartják, hogy amikor a török Buda elfoglalása után az ottani zsidóságot (...) nem adta el rabszolgának, hanem szabadon bocsátotta s csupán adózási kötelezettségüket állapította meg.”*³⁹²

Az oszmánok kezdetben három milletet ismertek el, úgymint az ortodox keresztény, a zsidó és gregorián örmény keresztény. De itt érdemes megjegyezni, hogy a francia és habsburg kapcsolatok erősödésével a későbbi korokban megjelentek az elismert katolikus és protestáns milletek is. Mivel a millet rendszer alapja a hit volt, így fordulhatott elő az, hogy például balkáni népek, többek között a görögök, szerbek, bolgárok, nemzetiségükre való tekintet nélkül tartoztak a görög ortodox keresztény millethez. A milletek elismerése az egyes „nemzetek” legfőbb vallási vezetői és az uralkodó között megkötött megállapodásban öltöttek testet. A legfontosabb kötelezettségük ugyanúgy a fejadó megfizetése volt, mellyel a szultán védelme alá kerültek. A fejadó kirovása, összegyűjtése és beszolgáltatása a *milletbaşı*, a legfőbb vallási vezető kötelessége és egyben személyes felelőssége is volt. Ennek fejében az egyes nemzetek vezetői széleskörű autonómiával irányíthatták vallási közösségüket. Az elismert milletek tagjai közösségükben szabadon gyakorolhatták vallásukat, maguk szervezhatték és alakíthatták az oktatási rendszerüket, továbbá saját joguk és korábbi szokásaik szerint élhettek. Így állhatott elő az a helyzet, hogy a birodalomban az ortodox görög millet körében hatályban maradt magánjogi viszonyokat szabályozó bizánci római jog,³⁹³ mint például Hermenopoulos Hexabiblosa.³⁹⁴

---

³⁹¹ Bernard Lewis: *Cultures in Conflict: Christians, Muslims, and Jews in the Age of Discovery*. Oxford, Oxford. University Press. 1995. 50–51. o.

³⁹² Franz Babinger: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–1555) (Studien zur Fugger-Geschichte, 7) München – Leipzig. 1923*
In: Hans Dernschwam: *Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1984. 279–280. o

³⁹³ Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2002. 202. o.

³⁹⁴ A Hexabüblös hat könyvből álló mű, amelyet 1345-ben Thesszaloniké városának bírója, Konsztantinosz Harmenopulosz állított össze. Ez a sokszoros kivonat 1946-ig, a modern görög polgári törvénykönyv hatálybalépéséig érvényesült. (Kajtár István – Herger Csabáné: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs. 2014. 24. o.)

Egymás közötti ügyekben a közösség legfőbb vallási vezetője rendelkezett a legfőbb bírói hatalommal. Abban az esetben, ha más nemzet tagját is érintette az ügy, a sértett nemzethez tartozó joga szerint kellett eljárni. Ha azonban bármilyen félként muszlim is érintett volt a jogvitában, minden esetben az iszlám jog és bíróság fennhatósága érvényesült.³⁹⁵ A Görög Ortodox Pátriáka, az Örmény Pátriárka és a Zsidó Főrabbi, mint illetük legfőbb képviselői nemcsak közösségüket irányították, hanem rendszerint állandó tagként vettek részt az egész birodalmat érintő döntéshozatalt megelőző különböző tanácsadó, tanácskozó testületekben, de a dívánban is, így véleményük megjelent a kormányzat határozataiban is.

3.6. A birodalom irányításának eszköze: a defter

Mithogy az oszmán állam valójában egy olyan rablóállam volt, amely önmaga fenntartását a folyamatos területhódítások során megszerzett erőforrásokra alapozta, ez a tény a központi adminisztráció felépítésének kiindulópontját is meghatározta. A meghódított területnek az oszmán államigazgatás testébe való szerves beépítésének adminisztratív alapját a *vilâyet tahrîri* jelentette. A tahrîr a vilâjet, a tartományi közigazgatási egység területén fellelhető minden adóköteles forrás módszeres felmérését jelentette. Ezt követően a felmérés adatait a birodalmi nyilvántartó könyvben való rögzítették, mely *defter-i hâkâni* néven volt ismeretes. Egy terület adóforrásainak módszeres felbecslése után a defter-i hâkâni alapján kétfajta deftert, azaz jegyzéket állítottak össze.³⁹⁶ Az egyik a *mufassal defter*, amely az adókat mutatta, részletesen meghatározva azok forrását, úgymint a terület muszlim és nem muszlim hitű lakossága, a megművelt szántóterület, szőlőskert, gyümölcsös, malom, stb. Ennek alapján a különböző körzetekre vonatkozóan megállapították az adóterhet, majd a területekhez hozzárendelték azon aszkeri jogállású személyeket, akik jogosultak voltak az adó beszedésére, amely egyben katonai szolgálatuk ellentételezéseként a fizetségüket is jelentette. A másik jegyzék, az *icmâl defteri* mutatta az állami bevételek elosztását a katonai osztály tagjai között. A számukra juttatott földterületre becsléssel, általában három év átlagára számított

---

³⁹⁵ Mehmet Yetişgin: The Ottoman Way of Governing Multi-Ethnic and Multi-religious Communities.

<http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1157/13616.pdf>

³⁹⁶ Inalcik: Ottoman Methods ...

éves adóösszege határozta meg katonai kötelezettségük, a kiállítandó csatlósok számát és kötelező felfegyverzésük mértékét. A defterek nem csak meghatározták az adók összegét, hanem hivatalos földjegyzékként is szolgáltak, amely megalapozta földre vonatkozó jogos igényt is.

Inalcik kutatásai alapján a török archívumokban a legrégebbi tahrír vonatkozásában fellelhető defterek 1431-1432 datálhatóan Albániához kapcsolódnak.³⁹⁷ Ankara defterében is vannak utalások a provincia felmérésére vonatkozóan, amelyet Timurtas Pasa készítetett, aki 1396 körül volt a provincia kormányzója.³⁹⁸ De a krónikás Âsikpasazâde is tesz utalást Karasi meghódítása után készült első tahrírjára Orhan Gâzi (1324?26?- 1361) regnálásának időszakából.³⁹⁹ Inalcik szerint ez még önmagában nem kielégítő bizonyíték arra a végköveztetésre vonatkozóan, hogy a tahrír rendszer létezett a korai oszmán időszakban, de véleménye szerint az 1431. évi defterekben már olyan bevett és kikristályosodott török nyelvi fordulatok, illetve szakkifejezések találhatók, amelyek még két évszázad múltán is használatban voltak, így ez jelezheti azt, hogy a tahrír rendszert már I. Bayezid (1381-1402) előtti időkben is már hosszú időn keresztül alkalmazták. Azon kívül Orhan Gâzi időszakában adatok vannak egy magasan fejlett oszmán kancellária létezéséről.⁴⁰⁰ Az 1431. évi defterekben előforduló számos perzsa nyelvű kifejezés bizonyára az anatóliai szeldzsukok államigazgatási rendszere által közvetített perzsa eredetű ikta-rendszer oszmán államigazgatásban megőrződött elemeire utal.

Inalcik 1575-re tehetően említ két rendeletet, amelyek Anatólia körülbelül hatvan évvel azelőtt meghódított keleti provinciáinak tahrír ügyeket intéző tisztviselői számára tartalmazznak utasításokat. Ezek a rendeletek lépésről-lépésre előírták a tahrír gyakorlati végrehajtásának folyamatát, mely Inalcik közlése alapján a következők szerint foglalható össze.⁴⁰¹

A tahrír végrehajtására egy *emîn* kapott kinevezést, akinek munkáját egy alárendelt írnok, a *kâtib* segítette. Az írnok megfogalmazta a jegyzőkönyvet és rögzítette az adatokat a defterben. Az emîn és az írnok a tahrír végrehajtása során keletkezett költségeik fedezésére jogosult volt a felmért kerületben háztartásonként egy *akça* összeget beszedni.

---

³⁹⁷ Halil Inalcik: Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid.

<http://www.inalcik.com/images/pdfs/29827554ARVANiDDEFTERi.pdf>

³⁹⁸ Inalcik: Ottoman Methods ...

³⁹⁹ Inalcik: Ottoman Methods ...

⁴⁰⁰ Inalcik: Ottoman Methods ...

⁴⁰¹ Inalcik: Ottoman Methods ...

Az emín kötelessége volt összegyűjteni mindazon dolgokra - népességre, művelés alatti területekre, szőlőskertekre, gyümölcsösökre, stb. - vonatkozó adatokat, amelyek az adóztatás alapját képezhették. Az oszmán központi kormányzat azért volt a legérdekeltebb a megművelt földterületek bővülésében és a meghódított területekre nomádokat telepítve új falvak megalapításában, hogy növelje az állami bevételeket, és hogy új timar birtokokat legyen képes létrehozni.⁴⁰² A tahrîr emîni feladatának lényege éppen az volt, hogy felkutassa, illetve kialakítsa az állami bevételek lehetséges forrásait. II. Mehmet és Nagy Süleyman emínjei különösen nagy hatékonysággal és leleménnyel végezték munkájukat az ilyen típusú állami bevételek további növelésében, amely elősegítette az oszmán provinciák timar birtokosai által alkotta hadseregének nagyarányú megnövekedését. Továbbá minden kerületben segítője volt a helyi kádi, a bírói jogkörrel rendelkező tisztviselő, aki egyben ellenőrizte is az emín tevékenységét.

Az egyes kerületek felbecslésének megkezdése előtt az emín összehívta a terület összes timar birtokosát, vagy meghatalmazottjaikat, és a birtokukban lévő különböző jogi okiratok átadására utasította őket. Ilyenek például: a *berât* (birodalmi határozat a timaros cím, vagy az adómentesség igazolására), a *suret-i defter* (a korábbi nyilvántartó könyv timar birtokra vonatkozó feljegyzésének hivatalos másolata), a *temessük* (a közigazgatási hatóság timar birtokra, illetve az adómentességre vonatkozó okirata), a *mahsulât defteri* (a különleges adó összegének megállapítására vonatkozó okirat).

Azután az emín minden településen ellenőrző szemlét tartott. A helyszíni vizsgálatát során minden adóforrást feljegyzett és összehasonlította az aktuális adatokat a korábbi jegyzékekkel. Ezt követően az emín utasította a timar birtokosokat, hogy a timar birtokán lévő minden felnőttet vigyen az emín színe elé. Az írnok azután minden re'âyâ nevét feljegyezte az alattvalók jegyzékében. A felmérés eredményét defter formájába összeszerkesztették, majd a szultán elé terjesztették, aki annak átvizsgálata után kézjegyével megerősítve törvényi erőre emelte.

A *cizye*, csak a felnőtt nem-muszlim által fizetett fejpénz és az *'avâriz*, a szükségadó vagy különadó jegyzékeit külön-külön defterben összeírva a kádik állították össze és szentesítésre úgy terjesztették a szultán elé.

A különleges helyi adózási szokásokra vonatkozó jelentés ismét az emín feladatkörébe tartozott, különös figyelemmel az arányokra és a mértékekre. Az oszmánok

---

⁴⁰² Inalcik: Ottoman Methods ...

az államigazgatás kiépítésének korai szakaszában a konfliktusok elkerülése végett egyes törzsi vezetők, illetve nagyobb katonai potenciállal rendelkező balkáni keresztény nagybirtokosok, települések, speciális foglalkozást űző csoportok esetében figyelembe vették a már fennálló helyi szokásokat. De előfordult, hogy maga a szultán alapított ilyen kiváltságokat. Például Konya és Kayseri város nyilvántartási jegyzékkönyveiben megállapított, hogy „hűségességük következtében, melyet az Uzun Hasan elleni háború idején tanúsítottak” a teljes lakosság adózás alóli felmentést kapott.⁴⁰³ Albániában Akçahisar városának lakossága az erőd védelmezéséért cserébe élvezett adómentességet Iskender Bey, azaz Szkander Bég hadjárata előtt.⁴⁰⁴ Ezeket a helyi szokásokat - miután a szultán átvizsgálta és megerősítette - feljegyezték a defter első oldalára, mint az érintett szandzsákra vonatkozó *kanûnnâme* formájú kincstári törvény.

Ezután az emínt arra utasították, hogy készítsen jelentést a szandzsákban lévő összes timar birtokosról és csatlósaikról. Ezután a címüknek megfelelően a timar birtokok újbóli elosztása következett, amit egy külön defterben fektettek le.

Egy meghódított vidék első adminisztratív összeírása is minden valószínűség szerint hasonló módszer alapján elkészült el, mivel az 1431. évi albániai defter nyújtotta adatok szerint a tahrír ezen XVI. században készült leírása teljesen hasonlatosnak mutatkozik azzal, amit a XV. században használtak.⁴⁰⁵ Ezt a feltételezést erősítik meg Kelet-Anatólia és Ciprus 1518-ban, illetve 1572-ben készült defterei is, amelyeket rögtön a területek meghódítása után készítettek.⁴⁰⁶

Indokolt valószínűsíteni azt, hogy a meghódított vidék első tahrírjának elkészítésében az emínt a hódítók hadserege, a jövőbeni timar birtokok várományosai is támogatták. Mint ismeretes, a XV. században keresztényeket vagy áttérteket is alkalmaztak kátibként, mint ahogy Albánia 1431. évi defterében több nevesített eset is tanúsítja.⁴⁰⁷

A *cizye defteri* a nem-muszlim dzimmík által fizetendő fejadók összeírását szolgáló jegyzékek voltak. A védelem fejében kirótt dzsizje adó különböző elnevezései, úgymint harádzs, *resm-i filori*, vagy magyarul császár adója az oszmán birodalmi kincstár egyik legfontosabb bevételi forrása volt. A XVI. században a kincstári bevételek 15–35 százaléka

---

⁴⁰³ Inalcik: Ottoman Methods ...

⁴⁰⁴ Inalcik: Ottoman Methods ...

⁴⁰⁵ Inalcik: Ottoman Methods ...

⁴⁰⁶ Inalcik: Ottoman Methods ...

⁴⁰⁷ Inalcik: Ottoman Methods ...

származott a dzsizje-adóból. A 17–18. században ez a részesedés 23–48 százalékgig emelkedett.⁴⁰⁸ Beszedését a hász-birtokok adminisztrálásához és a tahrír-defterek elkészítéséhez hasonlóan a pénzügyi defterdár hivatala irányította. De a dzsizje-defterek nem kapcsolódtak közvetlenül a timár-rendszerhez. A szandzsákonként felvett jegyzékek az adott terület valóságosan meghódolt részét, állami adót fizető településeit tartalmazzák, ahonnan már nemcsak timar birtokos jutott jövedelemhez, hanem a központi kincstár is be tudta szedetni a nem muszlimok által fizetett állami adót. A kivetés alapjául szolgáló fejadót fizető házak számának felmérése a tahrír-defterekben történt meg. A dzsizje behajtására évenként újra sor került és az adószedést szandzsákonként egy vagy több *emîn* végezte. A mellettük működő írnok minden településen név szerint összeírta az adót befizetőket, hogy a feljegyzések alapján majd elkészítse az elszámolási jegyzéket, a dzsizje-deftert. A lakhelyüktől távol lévő adózók harádsát pedig külön kirendelt *yava harâci mübâşirleri* hivatalnokok, a java-biztosok gyűjtötték be. Mivel az adófizetés gyakran vontatottan haladt, a helyszínen feljegyzett adatok alapján a végleges dzsizje-defterek általában csak a megbízás évét követő harmadik évre készültek el. Mértéke és a befizetés módja nem volt mindig és mindenütt egyforma. Magyarországon például a XVI. század első felében csak a 300 akcse ingó jövedelemmel rendelkezőket adóztatták meg. A magyar országgyűlés által hozott 1547:10. tc. 2.§-a szerint a rovásadót csak a 6 forintnyi ingósággal rendelkezők fizették, mikor is a 6 magyar forint 300 akcséval volt egyenlő.⁴⁰⁹ A birodalom központi területein vagyoni helyzetük szerint hivatalosan három osztályba sorolták a lakosságot: *ednâ* a szegény, *evsât* a közepes és *a'lá* a gazdag kategóriát jelentette. Az asszonyok, lányok és gyermekek nem fizettek fejadót. Az isztambuli görög, örmény és zsidó dzimmikről az járta, hogy miután lerótták az adójukat - vagyonuktól függően három-tíz piaszt - sohasem feledkeztek meg nyugtát kérni a haradzscsitől, az adóbeszedőtől - minthogy nem volt példa nélkül való - nehogy egy másik ismét megfizettesse velük a dzsizjét.⁴¹⁰

---

⁴⁰⁸ Fodor Pál: Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján. MTA Történettudományi Intézet. Magyar-Török Baráti Társaság. Budapest. 2006. 190. o.

⁴⁰⁹ Káldy-Nagy Gyula: Harács-szedők és ráják. Budapest. 1970. 72–73. o.

⁴¹⁰ Cesar de Sausse: Törökországi levelek és útirajzok 1730-1739. Pallas Stúdió-Attraktor Kft. Budapest. 1999. 270. o.

III. Reformtörekvések az Oszmán Birodalomban

Az Oszmán Birodalom Nagy Suleyman uralkodása alatti aranykorának ereje a XVII. század első évtizedeinek végére már csak látszólagos volt. A birodalomépítő szultánok idején az államigazgatás közvetlenül a szultántól függött, intézményei és szereplői felett az uralkodó tényleges teljhatalmat gyakorolt. A központi államigazgatás legfőbb szerve, a szultáni tanács, amelyben a birodalom legfelsőbb törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalma összpontosult. Működését azonban a mindenkori szultán ambíciói, személyisége és kvalitásai határozták meg. A dívánban azok a főbb méltóságok kaptak helyet, akik egy-egy tisztségviselői csoport vagy igazgatási ág vezetői voltak, és a tagokat úgy válogatták össze, hogy kölcsönösen ellensúlyozzák egymást. A díván hatalmi súlyának csökkenése a XVII. század első felében indult meg, amikor előbb a defterdári, majd 1654-ben a nagyvezíri hivatal is kivált belőle.⁴¹¹

A XVI. század második felétől az uralkodó már nem is vett részt személyesen az üléseken, a szeráj elfüggönyözött ablaka mögül figyelte a dívánban történeteket, és egyre inkább a közügyektől való fokozatos elzárkózása volt jellemző. Az uralkodásra kiszemelt örököszt ettől az időtől már nem küldték el uralkodói tapasztalatszerzésre a *lala* - tanító - felügyelete alatt valamely tartomány igazgatására. A nagyvezír a civil, a katonai, a pénzügyi és a politikai ügyek előljárója és felügyelője volt, ő lett az uralkodó látható képe, aki hús-vér ember volt, nem pedig egy függöny mögül figyelő „árnyék”, mint a szultán. Korábban több olyan nagyvezír volt, aki pályája kezdetén képességei okán egy szultáni herceg mellé apródnak vagy nevelőként kerülve nyerte el a nagyvezíri rangot. A XVI. század végére azonban már a nagyvezír sem tudta betölteni azt a vezetői szerepet, mivel a szultán nem állt már teljes mértékben mögötte. A nagyvezír hatalmának hanyatlása ugyanis egybeesik a szultáni hárem szerepének növekedésével, ami azt eredményezte, hogy a hatalom súlypontja megváltozott, és ez átalakította a szultán és a nagyvezír közötti viszonyt is. A nagyvezírek már többnyire nem is személyesen, hanem feliratokkal érintkeztek az uralkodóval.⁴¹² A nagyvezírek ez ellen úgy védekeztek, hogy igyekeztek minden maradék szálát is elvágni a szultán és a külvilág között. Ez a folyamat azonban nem a nagyvezíri poszt megerősödését, hanem annak gyengülését vonta maga után. A szultán elzárkózása a szerájba, majd a hárembe, és az, hogy nem vettek részt a közösség életében, azt

---

⁴¹¹ Fodor: Szultán, birodalmi tanács ... 51-52. o.

⁴¹² Fodor: i. m. 64. o.

eredményezte, hogy már nem töltötték be szakrális és világi hatalommal járó feladatukat. A XVII. századtól a *kafes*, a hárem kalitkája nevelte a szultánokat, így azok nem ismerték birodalmukat. Legfeljebb a Koránt és pár történetíró oszmán dinasztia nagyságát dicsérő, de a realitásoktól messze álló munkáit olvasták. A politika fortélyait, a hadjáratok és a birodalom működését nem látták át, a gyakorlati életet nem ismerték. Ennek következtében gyakran sem szellemileg, sem fizikailag nem voltak alkalmasak a kontinenseken átívelő birodalom irányítására. A hárem befolyása olyannyira megnőtt, hogy a XVI. század második és a XVII. század első felét az oszmán történetírás *kadınlar saltanati*, a feleségek szultanátusaként tartja számon. A hárem hatalmának növekedésével egyidejűleg nőtt a *valide sultana*, az anyaszultánák, valamint a rabszolga eunuchok befolyása, a nagyvezíreké pedig csökkent.⁴¹³ A XVI. század végére a nagyvezírek már nem annyira képességeik, érdemeik, mint inkább vagyonuk révén kerültek a hatalomba. A válság a birodalom életének minden területén megmutatkozott. A XVII. század közepére a gyenge uralkodók és nagyvezírek, janicsárlázadások, gazdasági és társadalmi válság jellemezték a birodalom közállapotait. De a birodalom hatlásba fordulásának valódi okai felépítményének alapjaiban találhatók. Mivel az állam bevételeit a hódításokra alapozta, „a háború táplálta a háborút”: az újabb területek meghódításához egyre nagyobb és nagyobb hadseregre volt szükség.⁴¹⁴ A keleten és nyugaton egyszerre viselt háborúk hatalmas költségekkel jártak. A hatalmasra duzzadt hadsereg eltartására további területek meghódítását igényelte, de a birodalom szívéből egyre messzebbre kerülő meghódított területekről származó bevételek, a túlterhelt redisztribúciós rendszer már nem tudta fedezni az állam költségvetési szükségleteit. Emellett a janicsárok békeidőben állandó veszélyforrást is jelentettek, egyre gyakrabban ütötték fel fejüket zúrzávarral és fosztogatással járó janicsárzendülések.⁴¹⁵ A XVI. század második felére az Oszmán Birodalom elérte gazdasági-stratégiai kiterjedésének lehetséges határait.⁴¹⁶ A folyamatosan erősödő „orosz medve” pedig fenyegetően mutatta hatalmi primátusra törő szándékait a Fekete-tenger térségében. Állandóvá váltak a pénzügyi nehézségek, a kincstárban jelentős hiány, a gazdaságban az infláció óriási méreteket öltött, gyakorivá vált a pénzrontás. Az állami életet átjárta a korrupció és a nepotizmus.⁴¹⁷ Az államvezetésnek készpénzre volt szüksége, amelyet

---

⁴¹³ Lásd bővebben John Freely: A szultánok magánélete. General Press. Budapest. 1999.

⁴¹⁴ Balázs: i. m. 12. o.

⁴¹⁵ A janicsárok törvényei. Bevezető XVI. o.

⁴¹⁶ Balázs: i. m. 12. o.

⁴¹⁷ Balázs: i. m. 14. o.

vagyonelkobzások, vesztegetés, adóemelés, különféle kinevezési illetékek és a kifizetések késleltetése révén próbált biztosítani. A levantei kereskedelem hasznát a kapitulációs szerződések által biztosított kedvezményekkel a nyugat-európai hatalmak fölötték le. A timar birtokra épülő gazdaság nem volt képes átvenni az iparosodás találmányait, az Oszmán Birodalom nem tudott versenyképes maradni.⁴¹⁸ Továbbá a birodalom piacait fokozatosan elárasztották a nyugati tömegcikkék. A hanyatlás megmutató jelei, a gyengekezű szultánok, alkalmatlan nagyvezírek kormányzása odáig vezettek, hogy a birodalom történetében példátlan eseményt idézett elő. Midőn a melléknevén Örült I. Ibrahim szultán (1640–1648) féktelen kicsapongásait, költségeit, dührohamait és zsarnokságát már nem lehetett elkendőzni, a vallási elit és a katonai erőt jelentő janicsárok együttes lázadása odáig vezetett, hogy 1648. augusztusában a szultánt letették trónjáról, majd fatwában megerősített felhatalmazás alapján Kara Ali főhóhér megfojtotta.⁴¹⁹

1. Kezdeti reformkísérletek

Mivel az oszmán állam jellegében egy hódításon alapuló katonaállam volt, vezetőinek gondolkodási horizontját kezdetben csak a hadsereg hatékonyabbá tétele foglalta el: új hadieszközök, technikai újítások, módszerek, szervezeti felépítés meghonosításában látták a megoldást,⁴²⁰ melyek természetesen nem orvosolhatták az állam egészének egyre csikorgóbban működő gépezetének alapokban rejlő gondjait.

A Tulipán korszakot (1718-1730) a fegyverek hallgatása jellemezte, a birodalom minden eszközzel a háborúk elkerülésére törekedett. Ezzel együtt fokozatos nyitás vette kezdetét Nyugat-Európa felé. Elsőként említendő, hogy 1720-ban III. Ahmed (1703-1730) Yırmisekiz Mehmed Celebi személyében követet küldött XIV. Lajos francia király udvarába. Megbízatása a szövetségkötés keresése mellett kiterjedt többek között arra is, hogy az erődítmények, hadieszközöket gyártó üzemek, műhelyek, továbbá a francia állam intézményeiről, azok működéséről is készítsen beszámolót, melyekből inspirációt szerettek

---

⁴¹⁸ Balázs: i. m. 33-34. o.

⁴¹⁹ Freely: i. m. 185. o.

⁴²⁰ Hülya Toker: Turkish Army from the Ottoman Period until Today, In: International Review of Military History, No. 87. 105-123. o. 105. o.

volna nyerni a birodalom újbóli aranykorának megteremtéséhez.⁴²¹

Később a kétoldalú európai diplomáciai kapcsolatok kiépítésre jegyében a legjelentősebb hatalmi központokat képviselő európai fővárosokban, Bécsben, Berlinben, Párizsban, Londonban állandó nagykövetségek felállítására is sor került.⁴²² A nyugati hatás először többnyire csak a felszínt érintette, kimerülve az udvari körök építészet, bútorzat, ruházat, zene és érdekes szerkezetek - például óraművek - iránti rajongásában. Később a szövetségi érdekeltségtől függően hol francia, angol, olasz vagy német hadtudományi szakértők segítségével több kísérlet is történt európai mintájú katonai egységek felállítására, de ez nem érintette a hadszervezet felépítményének egészét. Fontos fejlemény volt azonban a vallási iskolák oktatásban játszott hegemoniájának megtörése. Comte de Bonnoval nevéhez, akit később csak Humbaracı Paşaként emlegettek, nemcsak a modern tüzérségi egységek és ágyúöntöde felállítása fűződik, hanem 1734-ben a Hendesehane néven mérnöki iskola megalapítása is.⁴²³ Ezzel megteremtődött az európai tudományos alapokon nyugvó oktatás, továbbá az ulema befolyásától független, az európai politikai gondolatok, elvek iránt nyitott katonai értelmiségi elit kialakulásának lehetősége. Itt szeretném továbbá megemlíteni az ugyancsak francia földről érkezett, de magyar felmenőkkel rendelkező François Baron de Tott személyét, aki többek között a Dardanellák és a Boszporusz erődrendszerének modernizálásában, a könnyű tüzérség felállításában és vezénylési rendjének kialakításában szerzett kiemelkedő érdemeket.⁴²⁴

Valóban jelentősebbnek és átfogóbbnak mondható intézkedésként elsőként a III. Selim (1789-1807) idején, összefoglalóan a *Nizam-ı Cedid*, azaz Új Rendnek nevezett reformkísérlet említhető, amely *Nizam-ı Cedid Ordusu* néven új, európai mintájú reguláris gyalogság és az *İrad-ı Cedid Hazinesi* néven a sereg finanszírozását biztosító elkülönített

---

⁴²¹ Niyazi Berkes: *The Development of Secularism in Turkey*. Hurst. London. 1964. 34. o.

⁴²² Kemal H. Karpat: *The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908*. In: *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press Vol. 3, No. 3 (Jul., 1972) 243-281. o.

⁴²³ Tuck, Christopher: 'All Innovation Leads to Hellfire': Military Reform and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century. In: *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 31, No. 3 (June, 2008) 467-502. o.

⁴²⁴ Törökországi utazásairól és tevékenységéről lásd bővebben: François Baron de Tott: *François Baron de Tott emlékiratai a törökökről és a tatárokról* (a fordítói munkaközösséget vezette, a bevezető tanulmányt írta, a könyvet szerkesztette: dr Tóth Ferenc), Vasi Szemle, Szombathely, 2008.

kincstár felállításában öltött testet.⁴²⁵ De a változtatás mértéke túl gyorsnak, és a régi rend híveinek, különösen a janicsárság és a vallástudók rétegének érdekeit mélyen sértőnek bizonyult.⁴²⁶ Így a kísérletnek, úgymint III. Selim életének is végül a janicsárok vezette nyílt lázadás vetett véget.⁴²⁷ A trónutódlás körüli zűrzavarnak végül az *ayanok*, a tartományi földesurak (de a *derebey* kifejezés is használatos volt megnevezésükre, ami annyit tesz: völgségi úr) beavatkozása vetett véget.

II. Mahmud (1808-1839) a dinasztia segítségére siető ruszcsuki tartományúr, Alemdar Mustafa Paşa vezette *ayanok* által kikényszerített *Sened-i İttifak* nevezetű, afféle Szövetségi Oklevél elfogadásával léphetett elődei örökébe.⁴²⁸ A helyzet kialakulásához a megelőző évszázad következő folyamatai alapján kerülhetett sor. A meghódított földterületek a szultán kizárólagos tulajdonát képezték, melyet a katona rendbe tartozó szpáhik javadalombirtokként, az abból befolyó adóbevétel nagyságától függő személyes és meghatározott számú csatlós kiállításával katonai viszonzószolgálatuk fejében kapták. Mivel a javadalombirtok nem volt örökletes, minden esetben az újonnan trónra került szultán újbóli megerősítésére volt szükség. Miután a szpáhi egységek fokozatosan veszítettek hadértékükből, egy új, hatékonyabb hadsereg felállítása és annak gazdasági alapjának megteremtése érdekében a kincstár egyre inkább a földekből származó adóbevételek pénzbeli realizálásában volt érdekelt. A pénzbeli bevétel eszköze az *iltizam*, az adóbérleti rendszer volt. Azok kapták meg a földterület feletti jogosultságot, akik a birtok haszonbérlete fejében a legtöbb adóbevételt ígérték. A behajtandó adó mértéke korábban még szabott volt, azonban az adóbérlet során nem a fenntarthatóság volt a cél, hanem a bérlő részéről minél hamarabb a lehető legnagyobb nagyobb haszon elérése. Központi szabályozás hiányában senki nem kérte számon az adóbérlőktől, hogy valójában mekkora jövedelmet sajtolnak ki az adott terület lakosságából.⁴²⁹ Sőt, a közigazgatás ellenőrző jogköreinek leépítésével maga a központi kincstár gerjesztette a folyamatot. Ráadásul az adóbérletek kezdtek egy-egy családhoz, nemzetséghez kötődően állandósulni. Ez a gyakorlatban szinte örökletes jogokkal és saját hadsereggel bíró helyi birtokos réteg kialakulásához vezetett, de már katonai viszonzószolgálat és államigazgatási feladatok

---

⁴²⁵ Toker: i. m. 106.o.

⁴²⁶ Toker: i. m. 107. o.

⁴²⁷ Halil Inalcik: Political Modernization in Turkey. In: From Empire to Republic. Istanbul. 1995. 123-141. o. 129. o.

⁴²⁸ Bernard Lewis: The Emergence of Modern Turkey. Oxford University Press. 2002. 74. o.

⁴²⁹ Balázs: i. m. 22. o.

ellátása nélkül. Ennek következtében a központi hatalom fokozatosan elvesztve a területi egységek feletti befolyását, a folyamat végül a birodalom végletes decentralizálódásához vezetett.

A Sened-i Ittifak rendkívül tömör, bevezetőből, hét cikkelyből és záró rendelkezésből álló szövege a következőket tartalmazta.⁴³⁰ Az oklevélben foglaltak szerint az ayanok elismerik a szultán uralmát, haderejüket a szultán rendelkezésére bocsájtják, felkelés esetén segítik a szultánt, védelmezik a kincstárát, és ha nem ütközik törvénybe, engedelmeskednek a Nagyvezírnek, továbbá jobb bánásmódot ígértek adófizető parasztjaik számára. Egymás területének és autonómiájának kölcsönös elismerése mellett a Portának minden ayan közigazgatási területét el kellett ismernie, akik csak a saját területükön gyakorolhatták hatalmukat. Emellett a Porta elfogadta, hogy jogaikat, birtokaikat apáról fiúra átörökíthetik. A nagyurak kisebb földesurak feletti szuverenitása is belekerült a dokumentumba. Tehát az államhatalom támogatásért cserébe a szultán által kinevezett tartományurak birtokaik törvényesítését, haszonélvezeti joguk örökletességét kérték.

A szultánnak azonban nem kellett az egyezményt aláírnia, csak szóbeli ígéretet tett, és csupán annyit garantált, hogy igazságosan fog uralkodni. Összesen négy ayan írta alá a dokumentumot, a többiek pedig arra a véleményre jutottak, hogy az igazságos uralkodás ígéretére nem fogják a saját, gyakorlatban kialakult függetlenségüket korlátozni és ráadásul további katonai költségeket vállalni. A szultán tulajdonképpen azzal simította el a konfliktust, hogy Alemdart nagyvezírnek nevezte ki. II. Mahmut szultán felismerte, hogy a Sened-i Ittifak céljai nem szolgálják a központi hatalom megerősítését. A további tárgyalások következménye az lett, hogy Alemdar Mustafa Pasát a felbujtott janicsárok 1808. november 15-én meggyilkolták. Az Oszmán Birodalom addigi fennállása alatt ez volt az első olyan eset, amikor az alattvalók egy szűk rétege - még ha rövid időre is - korlátozni tudta az uralkodói hatalom teljességét.

Helyzetének megszilárdulása után II. Mahmud folytatni kívánta elődje reformjait. De felismerte azt is, hogy nem elég csak a hadsereg reformja. A fennmaradás érdekében az egész birodalom intézményrendszerét érintő változtatásra van szükség, és tanulva elődje példájából: lassabban és óvatosabban.⁴³¹ A folyamatok elindításának feltétele a valamikori

---

⁴³⁰ Sened-i Ittifak (1808) <http://www.anayasa.gen.tr/senediittifak.htm>;
J. Stanford Shaw – Ezel Kural Shaw: History of the Ottoman Empire and modern Turkey. III. kötet. Cambridge University Press, Cambridge. 1977. 2-3. o.

⁴³¹ Berkes: The Development ... 95. o.

félelmetes, ám a XIX. század elejére teljesen lezüllött, kezelhetetlensége mellett hasznavehetetlen, mi több, hatalmas anyagi forrást felemésztő janicsársereg felszámolása volt. A nem csak a görögök sikerrel végződő függetlenségi háborúba torkolló nemzetiségi mozgalma mutatta meg a janicsárok és a birodalom fennálló bürokratikus rendszerének kihívásokkal szembeni alkalmatlanságát, hanem az Algéria és Egyiptom feletti fennhatóság elvesztése, Havasalföld, Moldva, Bulgária térségében pedig vallási talajról kiinduló orosz befolyás növekedésével és folyamatos területvesztéssel szembeni tehetetlenségét is.

A *Vaka-i Hayriyye*, azaz „Üdvös Esemény” néven emlegetett, véres jelenetekbe torkolló fordulatra 1826. június 15-én került sor, amely a több évszázados múltra visszatekintő janicsárság felszámolását jelentette.⁴³² Erre többek között a balkáni háborúban vallott kudarc is kellő alapot szolgáltatott. Ezt követte az *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*, azaz a Győzedelmes Mohamed Katonái elnevezéssel egy új, reguláris, modern európai szervezési és irányítási elveken nyugvó haderő felépítése.⁴³³ Ezzel együtt a szultán 1833-ban rendelettel felszámolta a timar rendszer utolsó maradványait is. Mindeközben az ayanok befolyásának csökkentése szándékával II. Mahmud tevékenységének fókuszában a központi adminisztráció megerősítése, a hatalom saját kezében történő összpontosítása állt. Nem túrt meg semmilyen közbenső hatalmi elemet a provinciák irányítása és a központi kormányzat között.

Ekkorra tehető a régi kort idéző testületek és titulusok felszámolására, és ezzel párhuzamosan a kormányzat - melynek megnevezése ettől fogva díván helyett *Bâb-ı Âlî* lett - nyugati minta szerinti átalakítására. A nagyvezírből *Başvekil*, miniszterelnök lett, irányítása alatt került felállításra a *Meclis-i Vükela*, a Miniszterek Tanácsa az alája tartozó, több átalakulási fázisban létrejött minisztériumokkal együtt.⁴³⁴ 1836-ban a *Nezaret-i Dahiliye*, (Belügyminisztérium), *Nezaret-i Hariciye* (Külügyminisztérium) és a *Nezaret-i Deavi* (Igazságügyi Minisztérium), 1839-ben a *Nezaret-i Ticaret* (Kereskedelmi Minisztérium) alakult meg, majd a *Maliye Nezaret-i* (Pénzügyi Minisztérium) a *Hazine-i*

---

⁴³² Freely: i. m. 272. o.

⁴³³ Sezai Öztas - Ahmet Said Candan: Renovation Efforts in the Ottoman Education System untill Tanzimat. In: World Applied Sciences Journal. IDOSI Publications. 2012. 19 (8), 1225-1338. o.

⁴³⁴ Mehmet Seyitdanlioğlu: The Rise and Development of Liberal Thought in Turkey. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. Cumhuriyetimizin 75 Yılı Özel Sayısı. Ankara. 1976. 151-161. o.

Amire (Birodalmi Kincstár) és *Darphane-i Amire* (Pénzverde) egyesítésével jött létre. Szabályozásra kerültek a hivatali rangok és titulusok, osztályokba sorolták az állami tisztségviselőket, a korrupció megfékezésére a hivatalnokok számára egységes fizetési rendszert, továbbá a hivatalnokokra vonatkozó külön büntető rendszabályokat vezettek be.⁴³⁵ Az 1838-ban életre hívott *Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliye*, a Legfelsőbb Törvénykezési Tanács nem választott, hanem a szultán által kinevezett tagokból álló testülete mintegy előfutára a későbbi parlament szenátusának, de ebből a testületből gyökerezett a későbbi francia mintára létrehozott Államtanács is. A további hadügyi átszervezést 1836-tól a *Dar-ı Şiirayı Askeri*, a Katonai Tanácskozó Testület vezényelte. Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy az európai mintára átnevezett intézményeket valójában csak az elnevezés tekintetében érintette a változás, valódi tartalmi elemeikben nem jelent meg döntő mértékű átalakulás.

Az önálló görög állam megalakulásához vezető függetlenségi háborúk miatt a görög nemzetiségű alattvalókkal szemben nagyfokú bizalmatlanság alakult ki, pedig addig dragománként jelentős szerepet töltöttek be az oszmán diplomáciai életben. Ezért 1833-ban létrehozták a Fordító Irodát (*Tercüme Odası*), ami a külpolitika központjává is vált.

„A fordítóiroda fontos tényezője a politikának és a külügyeknek. Azoknak, akik a követségeken fognak dolgozni, jól kell ismerni a nyugati nyelveket és az európai helyzetet.”

436

A fordítóiroda nemcsak a diplomáciai tevékenység támaszaként töltött be szerepet, hanem az új oszmán értelmiség kinevelődésében is kulcsfontosságú szerepet játszott.⁴³⁷ A klasszikus oszmán korban a hivatalnokréteg kinevelésében a palotaiskola, vagy egy kul tisztségviselő ura melletti szolgálat, vagy egy közember élesebb eszű gyermekének ismerős által beprotezsált, a kancellária valamely tisztviselője mellett eltöltött inasévei jelentették a szakmai tudás megszerzésének útját. A mesterükkel, urukkal, kor és sorstársaikkal kialakított, nem ritkán atyainak, testvéreinek tekintett, erős személyes kapcsolatok rendszere olyannyira rányomta bélyegét az adminisztráció működésére, hogy még a hivatalos levelek megszólításaiiban is megjelentek nyomai. Nem volt ritka, hogy egy-egy hivatalos levél olyan formulákkal kezdődött, mint például „legkedvesebb drága testvérem,” vagy

---

⁴³⁵ Karpat: *The Transformation ...*

⁴³⁶ İlber Ortaylı: *Az Oszmán Birodalom leghosszabb évszázada. Attraktor. Máriabesnyő-Gödöllő. 2004. 217. o.*

⁴³⁷ Seyitdanlioğlu: i. m.

„nagyhatalmú, kegyes fiam.”⁴³⁸ A Tanzimat korszakban a hivatalnoki rendszer professzionalizálódásával csökkent a személyes kapcsolatok hivatali folyamatokat befolyásoló szerepe. A bürokratikus elit a központosított állami adminisztráció Metternich alapelvét követte: „A birodalom külpolitikájának ereje belső rendjének egészétől függ.”⁴³⁹ A Tanzimat kor államapparátusa egyre nagyobb mértékben igényelte a képzett tisztviselőket, akik az alábbi utasítás szerint külföldön is csiszolhatták tudásukat, ami a karrierjük kezdetét is jelenthette:

„Mivel a fordítóiroda munkája napról napra növekszik, a tisztviselők közül küldjenek hat tehetséges személyt Párizsba és Londonba.”⁴⁴⁰

A megelőző évtizedekben egyre szorosabbá és rendszeresebbé váló diplomáciai kapcsolatok révén a nyugat-európai tudományos, technika és oktatási eredmények mellett a felvilágosodás eszmeáramlatai is eljutottak a Boszporusz partjára. Az oszmán bürokrácia fordítóirodájában a diplomáciai levelezés mellett egyre több tudományos, oktatási és társadalomelméleti munka is fordításra került, így nem csoda, hogy a francia forradalom eszméi, a jogállamiság, az alkotmányosság gondolata előbb-utóbb a lassan kinevelődő új állami elit körében is ismertté, mi több, haladó köreiben a nyugati országokban tapasztalható példákat szem előtt tartva kívánatosként megfogalmazott törekvéssé is váltak.

A reformokat segítette elő a sajtó megjelenése is. A birodalomban 1790-es évek második felében megjelenő francia nyelvű újságok még nem oszmán lapok. Mahmud az egyiptomi példát követve jelenteti meg 1831 novemberében az első török nyelvű lapot *Takvîm-i Vekâyî* címmel, az *Események kalendáriumát*.⁴⁴¹ Ez hetilap volt, amely törvényeket, dekrétumokat hirdetett ki, valamint a birodalmon belül és kívül történt eseményekről adott hírt, melyet pár nappal követett a francia változata is *Moniteur ottoman* címmel, amivel a szultán a birodalomban élő külföldieket kívánta tájékoztatni. E sajtótermékek korlátozott számú közönségnek szóltak: a török számot ötezer, a franciát háromszáz példányban állították elő, de a sajtónak csak Isztambulban, Szmirnában és

---

⁴³⁸ Ortaylı: i. m. 220. o.

⁴³⁹ Ortaylı: i. m. 88. o.

⁴³⁹ Seçil: i. m. 17. o.

⁴⁴⁰ Ortaylı: i. m. 88. o.

⁴⁴¹ Majoros István: Politikai modernizáció az Oszmán Birodalomban, 1774–1914. Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. Egyesület Közép-Európa Kutatására. VI. évfolyam 1–2. szám, 2013/1–2. No. 20–21. 28–38. o.

Bejrútban volt igazán közönsége. A második török nyelvű újság, a *Djerîde-i havâdis*, a Hírek regisztrálása 1840-ben jelent meg.⁴⁴² Az oszmán sajtó azonban csak a század második felében indult fejlődésnek.

A nyugati eszmék kezdek beszivárogni az állami bürokráciát alkotó értelmiség körébe, amely külsőségekben is megnyilvánult. Az udvarban megjelent az európai ruházat: a köntöst és a turbánt felváltotta a szalonkabát és a fez. Ezen a téren a szultán is példával szolgált, később pedig szultáni rendelet alapján az állami tisztségviselőkre vonatkozóan az új ruházat 1829-ben vált kötelezővé.⁴⁴³

2. Tanzimat korszak

Az Oszmán Birodalmat érintő reformtörekvések történetében a leginkább figyelemre méltó eredményeket hozó időszak a Tanzimat korszaka volt. A Tanzimat jelentése reform, vagy újjászervezés, átszervezésként határozható meg. A Tanzimat korszak az 1839-ben a *Gülhane*-ban, a Rózsaházban kibocsátott *Hatt-ı Sharif Humayunu* (Birodalmi Nemes Irat), másként a Rózsaházi Ediktummal vette kezdetét, melyet az 1876-ban kibocsátott, az első oszmán alkotmánynak tekintett *Kanun-u Esâsi* kihirdetésével zárult.⁴⁴⁴

A birodalomban egyszerre és meglehetősen gyorsasággal kellett volna az egész állami struktúrát és társadalmat érintő olyan gazdasági és politikai változásokat beindítani, amely Európában a reneszánsz kortól több évszázadon keresztül érlelte ki azt a társadalmi bázist, mely érdekében a már megszerzett állapot fennmaradása, vagy elérni kívánt társadalmi cél rögzített, jogi formát követelhetett. Habár lassú sorvadása mellett történtek lépések a timar rendszer felszámolására, mégsem alakulhatott ki olyan örökletes jogokkal és kiváltsággal rendelkező, egységes társadalmi csoport, rend, mint Európában, amely hatalmi ellensúlyt képezhetett volna. Ezen túlmenően jelentős európai értelmű polgárság kialakulásának pedig még csirái sem alakulhattak ki, mivel a gazdaságot még a XX. század elején is jellemzően a kézműipari termelés jellemezte. A gyér és elégtelen, korszerűtlen úthálózat

---

⁴⁴² Majoros: i. m.

⁴⁴³ Majoros: i. m.

⁴⁴⁴ Akgün Seçil: The emergence of the Tanzimat in the Ottoman Empire. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/834/10541.pdf>

miatt néhány térség teljesen elzártan, szinte csak az önellátás szintjén működött. Nem csodálkozhatunk azon, hogy az államszervezetet, a jogrendszert érintő változás motorját az állami bürokráciát alkotó, a nyugati diplomáciában jártas, az európai történéseket, szellemi áramlatokat ismerő, haladó értelmiségi réteg jelentette. Mindemellett a haladó körök tevékenységét a társadalom döntő részére befolyással bíró iszlám hittudósi réteg, nemegyszer fatwákban is megnyilvánuló reakciója igyekezett hol kevesebb, hol nagyobb sikerrel fékezni.⁴⁴⁵

A közéletben éles viták zajlottak a nyugati módszerek és az iszlám által kijelölt út összeegyeztethetőségének kérdéséről. Emellett az állam felépítése, a kormányzati forma, a végrehajtó hatalom szerkezete, a közigazgatási és pénzügyi rendszer hatékonyabbá tételének kérdése, a politikai akaratképződésre vonatkozó álláspontok sem voltak tisztázottak. Minden intézkedés a pillanatnyi, leginkább az éppen hatalomban lévő nagyvezír befolyása, támogatottsága szerint, és a rendkívül változékony külpolitikai széljárás függvényében történt. Ezért nem meglepő, hogy a Tanzimat korszakban a legjobb szándék mellett sem volt minden tekintetben átgondolt, hatékony, vagy időszerű egy-egy törvényi eszközzel elérni kívánt célkitűzés.

Nem vitatható az a megállapítás, mely szerint a XIX. századi oszmán reformidőszakban kibocsátott törvények nem hosszas társadalmi folyamatok eredményeként kristályosodtak ki. A Tanzimat idején kibocsátott törvények, rendeletek másik fő jellemzője, hogy jórészt egyes európai államok törvényeinek, főként francia, német, olasz joganyagok adaptációiként születtek. A törvénykönyvek néha kissé átdolgozva, de jellemzően majdnem teljes mértékben szöveghű fordításban kerültek kihirdetésre. Mivel ezeket nem belső társadalmi erők munkálták ki, a törvények alkalmazását, vagy kikényszeríthetőségét főleg a távoli, elszigetelt tartományokban sokszor az intézményrendszer hiánya, az adminisztráció értetlensége, nemegyszer teljes elutasítása akadályozta. De az adaptációk eredményeként kezdtek táptalajra lelni és közszájon forogni olyan jogi fogalmak és intézmények, amelyek a későbbi időszak lehetőségeit erősítették.

---

⁴⁴⁵ Ortaylı: i. m. 88. o.

2.1. Gülhane Ediktum

Pár hónappal II. Mahmud halála után, fia, I. Abdülmecid (1839-1861) trónra kerülése után 1839. november 3-án Mustafa Reşid Paşa a palotakert Rózsaházában olvasta fel a szultáni Nemes Ediktumot⁴⁴⁶, amely elindította a Tanzimat korszakát.⁴⁴⁷ A reformrendelet ceremonális keretek között került kihirdetésre, oszmán méltóságviselők, köztük a Görög és az Örmény Pátriárka, a Főrabbi, külországok nagykövetei és képviselői jelenlétében. Mivel halandók közül csak a szultán szava bírt törvényi erővel, Mustafa Reşid Paşa a szultán nevében, első személyben szólva olvasta fel a dokumentumot.⁴⁴⁸ A bevezető rész a következők szerint határozta meg a hanyatlás okait, és határozta meg a reformok irányát:

„Mindenki előtt ismeretes, hogy mintán hatalmas birodalmunk megalakulásának kezdete óta a Korán magasztos tételeit és a seriát törvényeit teljes tiszteletben tartotta, magas szultánságunk ereje és halalma és az összes alattvalók jóléte és műveltsége igen magas fokra emelkedett. Százötven esztendeje, hogy egymást követő bajok és különböző okok következtében, amióta sem a nemes seriátnak, sem a magas törvényeknek nem engedelmeskednek, s azokat nem követik, a régebbi erő és műveltség ellenkezőleg gyengeségre és szegénységre változott. Azon ország pedig, melyet a törvények tiszteletben tartása nélkül kormányoznak, nem lehet tartós életű. Azért is, áldozatot hozva, trónra lépésünk boldog napjától kezdve jóakaró szándékaink és uralkodót cselekedeteink egyedül az ország felvirágoztatásának és a lakosság és a szegénység jólétre hozatalának hasznos ügyére irányul. Es a míg, tekintettel a hatalmas birodalom országainak földrajzi helyzetére és termékeny földjeire s a nép képességére és hajlamaira, a szükséges előfeltételek megteremtésére törekszünk, öt-tíz esztendő alatt Isten segítségével előrelátható, hogy a kívánt állapotot el is fogjuk érni. A teremtő Isten segítségével és irgalmában bizakodva és a szent próféta lelki támogatására támaszkodva, a hatalmas birodalom és a védelmezett országok helyes kormányzata érdekében ezek után néhány új törvény megalkotása szükségesnek és fontosnak látszik.”⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁶ Hatt-ı Sharif Humayunu (1839). <http://www.anayasa.gen.tr/gulhane.htm>;

A török alkotmány alaptörvényei. (ford.: Mészáros Gyula) Erdélyi Múzeum Egyesület Jog-és Társadalomtudományi Szakosztálya, IV. füzet, Kolozsvár. 1912.

⁴⁴⁷ Seçil: i. m.

⁴⁴⁸ Seçil: i. m.

⁴⁴⁹ A török alkotmány alaptörvényei. 11. o.

Meglepő, hogy a Rózsaházi Rendelet az egyéb kisebb jelentőségű tárgykörben tucatjával kibocsátott szultáni iratokhoz hasonlóan teljesen hagyományos oszmánli stílusban került megfogalmazásra, de főleg az, hogy témáját az aranykort idéző múltba fordulással kezdi, és a hanyatlás mibenlétét az iszlám törvényeinek figyelmen kívül hagyásában látja. Pedig az irat nem az iszlám vallás hagyományain alapuló jogrend visszaállítását, megerősítését, ellenkezőleg, egy a hagyományoktól eltérő, új, ráadásul a keresztény Európában kimunkálódott elvek és intézmények által ihletett jövőbeni változást tűzte ki célul maga elé.

A rendelet továbbiakban a következő témakörök szerint határozta meg a szükséges törvényalkotás jövőbeni irányát. Minthogy a rendelet rögzíti, hogy „*a világon semmi sem értékesebb, mint az élet és a becsület,*”⁴⁵⁰ elsőként az élet biztonságára, a becsület és vagyon védelmére irányuló törvények megalkotását nevezte meg, melyet vallási és nemzetiségi hovatartozás nélkül, minden alattvalóra kiterjedően kívánt biztosítani. Ez a millet rendszer felszámolása, és a szekuláris állam kialakulása felé tett kezdeti lépésének tekinthető, mivel a társadalom vallási alapú felosztásának alapelvét vonta kétségbe, továbbá a vallási vezetők évszázados jogait fenyegette. A fogadtatás tekintetében idekívánkozik, hogy beszámolók szerint miután Mustafa Reşid Paşa befejezte a rendelet felolvasását, összetekerve azt, tokjába tette és az övébe tűzte, mire a Görög Pátriárka az találta mondani:

„*Remélem, hogy az az irat soha többé nem fogja elhagyni azt a tokot, amibe most beletétezt.*”⁴⁵¹

A pátriárka ugyanis érezte az veszélyt, hogy ez az elv megkérdőjelezi a birodalom kebelén belül élő keresztény hívői felett fennálló pénzügyi és jogi primátusát. De a muzulmán vallástudósok is - istenkáromlásnak tartva a rendelet szövegét - hamarosan heves tiltakozással fejezték ki a felolvasottakkal szembeni ellenszenvüket.⁴⁵²

Ezen túlmenően az adóbérleti rendszer eltörlésének és a birodalom költségvetési rendszerének stabilitása, tervezhetősége, illetve centralizálásának célkitűzésével hirdette meg, hogy

---

⁴⁵⁰ A török alkotmány alaptörvényei. 12. o.

⁴⁵¹ Seçil: i. m.

⁴⁵² Ortaylı: i. m. 88. o.

*„a birodalom minden egyes alattvalójára vagyona és állapota szerint megfelelő adó vetettek ki és senkitől ennél több nem szedhető.”*⁴⁵³

Ezzel az arányos közteherviselés általános elvét jelölte meg a kidolgozandó új adórendszer alapjaként.

Harmadik elemként a modern hadsereg megteremtése érdekében a katonaság besorozásának módját, valamint a katonai szolgálat időtartamát tartotta szükségesnek törvényi formában rögzíteni, a tervezet szerint négy, legfeljebb öt éves kötelezettségként.

A személyi szabadság legfőbb biztosítékát jelentő habeas corpus jogelv teljesedik ki a rendelet további bekezdéseiből, melynek értelmében

*„a megindított eljárás a törvények értelmében nyilvánosan, az ügy megvizsgálása alapján történik. Ítélethozatal nélkül senkit sem szabad titokban vagy nyilvánosan kivégezni, vagy pedig megmérgezni. Senkinek sem szabad a más becsületén és tisztességén sérelmet ejteni, mindenki teljes szabadsággal birtokolhatja és kezelheti vagyonát és birtokát, senki abba bele nem avatkozhatik. Azon esetben, ha valakit büntett vagy vétség terhel s örökösei azon büntettben vagy vétségben nem részesek, a vagyona nem kobozható el s örökösei az örökösödési jogoktól nem foszthatók meg.”*⁴⁵⁴

Ha hihetünk a korabeli beszámolóknak, az alattvalók személyét és vagyonát érintő önkényeskedéseknek mai szemmel egészen meghökkentő eseményei szinte mindennaposak és teljesen megszokottak voltak a korábbi időszakokban. Az oszmán társadalomban csak az uléma tagjai, a muzulmán hittudósok rétege volt az egyedüli kivétel, akikre nem vonatkozhatott politikai célból kiszabott büntetés, vagy a kincstár tátongó ürességét és éhségét csillapítandó vagyonelkobzás.⁴⁵⁵ Még az Oszmán-ház tagjait sem védhette meg adott esetben a hatalmi önkénnytől az uralkodói családhoz való tartozás ténye. A szultáni palota nemegyszer volt tanúja még testvérgyilkosságnak is. IV. Murád kapcsán maradt fenn az alattvalók létét állandóan meghatározó félelem alapját igazoló beszámoló:

„A leghatalmasabb és leggazdagabb pasákat megölette, birtokaikat pedig elkoboztatta a kincstár számára; és míg a kapzsiság és a kegyetlenség egyformán meghatározók voltak a természetében, alig múlt el nap anélkül, hogy valamifajta jelét ne adta volna e tulajdonságoknak. Különösen nagy élvezetét lelte abban, ha az egyik

---

⁴⁵³ A török alkotmány alaptörvényei. 12. o.

⁴⁵⁴ A török alkotmány alaptörvényei. 13. o.

⁴⁵⁵ Ortaylı: i. m. 90. o.

tengerparti kioszkban ülhetett, ahonnan ijával és nyilaival az emberekre lövöldözött, akik a szeráj partja mentén eveztek, minekutána a hajósok kezdtek tisztes távolságban tartani magukat a szeráj falaitól. Ezenkívül élvezte még, ha átsétálhatott a Boszporusz egyik kertjéből a másikba, mert ha ilyenkor észrevett bárkit, aki elég merész volt, hogy kidugja a fejét, és látta a szultánt elhaladni, rendszerint azzal fizettette meg vele az árat, hogy rálőtt a karabélyával.”⁴⁵⁶

De a hasonló jellegű önkényeskedés a tartományokban szinte korlátlan hatalommal bíró derebeyek alattvalói tekintetében sem mentek ritkaságszámba, sőt még a XIX-XX. század fordulója körüli időkben is jellemzők voltak az elmaradott vidékeken.

Az ediktum elrendelte, hogy a *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye*. azaz Legfőbb Törvényhozási Tanács tagjainak szükséges mértékű kibővítésével

„a birodalom miniszterei és államtérfia néhány meghatározandó napon ott szintén összegyülekezvén, gondolatukat és véleményüket valamennyien minden tartózkodás nélkül, szabadon nyilvánítják s az élet- és vagyonbiztonság és az adó kivetése körül szükséges törvényeket meghatározzák.”⁴⁵⁷

A katonai reformok kidolgozásával és a törvényi formába való előterjesztésével a *Dar-ı Şiirayı Askeri*, a Katonai Tanácskozó Testület lett megbízva. Továbbá rendezni kívánta a civil és a katonai hivatalokban állásban lévő tisztviselőnek járó, államkincstárból fedezett fizetési rendjét. Ehhez párosult az az akarat is, amely szerint szigorú törvény megalkotásával gondot kell fordítani arra is, hogy

„a törvény által elítélt s az állam pusztulásának egyik lényeges okát képező alávaló vesztegetés megszüntetessék.”⁴⁵⁸

Az ediktum bevezetője szerint, amely meglehetősen felértékelve a bürokrácia hatékonyságát és a támogató társadalmi bázis erősségét, öt-tíz év alatt kellett volna a kidolgozott törvényjavaslatokat a szultán „uralkodói kezének irásával való jóváhagyás és felékesítés végett az uralkodói színe elé terjeszteni,”⁴⁵⁹ és miután eme aktussal törvényi erőre emelkedtek, birodalomszerte kihirdetésre kerülhessenek.

---

⁴⁵⁶ Paul Rycout: The present state of the Ottoman Empire. London. 1680. Idézi: John Freely: A szultánok magánélete. General Press Kiadó. 1999. 169. o.

⁴⁵⁷ A török alkotmány alaptörvényei. 14. o

⁴⁵⁸ A török alkotmány alaptörvényei. 14. o.

⁴⁵⁹ A török alkotmány alaptörvényei. 14. o.

Felmerülhet a kérdés, hogy tekinthető-e a Gülhane Rendelet egyfajta alkotmánylevélnek. A szöveg alapján kétségtelen, hogy olyan célokat fogalmaz meg, amelyek az európai alkotmányfejlődés során hol lassú fejlődés, hol forradalmi változásként jelentek meg az egyes országok alkotmányaiban. Megjelenik benne nem csak valamely társadalmi csoportra vonatkozó, hanem általánosan minden alattvaló életét és becsületét védelmezni kívánó alapjog gondolata. Sőt az önkényes fogva tartással szembeni szabadság, az ítélethozatal eljáráshoz és törvényben meghatározott szankciókhoz való kötöttsége, a tulajdonjog sérthetlensége, biztosításának szándéka is. Világosan érzékelhető akár az angol alkotmányfejlődés alapját képező 1628-as Petition of Rights, vagy az 1679-es Habeas Corpus Act, de az 1789. augusztus 26-án napvilágot látott Ember és polgár jogainak deklaráció hatása is. Mint a Gülhane Rendelet tartalmát befolyásoló, inspiráló előképére vonatkozó utóbbi megállapítás tarthatóságát még a deklaráció például a közteherviselésre⁴⁶⁰ és köztisztviselők sáfárkodásának számon kérhetőségre vonatkozó passzusai is külön megerősítik. Nem is csoda, hisz Mustafa Reşid Paşa előzőleg Párizsban és Londonban is szolgált, mégpedig mint az Oszmán Birodalom nevezett országokba küldött nagykövete. Tehát személyesen szerezhette tapasztalatot és inspirációt a Gülhane Ediktum tartalmi elemeinek meghatározásához. Emellett Lord Palmerstonnal, az Egyesült Királyság Oszmán Birodalomba delegált nagykövetével is rendszeres levelezést folytatva szoros kapcsolatot ápolt. Mégis az a körülmény, hogy a főhatalmat birtokló szultán részéről a rendelet egy egyoldalúan tett ígéret csupán, így inkább a bürokrácia részéről megfogalmazott politikai programnak, a jövőbeni alkotmány felé vezető út kezdőpontjának tekinthető. Továbbá az is megállapítható, hogy az állam nem garantálja intézményrendszerének segítségével a benne megfogalmazott jogokat, hanem egy öt-tíz éves megvalósulási periódus eredményességének vágyát fogalmazza meg. Igen szemléletes az ediktum utolsó bekezdése, miszerint:

*„Hatalmas Urunk engedje, hogy valamennyien sikert arassunk és a hatalmas isten átka érje mindazokat, a kik ez alkotmánytörvények ellen cseleksznek és soha boldogok ne legyenek, ámen.”*⁴⁶¹

---

⁴⁶⁰ Ember és polgár jogainak nyilatkozata XIII. cikkely (Mika Sándor fordítása): A karhatalom és a közigazgatás költségeinek fedezésére nélkülözhetetlenül szükséges mindenkinek közös hozzájárulása; s e hozzájárulást, kinek-kinek képessége szerint, a polgárok összessége közt egyenlően kell elosztani.

<http://mek.oszk.hu/00000/00056/html/228.htm> (2016. 03.11. 9:31)

⁴⁶¹ A török alkotmány alaptörvényei. 15. o.

2.2. Isláhat Fermâni

Az oszmán állam átformálását célzó következő jelentős állomás az 1856-ban kibocsátott *Isláhat Fermâni*, a Birodalmi Reform Rendelet volt. Kihirdetésének körülményeit ez esetben is az európai nagyhatalmak keleti kérdésben testet öltő törekvései alakították. Miután 1848-49-es szabadságharcok leverése után Európa újra elcsendesült, Oroszország, „Európa csendőre” ismét régóta dédelgetett vágyát kívánta valóra váltani: uralma alá hajtani a Boszporuszt és a Dardanellákat, vagyis minden korlátozástól mentesen kijutni a Földközi-tengerre. Emellett továbbra is igényt tartott arra, hogy az oszmán területeken élő ortodox keresztények védnökeként fellépve növelje befolyását a Balkánon, illetve a további expanzió lehetőségét kutatta a Kaukázuson túli térségében. Már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy „Európa beteg embere” egyedül nem tudja kezelni a helyzetet. Anglia és Franciaország az oszmánok segítségére sietve mindenképp meg akarta akadályozni az orosz törekvéseket. Ausztria a magyar szabadságharc leverésében nyújtott segítséget meghálálva semleges maradt.

Az Oszmán Birodalom gyengülése miatt folyamatosan újratermelődő hatalmi vákum „keleti kérdésben” megnyilvánuló sokszereplős játszmájában szinte mindig lehetett alkalmat találni a beavatkozási joggal rendelkező hatalmak számára egy újabb nyílt konfliktus kiprovokálására. 1852-ban ezt az okot a jeruzsálemi Szent Sír és a többi szent helyek körül kialakuló vita szolgáltatta az orosz cári udvarnak: az 1528. évi kapitulációs szerződésben biztosított kiváltságra hivatkozva a francia katolikus szerzetesek kulcsot kértek a szent templomokhoz, amely privilégiumot az orosz támogatással a háta mögött a görög ortodox millet lassan magához ragadott, és amit féltve őriztek.⁴⁶² Végül meglepő fordulatokban gazdag diplomáciai manőverek láncolatán keresztül végül is kitört a krími háború, melyben Anglia és Franciaország az Oszmán Birodalmat támogatták. A háborút lezáró 1856. március 30-án Párizsban aláírt békeszerződés összességében végül az Oszmán Birodalom számára, főleg az általa képviselt erőhöz mérten előnyösen zárult.

Az 1839-es Gülhane Rendelet következtében megmozdulni látszott ugyan a birodalom hatalmas hajója, de mégsem állítható, hogy a kezdetekben a több száz kilométerre fekvő elszigetelt területeken is olyan kimutatható társadalmi változásokat lett volna képes elérni, mint az Isztambulhoz közelebbi, vagy a könnyebb közlekedési

---

⁴⁶² Lajtor László: i. m. 32. o.

lehetőségek által jobban megközelíthető, főleg nagyobb tengeri kereskedelmet lebonyolító területeken. Nem lehet kétséges, hogy a Tanzimat gerincét adó nyugatias szellemiséget képviselő tisztviselők őszinte hittel fogalmazták meg jövőképüket, de emellett létezett egyfajta elvárás is a nagyhatalmak részéről. Mégpedig a nem-muzulmán alattvalók életének, vagyonának, szabad vallásgyakorlásuk és autonómiájuk védelmének garanciáit illetően.⁴⁶³ Oroszország éppen az ortodox keresztények védelmezőjeként fellépve vindikált magának jogot a vallási alapon milletekbe szerveződő, a Balkán különböző etnikai kisebbségeiknek biztonságát érintő és jogait bővíteni szándékozó követelésekre. Emellett más nagyhatalmak – köztük Anglia is – kiállt a balkáni és más a birodalom kebelén belül élő nem muzulmán kisebbségek, népek autonómiatörekvései mellett.

Az *Islahat*, mely javítást, jobbítást is jelent, egyszerre volt a nagyhatalmak oszmán belügyekbe való beavatkozását elhárító és a szükségképpen felismert társadalmi fejlődés, valamint az állami centralizáció szándékát kifejező dokumentum. De mint Ortayli megjegyzi, mindemellett az európai nagyhatalmak mindig is úgy tekintettek ezekre a dokumentumokra, amelyek betartatása éppen ellenkezőleg, feljogosítja őket a számonkérésre, azaz a szultáni rendelet tartalmát a nagyhatalmak garantálják.⁴⁶⁴

Az 1856-ban kibocsátott rendeletet úgy is lehet értelmezni, mint a krími háborúban nyújtott támogatásért cserébe adott fizetség. De mint az *Islahat* bevezetőjében is megfogalmazódott, a rendelet egyrészt az „*összes alattvalóink dicséretreméltó hazafias törekvése,*” másrészt „*a velünk nemes és Őszinte szövetségben élő nagyhatalmak jóakaró támogatása és kívánsága következtében*” került kibocsátásra.⁴⁶⁵

Véleményem szerint inkább a célok egyezőségében lehet megragadni a békeszerződés megkötése során felmerült rendelet kiadására irányuló kötelezettséget. Ez egyébiránt a reformok szükségszerűségét és a birodalom fennmaradása érdekében elmaradhatatlanságát is jelezte ellenzői számára. Összességében inkább az oszmán bürokratikus elit őszinte szándékának és eltökéltségének volt kifejeződése, mintsem valamilyen külső nyomásnak való megfelelés. Ráadásul a birodalom fő tisztségviselői kiváló érzékkel semlegesítették, pontosabban egyesítették mind az orosz, mind az angol részről megfogalmazott követelések, elvárások teremtette kényszert⁴⁶⁶ saját reformcéljaik

---

⁴⁶³ Lajtor: i. m. 40. o.

⁴⁶⁴ Ortayli: i. m. 90. o.

⁴⁶⁵ A török alkotmány alaptörvényei. 22. o.

⁴⁶⁶ Roderic H. Davison: *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. Princeton. New Jersey. 1963. 53-54. o.

megvalósításának felgyorsítása érdekében. Nem lehet vitás, hogy az európai minta nem oktrojált módon türemkedett be az oszmánok életébe, hanem a tanzimatisták mint követendő példaként állították maguk elé, mint a rendelet bevezető szavai is alátámasztanak:

*„Ezen cél elérésére mindazon eszközök pontosan figyelembe vétetnek és fokozatosan alkalmaztatnak, melyek által Európa tudományából, ismereteiből és tőkéből haszon meríthető.”*⁴⁶⁷

Az Islahat Rendeletet 1856. február 21-én jelent meg az egykori Dseride-i-havadis napilap 777. számában.⁴⁶⁸ A rendelet eredeti szövege fölé a szultán saját kezűleg vetette a papírra: *„E szerint kell eljárni,”* mellyel a kézirat törvényi erőre emelkedett.⁴⁶⁹ A rendelet huszonnégy pontban fogalmazta meg a szükséges lépések irányát.⁴⁷⁰

Megújította és megerősítette mindazon biztosítékokat, amelyeket az alattvalók élete, vagyona biztonságát és becsületük védelme érdekében a rózsaházi rendeletben megígért, de immár az a kitétel is szerepelt a szövegben, hogy vallás- és felekezeti különbség nélkül.

A vallási vezetők ellenállásának leszerelése szándékával erősítette meg a keresztény és többi nem mohamedán vallásfelekezeteknek addig adományozott kiváltságokat és mentességeket. Ugyanakkor a felülvizsgálatokra tanács felállítását jelölte ki, hogy a jövőbeni reformintézkedésekkel - *„amelyek a kor, a műveltség előrehaladása következtében és a nyert tapasztalatok alapján szükségessé váltak”* - összhangba hozza. Ezzel együtt eltörölte a papságot illető bárminő név alatt és bármilyen alakban befolyó jövedelmeket és adományokat, de az egyházi vagyon érintetlenül hagyása mellett a papságnak – később meghatározandó módon – az állam által biztosított fizetés bevezetését állapítja meg. A vallási gyakorlatra, iskolának, kórháznak szánt épületek létesítését továbbra is a Magas Porta jóváhagyásához kötötte. De kimondta a szabad vallásgyakorlás biztosítását.

Nemzetiségi különbség nélkül az összes alattvaló számára kiterjesztette az állami hivatalviselés lehetőségét, és mindenkire nézve kötelező rendszabályok szerint korlátot

---

⁴⁶⁷ A török alkotmány alaptörvényei. 22. o.

⁴⁶⁸ A török alkotmány alaptörvényei. 8. o.

⁴⁶⁹ A török alkotmány alaptörvényei. 16. o.

⁴⁷⁰ A török alkotmány alaptörvényei. 16-23. o.

Islahat Fermânı (1858) <http://www.anayasa.gen.tr/reform.htm>

csak a minősítés és az alkalmasság jelenthetett. Hasonlóan biztosította a polgári és katonai iskolákba való bejutás lehetőségét.

Különösen fontos fejleménynek tekintendő az, hogy felvázolta a meclis, az úgynevezett vegyes bíróságok felállítását az összes kereskedelmi és bünvádi jogviták tekintetében. A büntető és kereskedelmi törvények, továbbá a vegyes bíróságok működését szabályozó perrendtartási törvények megalkotását természetesen a legsürgősebben kimunkálendő jogalkotási feladatként jelölte meg. A személyi kör tekintetében igen sokatmondó a megfogalmazás, amelyben a korábbi évszázadok oszmán társadalomfelfogás szemlélete tükröződik, miszerint minden mohamedánok, keresztények és más nem mohamedán alattvalók között, vagy keresztények és különböző keresztény, nem mohamedán felekezetek követői között fennálló kereskedelmi és bünvádi jogviták vegyes bíróságok joghatósága alá kerültek.

Alapelveként rögzíti a rendelet, hogy a peres ügyek a törvényszékek általi tárgyalására nyilvánosan, a panaszos és a panaszlott jelenlétében kerül sor, és az általuk hozott tanúk vallomásaikat esküvel erősítik meg, a mely mindig az illető vallása és szertartása szerint történik. Ez a kezdete annak, amikor az oszmán állam megtörte az iszlám seriá jog és bíróságok primátusát, és utat nyitott a világi bírósági rendszer kialakulása előtt. A polgári jogokon alapuló peres ügyek esetében a kormányzóság (vilajet), vagy kerület (livá) szintjén vegyes közigazgatási ülésében (meclis) a kormányzó a bíró, akinek megnevezése ekkor wali. A mohamedánok közötti esetekre fenntartott ügyekre pedig a vallásjogi bíró (az ő megnevezése kádi) jelenlétében a sari'á, vagy a világi törvények határozatai szerint tárgyalnak. Ugyanakkor abban a különös esetben, ha két keresztény vagy nem mohamedán alattvaló között támadt különös, örökösödési, peres ügyek, ha a peres felek úgy kívánják, döntés végett a pátriárkákhöz, a hitközség elöljáróihoz, vagy ezek tanácsaihoz fordulhattak.

A meghirdetett fogházreform keretében megtiltotta a kínzás minden formáját, a testi fenyítéseket és büntetéseket pedig majd törvényben kellett rögzíteni. Ezen felfül rögzítette, hogy az a tisztviselő, aki ilyen cselekedeteket elrendel, valamint azok, akik ezeket végrehajtják, a megalkotandó büntetőtörvény szerint büntetendők.

Az ediktum szerint mivel az adók egyenlő voltából a többi terhek egyenlő volta is következik, azonképpen egyenlő jogokkal egyenlő kötelességek járnak, ezért mind a keresztények és más nem mohamedán, mind a mohamedán alattvalók kötelesek voltak kivenni részüket a katonai szolgálatból. Ezzel az Oszmán Birodalom katonai felépítésének

egyik ősi elvét, mely szerint az állam hadseregét a hitharcosokra alapozta, immár felváltotta az állam minden felekezeti különbségtétel nélkül, minden alattvalójára, állampolgárára vonatkozó hadkötelezettség elve. Azonban a tényleges katonai szolgálat alól való mentesülésre is volt lehetőség, mégpedig helyettes állításával, vagy bizonyos pénzösszeg lefizetésével meg lehetett váltani.

Megerősítette az iltizam felszámolását és a központi állami adók közvetlen beszedésének lehetőségét, és új alapokra helyezte a központi költségvetésre vonatkozó szabályokat. A birodalom testét átjáró mérhetetlen korrupció megfékezésére eltökélt volt abban, hogy

*„... megvesztegetés, sikkasztás és zsarolás esetén a törvények rendelkezései alkalmaztatnak törvényes formában összes alattvalóinkra nézve, bármelyik társadalmi osztályhoz tartozzanak és bárminő hivattalal bírjanak is.”*⁴⁷¹

2.3. Az európai jog recepciója

A XVIII. század végétől kezdődően a hanyatlás megállítására irányuló törekvések során az Oszmán Birodalom nagymértékben megnyílt a nyugat-európai hatások előtt. Ez nem hagyta változás nélkül a sari'án alapuló jog oszmán klasszikus időszakban kiérlelt jogrendszerének felépítményét. A Tanzimat hatására kezdődött el az az időszak, amelyet a török jogtörténeti terminológiában az átmenet időszakának, vagy másként az „*Islam-Bati Hukuku Dönemi*,” a nyugatosított iszlám jog korszakaként is szoktak nevezni.⁴⁷² A korszak fő jellemvonásai közé tartoztak a jogállamiság követelményének kialakítására tett átfogó politikai erőfeszítések, az igazságügyi rendszer minél gyorsabb szekularizációja, laicizálása, továbbá hogy többek között a jog eszközeivel is felgyorsíthassák a társadalom transzformációját és a gazdaság fejlődését.⁴⁷³ A Tanzimat során két erős és egyben versengő tendencia hatott a reformok irányára. Az egyik az iszlám jog talaján álló, konzervatívabb irányzat, melyet Cevdet Pasa igazságügyi miniszter személye fémjelzett. A köréje csoportosuló hivatalnoki kör az iszlám jog folyamatosságát védelmezve a modern idők új követelményeihez való alkalmazkodás érdekében csak kismértékű, a sari'ával

---

⁴⁷¹ A török alkotmány alaptörvényei. 22. o.

⁴⁷² Kubali: i. m.

⁴⁷³ Kubali: i. m.

összhangban álló, igazából csak kis részleteiben való engedményeken keresztül végrehajtott változtatásokat támogatta. E nézőpont támogatói feltétlenül hittek a hagyomány és modernitás összehangolásában, azzal a feltevésével, hogy a modernizáció nem érintheti az iszlám jog alapelveit. A másik erős befolyással rendelkező irányzat, melyet főleg Ali Pasa Nagyvezír támogatott, a nyugati jogrendszerre való nagyfokú áttérés célját tartotta szem előtt, elsősorban a francia Code Civil átvételére helyezve a súlyt.⁴⁷⁴ Azonban Ali Pasa bizonyos jogterületek kizárásával, értve ezalatt például a családjog területét, ugyanis a családi viszonyok, a házasság területén hitt az iszlám jog életben tartásának lehetőségében.⁴⁷⁵ Ez a radikális megközelítés hathatós támogatásra is talált az oszmán alattvalók egy szűk rétegében, főleg a fejlettebb, az Égei-tenger vidékén elhelyezkedő nagyobb városok polgárosultabb lakosai körében. Az évszázados joggyakorlat megváltoztatása azonban nem volt olyan könnyen kivihető, mint azt az íróasztal mellett modellezni lehetett. Az indítványok a szerzett jogok sérelme miatt gyorsan felszínre hozták a kisebbségek között meglévő vallási és etnikai különbözőségeket. Pedig Ali Pasa ténykedése nem volt korlátozó hatással a kisebbségi jogokra. Sőt, az elkülönülés felszámolásával az egységes jogalkalmazás híveként a különbözőségek eltörlésén fáradozott. A vallási kisebbségek ellenállását inkább az motiválta, hogy a millet rendszer biztosította privilégiumokat továbbra is megtarthassák.

Az évszázadokon keresztül fennálló iszlám jogrendszer primátusát elsőként az 1840. év májusában kihirdetett büntető törvénykönyv törte meg, amely kihirdetésétől kezdve szinte folyamatos módosításokon esett keresztül. Tulajdonképpen a sarí'á szabályai mellé mellé új tényállási elemeket és elveket vezetett be. 1851-ben Új törvény címmel kiadva már minden oszmán állampolgárra, mindenféle társadalmi osztályra, felekezetre vagy vallásra való tekintet nélkül vonatkozot. A törvény által bevezetett legfontosabb változás az államügyészség bevezetése volt, amely újdonság volt az oszmán jogrendszerben. Ez azt eredményezte, hogy az elkövető megbánása, vagy kompenzációja nem zárta ki az állam büntetőjogi igényének érvényesülését. Az Islahat Rendelet hatására 1858-ban a törvénykönyvet az 1810-es francia büntetőtörvény figyelembe vételével ismét átdolgozták, amely néhány kanonikus szabály hozzáadásával 1926-ig maradt hatályban.⁴⁷⁶ Ez egyben a kettős joggyakorlat kialakulását is eredményezte, amely súlyos jogalkalmazási

---

⁴⁷⁴ Coşkun Üçok: "1876 Anayasasının Kaynakları". Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976. Hazırlayan: Siyasi İlimler Türk Derneği. Ankara. 1976. 290. o.

⁴⁷⁵ Kubali: i. m.

⁴⁷⁶ Velidedeoglu: i. m.

anomáliákat okozott. A törvény szövege szerint az ügyész által indított büntetőeljárásban kivétel nélkül mindenkire ugyanazok a normák voltak érvényesek, ugyanakkor a sértett, akár muzulmán, akár más felekezethez tartozott is, kérhette, hogy a pert a maga vallási közössége elé tegyék át. Így történhetett meg az, hogy a büntetőbíróság által hozott ítélet ellenére mondjuk a kádihoz, a sarí'á szerint eljáró bíróhoz fordulva a börtönbüntetés helyett megúszhatta akár kártérítés megfizetésével is.⁴⁷⁷

Mivel a timar rendszer, amelyet a klasszikus oszmán kor fénykorában sem alkalmaztak az egész birodalom minden szegletére vonatkozóan, már régóta nem töltötte be eredeti funkcióját, lassú sorvadásnak indult. Helyét hosszú ideig nem foglalta el egységes földjogi szabályozás, de számos rendelet igyekezett a kor követelményeinek megfelelő, a mezőgazdaság felélesztését szolgáló liberálisabb, vállalkozói lehetőségek alapját megteremtő környezetet teremteni e területen. 1841 és 1849-ben például már az addig csak haszonélvezetben lévő földekre is lehetett birtoklevelet kiállíttatni, amelyet a minisztérium felügyelete alatt felállított Földhivatalok adtak ki. Továbbá elismerte a föld örökölhetőségét, 1849-től egy rendelet pedig lehetővé tette azt, hogy kincstári földet a használó részéről adóssága fejében záloglevéllel a használati jogot el lehetett fogadni. Az 1858-ban kihirdetett Arazi Kanunnamesi, a Földtörvény a földterületek osztályozására öt kategóriába sorolásával - magántulajdonú, kincstári, kegyes alapítványi, közhasználatú erdők és legelők, valamint a műveletlen földek - összegezte az addigi eredményeket, amelyek az európai földtulajdoni és a hagyományos oszmán elvek összefésülésével kívánta rendezni a kialakult helyzetet. A legfőbb változást az jelentette, hogy egységesen elismerte a föld örökölhetőségének jogát,⁴⁷⁸ még az iszlám joggyakorlattól merőben eltérően a leánygyermek számára is,⁴⁷⁹ abban a reményben, hogy a földterület egy családon belül maradása jótékony hatással lesz a mezőgazdaság fejlődésére. Lehetővé vált a kincstári földek adásvétele, mellyel megindult a földek magánkézbe kerülése. A klasszikus kor szabályozásától eltérően a mezőgazdasági lehetőségek és a piac igényeinek megfelelően a termelő szabadon választhatta meg, hogy mit termeljen. Azonban néhány tilalmat is tartalmazott: a földet nem lehetett műveletlenül hagyni, engedély nélkül nem telepíthetett szőlőt, és nem létesíthetett rajta téglá- és cserépegetőt.⁴⁸⁰

---

⁴⁷⁷ Ortaylı: i. m. 165. o.

⁴⁷⁸ Bozkurt: i. m.

⁴⁷⁹ Ortaylı: i. m. 196. o.

⁴⁸⁰ Ortaylı: i. m. 198. o.

De a később napvilágot látott törvények is az európai minták alapján, szinte szó szerinti fordításaik szerint születtek. Az 1850-es Kereskedelmi Törvénykönyv a francia átvételével biztosította az egyre bővülő nemzetközi kereskedelemre való részvételt: engedélyezte a kamatot és bevezette a jogi személy fogalmát. Az 1835 és 1846-os sikertelen kísérletek után a Tengeri Kereskedelmi Törvény 1865-ben szintén a francia minta alapján látott napvilágot. A büntető eljárásjogi törvény 1879-ben és polgári eljárásjogi törvény 1881-ben szintén francia hatást mutatott.⁴⁸¹

A Tanzimat korszakban a reformrendeletekben kitűzött jogalkotási program és a nyugat-európai jog adaptációja miatt szükségessé vált a külföldi jogrendszerek tanulmányozása annak érdekében, hogy elősegítse az átvett jogelvek és joganyagok gyakorlatban való alkalmazását. Elsődlegessé vált egy új jogász-generáció kiművelése is. Minthogy az a vélekedés erősödött meg, hogy az Igazságügyi Minisztérium által tartott „törvénykezési tanfolyamok” elégtelennek bizonyultak e cél elérésére, a birodalom közigazgatási-, jogi- és politikai struktúrájának „nyugatosítása és világivá” válásának érdekében szükségesnek mutatkozott felülvizsgálni a jogi oktatás rendszerét.⁴⁸² Egy nyugati típusú egyetem megalakítására vonatkozó első törekvések 1844-ben jelentek meg.⁴⁸³ 1870-ben az erőfeszítések eredményeként egy rendelet látott napvilágot, mellyel egyetemet alapítottak irodalom, filozófia, természettudományok, matematika és jogi szakokkal. A jogi iskola az iszlám jog mellett kurzusokat nyújtott még kereskedelmi és tengeri kereskedelmi jog, polgári eljárásjog, büntetőjog, büntető eljárásjog, nemzetközi közjog, közigazgatási jog és európai eredetű jog tárgykörben is. 1874-ben egy liberális és magasabb szintű oktatás elősegítésének szándékával három új osztályt nyitottak a nagy tekintélyű birodalmi Galatasaray oktatási intézményben.⁴⁸⁴ A curriculumok a közgazdaságtan, jogi alaptan, római jog, kereskedelmi jog és alkotmányjog területét ölelték fel. Néhány egyetemi és doktori szintű kurzust, mint például a filozófiát, gazdaságtant, jogi alaptant, római jogot, kereskedelmi jogot és alkotmányjogot francia nyelven, külföldi akadémikusok adták elő. 1881-ben az Igazságügyi Minisztérium - magára vállalva a jogi oktatás felelősségteljes kötelezettségét - jogi iskolát nyitott.⁴⁸⁵ Az iskola öt éven belül négy

---

⁴⁸¹ Velidedeoglu: i. m.

⁴⁸² Kubali: i. m.

⁴⁸³ Kubali: i. m.

⁴⁸⁴ A Galatasaray - alapítva 1481-ben - főiskolai és egyetemi szinten a mai napig működik Isztambulban. <http://gsu.edu.tr/en/university/history>.

⁴⁸⁵ Kubali: i. m.

osztályt indított és tanmenetébe új kurzusokat is beemelt, úgymint: a római jog áttekintése, továbbá a kereskedelmi kódexek és a francia kódexek összehasonlítása. 1899. augusztus 1-én egy rendelettel a jogi iskola igazgatását áthelyezték a *Dar-ül Funun*,⁴⁸⁶ a birodalmi elit képzését szolgáló főiskola keretébe, és oktatási programjában kiemelt szerepet kaptak az európai jogrendszereket, joganyagokat elemző összehasonlító jogi kurzusok.

2.3.1. A magánjogi reform

Minthogy az európai értelemben vett magánjog területét érintő reformot két különböző álláspont küzdelme határozta meg, a magánjogi reform kezdeti időszakára elsődlegesen nem a jogalkotás, hanem a heves viták voltak jellemezőek. Mint fentebb említettem, az Ali Paşa vezette csoport a Code Civile lefordítását és bevezetését pártolta. Az egyébként jogi végzettségű Ahmet Cevdet Paşa azzal érvelt ellene, hogy a francia kódex nem felelne meg egy döntően muzulmán társadalom számára, ezért az iszlám törvényeinek szisztematikus összeállítására tett javaslatot. Hosszadalmas tárgyalások után végezetül 1868-tól Cevdet vezetésével elindult egy olyan nagyszabású munka, amely egy polgári jogi viszonyokat szabályozó törvénygyűjtemény összeállítására irányult.⁴⁸⁷ Ennek lett eredménye az úgynevezett *Mecelle*. A *Medzselle* kibocsátására 1869 és 1876 között került sor több részletben, mely tizenhat könyvben 1851 cikkelyt tartalmazott.⁴⁸⁸ A *Medzselle* tulajdonképpen a sarí'á jog cikkelyekbe foglalása volt, így a sarí'á jog évszázados gyakorlatának magánjogot felölelő, kodifikált résznek megnevezésére szolgált. A *Medzselle* azonban nem tekinthető az európai értelemben vett polgári kódexnek, ugyanis az összeállítás nem tartalmazott személyi, alapítványi, családi és öröklési jogot, továbbá kötetek vegyesen tartalmaztak anyagi- és eljárásjogi elemeket is. Így nem tekinthető a polgári jog alá tartozó jogviszonyok teljességét felölelő összeállításnak.⁴⁸⁹ A törvény általános elveinek bevezetője után, a *Medzselle* nem rendszerbe foglaltan a következő

---

⁴⁸⁶ Az arab jelentésű ház, otthon és keskeny szavakból összeálló szókapcsolat a felsőfokú iskola elnevezését jelöli.

⁴⁸⁷ Avi Rubin: Legal borrowing and its impact on Ottoman legal culture in the late nineteenth century. In: *Continuity and Change* 22 (2). Cambridge University Press 2007. 279–303. o.

⁴⁸⁸ Rubin: i. m.

⁴⁸⁹ Gülnihal Bozkurt: Review of the Ottoman Legal System. 115-128. o.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10563.pdf>

témaköröket fedte le: adásvétel, bérlet, ajándékozás, kezesség, pénz átruházása, zálog, tulajdon, jogalap nélküli gazdagodás, fenyegetés, elővétel, jogi személy, ügyvédi hatáskör, egyezség és elfogadásának teljesítése, nyilatkozat és a bizonyítás módjai. Jellemzően a kötetmi és dologi jog köré csoportosultak cikkelyei. Utolsó négy könyve pedig eljárási szabályokat tartalmazott.

1873-ban az Igazságügyi Minisztérium azzal a céllal, hogy segítse a bírók és az igazságügyi hivatalnokokat mindennapi munkájuk során, elindította a hivatalos folyóiratát: *Ceride-i Mehakim*, Bíróságok Lapja címmel.⁴⁹⁰ Eleinte hetente egyszer, 1879-től hetente kétszer nyomtatták mintegy tizenöt oldal körüli terjedelemben. Ebben számoltak be az egész birodalomra kiterjedően a polgári és büntetőügyekben hozott elsőfokú és fellebbviteli bíróságok határozatairól. De megtalálhatóak voltak benne az Igazságügyi Minisztérium körlevelei, bejelentései, valamint a bírók egyes cikkelyekre vonatkozó kommentárjai is. A *Ceride-i Mehakim* lényeges eszköz volt a jogalkalmazás egységesítésének folyamatban. Emellett a *Ceride* szolgált hiteles forrásként az új törvények és rendeletek tudomásszerzésére is.⁴⁹¹

2.3.2. Nizamiye bíróságok

A Tanzimat korszak nem hagyta érintetlenül az oszmán bírósági szervezetrendszert. A *Mehakim-i Nizamiye 'nin Teşkila t Kanunu*, a bírósági szervezetrendszerre vonatkozó törvény mellett született meg az *Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu*, a büntetőjogi eljárás, és az *Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye*, a polgári eljárásjogot meghatározó törvény is. Ezzel a sarı'á bíróságokkal párhuzamosan működően felállt a világi bíróságok szervezete is. A Nizamiye bíróságok működési tevékenységük során - egyformán és kivétel nélkül - csak a Mecelle-t alkalmazták, mégpedig minden alattvalóra vonatkozóan.⁴⁹² A sarı'á bíróságok kizárólagos hatáskörébe tartoztak a muszlim hitű alattvalók személyi jogállapotából eredő vitás ügyek, úgymint a házasság, házasságtörés, házasság felbontása, törvényes eltartás, gyermeknevelés, magzatelhajtás, a tálío elvből fakadó vérdíj és testi fogyatékoságért járó fájdalomdíj, örökösödés, végrendelet, hagyatékfelosztás, továbbá az

---

⁴⁹⁰ Rubin: i. m.

⁴⁹¹ Rubin: i. m.

⁴⁹² Rubin: i. m.

eltűnt személy jogviszonyait rendező ügyek. A nizamiye bíróságok alá tartoztak az ettől eltérő tárgyú ügyek, különösen a kereskedelmi, kártérítési és a szerződésekből fakadó ügyek. Azonban a felek kölcsönös egyetértéssel ügyüket a sarí'á bíróságok elé vihették. A törvény az egyes bíróságokat tanácsban ítélező bíróságokká formálta át és az alkotmánynak megfelelően biztosította a bírák elmozdíthatatlanságát és sérthetlenségét.⁴⁹³

Járási törvényszék - Az első fokú bíróságokat (*kaza bedajet mahkemesi*) a közigazgatási rendszer alapegységéhez kötve a *kazahoz*, a járáshoz telepítette.⁴⁹⁴ A *kaza* bíróság általában egyetlen kamarából áll, a *reis*, az elnöki tisztséget töltötte be, akinek munkáját két ülnök - az *ázá* - segítette. A járási kamara mind polgári, mind büntetőügyekben ítélezhetett. A vilajet székhelyén *merkezi vilajet bedajet mahkemesi*, vilajet járásbírósága néven, a kerület székhelyén *liva bedajet mehmesesi*, kerületi járásbírósága néven működött az első fokú bíróság. A *liva*, de jellemzően a vilajet székhelyén működő bíróságok, mivel nagyobb népesség tartozott hozzájuk, két kamarából álltak és ügykörök tekintetében ketté is váltak. Habár a *hukuk diaresi* a polgári ügyekben, a *ceza dairesi* a büntetőügyekben egymástól függetlenül ítélezett. De egy bírósági szervezetként működött, melynek adminisztratív vezetője a *reis evvel*, az első elnök volt. A járásbíróság elnöke és a polgári ügyek kamarájának elnökét a sarí'at bírák, a *hakim-i seriler* soraiból kellett kinevezni. Az ülnökök közül pedig az egyiknek muzulmán, a másiknak más vallásúnak kellett lennie. Konstantinápolyban a lakosságszámra tekintettel Sztambulban, Perában és a kisázsiai parton fekvő Skutariban, a mai Üsküdarban is volt büntető és polgári kamarából álló elsőfokú bíróság. A *kaza* bíróságok 5000 piasztert nem meghaladó, valamint ingatlanok esetében az évi 500 piasztter hozamot meg nem haladó ügyekben a fellebbezés lehetőségét kizárva véglegesen ítéleztek.⁴⁹⁵

Kereskedelmi törvényszék - A kereskedelmi bíróságok az igazságügyi minisztérium döntésével kerültek felállításra, amennyiben a kereskedelmi forgalom által előállott szükségszerűség követelménye azt megkívánta, jellemzően a kereskedelmi csomópontokon, a nagyobb tartományi székhelyeken. A tengerparti városokban kettő, egyéb helyeken egy kamarából álltak. Egy kamara esetén tagjai az elnökből, két állandó

---

⁴⁹³ Lers: i. m. 150. o.

⁴⁹⁴ T. B. Balta: Turkish Administrative Law and Institutions. In: The Reception of Foreign Law in Turkey. International Social Science Bulletin. Unesco. Vol. IX, No. I, 1957. 37-48. o.

⁴⁹⁵ Lers: i. m. 151. o.

(*aza-i daime*) és négy időszak, átmeneti (*aza-i muvakkate*) tagból, két kamara esetén elnökből, helyettes elnökből, két-két állandó tagból és két-két, a kereskedők sorából a kereskedelmi kamara tagjai által megválasztott időszak tagokból álltak. Az időszak tagok csak konzultációs joggal bírtak. Ahol nem volt külön kereskedelmi bíróság, ott a kereskedelmi ügyek a *hukuk* bíróságok alá tartoztak úgy, hogy két kereskedő ülnököt kellett bevonni az eljárásba. Az minősült kereskedelmi bíróság alá tartozó ügynek, amelyeknél a kereset alapját képző jogügylet alperesi részről kereskedelmi törvény hatálya alá tartozó ügylet volt.⁴⁹⁶

Vegyes perek - A kereskedelmi törvényszékek kapcsán meg kell említeni azokat az ügyeket, amelyek oszmán és idegen állam alattvalói között álltak fenn. Ilyen jogviták eldöntésére volt hivatott a *mehkeme-i muhtelit ticaret meclisi* néven létrehozott kereskedelmi vegyes bíróság. Ebben az esetben az idegen állambéli peres fél konzulátusának volt joga a két kereskedő ülnök kijelölésére, akik szavazati joggal is bírtak. A *muhtelit davalar*, vagyis a vegyes perek esetében a kereskedelmi bíróságok általános kereskedelmi ügyekre vonatkozó hatásköre kibővült. Olyan jogvitákra is kiterjedt, amelyek ezer piaszter perértéket meghaladó polgári jogviszonyból eredtek. Az ezer piaszter érték alatti vegyes perek a rendes elsőfokú bíróságok hatáskörébe tartoztak, kivéve, ha az ügylet kereskedelmi ügylet, vagy ha az alperes kereskedői minőségben jelent meg a jogviszony alanyaként.

A birodalomban lakó idegen állampolgár ingatlan-tulajdonszerzése 1867-ben vált lehetővé. Ki kell emelni, hogy vegyes alanyi kör esetében, ha a per tárgya ingatlanra vonatkozott, azok minden esetben a rendes bíróságok hatáskörébe tartozott. Sőt, ha mindkét fél idegen állambéli volt, akkor sem tartozhattak a kapitulációs szerződésekből fakadó konzuli bíraskodás körébe, tehát akkor is az oszmán bíróság hatáskörébe tartoztak. Függetlenül a perértéktől, még abban az esetben is, ha a kötelelem alapja bérleti vagy haszonbérleti szerződés is volt.

A vegyes perek esetében a kapitulációs szerződésekben már a XVI. századtól biztosított, hogy a tárgyalás folyamán a konzul, vagy képviselője jelen kellett legyen a tárgyalásokon. Ezt a feladatot rendszerint a *dragoman* látta el. Az eljárásban a dragoman jelenlétét megkövetelő gyakorlat folytatódott a Teskilat törvény kihirdetésével a kereskedelmi vegyes bíróságok esetében is.

---

⁴⁹⁶ Lers: i. m. 151. o.

A kereskedelmi forgalom és az idegen kereskedők számának nagyságára tekintettel Konstantinápolyban három kamarából álló kereskedelmi törvényszék került felállításra. A *birinci ticaret*, az első törvényszék kizárólag a vegyes, oszmán-idegen állampolgárok kereskedelmi ügykörbe tartozó kereseteivel foglalkozott. Az első kamara tárgyalásainak beosztása a felek országához igazodva lett kijelölve, ugyanis a hét különböző tárgyalási napjait a különböző nemzetekhez tartozás alapján osztották fel. Például az Osztrák-Magyar Monarchia állampolgárainak napja a szerda volt.⁴⁹⁷ A tárgyalás nyelve is a felekhez igazodott, de az ítélethozatal megelőző bírói tanácskozás nyelve minden esetben a francia volt.⁴⁹⁸

Az *ikinci ticaret*, a második kereskedelmi kamara kizárólag az oszmán alattvalók kereskedelmi ügyeiben volt illetékes. A harmadik a *bahrie mehkemesi* illetékességébe mind a vegyes alanyi kör, mind az oszmán alattvalók tekintetében a tengeri jogot érintő keresetek tartoztak. A konstantinápolyi ticaret, azaz kereskedelmi bíróság az eljárási fokokat illetően vegyes fokozatúnak volt mondható. A kereskedelmi ügyekben első fokon eljáró országos kereskedelmi bíróságoknak fellebbviteli fórumaként állt, míg a Konstantinápolyt illető helyi kereskedelmi ügyekben első fokon járt el.⁴⁹⁹

Tartományi főtörvényszék - Az *istinaf mahkemesi* a vilajetek székhelyeire felállított tartományi főtörvényszék, amely polgári és büntető osztályokra tagolódott. A járási bíróságokra megállapított szervezetrendszer felépítésével megegyezően a sari'a bírók sorából kikerülő *reis evvel*, a provinciai bíróság adminisztratív egységének legelső elnöke és egyben a büntetőkamarának a vezetője is volt. A második kamara elnöke a *reis sani*, a nizami törvényben meghatározott ügykörű bíró volt. Az elnök mellett mindkét kamarának további két-két tagja volt: a *muvaqqaf* fizetett bíró, a *fahri* pedig tiszteletbeli ülnök volt, de jogosítványaik tekintetében egyenlő jogkörük volt. A kamarák tiszteletbeli ülnököki tisztségére – a tartomány köztisztviselőiben álló, tekintélyes és megbízható lakosai közül – a főtörvényszéki elnök és a tartomány igazságügyi felügyelőjének közös jelölése alapján a *váli*, a provincia kormányzója választott hat-hat főt. Megbízatusuk három esztendőre szólt, de évenkénti cserélődéssel.

A tartományi főtörvényszékek hatáskör és illetékesség tekintetében a tartomány területén fekvő első fokú törvényszékek, úgymint *liva bedajet mehkemesi*, és a tartományi

---

⁴⁹⁷ Lers: i. m. 151. o.

⁴⁹⁸ Lers: i. m. 153. o.

⁴⁹⁹ Lers: i. m. 155. o.

székhely járási szintű *merkez-i vilajet bedajet mehkemesi* ügyeiben fellebbviteli fórumként álltak. A liva szintű kereskedelmi ügyek második foka a vilájet kereskedelmi bírósága, ha ilyen nem volt felállítva, akkor a tartományi főtörvényszék volt az illetékes. A tartományi szintű kereskedelmi bíróság fellebbviteli fórumaként a konstantinápolyi főtörvényszék kereskedelmi kamarája volt illetékes.

Kiemelt szerepe volt a konstantinápolyi főtörvényszéknek, amely négy kamarájából kettő büntető, egy-egy pedig polgári és kereskedelmi kamara volt. Az egyik büntetőkamara a vétségek második másodfokú bírósága, míg a másik a Konstantinápolyban elkövetett súlyosabb büntetőügyek első foka volt. Vegyes perekben, tehát amikor idegen állambéli félként szerepelt, bármely kereskedelmi törvényszéktől, első fokú kazától, illetve liva szintű kereskedelmi bíróságtól érkező ügyekben végleges hatállyal a konstantinápolyi kereskedelmi törvényszék ítél.

Legfelsőbb törvényszék - A *mahkeme-i temjiz*, a legfelsőbb törvényszék alapvetően a *hukuk dairesi*, *ceza dairesi*, azaz a polgári és büntető osztályra tagolódott, de mellettük harmadikként egyfajta iktatóhivatalként állt az *istida dairesi*. Azonban az *istida dairesi* maga hozott határozatot a legfelsőbb bíróság büntető és polgári kamaráinak illetékessége és hatásköre, a beadványok befogadása és elutasítása tekintetében, valamint az eljárási határidők betartását is felügyelte. Az 1876-os Alkotmány 117. § értelmében amennyiben valamely igazságügyre vonatkozó bármely törvény magyarázatára szükség mutatkozott, annak értelmezésére a harmadfokú bíróságként a legfelsőbb törvényszék volt jogosult.

2.4. Az oszmani állampolgárság

A XIX. századra két nagy kihívás érte az oszmánok birodalmát: egyrészt az európai nagyhatalmi egyensúlyt kifejező „keleti kérdésben” jelentkezett másrészt főleg a Balkánon feléledő nacionalizmusban mutatkozott meg. A szinte az egész Oszmán Birodalomban feléledő nacionalista mozgalmak hatásaként tarthatatlanná vált a társadalom alapstruktúráját jellemző millet rendszer, amely minthogy a vallási különbözőség talajáról szerveződő rendszer volt, a birodalmiság ellenében paradox módon még erősítette is a nemzeti identitásképződést. A nacionalizmus a birodalomban először az európai, főleg a nagyhatalmakkal szoros kapcsolatokat ápoló balkáni népeknél jelent meg. Nem véletlen, hogy az elsőként a görögök körében éledt fel először vallási köntösben megjelenő, majd a

görög nemzeti identitás talajáról szárba szökkenő függetlenségi mozgalom, akik a Peloponnészoszon már az 1830-as évekre kivívva függetlenségüket, felszabadították magállamukat az oszmán uralom alól. Majd sorra követték példájukat a Balkán más népei is: bolgárok, szerbek, makedónok, montenegróiak, bosnyákok, majd a távoli keleti tartományokban élők, mint például az örmények, arabok, és még számtalan etnikummal lehetne folytatni a sort. A folyamatot a következőként lehet leírni. A vallási vezetők, a polgárosodás kezdeti jeleit mutató balkáni kereskedő-iparos réteg, majd az egyre meghatározóbb értelmiségi réteg vezetésével az etnikai tudat átpolitizálásával a kisebbségi csoportok széles rétegeiben kialakul a modern nemzettudat, és ezzel párhuzamosan független államuk megteremtésének gondolata. Mivel az önálló fellépésnek az oszmánokkal szemben nem volt racionális lehetősége, függetlenségi törekvéseik sikerére a megoldást valamely európai nagyhatalom támogató bevonása jelentette. Ez mutatkozott meg például a maga egyszerűségében az 1877-1878-as orosz-török konfliktus kapcsán is.

Ennek megfelelően az oszmán reformok spiritus rectorainak nem kis feladatot adva egy új identitás létrehozásának központi elemeként egy olyan fogalmat kellett kialakítani, amely az alattvalók körében képes elősegíteni az oszmán államhoz kötődő és egyben lojális állampolgári öntudat kialakulását. A Tanzimat célkitűzéseiből eredt, hogy az állampolgárság gondolati elemeinek, jogi kereteinek kialakítása ennek az időszaknak a gyümölcse. Nyilvánvaló, hogy megalkotása és bevezetése azzal a céllal fogalmazódott meg, hogy a Balkántól Kis-Ázsián át az Arab-félszigetig terjedő rendkívül sok nemzetiséget magába olvasztani akaró és színes vallási összképet mutató birodalmat egyben lehessen tartani. Ennek érdekében az „oszmánli,” a Gülhane és az Islahat Rendeletben megfogalmazottak szerint egyfajta oszmán állampolgár jelentéstartalommal bíró fogalmának bevezetésével kívánták megalkotni és elősegíteni a birodalom minden alattvalójára kiterjedő, egységes identitását.

Meg kell említeni, hogy az állami bürokrácia legfelső köre első sorban nem töröknek tartotta magát, ami abban a korban inkább a jellemzően az iskolázatlan, köztörököt beszélő alattvalók rétegére illő megnevezés volt, hanem mint *osmanlı* tekintett önmagára. Egyenesen sértőnek számított, ha egy magasabb rangú személyt töröknek neveztek. A török megnevezés elveszítette etnikumot, származást, nyelvet jelentő tartalmát, és a buta, ostoba, tahó, falusi, paraszt valamint a nomád török jelentést takarta.⁵⁰⁰

---

⁵⁰⁰ Fodor Pál: Az oszmánoktól a törökhöz – a török nemzettudat megszületése. In: Magyar Tudomány. 2011/4. 389-399. o.

Az oszmánli kifejezésben a birodalomhoz és a szultán személyéhez, az iszlámhoz legteljesebb mértékben hű, magasabb társadalmi réteghez tartozók identitásképe fejeződik ki. Külső megjelenése pedig a rájuk jellemző edeb-i oszmáni: az oszmán út, oszmán szokások.⁵⁰¹ Az oszmánli, amelyre éppúgy jellemző az arab és perzsa kultúra, műveltség hatása, mint az általa használt stíuselemeket felvonultató hivatali nyelvezetre is, amire rányomta bélyegét. Tudni illik a török alapnyelvre rakódó, rengeteg arab és perzsa kifejezést, szót tartalmazó, arab betűs írással papírra vetett nyelvet ugyanúgy nevezik: oszmánli. Az *osmancılık* megnevezéssel a Tanzimat-elit politikai-ideológiai mozgalmának esszenciáját is le lehet leírni, ami az oszmánsághoz, azaz az oszmán-ház népéhez tartozó, a szultán hatalmát feltétlen hűséggel támogató öntudatos, az államszerkezet alapját képező alattvaló képét fogalmazta meg. Így maga fogalom nem más, mint a korábban állami adminisztrációt jelentő szűkebb társadalmi réteget jelentő oszmánli kiterjesztése a birodalom minden alattvalójára. Ennek Midhat pasa a korszak egyik meghatározó politikusa, így foglalta össze a lényegét:

„Új oszmánli nemzet született. Az oszmánság, mint alapvető politikai kötelék, abból áll, hogy elfogadjuk: a padisah hatalma alá tartozunk.”⁵⁰²

Az állami adminisztráción kívül is egyre nagyobb számban megjelenő értelmiségi oszmánlizmusa azonban versenyt futott az idővel, és nem állt nyeresre. Óriási lemaradásban volt a balkáni nacionalizmusok nemzeti tudatban és érzelmvilágában már kialakult társadalomszervező tényezőivel és erőivel szemben.

Először 1844-ben bevezették a nem hivatalos, köznyelvben kialakult néven *kafa kağidi*-nak azaz fejpapírnak hívott, hivatalos néven *mecidiye*, azaz személyazonosító okmányt.⁵⁰³ Ez volt a birodalom történetében az első hivatalos személyazonosító okmány. Az 1869. január 19-én kiadott *Tabiiyet-i Osmaniyye'ye dair Nizamname*, az Oszmán Állampolgársági Törvény jelentette az első mérföldkövet a modern állam kialakulásának szempontjából.⁵⁰⁴ A millet rendszer nyomán feléledő vallási megalapozottságú etnikai

---

⁵⁰¹ Fodor: Az oszmánoktól ...

⁵⁰² Fodor: Az oszmánoktól ...

⁵⁰³ Vahagn Avedian: State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey. *The European Journal of International Law*, 23. (2012): 3. szám. 797- 820. o. <http://www.ejil.org/pdfs/23/3/2306.pdf>

⁵⁰⁴ Gianluca Paolo Parolin: *Citizenship in the Arab World. Kin, Religion and Nation-State*. IMISCO Research. Amsterdam University Press. 2009. 73. o.

megosztottság felszámolása, illetve az egységes identitás megteremtésének céljával, azt jogi formában kifejezve életre hívta az egységes oszmán állampolgárságot.

Néhány jellemzőjét az alábbiak szerint lehet összefoglalni. A törvény 1. cikkelye a *ius sanguinis*nek, a leszármazáson alapuló állampolgárság elvének adott érvényt. Azonban a *ius soli* kiegészítő elvként is megjelent a törvényben, mert a 2. cikkely értelmében az ottomán földön külföldi szülőktől született gyermek esetében a 3. életév betöltése után kérvényezhető volt az oszmán állampolgárság. Más esetében az állampolgárság megszerzéséhez legalább öt év folyamatos birodalomban való tartózkodás volt szükséges a 3. cikkely alapján. De a 4. cikkely lehetővé tette, hogy a birodalom érdekében kifejtett egyéni érdemek alapján is megszerezhető volt az oszmánli státus. A 9. cikkely kizárta a kettős állampolgárság fennállását, mely értelmében az oszmán birodalom területén lakók automatikusan oszmán állampolgárnak számítottak egészen addig, amíg más állampolgárságuk megállapítására sor nem kerül.⁵⁰⁵

Az állampolgárság megszerzésének feltételei körében az iszlámra áttérés nem szerepelt. Ez a korábbi hagyományokkal történő radikális szakítást jelentett, a szekuláris jog talaján álló állampolgár-fogalom megteremtését segítve elő. A törvény végrehajtása során azonban mind az Államtanács, mind pedig a Minisztertanács az iszlámra történő áttérést elegendő oknak tartotta a kivételesen adományozható állampolgárság megítéléséhez, mivel a 4. cikkely értelmében nem kellett az öt évet kivárni.⁵⁰⁶

A jelentős előrelépés abban fogható meg, hogy bár az állampolgárság megszerzéséhez ajánlatos volt az iszlámra történő áttérés, mégsem írták azt elő kötelező jelleggel. Elméletileg az 1869. évi törvény rendelkezései értelmében az oszmán muszlimok és nem muszlimok ugyanahhoz az egyenlő jogi alapokon létrehozott politikai közösséghez tartoztak, habár a millet rendszer fő elemei még érvényben voltak, de az iszlám egységen alapuló politikai közösség, az *ummah* elvét mellőzték.

---

⁵⁰⁵ Parolin: i. m. 74. o.

⁵⁰⁶ Parolin: i. m. 74. o.

2.5. Első Meşrutiyet

A Tanzimat kor megkoronázása az első oszmán alkotmány kihirdetése, és az időszakot, amíg hatályban volt, az első Meşrutiyet⁵⁰⁷ korának nevezik. Az 1870-es évek közepét mégsem az alkotmány előkészítésének várakozással teli, de mégis nyugodt közhangulata, hanem az egyre gyakrabban fellobbanó keleti kérdés feszültségekkel teli légköre jellemezte. Abdül-Aziz szultán elődei hihetetlen pazarlását is felülmúlni képes költségei csak tetézték a birodalom fenntartására fordított, fokozódó adóssághelyettesítéssel terhelt, egyre mélyülő pénzügyi válságát. A Tanzimat kiteljesedését akadályozó konzervatívok csoportja a reformok aláaknázásának szándékával éppen a Tanzimatot tekintették felelősnek a birodalom helyzetéért. Az 1875-ben a birodalmat sújtó éhínség - és amiatt, hogy a török adószedők kétszer is megpróbálták az éhező bosnyákoktól behajtani az adókat - Boszniában felkelés kirobbant ki, amely hamarosan Szerbia, Montenegró és Bulgária területére is áttért, továbbá Konstantinápolyban is zavargásokat eredményezett.⁵⁰⁸ Az ingatag kormány gyenge volt a helyzet kezelésére. Mint azt az angol nagykövet helyzetjelentése is bizonyítja, a reformok iránt elkötelezett ifjú oszmánok körében a változás kikényszerítésére irányuló, egyre erőteljesebbé és határozottabbá váló gondolat nem volt társadalmi támogatottságot nélkülöző:

*„A pasáktól le egészen az utcai hordárokig és a Boszporusz hajósinaiaiig többé már senki sem rejti véka alá véleményét. Minden szájon az »alkotmány« szó forog, illetve az, ha a szultán nem hajlandó azt megadni, szinte elkerülhetetlen, hogy megkíséreljék letenni őt a trónról.»*⁵⁰⁹

A szofták⁵¹⁰ 1876. május 11-i felkelése rábírta Abdül-Aziz szultánt új kormány kinevezésére.⁵¹¹ Azonban ezzel saját sorsát pecsételte meg: május 30-án éppen az új kormány feje, Hüseyin Avni Paşa kényszerítette lemondásra az egyébként súlyosbodó elmebaj jeleit mutató szultánt. A birodalom élére unokaöccsét, Murádot kiáltották ki

---

⁵⁰⁷ Jelentése: jog szerinti, alkotmányos.

⁵⁰⁸ Mitja Velikonja: *Religious Separation & Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina* (Ford.: Rang'ichi Ng'inja) Texas A&M University Press. 2003. 89. o.

⁵⁰⁹ Sir Henry G. Elliot: *Some Revolutions and other Diplomatic Experiences*. London. 1927. Idézi: John Freely: *A szultánok magánélete*. General Press Kiadó. 1999. 317. o.

⁵¹⁰ A perzsa eredetű szukhte jelentése: megégett, azaz a tudomány tüzetől megperzselte, a mecsetekben művelt teológiai tanulmányokkal foglalkozó ifjak török elnevezése. (Pallasz Nagylexikon)

⁵¹¹ Lajtor: i. m. 67. o.

utódjául, aki a *kafesban*, a szeráj izolált aranyketrecében töltött időszak alatt szerzett idült alkoholizmusa következtében szintén képtelen volt uralkodói feladatainak ellátására. Az alkotmányos monarchia iránt elkötelezett kormánytag, a detronizálás folyamatát irányító Midhat Paşa eközben Murad öccsével, Abdül-Hamid herceggel tárgyalt, aki esetleges trónra lépésének támogatásáért cserébe hajlandó volt elfogadni egy jövőben kidolgozandó alkotmány kihirdetésének feltételét. Megoldásként a kabinet végül elérte, hogy a Sejkh-ül-islam kibocsásson egy fatvát, amely kijelentette, hogy Murád örültsége folytán képtelen az uralkodásra.

II. Abdül-Hamid (1876-1909) augusztus 31-én foglalta el oszmán őseinek trónját és azonnal az európai nagypolitika porondján találta magát: az orosz-török konfliktus megoldásával kellett szembenéznie. A boszniai éhséglázadás talajáról kiinduló, de végül a balkáni nemzetiségek oszmán hatalom alóli megszabadulását követelő felkelések ismét alapot adtak Oroszország beavatkozására. Az oszmán csapatok képtelenek voltak megállítani az orosz medvét, és az 1878 januárjában döntő áttörés után az Isztambultól már szinte karnyújtásnyira lévő oroszokat csak a Dardanelláknál megjelenő angol flotta készítette megállásra.⁵¹² Az összeomlás rémétől való félelemben az oszmánok békét kértek. A békét titokban, San Stefanóban, az Osztrák-Magyar Monarchia és a britek jóváhagyása nélkül kötötték meg. A szerződés értelmében a Porta ellen fellázadt népek elnyerték függetlenségüket, Bulgária határait pedig úgy vonták meg, hogy az új állam az Égei-tenger partvidékének jelentős részét és Macedóniát is magába foglalta, amivel gyakorlatilag korlátlan befolyást biztosított volna Oroszországnak a Balkán térségében.⁵¹³

Mivel az egyoldalúan megkötött egyezmény sértette a nagyhatalmak érdekeit, és felborította a térség törekény hatalmi egyensúlyát, azonnal élénk tiltakozást váltott ki a nagyhatalmak körében. Az oroszokkal szövetséges Monarchia és Németország pedig nyomást gyakorolt a cásra, hogy a közös érdekekre figyelemmel tárgyalják újra a békeszerződést. Ezzel a céllal nyílt meg Bismarck és Andrassy Gyula gróf vezetésével 1878. júniusában a berlini kongresszus, ahol a nagyhatalmak újra rajzolták a januári fegyverszünet és a San Stefanóban aláírt béke során meghúzott határokat.⁵¹⁴ ami igazából csak a viszály csíráinak elhíntésére volt alkalmas, ugyanis a konferencia nyomán

---

⁵¹² Lajtor: i. m. 70. o.

⁵¹³ Lajtor: i. m. 71. o.

⁵¹⁴ Lajtor: i. m. 72. o.

megszülető balkáni nemzetállamok (Szerbia, Bulgária, Makedónia, Románia) fő célja ezután az oroszok által megvont korábbi határvonalak visszaállítása lett.

Ebben a nemzetközi környezetben kellett Midhat Paşának érvényre juttatni a Tanzimat céljainak betetőzését jelentő alkotmányteremtő törekvést. Ennek érdekében *Kanun-i Cedid* (Új Törvény) címmel Abdul-Hamid elé terjesztett egy 57 cikkelyből álló memorandumot, amelyben vázolta alkotmánytervezetét.⁵¹⁵ A tervezet olyan parlamentáris kormányforma bevezetésére tett javaslatot, amely kimondta: a *Vükela*, a Miniszterek Tanácsa teljes politikai felelősséggel felel a *Mebusan Meclisi*, a Képviselők Gyűlése előtt. Mivel a szultán hatalma a lényegesen korlátozódott volna, ezért Abdul-Hamid nem mutatott nagy hajlandóságot a javaslat elfogadására, sőt Midhat Paşa dominanciájának visszaszorítására tett lépéseket. Megbízta Sait Paşát az 1814, 1831 és 1875-ös francia Alkotmányok tanulmányozásával, aki bőséges jegyzetekkel ellátva vázolta a konstitúciók különbözőségét jelentő megoldásokat.⁵¹⁶

Ezután a szultán felállított egy alkotmány előkészítő testületet, amelynek irányítására *Cemiye-i Mahusa*, azaz Titkos Tanácsosi címet kapva Sever Paşa kapott megbízást. A bizottság 28 tagból állt: 16 civil tisztviselő, két tábornok, tíz iszlám jogtudós és három keresztény vallási vezető.⁵¹⁷ Végezetül a mintegy két hónapi munka után, mely során továbbá az 1831-es belga és az 1875-ös francia alkotmány is mintául szolgált, 1876. november 20-ra készült el az alkotmánytervezet első olvasata.⁵¹⁸ A kezdetben 140 cikkelyből álló törvényjavaslatot vehemens viták közepette a Miniszterelnök, Sadriazam Rüştü Paşa végül 119 cikkelyre redukálta, ami végezetül megkapta a szultán jóváhagyását is.⁵¹⁹

Az alkotmánytörvény *Hatt-ı Hümayun*, azaz Birodalmi Rendeletnek megfelelő iratformában látott napvilágot, és először 1876. december 14-én a Miniszterelnöki Hivatalban hirdették ki. Sait bey főhivatalnok átnyújtotta Midhat Paşának, aki felolvasásra átadta Mahmut Calaleddin Beynek, az *Amedi-i Divan-ı Hümayun*, a Birodalmi Kancellária vezető tisztségviselőjének, aki ezután pedig fennhangon felolvasva kihirdette azt. A *Kanun-u Esâsî*, az első oszmán Alkotmány végezetül nyomtatott formában, mint

---

⁵¹⁵ Rıdvan Akın: Ottoman Parliament and Its Political Legacy to Modern Turkey. International Journal of Turcologia. (Autumn 2009) Vol. 4 Issue 8. 51-67. o.

⁵¹⁶ Akın: i. m.

⁵¹⁷ Üçök: "1876 Anayasasının ..." 4. o.

⁵¹⁸ Akın: i. m.

⁵¹⁹ Akın: i. m.

Anayasa Ferman, azaz szultáni kézjeggyel ellátott „Anyatörvény” Parancsként, december 23-án lépett hatályba.⁵²⁰

2.5.1. Kanun-u Esâsî

A fermánt bevezető indoklással is ellátták, amely megalkotásának körülményeit és célkitűzéseit, várható eredményeit vázolta. Az okok között kiemelte, hogy a kormányzati forma elégtelenné vált a belügyeket érintő természetes változások következtében és a külső viszonyokban létrejött haladásnak való megfelelés tekintetében, ezért a végrehajtó hatalom törvényben meghatározott keretek közötti működésének szabadságát biztosítani óhajtja, amely az elvárásoknak megfelelően így képes lesz feladatának ellátására. Kifejezi szándékát, hogy a társadalmat *„alkotó különböző fajú népeknek egy művelt társadalomhoz méltó olyan jogot és előnyt biztosít, amely a szabadság, igazság és egyenlőség áldásaiban kivétel nélkül mindenkit”*⁵²¹ egyaránt részesíteni fog. A nagyobb horderejű, régi hagyományokon alapuló oszmán szultáni parancsok formai szokása szerint a nagyvezírnek címzett bevezető afféle preambulumnak is tekinthető, mivel oszmán kancelláriában kialakult kellékek szabta követelményeknek megfelelően részét képezte a kihirdetett alkotmánytörvénynek. Ebben a legitimitás megerősítésének szándékkal hivatkozik az alaptörvény kidolgozási és jóváhagyási procedúrájában résztvevő testületekre, továbbá a megalkotásakor figyelembe vett elvekre:

„Az alkotmány tehát, a melynek ilyen létrehozása szükségessé vált, előkelő vezireinkből, kiváló ulemáinkból és hatalmas birodalmunk egyéb államférfaiból és tisztviselőiből kijelölt bizottságban tanácskozás útján megszerkesztett és minisztertanácsunkban szintén körülményesen tanulmányoztatott és jóváhagyatott. Tartalmának egyes pontjai az iszlám hatalmas kalifaságának és a nagy oszmán szultánságnak jogaira, az oszmanlik szabadságára és egyenlőségére, a miniszterek és tisztviselők felelősségére és hatáskörére, a parlament ellenőrzési jogára, a törvényszékek tökéletes szabadságára, a pénzügyi egyensúlynak épségére és a vilajetek kormányzásában,

---

⁵²⁰ Akın: i. m.

⁵²¹ A török alkotmány alaptörvényei. 24. o.

*a központi kormányzás jogainak védelme mellett, a jogok kiterjesztésének elfogadására vonatkoznak.*⁵²²

Ezután a szultán az alkotmány bevezetése melletti szilárd elkötelezettség jeleként és őszinte akaratának látszatával így zárul a bevezető rész:

*„Határozott óhajtásunk, hogy a magasságos Isten akarata szerint az oszmán birodalom minden részében, mint törvénykönyv, kihirdetessék, a mai naptól életbe léptetessék és az abban megírt és meghatározott törvények és rendszabályok minél előbb való elkészítése ügyében gyors és eredményes intézkedések megtéessenek. Az Isten a birodalmunknak és népünknek üdvösségén munkálkodók buzgalmát juttassa sikerhez.*⁵²³

A Kanun-u Esâîi következő felépítésben részletezte az oszmán birodalom alattvalóinak alapvető emberi és állampolgári jogait, továbbá az állam felépítményének alapelveit, a hatalmi ágak és intézményeinek viszonyrendszerét meghatározó szabályait.⁵²⁴

Az oszmán birodalom országai (1 - 7.§) Az alkotmánytörvény első fejezetében a főhatalom eredetének és a birodalom egységének meghatározása került kifejezésre. A szuverenitás nem nemzetén, vagy valamely alkotmányozó hatalommal is felruházott, képviseleti elv alapján kitüntetett testületen nyugodott, hanem ahogy már évszázadokon keresztül rögzült, tehát a hagyomány által megerősítve a szultán személyében öltött testet. A 3. §. kimondta, hogy a hatalmas oszmán uralom az Oszmán-ház nemzetségéből a régi törvény szerint az idősebb fiút illeti. A birodalom területe feletti főhatalmat nem csak az Oszmán-házzal kapcsolta össze, hanem a minden muszlim felett örökös kalifa címmel is. Ezzel a szultán, akinek megnevezése egyébként pádisáh, az összes oszmán alattvalóknak uralkodója, továbbá trónra jutásával egyben mint kalifa az iszlám védelmezője is. Minden az ő akaratán, és ahogy az eddigi hagyományban élt, egyenesen az Oszmán-ház létezésén nyugszik. Rögzítésre került a szenioritás elve is, amit I. Ahmed (1603-1617) óta vezettek be a szultáni trónutódlás meghatározásában.⁵²⁵ Kimondatott a teljes felelőtlensége is, mivel az 5. § alapján öfelségének, a pádisahnak felséges személye szent és felelősségre vonhatatlan. Továbbá az alkotmány eszközével bátyázta körül fennálló privilégiumait azzal a kitételrel, hogy az Oszmán-ház nemzetségének szabad jogait, magánbirtokait és

---

⁵²² A török alkotmány alaptörvényei. 24. o.

⁵²³ A török alkotmány alaptörvényei. 25. o.

⁵²⁴ Kânun-u Esâîi (1876). <http://www.anayasa.gen.tr/1876constitution.htm>;

A török alkotmány alaptörvényei. 25-43. o.

⁵²⁵ Akın: i. m.

tulajdonait és élethossziglan tartó pénzbeli illetékeit az általános kezesség oltalma alatt állóvá minősítette.

A *hukuk-u mukaddese-i Sultani* kifejezés a szultáni főhatalom megjelölésére, és mint egyszemélyi megtestesítőjének, a padisahnak kizárólagos és teljeskörű szuverenitásból fakadó szent jogainak megnevezésére szolgált. Az alkotmány 7.§-a a kizárólagos hatalom biztosítása érdekében tételesen a sorolta fel a szultán szent jogosítványait az alábbiak szerint:

- miniszterek elbocsátása és kinevezése;
- rang és hivatal adása és a rendjel-adományozás;
- a kiváltságos kormányzóságokban a kiváltságoknak megfelelő kinevezések;
- pénzverés;
- ünnepi imádságokban nevének az említése;
- idegen hatalmakkal való szerződés-kötés;
- hadüzenet küldése és békekötés;
- a szárazföldi és a tengeri haderő parancsnoksága;
- katonai mozgósítás;
- a vallási és polgári törvények rendeleteinek végrehajtása;
- a kormányhivatalok ügyviteli szabályzatainak megalkotása;
- a törvényes büntetések enyhítése vagy elengedése;
- az országgyűlés megnyitása, elnapolása és feloszlata, de csak az új képviselők megválasztásának feltételével.

Az 1.§ kinyilvánította a birodalom teljes területi integritását, miszerint az oszmán birodalom a kibocsátáskori országokat és tartományokat és a kiváltságos kormányzóságokat magában foglalja és mivel egy egészet képez, semmiféle oknál fogva nem választható szét, továbbá hogy a birodalom fővárosa Konstantinápoly, azonban külön a többi oszmán várostól megkülönböztető kiváltsága, mentessége nem volt.

Az oszmán birodalom alattvalóinak általános jogai (8-26.§) A Gülhane és az Islahat Rendelet középpontjában az alattvalók személyi és vagyoni biztonságára vonatkozó ígéret immár nem csak egy rendeletet igérvényében, hanem törvényben, az állam védelme alatt állva kerültek alkotmányjogi megerősítésre. Emellett megjelentek a politikai, gazdasági és kulturális alapjogok csírái is.

Az oszmán birodalom alattvalóinak általános jogai között jutott kifejezésre a korábban már az állampolgári és személyes okmányokról szóló rendeletekben is

megfogalmazott, az alattvalók egyenlő jogi státusát kifejező rendelkezés, miszerint az oszmán birodalom fennhatósága alatt lévő összes egyének, bármelyik valláshoz vagy felekezethez tartozzanak is. Immár az alkotmány alapján minden alattvaló kivétel nélkül *osmanli* jogállást nyert. Az oszmanli státust pedig csak a törvényben meghatározott esetek szerint lehetett elnyerni és elveszíteni. Az oszmánli a törvény előtt, vallási és felekezeti viszonyaiktól eltekintve, az állam iránti jogaikban és kötelezettségeikben egyenlőknek nyilvánították ki.

Alapjogként került megfogalmazásra más szabadságának megsértése korlátjával minden oszmanli személyes szabadsága, amely mindenféle támadással szemben védetté vált. Továbbá a *nullum crimen sine lege* és *nulla poena sine lege* elv szerint került megfogalmazásra az az alattvalói alkotmányos alapjog, hogy csak a törvényben megszabott ok és mód szerint lehetett bárkit is megbüntetni. Emellett kifejezésre került az oszmán igazságszolgáltatás korábbi évszázadokra jellemző bevett gyakorlatában fennállt kínvallatás és egyéb, bárminemű kínzás teljes tilalma. A jövőbeni célként megfogalmazta azt is, hogy a megalkotandó büntető törvények értelmében senki sem lesz kényszeríthető arra, hogy más bíróság elé menjen, mint a mely bírósághoz a törvény szerint tartozni fog.

A birodalomban ismeretes összes vallás szabad gyakorlata, a szabad vallásgyakorlás elve szintén alkotmányos védelmet kapott, de mint a hogy az alkotmány megfogalmazta, *”csak a népek békéjének és a közerkölcs sérelme nélkül.”* Ugyanakkor kinyilvánította, hogy a birodalom vallása: az iszlám.

A személyes joghoz tartozott még a lakóhelye sérthetlensége, azaz kimondatott, hogy a törvény által kijelölt eseteken kívül bármely ok miatt a hatóság részéről az oszmán alattvaló lakhelyére az erőszakkal nem lehet behatolni.

Gazdasági alapjogok tekintetében megerősítést nyert az ingó és ingatlan vagyon biztonsága mellett a vagyonekobbzás tilalma, és az a garancia, hogy olyan ingatlan, amelyre a köz érdekében nem volt okvetetlenül szükség, és amelynek a törvény szerint megjáró értéke előre meg nem lett megfizetve, senkitől sem volt elvehető. Továbbá kimondatott a robot és jogtalan pénzbírságolás tilalma is. Az oszmán alattvalók számára a rendszabályok és a törvény keretein belül biztosítottá vált a kereskedelem, az ipar és a földművelés céljával a gazdasági társaságok alakításának joga.

Politikai jogok területén megfogalmazást kapott a sajtó szabadsága, azonban csak törvény meghatározta korlátok között volt gyakorolható, továbbá a kérelmezési és

panaszjog. Az oszmán alattvalók közül akár egy, akár több embernek közösen is joga volt a saját személyére, vagy a közre vonatkozó, a törvényekkel és rendszabályokkal ellenkező, vagy éppen amiatt az illetékes hatósághoz kérvényt benyújtani, mint panaszos az országgyűléshez is kérvényt intézni és a hivatalnokok cselekedetei miatt panaszt emelni.

Az alkotmány az iskolákat az állam felügyelete alá rendelve a törvényes keretek betartásának feltételével kimondta a köz- és a magánoktatás szabadságát. Kinyilvánította törekvését az oszmanli alattvalók egyöntetű és rendszeres nevelésének céljával a szükséges intézkedések megtételére, de leszögezte, hogy a különböző nemzetiségek vallásoktatási rendszere érintetlenül marad.

Az állami szolgálatba lépés tekintetében megnyílt minden oszmanli alattvaló előtt az út, azonban azzal a feltétellel, hogy kötelességük volt tudni az állam hivatalos nyelvét: a török nyelvet. A társadalmi mobilizáció elősegítése és a hivatalviselés előtti akadályok eltörlése érdekében történt lefektetésre, hogy az állami szolgálatra bárki alkalmazható, melynek csak az egyén képesítése és rátermettsége szabhatott határt.

Az birodalom polgárainak közterhekre vonatkozó kötelezettsége is alkotmányos megfogalmazást nyert. Elsők között említhető az arányos közteherviselés kimondása azzal, hogy a megszabott adók az erre vonatkozó törvények értelmében az összes alattvalók között kinek-kinek a vagyoni állapotához mérten vethetők ki. Az adóbérlők és tartományurak akkor még élő gyakorlatának ellenében került megfogalmazásra, hogy törvényre való hivatkozás nélkül adó és vám címén vagy bármi más néven senkitől sem lehet pénzt behajtani.

A miniszterek (27-38. §) A végrehajtó hatalom a központja a *Vükela*, a miniszterek tanácsa, amely a nagyvezír elnöklete alatt alakult meg, és mint az alkotmány megfogalmazta: a fontos bel- és külügyek fóruma. A nagyvezír a szultán bizalmától függően és kinevezése alapján nyerte hivatalát. Mint a szultán szent jogait felsoroló 7. cikkely is kimondta, a nagyvezírnek nem volt alkotmányos joga miniszterei megválasztására, az is a szultán kizárólagos jogai közé tartozott. A minisztertanács tagjai az évszázados gyakorlat szerint a szultáni hatalomból eredően nyerték jogosítványaikat, melyet az iráde⁵²⁶ formájú kinevező okmánnyal nyertek el. A miniszterek a tárcájukhoz tartozó ügycsoport tekintetében rendelkeztek hatáskörrel, ami hatáskörüket túllépte, azt a

---

⁵²⁶ Jelentése: akarat, rendelet, parancs. Lehet isteni parancs vagy bírói ítélet, de ha a padisahtól jön: szultáni rendelet. A szultáni kinevezéseknek és megbízásoknak is az iráde a megnevezése. (<http://www.kislexikon.hu/irade.html#ixzz4VHxRIVHS>)

nagyvezír elé kellett terjeszteniük. A nagyvezírnek az ügyek intézése során vagy a tanács mellőzésével a pádisáh öfelsége jóváhagyását kellett kérni a döntés végrehajtására, vagy a minisztertanács értekezlete elé kellett terjeszteni. A tanácskozásokon hozott határozatukhoz szükséges volt a szultán jóváhagyása, amely szintén iráde formában történt. A miniszterek hivatalukhoz tartozó ügyekért és cselekedeteikért felelősséggel tartoztak.

A képviselők rendelkeztek a miniszteri tevékenység ellenőrzésének jogával. Ha egy vagy több országgyűlési képviselő a képviselőház munkakörébe vágó kérdésben valamelyik miniszter ellen, annak felelőssége alapján panaszt akart emelni, először is a panaszos beadványt a képviselőház elnökéhez nyújtotta be. Ha a képviselőház elé terjesztés feltételeit egy bizottság megállapította, a panaszt határozati formában felolvasták és megválaszolását kérték. Ha a képviselőház nem fogadta el a magyarázatot, a Magas Díván döntött az ügyekben. Azok a miniszterek, akiket a Magas Díván vádhatósága vád alá helyezett, mindaddig, amíg csak a vádak alól nem tudták magukat tisztázni, hivatalukból felfüggesztették. A miniszterek egyébként hivatalukon kívül álló és magánügyeiket illető mindennemű büntetőeljárásnál a többi alattvalóktól semmiben sem különböztek. Az ilyen eljárások az arra illetékes rendes bíróságok elé tartoztak.

Tisztviselők (39-41. §) Minthogy az állami hivatal viselése alkotmányos joggá vált, melynek korlátja csak a képesítés, illetve a képesség lehetett, így a kinevezett tisztviselő, aki kifogástalan magaviseletet és megbízhatóságot tanúsított, elbocsátása esetén kegydíjra volt jogosult. A tisztviselő fő alkotmányos kötelezettsége az volt, hogy előjárójuk iránt tisztelettel viseltessen, azonban engedelmeskedni csak a törvény által kijelölt kereteken belül volt köteles. Mindemellett a törvénnyel ellenkező cselekedeteik esetén a felettesnek való engedelmség a felelősség alóli kibúvárra ürügyül nem szolgálhatott.

Parlament (42-59. §) Az oszmán parlament két kamarából állott: szenátusból és képviselőházból, melyeknek egyszerre senki sem lehetett a tagja. Mindkét kamarára vonatkozó közös szabályokat a következőben lehet összefoglalni. A parlament ülészsaka az alkotmány alapján minden évben november elejétől március elejéig tartott. Azonban államérdekre hivatkozva a szultánnak joga volt a parlamentet idő előtt is megnyitnia és az ülészsak meghatározott tartamát megrövidíteni, vagy megnyújtani. Megnyitása és bezárása szultáni paranccsal történt. A parlament megnyitására ünnepélyes keretek között került sor a szultán, vagy a képviselőjének tekintett a nagyvezír, továbbá a miniszterek és a két kamara tagjainak jelenlétében. Ekkor került felolvasásra a szultán nyitóbeszédje, mely egyrészt külső és belső viszonyokat érintő helyzetértékelésből állt, másrészt meghatározta

az elfogadásra váró szükséges intézkedéseket és törekvéseket. Ekkor került sor a parlament tagjainak eskütételére is. Mind a megválasztott, mind a kinevezett parlamenti tagoknak - a nagyvezír vagy kamara elnöke előtt - esküt kellett tenniük öfelsége a pádisáh és a haza iránt való hűségre, az alkotmány törvényeire, a magukra vállalt köteleességek szem előtt tartására és mindattól való tartózkodásra, ami ezekkel ellentétes.

Ameddig az egyik kamara nem gyűlt össze, addig a másik sem ülésezhetett. A parlament mind a két kamarája akkor kezdhette meg munkáját, ha az összes tagok felét meghaladta az egybegyűlt képviselők száma. A kamarák tanácskozása kizárólag török nyelven folyhatott. Döntéseiket kétharmados, vagy egyszerű többséggel hozták. A szavazatok egyenlősége esetén az elnök szavazata kettőt számított. A kamarákban a szavazás vagy név szerint, vagy sajátos jelek szerint, vagy pedig titkos szavazással történt, melyek módszereinek gyakorlása tagok szótöbbségének a megállapodásától függött. A parlament tagjai véleményük és szavazatuk tekintetében függetlenséggel bírtak, tevékenységüket befolyástól mentesen kellett végezniük, az előbbiek miatt hátrányt nem szenvedhettek.

Új törvény javaslata, vagy törvénymódosítás iránti javaslatra vonatkozó hatáskör alapvetően az adott területet felügyelő miniszterekhez tartozott. Azonban a szenátusnak és a képviselőháznak is volt a joga a maga meghatározott teendőinek keretén belül levő ügyekben törvényalkotás vagy módosítás kezdeményezésére. Ekkor először a nagyvezír felterjesztése után a szultán engedelmével arra vonatkozóan iráde került kibocsátásra, majd az illetékes hatóságok magyarázatai és részletezéseivel együtt a törvényjavaslatot az államtanácshoz tették át. Miután a törvényjavaslatot az államtanácsban megvitatták, a parlament elé került. A parlamenti megvitatás az alkotmány szerint a következők szerint zajlott. A törvényjavaslatot először a képviselőházban, azután a szenátusban pontról-pontra felolvasták. Minden pontjára nézve szótöbbséggel kellett megállapodni, majd ezután a szöveg egészében ismét meg kellett állapodni és többségi támogatással el kellett fogadni. Végezetül a szultáni iráde által nyert törvényi erőt. Ha bármely kamara a javaslatot elutasította, ugyanabban a parlamenti időszakban nem vehették ismét tárgysorozatba.

Szenátus (60-64. §) A szenátusi tagság a szultán akaratán nyugvó, élethosszig tartó kinevezés volt, amelyre azok kaphattak kinevezést, akik az alkotmányban meghatározott a negyvenéves kort elérték és bizonyos tisztséget vagy hivatalt már betöltöttek, úgymint: miniszter, váli (kormányzó), müşir (tábornagy), kazi-asker (hadbírói), követ, pátriárka vagy főrabbi, szárazföldi és tengeri hadosztályok tábornokai, továbbá „más személyiségek,

akik a szükséges jeleggel bírnak.” A fentiekén kívül a szenátus tagjai más hivatalt nem viselhetek. A szenátus elnökének és tagjainak száma legfeljebb a képviselőház tagjainak egyharmadát tehetette ki. Az alkotmány a szenátus tagjainak a fizetését havonként 10.000 piaszterben állapította meg. A szenátus a képviselőház által felterjesztett költségvetési és törvényjavaslatokat tárgyalta meg. Legfőbb feladata annak vizsgálata volt, hogy a törvényjavaslat összhangban van-e az iszlám elveivel és közerkölcsökkel, nem sérti-e a padisáh felségjogait, az alkotmány pontjait, az államrendet, az ország belső biztonságát és védelmét. Ezután a következőket tehetette: véleményének hozzászólásával vagy határozottan elutasította, vagy módosításra visszaadta a képviselőháznak, vagy jóváhagyásával a törvényjavaslatokat felterjesztette a nagyvezírnek.

Képviselőház (65-80. §) A képviselőház tagjainak számát az alkotmány úgy határozta meg, hogy ötvenezer oszmani alattvalónak minősülő férfi után kellett egy képviselő állítani, akik csak saját vilajetjük kerületének lakosai közül kerülhettek ki. A választás titkos szavazáson alapult. A képviselőházi tagoknak azonban nemcsak kerületük, hanem az egész oszmán állam érdekét kellett képviselniük. A választási eljárás részletes szabályait az *İntihâb nizâmnâmesi* határozta meg, de az alkotmány további szabályokat is tartalmazott. Képviselőházi tagságot és állami tisztséget nem lehetett egyszerre viselni. Miniszterek azonban választhatók voltak képviselői tisztségre. Ha a többi tisztviselő közül valakit megválasztottak képviselőnek, szabadságában állt elfogadni vagy lemondani róla, azonban abban az esetben, ha elfogadta, le kellett mondani állami hivataláról. A képviselői tisztség feltételeit is az alkotmány határozta meg, mégpedig úgy, hogy a kizártak körét sorolta fel. Nem voltak választhatók, akik

- nem voltak az oszmani birodalom alattvalói;
- ideiglenesen külföldi szolgálatban álltak, ez a kör a kapitulációs szerződésekből fakadó berattal rendelkezőket jelentette, akikre az alkalmazó állam joga vonatkozott;
- nem tudtak törökül;
- a harminc éves korukat nem töltötték be;
- szolgai állásban voltak a választás idején;
- csődbe jutottak és polgári becsületüket nem szerezték vissza;
- gondnokság alatt álltak;
- tisztességtelen életükről voltak ismeretesek;
- polgári jogaitól megfosztottak;

- magukat idegen alattvalóknak vallották.

Az alkotmány tartalmazott még egy jövőre vonatkozó feltételt, hogy a négy év múlva elkövetkező választásokon az is feltétele lesz annak, hogy valaki képviselő lehessen, hogy az illető törökül olvasni és a lehetőség szerint írni is tudjon. A képviselők az ülészak ideje alatt mentelmi jogot élveztek: nem lehetett letartóztatni vagy elítélni addig, amíg a képviselőház szótöbbséggel ki nem mondta, hogy a vádemelésre elegendő ok állt fenn, vagy tetten nem érték. A képviselők ülészakonként 20.000 piaszter fizetést és 5000 piaszter útiköltséget kaptak. A képviselőház tevékenységét a háromtagú elnökség - egy elnök és két alelnök - vezette, akikre a képviselőház tett javaslatot, de iradéval a szultán nevezte ki őket. A képviselőház tanácskozása alapvetően nyilvános volt, de miniszterek, vagy tizenöt képviselő javaslatára a ház titkos ülést is megszavazhatott. A képviselőház az elébe terjesztett törvényjavaslatok felett tanácskozva az elfogadás és elutasítás mellett az egyes pontokra módosító javaslatokat tehettek.

Bíróságok (81-91. §) Az 1876-os alkotmány rögzítette a duális bírósági rendszert, miszerint működésük függetlenségét biztosítva a sarí'á-perek a sarí'á-bíróságok előtt, a polgári perek pedig a nizamiye, azaz a polgári bíróságok előtt tárgyalatnak. A magánfelek és az állam közötti perek is a polgári bíróságokhoz tartoztak. Ugyan kimondta, hogy bármi néven nevezett más, különös ügynek a tárgyalására és megítélésére a kijelölt bíróságokon kívül rendkívüli törvényszék, vagy pedig ítélelhozatali joggal bíró bizottság alakítása tilos, de külön törvény által meghatározott módon *müvella* (iszlám jog alapján ítéelő bíró) kijelölésére és ítélelhozatalára mégis lehetőséget adott az alkotmány. Ezzel a vallási alapon álló bíráskodás kedvezményezett helyzetét erősítette meg. Az alkotmány alapján az állam részéről a beráttal kinevezett bírák elmozdíthatatlanok voltak, kivéve, ha valamely bűncselekmény miatt el nem ítélték. Emellett azonban más állami hivatal nem tölthettek be. A bíróságok fokozatát, joghatóságát, dologi és területi illetékességét, a bírák javadalmazását külön törvényben való szabályozásának kötelezettsége is ebben a fejezetben fogalmazódott meg.

Magas Díván (92-95. §) A Magas Díván tulajdonképpen az aranykori díván hagyományait felélesztő, különlegesen érzékeny ügyek és személyek felett ítéelő, harminc tagból álló testület volt. Tizen a szenátusból, tizen az államtanácsból, tizen pedig a másod- és harmadfokú bíróság elnökei és tagjai közül sorsolás útján kerültek a dívánba. Hatásköre szerint feladata volt, hogy törvényt üljön a miniszterek és a harmadfokú bíróság elnökei és tagjai felett, továbbá azok felett, akik fejedelmi jogokkal bíró személyek ellen büntényt

követtek el, vagy akik a birodalmat „veszedelmes helyzetbe igyekeznek dönteni.” Összehívása szultáni iradéval történt. Két részből állt: vádló- és ítélőkamara. A vádlókamara kilenc tagból: három szenátusi, három a másod- és harmadfokú bíróság és három az államtanács tagjaiból a került Magas Dívánba. A fennmaradó tagok alkották az ítélőkamarát, amely kétharmados szótöbbséggel végérvényesen döntötte el, hogy a bepanaszolt személyeket a vád terheli-e vagy sem.

Pénzügyek (96-107. §) Az állami adók bevezetését, kivetését és behajtását az alkotmány alapján csak törvény állapíthatta meg, amely az állami költségvetés alapját képezte. Ezzel a rendelkezéssel teljes mértékben fölszámolta az adóbérlet évszázados gyakorlatát. Az egy évre előirányzott költségvetési javaslatot a minisztérium előterjesztése alapján, a képviselőház és a szenátus jóváhagyásával a szultán emelte törvényi erőre. Azonban a költségvetés érvényességét a szultán iradéval meghosszabbíthatta. A zárszámadást külön felállított, élethosszig kinevezett tizenkét tagú Zárszámadási Díván végezte, amely háromhavonta jelentést tették a szultánnak a költségvetés helyzetéről. Viszont a zárszámadási törvényt a tárgyév végétől számított négy éven belül kellett a parlamentnek beterjeszteni.

Vilajetek (108-112. §.) A közigazgatás területi egységeinek újjászervezése során a francia minta volt példaadó. A legnagyobb, fő egysége a vilajet, mely kerületekre, törökül liva vagy régiesebben sancak, és a járásokra (kaza) tagolódott. Az alsóbb területek mindegyikében állandó közigazgatási tanácsok képviselték a központi államhatalmat, a vilajetben évente legalább egyszer ülésező főtanács működött.

A vilajetek kerületeinek közös főtanácsa feladatkörébe tartozott: az utak és járható helyek rendben tartása; hitelbankok létesítése; közgazdasághoz tartozó ügyekben, mint a milyen az ipar, kereskedelem és földművelés, valamint közoktatás ügyében tanácskozások tartása. Az adók és állami illetmények kivetésénél és behajtásánál, továbbá egyéb eljárásoknál a törvényekkel és a meglévő rendszabályokkal ellenkező esetekben az illetékes hatóságokhoz való jelentéstétel, továbbá reformokat tartalmazó felierjesztések és felszólalások benyújtása.

Minden járás területén a milletekben is fel kellett állítani tanácsokat, amelyek felügyeletet gyakoroltak az alapítványi épületek és földbirtokok, az alapítványi pénzek jövedelmei, az alapítványok megjelölt céljának megfelelő, jogszerű működése felett, továbbá hozzájuk tartozott a végrendelek végrehajtása, az árvák vagyonának jogszerű kezelése. Ezekben a tanácsokban egyszerre vettek részt a különböző milletek képviselői.

Különböző ügyek (113-119. §.) A különböző ügyek fejezet vegyes témakörben tartalmazott rendelkezéseket, többek között például azt is, miszerint a birodalom bármely területén fennálló ostromállapot vagy veszélye esetén a szultán birodalmi törvényeit és rendszabályait felfüggeszthette. Továbbá tartalmazta azt is, hogy akikről a rendőrség hiteles nyomozása folytán kiderült, hogy az állam biztosságát megsértették, azoknak az oszmán birodalomból való kiutasításáról és eltávolításáról a padisah kizárólagos hatáskörben dönthetett.

De olyan rendelkezés is megtalálható volt benne, amely az összes oszmanli alattvalókra nézve az elemi közoktatás kötelezőnek mondatott ki, de ennek széleskörű megvalósulása a következő évszázadban valósult meg.

Az alkotmány módosítására is lehetőség volt: a képviselőház javaslata és kétharmados elfogadása után a szenátus ugyancsak kétharmados megerősítése után, és ezután szultáni jóváhagyással.

Az alkotmány a törvények értelmezésének fő fórumait is meghatározta. Az igazságügyre vonatkozók tekintetében a harmadfokú bíróságot, az állami kormányzatra vonatkozók esetén az álhimtanácsot jelölte ki. Az alkotmány pontjainak értelmezésére a szenátust volt jogosult.

Az 1876-os Alapvető Törvénynek is nevezett oszmán alkotmány formálisan oktrojált alkotmánynak tekinthető.⁵²⁷ II. Abdul-Hamid saját szuverén jogköréből eredő hatalmánál fogva bocsátotta ki alkotmányos parancsát. Az államforma alkotmányos monarchia formáját öltötte, ami igazából a szuverenitás kiindulópontjaként nevezett oszmán-ház soraiból kikerülő szultán és kalifa túlhatalmát biztosította. Az uralkodó szent jogköreit felsoroló szakasz szerint a végrehajtó hatalom a szultán kezében összpontosult. A Minisztertanács vezetője a nagyvezír volt, és mind az ő, mind a miniszterek kinevezése a szultán jogosítványai közé tartozott, és egyedül neki tartoztak felelősséggel. A törvényhozás, a kétkamarás parlament feladata tulajdonképpen csak az eljárásban való részvételre korlátozódott, Legfeljebb a törvények előterjesztése kapcsán volt a Minisztertanács, a Szenátus és a Képviselőház meghatározott eljárások betartásához kötve. A hatalom forrása továbbra is isteni eredetű hatalmán nyugodott, a szultáni hatalommal

---

⁵²⁷ vö. Mezey Barna – Sente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. Osiris Kiadó. Budapest. 2003. 525. o.

párosuló kalifa címe jogán pedig a vallási jog legfőbb őre is volt. Az oszmán alkotmány esetében fel sem merülhet az a körülmény, hogy egyes társadalmi réteg, úgymint például Nyugat-Európában társadalmi erővé emelkedő polgárság politikai küzdelmeinek eredményeként jelent volna meg, amely az abszolút uralkodói hatalmat kívánta volna alkotmányos keretek közé szorítani. Az oszmán társadalomban zajló változás legfőbb sajátosságai közé tartozik az is, hogy az oszmán alkotmány létrejötte a tanzimatista bürokratikus szűk elit tevékenységének eredményeként jött létre. Az új szultán hatalomba kerülésének feltételeként a tanzimatista elit az alkotmány megalkotását szabta, de a szultán hatalmának megszilárdulása után kihirdetett alkotmány nem a liberális irányzat céljait valósította meg. Mégsem érkezett el az idő arra, hogy az évszázadokon keresztül az iszlám vallás hagyományain alapuló, még gondolatban is megkérdőjelezhetetlen despotikus hatalom más módon bocsásson ki bármiféle alkotmányt, mint a saját hatalma megerősítésére szolgáló jogi eszköz „adománya.” Azért is került Midhat Pasa parlamentális kormányzásra tett javaslata elutasításra, mert korlátozta volna a szultánt végrehajtói és törvényhozói hatalma tekintetében.

Tehát az alkotmány szerint a törvényhozó hatalmat valójában nem a parlament testesítette meg, a parlamentet csupán formai értelemben teremtette meg. A parlamentnek az egyetlen alkotmányos joga és egyben kötelessége csak a törvényhozási tevékenységben történő részvétel volt, kivéve a költségvetés megalkotása. A törvényjavaslatok megvitatása ugyan a Képviselőház feladata volt, de semmilyen javaslat nem léphetett életbe a szultán jóváhagyása nélkül. Ugyanakkor az alkotmány nem határozta meg a szultán jóváhagyási eljárásának folyamatát. A szultán tehát pusztán azzal meg tudta akadályozni egy törvény hatályba lépését, ha passzív maradt, azaz semmit sem tett. A törvényjavaslat benyújtásának joga kizárólag a Minisztertanács hatásköre volt és csak a szultán konszenzusával kerülhetett törvényjavaslat megvitatásra a két ház elé. Továbbá a szultán bármikor feloszlathatta a Képviselőházat.

Az alkotmány deklarálta ugyan az állampolgárok jogait, de ezek valójában a kor divatja szerint felsorolt szavak maradtak, hisz valójában a védelmüket szolgáló intézmények kiépülése elmaradt.

Az alkotmánytörvények értelmében összeült parlamentet végül 113. § alapján II. Abdul-Hamid szultán az orosz-török háborúra hivatkozva 1878. február 14-én fölözlatta, az alkotmányt felfüggesztette. A kritikus hangot hallató értelmiségi reformerek, mint

például Namik Kemal, Ziya Pasha, Mithat Pasha száműzetésbe kerültek. Azt követően uralkodását a szultáni hatalmat teljességgel érvényre juttató abszolutizmus jellemezte.⁵²⁸

3. Második Meşrutiyet

Miután II. Abdül-Hamid felfüggesztette az alkotmányt, mely aktussal nemcsak abszolút hatalmát deklarálta, hanem egy új, az európai alkotmányosság elveihez ragaszkodó értelmiség, az „ifjú törökök” politikai mozgalmát is felélesztette. Az ifjútörök mozgalom túllépve a tanzimatista „ifjú oszmánok” célkitűzésein, a török nacionalizmus feltámasztásán, a török nemzettudat felélesztésével a török nemzetállamiság megteremtésének vágyával leptették életbe mozgalmukat.⁵²⁹ Ez azonban a birodalom keretein belül hiú reménynek bizonyult, hiszen a birodalom végső megrendülésének is, miként céljaik elérésének is a birodalom rendkívül heterogén népessége volt a legfőbb gátja. Az ifjútörök mozgalom a párizsi emigráns törökök lapja, a *La Jeune Turquie* - Fialat Törökország - után kapta a nevét és megalakulása a Párizsban és Genfben csoportosuló emigráns körökhöz köthető. Tagjai magukat a francia elnevezés törökös alakjával a „jön türkler” néven nevezték.⁵³⁰ Programjukban az alkotmányos parlamentarizmus megteremtése mellett a polgári kultúra fejlesztése, valamint a török tőke megerősítése szerepelt. Az ifjútörökök mozgalmának vezető ereje már nem kizárólag az állami hivatalnokréteghez köthető, hanem a kialakuló török értelmiséghez. Tagjai tanárok, orvosok, írók és újságírók, de a katonai, tengerészeti, közigazgatási iskolák és az egyetemek hallgatói közül is sokan kerültek a titkos mozgalom támogatói közé.⁵³¹ Azonban meg kell jegyezni, a mozgalom a társadalom egészéhez mérve így is alapvetően elitista volt, társadalmi bázisa nem hatolt az oszmán társadalom mélyére. A mozgalom első sejtjét, amelyet az itáliai carbonari mozgalom és szabadkőműves páholyok mintájára szerveztek meg, az *İttihad-ı Osmanî Cemiyeti*, Oszmán Egység Társaság elnevezéssel 1889. június 2-

---

⁵²⁸ A török alkotmány alaptörvényei. 9. o.

⁵²⁹ Ergu Özbudun: Constitutional Law. In: Ansay Tugrul – Jr. Don Wallace: Introduction to Turkish Law. Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 2002. 19-51. o.

⁵³⁰ Taner Aslan: İttihâd- Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne. Bilig. Ahmet Yesevi University Board of Trustees. No. 47. (Autumn 2008.) 79-120. o.

<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873221.pdf> (2016. 08. 02. 8:49)

⁵³¹ Majoros: i. m.

án alapították a konstantinápolyi katonai orvosi kar diákjai.⁵³² A társaság titkos találkozókra terjesztette a francia felvilágosodás és liberalizmus elveit. A mozgalmat a hatalom csírájában akarta elfojtani, 1895-ben hatalmas letartóztatási hullám indult a mozgalom tagjai ellen, mely belső és külső emigrációs hullámot váltott ki. Ennek legfőbb hatása az lett, hogy a mozgalom nem csak az egész birodalmat, de Európa nagyvárosait is behálózta. Ez azonban a különböző irányzatok kialakulásához vezetett, melyek az általuk kiadott újságok köré csoportosultak. Az európai diplomácia az ifjútörökökre egyfajta ellenzéki mozgalomként tekintett. A Párizsban kiadott *Meşveret* lap köré szerveződött kör Ahmed Rıza vezetésével alakította meg az *Osmanlı İttihad-ı Terakki Cemiyeti*, az Egység és Haladás Oszmán Bizottsága csoportot. A mozgalom hitelét növelte, hogy 1901-ben a politikai mozgalomhoz Ahmed Sabahattin herceg személyében az oszmán dinasztia emigrációban élő tagja is csatlakozott, aki Rıza központosító céljaival ellentétben a decentralizáció híve volt. 1902-ben 47 küldött delegálásával az ifjútörök mozgalom első konferenciáján tettek kísérletet az álláspontok közelítésére. Azonban a konferencia a különbségeket erősítette, a mozgalom formailag is két független irányzatra szakadt.⁵³³

Amikor az *İttihad ve Terakki* Salonikibe helyezte központját, ahol is a makedóniai katonai körök súlya meghatározóvá vált, az a radikális fellépés irányába terelte a mozgalmat. Az 1908 nyarán Macedóniában kirobbant fegyveres felkelés eredményeképp Abdül-Hamid meghátrált és elfogadta a felkelők kérését: 1908. július 24-én kibocsátott hatt-i humayun alapján visszaállította az 1876-os alkotmányt, rendelkezett a parlament összehívásáról, és új kormányt nevezett ki.⁵³⁴

A kibocsátott szultáni nemes parancs továbbá tizenöt pontban újra megerősítette a Tanzimat korábbi alapokmányait, kibővítve újabb alapjogi és a nagyvezír hatásköreit érintő elemekkel.⁵³⁵

Először is megerősítette minden egyes alattvalóra vonatkozóan, bármelyik fajhoz és valláshoz tartozzék is, hogy személyes szabadsággal bír és a birodalom iránti jogaiban és kötelességeiben egyenlő.

---

⁵³² M. Sükrü Hanioglu: *The Young Turks in Opposition*. Oxford University Press. New York. 1995. 28. o.

⁵³³ Aslan: i. m.

⁵³⁴ *The New Constitution in Turkey and International Law*. *The American Journal of International Law*. Vol. 2. No. 4 (Oct., 1908) 842-845. o.

⁵³⁵ A török alkotmány alaptörvényei. 45-47. o

Kimondta azt is, hogy törvény rendelkezése ellenére senki sem fogható vallatóra, nem tartóztatható le, nem börtönözhető be és egyéb módon sem büntethető meg, továbbá bármi módon és bármi néven történjék is, rendkívüli bíróságok és bizottságok nem alakíthatók és senkit sem lehet máshova bocsátani, min az azon vizsgálati hatóság és bíróság elé, amely törvény szerint illetékes. Emellett azt is, hogy a rendőrtisztviselők és bármi névvel és jelleggel bíró egyéb tisztviselők, a törvény által kijelölt módozatokon kívül senkit sem üldözhetnek.

Garantálta a lakhely sérthetetlenségét, azaz kimondta, hogy másképpen, mint a törvény által meghatározott módon, senkinek a házába sem szabad belépni és őrizet alá senkinek a háza nem vehető.

A szabad mozgáshoz való jog alapján biztosította, hogy a birodalom alattvalóinak jogukban áll akár kereskedelem, akár utazás céljából mindazon országokba elmenni, a hova csak akarnak és mindazokkal egybegyülekezni és érintkezni, akikkel csak akarnak.

A politikai jogok kiszélesítését jelentette a sajtótermékek cenzúrájának eltörlése, miszerint a sajtótermékek immár kinyomtatás előtt nem tartoznak a kormány ellenőrzése alá. A magánlevelek és az időközönként kiadott nyomtatványok a postákon nem foglaltathatnak le. A sajtóperek pedig ezután a rendes bíróságok elé tartoztak.

Kinyilvánította az oktatás és tanítás szabadságát.

Kilencedik pontja kimondta, hogy a katonai rangok kivételével, bárminő tisztségre, akarata ellenére senki sem nevezhető ki. A tisztviselők a nekik adott, törvényekkel ellenkező utasításoknak engedelmeskedni nem kötelesek és a mikor csak akarják, szabadon beadhatják lemondásukat. De felelősségük kiterjedt mindazon dolgokra, amiket magukra vállaltak és amiket végrehajtottak.

A minisztereket a nagyvezír jelölhette, de jóváhagyás végett a szultán elé kellett előterjeszteni. A hadügyi és tengerészeti miniszter, valamint seikh-ül-islám kizárólagos kinevezése a szultán kezébe maradt. A nagyvezír jogosítványai közé tartozott, hogy ő választhatta meg az egyes államokba küldendő különböző rangú követeket, de csak a külügyminiszter, a kormányzókat a belügyminiszter, az államtanács tagjait ugyanezen tanács elnöke véleményének hozzájárulása mellett. A minisztériumokban és kormányzóságokban az összes tisztviselők kiválasztása és szükség esetén való elhelyeztetése, kitüntetésben, rangemelésben és egyéb jutalomban való részesítése az illetékes minisztérium, vagy pedig hivatali főnök jóváhagyása és a nagyvezírség

véleményének hozzájárulása mellett történt. A nagyvezíri hivatal különös kötelességei közé tartozott az állami tisztviselők alkalmasságának felülvizsgálása és esetleges visszaéléseik kivizsgálása is. A hivatali út szabályozása alapján minden tisztviselő, akár élőlőszóval, akár írásban egyedül csak felettes feljebbvalójához fordulhatott, az illetékes fórumon kívül más út szigorúan tilos volt. Minden tisztviselőnek kizárólag felettes feljebbvalója adhatott parancsot és az illetékes fórumon kívül a tisztviselőnek akár élőlőszóval, akár írásban semmiféle helyről sem adhattak parancsot és vele érintkezésben nem állhattak.

Továbbá kimondta, hogy a birodalom bevételeinek és kiadásainak rendes és rendkívüli költségvetését, beleértve minden hatóságot és kormányzóságot is, minden év elején hiteles módon nyilvánosságra kell hozni.

Az új parlamenti választások megtartására 1908. november-decemberében került sor, mely az ifjútörökök politikai pártjának, az Egység és Haladás pártjának a győzelméhez vezetett. Az új parlament neve törökül *Meclis-i Mebusan*, azaz Küldöttek Gyűlése lett. Az öröm azonban nem tartott sokáig, ugyanis a szultán 1909. április 13-án a konstantinápolyi helyőrség segítségével ellenforradalmi puccsot hajtott végre. Erre válaszul a macedóniai hadsereg segítségével, amelynek vezetői és tisztikara elkötelezettjei, sőt tagjai voltak az Egység és Haladás mozgalomnak, április 24-én Konstantinápolyba bevonulva könnyedén leverték a szultán restitúciós kísérletét.⁵³⁶ A szultánt megfosztották trónjától, és öccsét V. Mehmed néven ültették a trónra. Az Oszmán Birodalmat innentől kezdve az Egység és Haladás uralta és vezette végzete felé. A helyzet stabilizálódása után a parlament 1909. augusztus 21. napjával több törvényt módosított, többek között az 1876. évi alkotmányt is. Ezek a módosítások jelentették a hatalommegosztás elvén alapuló parlamenti kormányzás megteremtését. Az alkotmánymódosítás főbb elemei és eredményei a következőkben álltak.

Először is a szultánnak trónra kerülésekor a parlament előtt hűséget kellett esküdnie a szülőhazájára, a nemzetre, a sarí'ára, és ami a legfontosabb: az alkotmányra. A miniszterelnököt ugyan a szultán választotta, de már a minisztereket a miniszterelnök jelölte ki és a minisztertanács a parlamentnek lett felelős, nem a szultánnak. A miniszterek személyi és kollektív felelősséggel is tartoztak a parlamentnek. A parlament bizalmatlansági indítvánnyal élhetett a kormánnyal szemben. De a képviselőház

---

⁵³⁶ Majoros: i. m.

felosztatására a szultán csak a szenátus egyetértésével volt jogosult. A képviselőház felosztatása utáni választásokat három hónap alatt ki kellett írni és a választásokat meg kellett tartani. A parlament működését a szultán ezután nem köthette meg. Tagjainak külön összehívás nélkül össze kellett ülni minden év november 14. napján. Eltörölték a törvényjavaslatok kötelező szultáni engedélyezésének szükségességét, továbbá azt az eljárási kiskaput is bezárták, melyen keresztül egy törvény érvénybe lépésének megakadályozásához elegendő volt, ha a szultán nem tett semmit. A módosítás értelmében az elfogadott törvényjavaslatok végszavazására kiszabott határidő két hónap, de a szultán visszautalhatta a parlamentnek további megfontolásra a törvényjavaslatot ugyanezen az időtartamon belül. Mindazonáltal a szultánnak jóvá kellett hagyni az elfogadott törvényjavaslatot, amennyiben a parlament ismételt kétharmados többséggel elfogadta azt. Sürgős esetekben a kéthónapos határidő tíz napra módosult. Az alapjogok és szabadságjogok továbbiakkal egészültek ki. Immár nem csak egyoldalú szultáni rendelet igérvénye alapozta meg a személyek jogait, hanem alkotmányos megerősítést kaptak. Így az alkotmányba iktatták például a jogtalan letartóztatások tilalmát, biztosították a sajtószabadságot, mely értelmében tilalossá vált a cenzúra, rögzítésre került benne a levéltitok, alapjoggá vált az egyesülés és gyülekezés szabadsága, a hírhedt 113. § száműzetésre vonatkozó cikkely pedig eltörlésre került.⁵³⁷

Az Ottomán Birodalomban a parlamentnek felelős kormányzás alapján működő alkotmányos monarchia az 1909-es alkotmánymódosításokkal épült ki. Az ifjútörök mozgalom elsöpörte ugyan a szultán abszolutista uralmát, alkotmányos alapokra helyezett parlamentáris rendszert vezetett be, azonban a kül- és belpolitikai helyzet következtében az alkotmánymódosítás egész társadalmat érintő hatásai nem mutatkoztak. Egyrészt érintetlenül hagyták az Oszmán Birodalom gazdasági, társadalmi és politikai szerkezetét, fennmaradtak a félféudális viszonyok, párhuzamosan az európai mintájú törvényekkel tovább élt az iszlám jogrendszer is. A szultanátussal egybeforrott kalifátus, mint az államiság keretei nem tudtak szervezeti megoldással szolgálni a szükséges változások levezénylésére, ezért nem is hozhatott gyökeres, európai értelemben vett polgári átalakulást. A kormány valódi célját és látókörét a birodalmiság gondolatának fenntartása, konzerválása, egykori tekintélyének visszaszerzése tette ki. Az Egység és Haladás Bizottsága tulajdonképpen az oszmán imperializmus korszerűsített változatát jelentette meg. Az ifjútörökök nem tudtak egy szilárd, jól működő alkotmányos rendszert kiépíteni:

---

⁵³⁷ Akın: i. m.

folyamatos belharcaikkal belső válságba sodorták a birodalmat, melyet az is jelez, hogy 1908 és 1918 között 24 kormány váltotta egymást. Sorra követték egymást a politikai összeesküvések, puccsok, és a kor politikai szereplői a hatalom megszerzése érdekében a politikai gyilkosságoktól sem riadtak vissza. A hatalom birtokosai nem a társadalom széles bázisára, hanem - ahogy a birodalom több száz éves hagyományából természetesen eredt - kizárólag a hadseregre és a tisztiakra támaszkodtak. A rendszer hamarosan átváltozott az Egység és Haladás pártjának egypárti diktatúrájává. A kormány a birodalom népei között lévő feszültségeket nem hogy a legmegfelelőbbben kezelte, de ténykedése inkább az etnikai konfliktusok mélyülését eredményezte. A XIX. század elejétől feléledő és egyre szaporodó, rendszerint vallási köntösben jelentkező, de valójában etnikai alapon szerveződő függetlenségi mozgalmak, továbbá az ifjú törökök mozgalmával a birodalmon belül feléledő török nemzeti identitás is olyan törésvonalakat hoztak a felszínre, amely a Nyugat-Európában kialakult a nemzetállamok példája nyomán az Oszmán Birodalom keretén belüli megoldás teljes lehetetlenségét erősítette. Az ifjútörök kormányzat végül nyílt háborús konfliktusainak sora már az Első Nagy Háború előtt zsarátnokot hajított Európa délkeleti csücskébe. Ezzel együtt kezdte kimeríteni az oszmán állam végső erőforrásait. A birodalom sorsát végül az a kormányzati politika pecsételte meg, amely nem jól mérte fel saját katonai és gazdasági lehetőségeit, nem érzékelte világosan a különböző európai nagyhatalmak Kis-Ázsiára és Közel-Keletre vonatkozó valódi szándékát, továbbá figyelmen kívül hagyta a saját sorsa alakulásának szövetségesek megválasztása következtében a lehetségesen kialakuló jövőbeni eseményektől, helyzetétől függő tényleges kockázatát.

IV. A török nemzetállam születése

Az értekezés további részében az Oszmán Birodalom I. Világháború utáni utolsó éveit, egyben a birodalom romjain felépülő Török Köztársaság megalakulásához vezető út fontos közjogi eseményeit kívánja bemutatni. Az események sokaságából azokat emelve ki, amelyek az 1876. december 23-án kihirdetett oszmán Alkotmány 3. cikkelyének megfogalmazásától, miszerint „*a hatalmas oszmán uralom, magában foglalva a nagy iszlám kalifaságot, az Oszmán-ház nemzetségéből a régi törvény szerint az idősebb fiút illeti*”,⁵³⁸ a Török Köztársaság 1924. március 1-én kihirdetett Alkotmánya 3. pontjában megfogalmazottakig („*a hatalom korlátlanul a népet illeti*”)⁵³⁹ megtett út tekintetében meghatározó jelentőséggel bírtak. Különös tekintettel azt kívánja számba venni, milyen külső és belső körülmények, tényezők, személyek és személyes mozgatórugók befolyásolták a török nemzetállam megszületését, illetve hogy milyen szükségszerű, vagy lehetséges közjogi lépések teremtettek lehetőséget a köztársaság alapját képező szuverenitás-fogalom közjogi formában való megjelenésének.

1918. november 13-án egy fiatal katonatiszt érkezett Isztambul ázsiai partján álló Haydarpaşa vasútállomásra. Az állomás - a Bagdadig kanyargó vasútvonal nyugati kiindulópontja, melyet 1908-ban német mérnökök építettek - súlyos sérülés nyomait hordozta, melyet egy lőszerszállítmány robbanása okozott még 1917-ben.⁵⁴⁰ A pályaudvarról kilépve azzal a látvánnyal szembesült, hogy a Szövetséges Erők hadihajói éppen a Boszporusz európai partján álló Dolma Bahçe⁵⁴¹ Palota előtt vetnek horgonyt. Ez a harminchetedik évében járó fiatalember, Mustafa Kemal⁵⁴² dandártábornok volt, aki

---

⁵³⁸ A török alkotmány alaptörvényei. 25. o.

⁵³⁹ Earle Edward Mead: The New Constitution of Turkey. Political Science Quarterly (Mar./1925) Vol. 40. Issue 1. 73-100. o.

⁵⁴⁰ Andrew Mango: Atatürk. John Murray. London. (Paperback edition) 2004. 195. o.

⁵⁴¹ Mivel a régi szultáni palota, a Top Kapı Saray már nem felelt meg a XIX. századi igényeknek, I. Abdul-Mecid szultán a Boszporusz európai partján új, fényűző palotát építtetett, mely 1856 és 1923 között az Oszmán Birodalom adminisztratív központjaként is működött. (<http://www.dolmabahce.tr>)

⁵⁴² Mustafa (1881-1938) a monasztiri katonai iskolában kezdte meg tanulmányait, ahol később a Kemal, azaz “a tökéletes” melléknevet kapta. Később az isztambuli katonai akadémia, majd a vezérkari akadémia hallgatója lett. Csatlakozott az „ifjú török” mozgalomhoz, de Enverrel való nézeteltérése miatt háttérbe szorult. A forradalmi változások tevékeny résztvevőjeként Mustafa Kemal, mint fiatal katonatiszt 1907 és 1909 között kapcsolódott be először az oszmán politikai életbe, de nem tartozott az Egység és Haladás vezető alakjai közé. A későbbiekben ellentétbe került az Egység és Haladás

egyetlen csatát sem vesztett a nagy háború idején. Visszaemlékezhetett arra, hogy 1915-ben Gallipolinál a vezérlete alatt álló mehmetçikiek⁵⁴³ ezreitől milyen heroikus áldozatot követelt az, hogy megakadályozzák az ANZAC haderőinek átjutását a Dardanellákon, amivel megnyílt volna az út Isztambulig, az Oszmán Birodalom szívéig. 1918 őszére a Központi Hatalmak veresége azonban teljesen nyilvánvalóvá vált. Először szeptember közepén Bulgáriában omlott össze a frontvonal, majd a többi harcfront is sorra tarthatatlanná vált.

Miután az ifjútörök kormány lemondott, Vahidettin, aki VI. Mehmed Szultán néven foglalta el a trónt, Ahmed İzzet Paşát nevezte ki a Nagyvezíri posztra azzal, hogy mielőbb kössön tűzszünetet. Az oszmán kormányzat a belső összeomlástól tartava, valamint a Szövetségesek török földre való előrenyomulási szándékának megállítására okán mihamarabbi békét akart. Bízva jóindulatukban, és a több évtizedes jó diplomáciai kapcsolatra is alapozva a britekhez fordultak. A britek kapva az alkalmon, a tengerszorosokat minél előbb megnyitva akarták leválasztani az oszmánokat német szövetségéről.

A fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményező küldöttség Hussein Rauf, az újonnan kinevezett tengerészeti miniszter vezetésével október 24-én indult el az égei-tengeri haderőket parancsnokló Calthrope Admirálishoz. Háromnapos tárgyalás után, október 30-án, az Oszmán Birodalom a Lemnosz szigetén fekvő Mudrosz város kikötőjében horgonyzó H.M.S. Agamemnon csatahajó fedélzetén aláírta a fegyverszüneti

---

vezetőivel, mivel többször is hangot adott ellentétes véleményének. A második Balkán-háború után Kemalt katonai attasénak nevezték ki Szófiában, ahol több mint egy évet töltött európai környezetben, és állandó érintkezésben volt az európai diplomátákkal. Az itt eltöltött idő alatt még inkább megerősödött benne eddigi hite, hogy a török társadalom fejlődésének egyetlen útja a polgárosodás útja, vagyis alkalmazkodnia kellene az európai életformához és civilizációhoz. Politikai nézetei és terveik ekkor már körvonalazódtak, kialakult körülötte egy kislétszámú ellenzéki csoport, amely az Egység és Haladás Bizottságának vezetőit bírálta. Elégedetlenek voltak az ifjútörök politikával, igazi polgári forradalomban látták a török nemzet fennmaradásának és jövőjének biztosítékát. Ehhez a csoporthoz tartoztak a későbbi függetlenségi háború és köztársaság kikiáltását támogató csoportosulás katonai és politikai vezetői is, akik Kemal alsóbb vagy felsőbb évfolyamtársai voltak a katonai akadémián. Katonai hírnevét a Dardanellák védelmében játszott érdemei alapozták meg, amellyel országos ismertségre tett szert. A köztársaság megalakulása után érvénybe léptetett névreformot követően, amely bevezette kötelező vezetéknev használatát, az Atatürk (jelentése: a törökök Atyja) nevet vette fel. Bővebben lásd Flesch István: Atatürk és kora. Corvina 2004.

⁵⁴³ Jelentése: kis Mehmet, ahogy a késő oszmán időktől a reguláris hadsereg közkatonaikat a hétköznapi nyelvben nevezik.

megállapodást.⁵⁴⁴ A fegyverszünet cikkelyei elsődlegesen a brit tengeri érdekeket tartották szem előtt, de Arno Mayer még azt is felvetette, hogy Oroszország stratégiai megközelítését juttatták kifejezésre azzal a céllal, hogy megakadályozzák a bolsevizmus behatolását a legyőzött területekre.⁵⁴⁵

A Mudroszi Szerződés⁵⁴⁶ kimondta a Dardanellák és a Boszporusz megnyitását, az ott fekvő minden erőd megszállását és a kijárat biztosítását a Fekete-tengerre (I. c). Előírta a török hadsereg azonnali leszerelését, kivéve azon csapatokét, amelyek a belső rend fenntartása, illetve a határok őrizete szempontjából megkívántatnak (V. c.). A Szövetségeseknek jogot biztosított bármely stratégiai pont elfoglalására minden felmerülő olyan esetben, ami fenyegetné biztonságukat (VII. c.), ami egyébként eléggé rugalmas értelmezésre adott majd később lehetőséget. Továbbá többek között kimondta:

- az összes török hadihajó, a leszerelt fegyver és muníció átadását;
- az összes kikötő megnyitását és az arzenálok szabad használatát;
- a távíróhálózat teljes körű ellenőrzését;
- a Tauruszt átszelő vasúti alagútrendszer átadását;
- a török csapatok visszavonását Perzsiából a háború előtti vonalig;
- kivonulást a Transz-Kaukázus egy részéről; Baku Szövetségesek általi megszállását;
- a Hecazban, Assirban, Yemenben, Szíriában és Mezopotámiában található helyőrségek megadását; minden kapcsolat megszakítását a Központi Hatalmakkal;
- és fenntartotta a jogot arra, hogy a hat örmény tartományban felmerülő zavargás esetén elfoglalják azokat.

A fegyverszünet hírére az addigi kormánypárt – az Egység és Haladás Mozgalma – háborút támogató vezetői, élükön Talát, Cemal és Enver Paşával, akik az Oszmán Birodalmat a Központi Hatalmak oldalán belerángatták a Világháborúba, egy német ágyúnaszádon megszöktek a Fekete-tenger irányába.⁵⁴⁷ 1918. november 1-én, amikor

---

⁵⁴⁴ Paul C. Helmreich: From Paris To Sevres - The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920. Ohio State University Press. Columbus. 1974. 4. o.

⁵⁴⁵ Arno J. Mayer: Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles 1918-1919. New York. 1967. 95-96. o.

⁵⁴⁶ Helmreich: i. m. Appendix A.

⁵⁴⁷ Lewis: The emergence ... 239. o.

hatályba lépett a fegyverszünet, megkezdődött „Európa beteg emberének”, az Oszmán Birodalomnak hosszas, mintegy öt évig tartó agóniája.

Rauf tengernagy eufórikus hangulatban érkezett vissza Isztambulba, nyilatkozata szerint:

*„... a britek nem törnek a török nemzet megsemmisítésére. (...) Úgy látom, hogy a várakozásaink ellenére országunk nem kerül megszállás alá. Biztosíthatom önöket, hogy egyetlen ellenséges katona sem fog partra szállni Isztambulunkban. (...) Igen, a fegyverszüneti megállapodás, amit kötöttünk, jobb, mint amit reméltünk.”*⁵⁴⁸

De az elkövetkező hónapok csak csalódást, elkeseredést és tehetetlen dühöt hoztak. Novemberben a britek parancsot adtak Mosul kiürítésére és elfoglalására, holott az nem tartozott a fegyverszüneti szerződés XVI. pontja szerint feladandó Mezopotámiához.

Ugyanezzel a helyzettel találta magát szembe Kemal is a Dél-Keleten fekvő, törökök lakta Ískerdun esetében is, aminek feladását a britek az Aleppóban állomásozó csapataik stratégiai biztosításával és ellátásuk egyetlen lehetséges módjával indokoltak. Továbbá Kilíkiá régi földrajzi határai nem egyeztek a szerződésben megjelölt közigazgatási határokkal. A helyzetet tisztázandó kérdéseire Ahmet İzzet Paşa a következőket telegramot küldte Mustafa Kemalnak, aki akkor a térségben állomásozó Villámhadtest parancsnoka volt:

*„Emlékeztünkbe kell vésnünk, erő nélkül vagyunk, és ennek megfelelően kell beszélnünk és cselekednünk.”*⁵⁴⁹

Ezután Kemal lemondott beosztásáról, mire rendelkezési állományba téve visszahívták Isztambulba.⁵⁵⁰ Ezzel egyidejűleg a franciák – egyébként szerződésbe ütközően – Adana átadását, és a török kormányzó távozását követelték, majd ellenállás híján később el is foglalták a várost.

November 13-án mintegy 3500 szövetséges, többnyire brit katona szállt partra Isztambulban, melyhez később az elfoglalt nyugati vasútvonalon keresztül makedóniai frontról egy francia dandár is csatlakozott. Reşit Paşa külügyminiszter azonnal tiltakozását fejezte ki Isztambul katonai erődítményeken kívüli megszállása miatt, hiszen ellentétes volt

---

⁵⁴⁸ Gwynne Dyer: The Turkish Armistice of 1918. In: Middle East Studies, VIII/ 2-3. 1972. 143-178. o.

⁵⁴⁹ Mango: i. m. 193. o.

⁵⁵⁰ Mango: i. m. 192. o.

a Mudrosban kötött megállapodással. Azonban figyelemre sem méltatták. A törökök számára legfájóbb az a négy görög hadihajó volt, amelyek a szövetséges flotta tagjaként vetett horgonyt az Aranyszarv-öbölben.⁵⁵¹ A partraszálló matrózokhoz később csatlakozott egy krétai görög ezred is arra hivatkozva, hogy az isztambuli görög pátriárkát kívánják védelmezni. Negyedik erőként megjelentek az olasz csapatok is, amely jelenlétével tovább bonyolította az amúgy sem szívélyes brit-francia viszonyt. A Szövetséges Erők december 8-ra felállították a katonai közigazgatást. Megszállták a főbb városrészeket, szigorú ellenőrzésük alá vonták a vasutat, a kikötőket, a csendőrséget és a rendőrséget.

A VI. Mehmed az egymásra mutogató, a másik felelősségét felhánytorgató, egyre durvábbá váló belső politikai harcok keltette végzetes instabilizáció megelőzésének indokával december 21-én feloszlatta a Parlament Képviselői Testületét, majd sógorát, Damand Ferid Busatı Paşát emelte a Nagyvezíri posztra.⁵⁵² 1919. február 8-án Franchet d'Espérey francia tábornok a görög lakosság legnagyobb örömére, mint valaha Hódító Mehmed, fehér lovon vonult be az ősi városba.⁵⁵³ A történetek egyre hevesebb tömegdemonstrációkat váltottak ki Isztambulban, és egyre magasabb hőfokra izzott a keresztény görög és a muszlim lakosság közötti ellentét. A törökök kormány számára a helyzet egyre reménytelenebbnek látszott, tehetetlenül csak annyit tudtak mondogatni: nem megadtuk magunkat, csak tüzszünetet kértünk.⁵⁵⁴ Atatürk 1927-es Nagy Beszédében így jellemezte a kialakult helyzetet:

„Akik belerángatták a nemzetet és az országot a Nagy Háborúba, azok csak saját életük megmentésére gondoltak, és külföldre menekültek. Az elkorcsosult Vahidettin, aki magához ragadta a Szultán és Kalifa címet, aki aljas eszközökkel csak arra törekedett, hogy saját személyét és trónját védelmezze. A Damand Ferid Busatı Paşa vezette kabinet a Szultánnak behódoló, gyáva és gyenge volt, mindennemű méltóság nélkül, és mindennel egyetértettek, amivel a Szultán és a maguk személyét menthették. A hadsereg már megfosztva fegyvereitől és lőszereitől, és ez csak folytatódik. Az antanthatalmak nem tartják szükségesnek, hogy tiszteletben tartsák a fegyverszüneti feltételeket. A különböző ürügyekkel csapataik Konstantinápolyban állomásoznak. Adana tartományt a franciák,

---

⁵⁵¹ Mango: i. m. 192. o.

⁵⁵² Lewis: The Emergence ... 240. o.

⁵⁵³ Lewis: i. m. 240. o.

⁵⁵⁴ Mango: i. m. 189.o.

Urfa, Maras, Antep a britek foglalták el. Antalyában és Konyában olaszok, míg Merzifonban és Samsunban a britek állomásoznak ... ”⁵⁵⁵

Az eddigi baljóslatú események tetejébe 1919 januárjában Eleftherios Vanizelos görög miniszterelnök a Párizsi Békekonferencián előterjesztette a görögök területi igényét Trákiára, Észak-Epirusra, az égei-tengeri szigetekre, Ciprusra, a nyugat-anatóliai Bursa és Aidin Vilayet területeire,⁵⁵⁶ köztük az ősi Smyrna – törökül İzmir – kikötővárosra, melynek környékén egyébként jelentős görög kisebbség is lakott.⁵⁵⁷ Azonban a háború alatti titkos területfelosztó egyezményekre hivatkozva Olaszország szintén igényt tartott anatóliai területekre, köztük a fontos kereskedelmi központra, Izmirre is. Az olasz csapatok 1919. április 28-án partra szálltak Antalyánál, majd Bodrumtól Konyáig tekintélyes dél-anatóliai területeket foglaltak el.⁵⁵⁸ Hogy az olasz csapatokat megelőzzék, május 15-én amerikai, brit és francia hadihajók védelme alatt görög csapatok szálltak partra İzmir kikötőjében, módszeresen hatalmukba kerítették a várost, mi több, a Menderes és a Gediz folyók völgyében megkezdték előrenyomulásukat Anatólia belseje felé.⁵⁵⁹ Ez volt az a pont, ami felrázta az addig az eseményekkel csak bénultan sodródó török nemzetet.⁵⁶⁰ Atatürk 1924-ben egy immár katonából lett politikus tárgyilagosságával jegyezte meg:

*„Ha az ellenség nem ilyen ostobán jött volna ide, lehet, hogy az egész ország csak óvatlanul szendergett volna.”*⁵⁶¹

Izmirben nyílt etnikai háború robbant ki, és az első, bár még sikertelen fegyveres ellenállásra is ez idő tájt került sor a görög előrenyomulás megállítására.

---

⁵⁵⁵ Gazi Mustafa Kemal Atatürk. Nutuk I. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. Istanbul. 1961. 9. o.

⁵⁵⁶ Helmreich: i. m. 40. o.

⁵⁵⁷ Magukat Bizánc jogos örököseinek tekintő görögök álma ez Égei-tenger mindkét partját magába foglaló Konstantinápolyi Keresztény Görög Birodalom létrehozása volt. Emellett a Fekete-tenger menti görögök egy független pontuszi görög állam kikiáltását tűzték ki célul. (Mango: i. m. 210-212. o.)

⁵⁵⁸ Lewis: The Emergence ... 241. o.

⁵⁵⁹ Mango: i. m. 217.o.

⁵⁶⁰ A Szövetséges ágyúk árnyékában eleinte kisebb, majd egyre nagyobb méretű tömegdemonstrációk fejezték ki a törökök tiltakozását a görögök partraszállása ellen, mely május 23-án, a Kék Mecset előtt fekvő Szultán Ahmed téren tartott több tízezres tüntetésben csúcsozott ki.

⁵⁶¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Vol. I-III. Türk Inkilâp Enstitüsü Yayınları I., İstanbul. 1945. 237. o.

1. A nemzeti ellenállás jogi keretei

Izmir és környékének megszállása során a homogén görög terület megvalósítása céljával a megszállók mindent megtettek, hogy a muszlim törököket - megfosztva vagyonuktól, otthonaiktól - jobb esetben csak elűzzék a térségből. Damat Ferit kormánya semmit sem volt képes tenni a görög megszállás és törekvés megállítására, amire a fegyverszünetben foglaltak megsértése miatt Párizsban tiltakozó oszmán külügyi delegáció sikertelensége volt egyértelmű bizonyíték. Az Oszmán Birodalom tehetetlenül nézte, hogy semmivé válik a mudroszi ígéret, amelyre fennmaradásának reményeit alapozta.⁵⁶²

Világosan látszik az, hogy ezt a helyzetet érzékelve Kemal ebben ekkor döntött arról, hogy nem a birodalom fennmaradása, hanem a török nemzet megmentése, a többségi törökök lakta területekre alapozva a török nemzetállam létrehozása érdekében kell tevékenykednie. 1919 júniusában érhető tetten a fordulat, amit a következő megállapításban összegezett:

*„ha az oszmán kormány nem fogja, vagy nem tudja megvédeni a muszlim törököket, akkor alternatív hatalomnak kell vállára venni a feladatot.”*⁵⁶³

Isztambulban Kemal bármiféle hathatós cselekvés tekintetében reménytelennek látta a politikai és katonai helyzetet. Mint később írta:

*„Az Oszmán Birodalom, annak függetlensége, a szultán, a kalifa, a kormány – mindez nem volt már egyéb, mint értelmétől megfosztott puszta szó. Az Oszmán Birodalom összeomlott, felbomlott. Az állam meghalt.”*⁵⁶⁴

Isztambuli tartózkodását Kemal arra használta, hogy nemzeti érzelmű, a dermedt politikai légkört megtörő, tettvágytól égő kört alakítson ki, amely a tehetetlenséget mutató kormány helyett képes lesz a függetlenség kivívásához vezető kiutat megmutatni. Titkos összejöveteleken régi katonatársaival a lehetséges megoldás forgatókönyvét készítették elő, végül a következő eredményre jutottak:

„Ebben a helyzetben csak egyetlen döntési lehetőség kínálkozott. Új török államot teremteni, amely a nemzeti szuverenitáson alapul és minden fenntartás és korlátozás nélkül

---

⁵⁶² Sina Aksin: Istanbul Governments and the National Struggle I. kötet.. Cem. Istanbul. 1992. 22.o.

⁵⁶³ Mango: i. m. 228. o.

⁵⁶⁴ Katus László: Musztafa Kemal Atatürk. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1970. 86. o.

*független. Erre az elhatározásra jutottunk (...) Isztambulban. (...) A végrehajtást több szakaszra kellett osztani, elő kellett készíteni az érzelmeket és a közvéleményt, s az eseményeket kihasználva, lépésről lépésre kellett elérni célunkat.”*⁵⁶⁵

A megoldás kulcsa a tényleges szövetséges katonai jelenléttől mentes távoli Anatólia volt, ahova Kemal minél előbb vissza akart jutni. Végül is még pozícióban lévő régi katonatársai és más, a nemzeti ellenállást támogató hivatalnok segítségével a Samsunban állomásozó 9. Hadsereg Főfelügyelői posztjára sikerült kijárnia egy széleskörű jogokkal felruházott megbízást. Feladatai között szerepelt öt keleti tartományban (Samsun, Sivas, Van, Trabzon, Erzurum) a törvényes rend helyreállítása, a félkatonai csoportok leszerelése és szétszórása, a megmaradt oszmán haderő lefegyverzése és feloszlata, a keresztények és muszlimok között kitört viszály lecsendesítése.⁵⁶⁶

Kemal és fiatal tisztből álló kísérete a Bandirma nevű gőzösön hagyta el Isztambult, majd 1919. május 19-én érkezett Samsunba, amelyet a britek ellenőriztek.⁵⁶⁷ Megbízásával ellentétben azonban az országszerte már korábban éledező, de elszigetelt nemzeti ellenállási csoportok közötti kapcsolat és egység kiépítésének kezdett neki. Már 1918 decemberétől kezdve, ahogy idegen katonák léptek török földre, először Trákiában, majd Anatólia szerte *Mudafaai Hukuk* néven sorra alakultak a török nemzet jogaiért és függetlenségéért kiálló, igazságot követelő civil társaságok.

Kemal és köre két szilárd kiindulópontot tartott szem előtt. Egyrészt a még megmaradt török katonai potenciál újjáélesztését, újjászervezését. Ezért először a katonai erők összefogásához látott neki, mely munkához a térségbe érkezve egyre több katonatársa is csatlakozott. Kezdetben úttalan utakon járva, egyre beljebb jutva Anatólia szíve – Havza – felé személyesen végezte a mozgósító munkát. Mikor Kemal segédtisztjeivel elindult Samsunból, hogy Refe ezredeshez, az akkori ideiglenes kormányzóhoz utazzon, a nyitott Benz gépkocsijának lerobbanása után kénytelenek voltak gyalog folytatni az utat. A menet alatt Kemal egy svéd mars átdolgozásával írt török indulót tanított meg a kíséretének, amely hevenyészett fordításban így hangzik:

„A hegyek csúcsai sejtelmes ködbe bugyolálva,
A gyöngyöző pára megállíthatatlanul hömpölyög,

---

⁵⁶⁵ Katus: i. m. 86. o.

⁵⁶⁶ Lewis: The Emergence ... 246. o.

⁵⁶⁷ Május 19-e 1935-től Nemzeti Ünnap, melyre a mai köznapi gondolkodás úgy tekint, mint a Függetlenségi Háború kezdőnapja.

A hegyek csúcsai felett kel fel a nap ragyogva,
Gyerünk barátaim, hadd hallja hangunk a víz, az ég, a föld,
Hadd nyögjön kemény lépteink alatt a rög.”

Kemal tudta, mi a katonák motiválásának egyik lehetséges eszköze. De nem is csoda, hisz a török hadszervezetben évszázadok óta elengedhetetlen a mehter, a hadtestek hadizenekara. Később a dal a függetlenségi háború alatt a fiatal csapattisztek indulójává vált.⁵⁶⁸

Másrészt szükség volt azonban egy társadalmi szervezetre is, ami a politikai és a szervezeti kereteket biztosíthatta, továbbá a legitimáció, a jogfolytonosság alapjául is szolgálhatott. Kemal és a függetlenségi harc egyre több híve tudatos lépések sorozataként, párhuzamosan több szálon vezetve szervezték a központi kormányzattól független, ám legitim politikai erő kiépítését. Az alternatív hatalom kiépítésének alapját a török ellenállást megtestesítő nemzeti jogvédő társaságokban látta. Kemal körútjain mindenhol arra bízta a török lakosságot, hogy alakítsanak ellenállási szervezeteket. Majd az isztambuli kormány határozata ellenére az éledező függetlenségi mozgalmat támogató helyi katonai és civil hatóságok által biztosított távíróhálózat segítségével végezte szervezőmunkáját. Tevékenységének híre hamarosan elterjedt, ami eljutott Germanos, a samsuni görög érsek fülébe is, aki értesítette a briteket. A brit jelentésben bizonyos Hurst kapitány egyértelműen villantotta fel a későbbi függetlenségi háború társadalom mélyére ható mozgórugóját:

*„Mustafa Kemal kiterjedt táviratforgalmat bonyolít a környező városok között, kisajátította a távírókat, és tisztjei láthatók a legtöbb környező városban és falvakban, hogy bizonyosan nem a megegyezés érdekében tevékenykedik. Azon a véleményen vagyok, hogy a görögök ellen határozottan kirajzolódóan mozgalom szerveződik és el fog szabadulni, mielőtt világossá válik Smyrna visszafoglalhatatlansága.”*⁵⁶⁹

Később Atatürk tréfásan megjegyezte, hogy a Függetlenségi Háborút tulajdonképpen a távíróval nyerte meg.⁵⁷⁰ Emellett tiltakozó tömeggyűléseket szervezett és a hiányzó katonai erőket igyekezett irreguláris csapatok felállításával pótolni.⁵⁷¹ A

---

⁵⁶⁸ Celal Erikan: Komutan Atatürk. Ticaret Bankası. Ankara. 1972. 363. o.

⁵⁶⁹ Salahi Sonyel: Turkish Diplomacy 1918-1923. Sage. London. 1975. 22. o.

⁵⁷⁰ Sina Aksin: Istanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele. I-II. Cem. Istanbul. 1992. 349. o.

⁵⁷¹ Katus: i. m. 88. o.

nemzeti ellenállás hadfelszerelési bázisát azok a fegyverek jelentették, amelyeket sikerült a lefegyverzést ellenőrző szövetséges tisztek elől Anatólia belsejébe vonva elrejtteni.

Az ellenállási mozgalom kialakulóban lévő törzskara⁵⁷² június közepén, kissé elhamarkodottnak tűnően ugyan, de az elvégzett mozgósító munkában bízva érettnak látták az időt az első egész országra kiterjedő politikai nyilatkozat kiadására. 1919 júniusában Amasyában⁵⁷³ a helyi muzulmán közösség vezetőinek vendégeként és közreműködésükkel Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa, Hussein Rauf Bey, Refet ezredes, Kâzım Karabekir kidolgozták és június 22-én kiadták az *Amasya Tamimi* (Amasyai Távirat) néven emlegetett proklamációt.⁵⁷⁴ Az országszerte szétküldött körtelegram a helyzetet értékelve kinyilvánította: a nemzet függetlensége, az ország egysége veszélyben van, és mivel a központi kormányzat idegen ellenőrzés alatt van, képtelen felelősen ellátni a rábízott kötelezettségeket, ami azt eredményezi, hogy az állam – megnevezésük szerint a nemzet – nem tekinthető szuverén létezőnek. E megfogalmás is világossá teszi, hogy Kemalék nem a birodalom és a dinasztia megmentésében látták a lehetséges megoldást, hanem egy nemzetállam kereteinek kiépítésében. Álláspontjuk szerint csak a nemzet akarata és határozata volt az egyetlen út, amely képes volt megmenteni a nemzet függetlenségét.⁵⁷⁵ Ezért indítványozták, hogy:

*„Létre kell hozni egy minden idegen befolyástól és ellenőrzéstől mentes szabad nemzeti bizottmányt, amelynek feladata, hogy megítélje a nemzet helyzetét, és hangot adjon jogainak és kívánságainak. Ezért elhatároztuk, hogy sürgősen üljön össze egy nemzeti kongresszus Sivasban, Anatólia legbiztonságosabb helyén. Minden tartományi körzetből (liva) azonnal induljon útnak 3-3 megbízott, aki a nemzet bizalmát bírja.”*⁵⁷⁶

---

⁵⁷² Kemal törzskara mintegy húsz fiatal tisztből állt. A fegyverszünetet követően megkezdett lefegyverzés után a körzetéhez tartozó három megmaradt anatóliai hadtest parancsnoki tisztségére - mivel megbízása a kinevezési jogkört is felölelte -, közvetlen barátait és bizalmasait nevezte ki. Kâzım Karabekir az erzurumi 15. hadsereg, Ali Fuat az Ankarában állomásozó 20. hadtest, a samsuni 3. hadtest parancsnoka pedig Refet ezredes lett. Rauf tengernagyi rangjáról lemondva már civilben csatlakozott Kemalhoz. (Mango: i. m.)

⁵⁷³ Amasya a Yeşilırmak folyó hegyekkel övezett völgyében fekvő régi oszmán közigazgatási központ, mely a birodalom korai időszakában rendszerint a kijelölt trónörökös hercegek közigazgatási gyakorlatát is lehetővé tévő székhelye volt.

⁵⁷⁴ Atatürk: Nutuk I. 21. o.

⁵⁷⁵ Lewis: The Emergence ... 249. o.

⁵⁷⁶ Katus: i. m. 91. o.

Azonban előtte még egyesíteni kellett az anatóliai jogvédő társaságokat. Június elejére Kâzım Karabekir tábornok, az Erzerumban állomásozó legnagyobb és tényleges Szövetséges befolyástól független 15. török hadsereg parancsnoka biztonságot garantálva gyűlésre hívta össze az Anatóliai jogvédő társaságainak képviselőit.⁵⁷⁷ Egyrészt Kemal politikai tevékenységének elismeréseként, másrészt Karabekir szervezése nyomán az 1919. március 3-án alapította Erzerumi Nemzeti Jogvédő Társaság két teljes jogú képviselői helyet biztosított a kongresszuson való részvételre Kemal és Rauf számára. Az Erzerumi Kongresszus 56 delegált részvételével július 23-án, annak az évfordulóján nyílt meg, amikor 1908-ban az ifjú török forradalom helyreállította az 1878-ban II. Abdulhamid által felfüggesztett Alkotmányt.⁵⁷⁸ Az esemény hagyományos ceremonális keretek között nyílt meg. Ahogy szokás volt a régi törzsi gyűlések megnyitásának hagyománya szerint: bárányt áldoztak. Az egyik trabzoni delegált, egy mufti, pedig arab nyelven még imákat is recitált.⁵⁷⁹ Mustafa Kemalt először az *Heyet-i Faale*, az Előkészítő Bizottság, majd két alelnök mellett később a kongresszus elnökévé is megválasztották.

Mivel Kemal az oszmán hadsereg paszományával díszített katonai egyenruhában jelent meg a gyűlésen, az egyik trabzoni küldött, Ömer Fevzi, kifogásolva azt fejtette ki, hogy nem tarja szerencsésnek egy katona személyét egy független polgári társaság élén.⁵⁸⁰ Akkorra azonban Kemal már nem tartozott a hadsereg kötelékébe. Ugyanis Kemal tevékenységének híre hamarosan Isztambulig is eljutott, melynek eredményeképp szövetséges katonai nyomásra a kormány megbízatását visszavonva visszarendelte őt Isztambulba, mely alól egy ideig megbízatása határozott időtartamára hivatkozva igyekezett kibújni. Kemal azonban nem akart nyílt konfliktusba keveredni a legitim oszmán kormánnyal, végül lemondva megbízatásáról még a hadsereg kötelékéből is kilépett. A döntés helyessége iránti kezdeti kétségeit hamarosan eloszlatták hívei. Amikor Kâzım Karabekir először találkozott a már civil Kemallal, a következőket mondta:

*„Azért jöttem, hogy a parancsnokságom alatt álló legénység és minden tiszt nevében kifejezzem tiszteletemet. Ahogy mostanáig, Ön továbbra is elismert parancsnokunk marad. Ahogy egy egység parancsnokát megilleti, hoztam Önnek egy autót és kíséretként egy lovas egységet. Paşa, mindnyájan szolgálatodban állunk.”*⁵⁸¹

---

⁵⁷⁷ Lewis: *The Emergence ...* 248. o.

⁵⁷⁸ Mead: i. m. 79. o.

⁵⁷⁹ Mango: i. m. 239. o.

⁵⁸⁰ Mango: i. m. 239. o.

⁵⁸¹ Mango: i. m. 237.o.

Kemal utolsó körparancsában megbízásával ellentétben minden fennálló alakulatot arra hívott fel, hogy ne hajtsák végre a haderő lefegyverzését és leszerelését. Sőt, mivel „*a nemzeti akarat szuverén, és a hadseregnek ezt a nemzeti akaratot kell szolgálnia,*”⁵⁸² minden egységet a nemzeti önvédelmi szervezetek támogatására szólított fel. Mindezek fényében Fevzinek adott válaszában sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy nincs polgári öltözet, amiben a kongresszuson meg tudna jelenni. A hibát orvosolva másnap már az erzerumi kormányzótól kölcsönkapott öltönyben elnökölte a kongresszust,⁵⁸³ melynek két lényeges ponton sikerült tovább lépnie.

Egyrészt egyesítette a helyi jogvédő társaságokat, melynek eredményeként augusztus 24-én Kemal a hatályos civil egyesülések alapításáról szóló törvény minden rendelkezését szigorúan betartva az Erzerumi Kormányzóság hivatalában a Heyet-i Temsiliye, a Képviselői Bizottság, azaz a folyamatos működéssel feljogosított végrehajtó szervezet kilenc tagjának, köztük elnökének, Mustafa Kemal nevesítésével egyetemben szabályszerűen bejegyeztette a Kelet-Anatóliai Nemzeti Jogvédő Társaságot.⁵⁸⁴

Másik lényeges eredményt az Erzerumi Kiáltvány testesítette meg, amely céljait tekintve nem ragadt meg a regionalitás szintjén, így a nemzeti függetlenségi mozgalom célkitűzéseit összefoglaló program szilárd kiindulópontját képezhette.⁵⁸⁵ A kiáltvány az oszmán állam részeként kinyilvánította a keleti tartományok oszthatatlan sértetlenségét, továbbá azt, hogy a Mudroszban kötött fegyverszüneti egyezmény idején oszmán fennhatóság alatt álló valamennyi terület védelmében ugyanezt az elvet kell érvényesíteni.⁵⁸⁶ Kimondta, hogy az egész nemzet ellent fog állni minden külföldi megszállási és beavatkozási kísérletnek, és mivel a központi kormány nem képes megvédeni a nemzet függetlenségét és egységét, ezért nemzeti kongresszust kell összehívni, amely a függetlenség elérése érdekében meghatározott döntések végrehajtására alkalmas ideiglenes kormányt fog alakítani.⁵⁸⁷ A török nemzet szuverén akaratának érvényesítésére a fő feladatot a nemzeti erők mozgósításában jelölte meg. Kimondta, hogy a „*keresztény lakosságnak nem lehet olyan privilégiumokat biztosítani, amelyek*

---

⁵⁸² Katus: i. m. 92. o.

⁵⁸³ Mango: i. m. 239. o.

⁵⁸⁴ Mango: i. m. 241. o.

⁵⁸⁵ Mahmut Goloğlu: Erzerum Kongresi. Kalite Matbaasi. Ankara. 1968. 201-203. o.

⁵⁸⁶ Goloğlu: i. m.

⁵⁸⁷ Katus: i. m. 93. o.

ellentétben állnak a politikai szuverenitással és a társadalmi egyensúllyal.”⁵⁸⁸ A kimondott nemzeti szuverenitás értelmében elutasította minden protektorátus vagy mandátumterületé nyilvánítás elfogadását. Végezetül kiemelte, hogy mindent meg kell tenni a kormányzati ügyek felett ellenőrzést gyakorló Nemzetgyűlés mielőbbi összehívása érdekében.⁵⁸⁹ A kongresszus alatt egyébként az isztambuli kormány utasította Karabekirt, hogy tartóztassa le Kemalt, amit azonban megtagadott.

Az ország szinte minden területét képviseltető Sivas-i Kongresszus szeptember 4-én ült össze, amely Mustafa Kemalt választotta elnökének, továbbá állandó képviseleti joggal felhatalmazva felállították a Képviseleti Bizottságot, szintén Kemal elnökletével. Első programpontként sikerült egyesíteni a nyugati és keleti jogvédő egyesületeket Rumélia és Anatólia Nemzeti Jogvédő Társasága néven, amely immár az egész országra kiterjedően vált a politikai küzdelem legális eszközévé.⁵⁹⁰ Az eltérő helyzetmegítélés, nézetek és elképzelések miatt azonban nehezen alakult ki egység a célok és a lehetséges lépések meghatározásában. Vita alakult ki az egyébként isztambuli körökben is népszerű amerikai mandátumterületé nyilvánítás megkérése és elfogadása ügyében, továbbá, hogy politikai képviseleti testületnek tekintse-e magát a kongresszus, vagy nem, és hogy milyen szavazataránnyal hozhassanak mindenki számára kötelezettséget kimondó döntést. Végül is hosszas küzdelemben a Kemal pártiak kerekedtek felül és megerősítették az Erzerum-i Kiáltványban megfogalmazott célkitűzéseket, és mielőbbi tárgyalás megkezdését sürgették a központi kormánnyal. Mivel a hithű muzulmán lakosság még mindig vallásos áhítattal viseltetett az országot megtestesítő szultán és egyben kalifa iránt, mindenért a kormányt és az azt irányító szultáni sógort hibáztatva a kongresszus nem késlekedett kinyilvánítani szultán iránti lojalitását. A még mindig az ottomán hadsereg kötelékébe tartozó katonai parancsnokok külön is megerősítették a trón és az uralkodó iránti hűségüket. Továbbá kezdeményezték, hogy a szultán *„méltóztasson elrendelni egy új, Ófelsége, a Szultán és Kalifa előjogait tiszteletben tartó, lojális kormány megalakítását.*”⁵⁹¹ A nagyvezírnek címzett telegram, melyet a Kongresszus Közgyűlése titulussal jegyeztek, kizárólag a nagyvezírt tette felelőssé a helyzetért és vádolta meg azzal, hogy sárba taposva a nemzet jogait meggyalázta a szultanátus méltóságát és becsületét.

---

⁵⁸⁸ Katus: i. m. 94. o.

⁵⁸⁹ Katus: i. m. 94. o.

⁵⁹⁰ Feroz Ahmad: *The Making of Modern Turkey*. Routledge. London. 1993. 49. o.

⁵⁹¹ Lewis: i. m. 249. o.

„Az ön kabinetje a nemzet és az Uralkodó közé ékelődött. Ha egy órával tovább is folytatja ezzel a konoksággal, a nemzet szabadnak tekinti magát abban, hogy megtegyen minden olyan intézkedést, amelyet megfelelőnek gondol, és megszakít minden kapcsolatot illegális kabinetje és az egész ország között. Ez az utolsó figyelmeztetésünk.”⁵⁹²

A fenyegetést egyébként beváltva lehetetlenné is tették az isztambuli kormány és Anatólia helyőrségei között a távíró összeköttetést. Szeptember 10-én az Adil Bey belügyminiszternek küldött telegráfüzenetben Kemal ezt írta:

„Meggátoltátok a nemzetet abban, hogy ügyeit az uralkodójuk elé terjeszthessék. Gyávák, bűnözők! Az ellenséggel karöltve hitszegő összeesküvésben vettetek rész a nemzet ellen. Nincs kétségem afelől, hogy ne lennétek képesek felmérni a nemzet erejét és akaratát; de nem akarom elhinni, hogy ilyen hitszegő és vérengző módon cselekedtetek a haza és a nemzet ellenében.”⁵⁹³

Az isztambuli kormány ellenlépésként törvénytelennek nyilvánította a kongresszust, autonómiát kínálva a britekkel karöltve fellázították a kurd törzseket, hogy menjenek Sivasba és verjék szét a törvénytelen szervezkedést. A kurd törzsek belső viszályának kihasználásával Kemalék könnyedén semlegesítették a támadás veszélyét, de az eset a külvilág előtt is nyilvánvalóvá tette a törésvonalat az isztambuli kormány és a nemzeti függetlenségi mozgalmat képviselő bizottság között. A helyzet viszont annyiban változott, hogy mostanra az isztambuli kormány került lépéshátrányba.

2. A Nemzeti Paktum

Miután a nyílt polgárháborút elkerülendő Damad Ferid Paşa nem kapott engedélyt sem a szultántól, sem a Szövetségesektől, hogy javaslata szerint a nemzeti erőket felmorzsolja egy újonnan felállított hadsereggel, október 1-én lemondott. Utódja, Ali Riza Pasa, beleegyezett abba, hogy tárgyalásokat kezdeményezzen a Kemal elnökletével működő Képviselői Bizottsággal. Amasyában az október 20-22. közötti tárgyalásokon a kormányt képviselő Salih Paşa tengerészeti miniszterrel sikerült megállapodni, miszerint a hatályos Alkotmány szerint új választásokat írnak ki, és miután a parlament szabadon

---

⁵⁹² Atatürk: i. m. 137. o.

⁵⁹³ Atatürk: i. m. 114. o.

megkezdí működését, a Nemzeti Jogvédő Társaság feloszlatja önmagát.⁵⁹⁴ Emellett fontos kitétel volt a kiáltványban megfogalmazott törökök lakta területek integritásra irányuló programot Isztambul általi elfogadása. Amihez még Kemal ragaszkodott, hogy a kormány hivatalosan is tárgyalópartnernek ismerje el a Sivasi Kongresszus Képviselői Bizottságát azzal, hogy annak megfelelő protokollal és aláírásokkal kössék meg a megállapodást. Mindkét fél egyetértett továbbá abban is, hogy mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy az Egység és Haladás Mozgalom bűnbe keveredett tagjai ne lehessenek jelöltek a választásokon.⁵⁹⁵

Az 1919 decemberében tartott választásokon a török nemzeti ellenállást támogatók 168 képviselői hellyel döntő többséget szereztek az új parlamentben, de ez a csoport rendkívül sok és különböző érdekeket képviselő szervezet és párt tagjainak köréből került ki, közel sem volt teljesen egységes frakciónak mondható, így Kemal és köre sem rendelkezett döntő befolyással.⁵⁹⁶ Hogy közelebb legyen a politikai történésekhez, Kemal áthelyezte a Képviselői Bizottság székhelyét, de tartva a megszálló erőktől nem Isztambulba, hanem egy kicsiny, ám vasútállomással rendelkező anatóliai városkában, Ankarában alakította ki a bizottság főhadiszállását.

Az új parlament 1920. január 12-én ült össze, melyet másnap 150.000 ezres tömegdemonstráció követett Kék Mecset előtti téren, Trákia és Anatólia törökök lakta területének visszaadását követelve. A kormány megalakulását követően a parlament február 17-én az Erzerumban és Sivasban megfogalmazott kiáltványokon alapuló, de azokat újrafogalmazva és kiegészítve egyhangúan elfogadta a török nép fő követeléseit tartalmazó Nemzeti Paktumot (Misak-1 Millî),⁵⁹⁷ melyet megküldtek a világ összes parlamentjének.⁵⁹⁸ A Misak-1 Millî szerint a többségében arabok lakta területeken referendummal kell eldönteni, hogy hová akarnak tartozni, az egyértelműen többségében törökök által lakott területek Törökország elidegeníthetetlen részét képezik. Továbbá Kars, Ardahan és Batumi is majd népszavazással döntsenek hovatartozásukról. Nyugat-Thrákia sorsáról szintén népszavazáson kell dönteni. Biztosítani kell Isztambul és a Márvány-tenger biztonságát. A Boszporuszon és a Dardanellákon áthaladó kereskedelem feltételeiről Törökország és az érintett országoknak majd együttesen kell dönteniük. A

---

⁵⁹⁴ Mango: i. m. 256. o.

⁵⁹⁵ Mango: i. m. 256. o.

⁵⁹⁶ Mango: i. m. 264. o.

⁵⁹⁷ Lewis: The Emergence ... 251. o.

⁵⁹⁸ Katus: i. m. 100. o.

kisebbségek jogait pedig annak megfelelően fogják elbírálni, ahogy a szomszédos országok muszlim kisebbségei milyen jogokat kapnak. Továbbá fontos elemként kiemelte azt is, hogy az ország fejlődéséhez mindenfajta politikai, jogi és pénzügyi megszorítástól mentes függetlenséget kell biztosítani.⁵⁹⁹

3. Az Oszmán Birodalom végnapjai

Ezek a fejlemények a Szövetségesek heves reakcióját váltották ki. A brit haderő teljes megszállással március 16-án ellenőrzése alá vonta egész Isztambult. Bevezették a cenzúrát és tömeges letartóztatások kezdődtek. Számos képviselőt is letartóztattak, akiket - köztük Raufot is - Máltára deportáltak.⁶⁰⁰ Az parlament március 18-án tartott utolsó ülésén petícióban tiltakozott tagjai letartóztatása miatt, majd határozatlan időre elnapolta ülését. A szultán hatalma mentése érdekében minden lehetséges eszközt felhasznált. Április 11-én a véglegesen feloszlatta az utolsó oszmán parlamentet és újra Damand Ferid Busatı Paşát nevezte ki a nagyvezíri posztra. A legmagasabb vallási vezető, a Şeyh-ül-Islâm, legfőbb vallásjogi állásfoglalást kihirdető fatvát bocsátott ki, melyben kijelentette: a nacionalisták hitetlen lázadók, a Kalifa parancsa alapján meggyilkolásuk nem bűn, hanem vallási kötelezettség.⁶⁰¹ Ezt követően az isztambuli rögtönítélő bíróság in absentia ünnepélyes keretek között Kemalt több más politikussal egyetemben halálra ítélte.⁶⁰² A nemzeti oldal felszámolására felállították a *Kuvayı Inzıbatiye*, Fegyelmi Erők névre hallgató katonai egységet, melyet a vallási érzület felkeltése érdekében a *Hilâfet Ordusu*, azaz a Kalifa Hadseregének is nevezték.⁶⁰³

A Nemzeti Jogvédő Társaság Képviselő Bizottságnak sorban válaszokat kellett adni az eseményekre. Kemal egy Ankarában székelő, új, minden idegen befolyástól mentes rendkívüli felhatalmazással bíró nemzetgyűlés képviselői választására tett felhívást. A függetlenséget támogató nemzeti oldal számtalan, nem egységes, különböző célokat szem előtt tartó szervezeteinek nem maradt más út, mint Kemal útja. Nemsokára háromszáz főt

---

⁵⁹⁹ Katus: i. m. 100. o

⁶⁰⁰ Ahmad: The Making ... 30. o.

⁶⁰¹ Lewis: The Emergence ... 252. o.

⁶⁰² Lewis: The Emergence ... 252. o.

⁶⁰³ Mango: i. m. 276. o.

meghaladó számban érkeztek képviselők Ankarába, köztük szép számmal a feloszlatott oszmán parlament tagjai is.

A gyűlést - a hitetlenség vádját semlegesítendő - április 23-án, pénteken, a muszlimok számára fontos imanapon nyitották meg, de előtte közös imán vettek részt a Hacı Bayram mecsetben, majd imák recitálása közben a bárányáldozat sem maradhatott el.⁶⁰⁴ Mivel Kemal a kialakult helyzetben nem látta elégségesnek a civil szervezetként való működést, lemondva az eddigi szervezeti formáról, hivatalosan *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Törökország Nagy Nemzeti Gyűlése nevet vették fel, melyet a képviselők az oszmán parlamenttől eltérően jogalkotási és végrehajtási jogkörrel is felhatalmaztak.⁶⁰⁵ Elnöknek, mind a törvényhozó nemzetgyűlés, mind a héttagú „kormány”, az *İcra Vekilleri Heyeti*, a Végrehajtó Megbízottak Bizottsága élére Kemalt választották.

A Szultanátushoz és a Kalifátushoz való viszony továbbra is rendkívül kényes tényező maradt. Kemal a nemzetgyűlés elnökeként első kiáltványában így fogalmazott:

*„Mi, a Te képviselőid, esküszünk Allah és a Próféta nevére, a vád, hogy mi a Szultán és a Kalifa elleni lázadók lennénk, hazugság. Mi mindnyájan meg akarjuk védeni országodat attól, hogy India és Egyiptom végzetében osztozzon.”*⁶⁰⁶

Ankara muftija, Börekçizade Mehmed Rifat, további 152 anatóliai mufti aláírásával megerősítve, május 5-én ellen-fatvát bocsátott ki. Ebben kifejtette, hogy az idegen nyomás kikényszerítette fatva érvénytelen, és felszólított minden hithű muszlimot a fogságban lévő Kalifa kiszabadítására.⁶⁰⁷ Kemal és hívei szerint ez az érv képezte a nemzetgyűlés legitimitásának alapját is, hisz az idegen fegyverek megfosztották a Szultánt az alkotmány biztosította jogai gyakorlásától, és a parlament feloszlatását is fogvatartói, a megszálló idegen csapatok kényszerítették rá. Álláspontjuk szerint a nemzeti szuverenitás alapelveiből kiindulva a nemzetnek joga van önállóan, minden idegen hatalom befolyásától mentesen irányítani sorsát. A török nemzet akaratát pedig a szükséghelyzet okán csak az Ankarába összehívott független, a nemzetet megtestesítő és egyedül képviselő Nagy Nemzetgyűlés jelenítheti meg.

---

⁶⁰⁴ Mango: i. m. 277. o.

⁶⁰⁵ Ergun Özbudun: Constitutional Law. In: Ansay Tugrul – Jr. Don Wallace: Introduction to Turkish Law. Wolters Kluwer Law International. Alphen aan den Rijn. 2002. 19-51. o.

⁶⁰⁶ Mango: i. m. 278. o.

⁶⁰⁷ Lewis: The Emergence ... 252. o.

Mindez azonban nem volt elég arra, hogy elkerüljék a polgárháborút. Az elkövetkező hónapokban az ankarai kormány főleg irreguláris erői Kemal stratégiai zsenialitásának is köszönhetően sikeresen ellenálltak a kezdetben még Ankarát is fenyegető kormánycsapatoknak, majd a Kalifa Hadserege nagy részének átállása következtében egészen a Márvány-tengerig sikerült viaszorítani őket.⁶⁰⁸ Ezzel az isztambuli kormány végleg erőtlenné vált. Mindeközben az április 19-26. között San Remóban tartott konferencián a Szövetségesek megegyeztek az Oszmán Birodalom felosztásáról. A hazai belpolitikai nyomás miatt nagymértékben csökkentett létszámú francia, olasz és angol erők nem voltak elegendők az egyre komolyabbá váló ankarai haderők ellenében érdekeik kikényszerítésére, ezért beleegyeztek abba, hogy a görög csapatok – akár Anatóliát is megszállva – felszámolják az ankarai kormány haderőit.⁶⁰⁹

A görög csapatok június 22-én indították általános támadásukat, és hatalmas területeket kerítettek hatalmuk alá. Elfoglalták Thrákiát, az Égei és a Márvány-tenger partvidéket, Bursát, az oszmánok első székhelyét, és mintegy 300 kilométerre keleti irányba, Uşakig jutottak. A közvélemény nagy felháborodással vette tudomásul e területek feladását, Kemal azonban a jelentős számbeli és technikai fölény miatt nem akarta erőit feláldozni. Közben az isztambuli kormány augusztus 10-én Sèvres-ben aláírta a békeszerződést.⁶¹⁰ A szerződés értelmében Thrákia, az égei-tengeri szigetek és Izmir görög fennhatóság alá került, Dél-Anatólia francia és olasz befolyási zóna lett, a tengerszorosok és Isztambul nemzetközi ellenőrzés alatt maradt, továbbra is fennmaradtak a korábbi kapitulációk, a nemzetközi pénzügyi ellenőrzés, és az európai hatalmak koncessziói.⁶¹¹

Az oszmán kormány azonban hiába írta alá, nem volt parlament, amely az Alkotmány értelmében azt megerősíthette volna. Sőt, a hatályos alkotmány 1. cikkelye kimondta, hogy

„Az oszmán birodalom a jelenlegi országokat és tartományokat és a kiváltságos kormányzóságokat foglalja magában és mivel egy egészet képez, semmiféle oknál fogva nem választható szét.”⁶¹²

---

⁶⁰⁸ Mango: i. m. 280. o.

⁶⁰⁹ Mango: i. m. 283. o.

⁶¹⁰ Treaty of Peace Between The Allied & Associated Powers and Turkey Signed at Sevres - August 10, 1920.

http://sam.baskent.edu.tr/belge/Sevres_ENG.pdf

⁶¹¹ Treaty of Peace Between The Allied & Associated Powers and Turkey

⁶¹² A török alkotmány alaptörvényei. 25. o.

Ahogy a sevres-i szerződés szétdarabolta a birodalmat, úgy annak megfelelően az alkotmányt is módosítani kellett volna. Azonban a 116. cikkely szerint

„akár a minisztérium, akár a szenátus, akár a képviselőház részéről módosítás tétetik, először a képviselőházban a tagok kétharmad szótöbbségével elfogadtatik, s miután a képviselőház által való elfogadását a szenátus ugyancsak kétharmad szótöbbséggel jóváhagyta, s ha a szultáni iráde is szentesítette, ”⁶¹³

csak akkor emelkedhetett volna törvényi erőre.

Ezért a szövetségesek leállították a görög előrenyomulást, és tárgyalások útján kívánták rávenni az ankarai kormányt a békefolyamat lezárására, hiszen nélkülük már elképzelhetetlen lett volna felállítani egy új parlamentet Isztambulban.

De csalódniuk kellett. Ankara hajthatatlan maradt a Nemzeti Paktumban megfogalmazottak tekintetében. Így nem volt olyan adminisztráció, ami a békeszerződés diktátumait Anatóliában végrehajthatta volna. Erre válaszul a szövetségesek a görögöket hatalmazták fel kikényszerítésére, ami a törökök számára egyenlő volt az ország életben maradásáról döntő függetlenségi háború kezdetével. A rövid fegyvernyugvás alatt az ankarai kormánynak volt ideje felkészülni a végső küzdelemre. Mivel az isztambuli kormány végleg elvesztette hitelét, a sevres-i békeszerződés hírére követően a török nép túlnyomó többsége már csak Kemalban látta a nemzet megmentésének lehetőségét, tömegesen csatlakoztak az ankarai kormányhoz.

A formálódó török nemzetállam első diplomáciai sikere is ekkorra esett. Több hónapos tárgyalások után sikerült megegyezni a szovjetekkel, akikkel a hátszínre bízott rendezték a kaukázusi kérdést, de ami még fontosabb: hatalmas segítséget is nyújtottak mintegy 10 millió aranyrubel, fegyver és lőszerszállítmány formájában.⁶¹⁴ Az első nagy győzelmet 1921 tavasza hozta, amikor İsmet ezredes két ízben is megállította İnönünél a görög csapatokat. De döntő csapást a nyáron a Sakarya folyóig nyomuló megerősített görög hadseregre az augusztus 24-én vívott küzdelem megsemmisítő veresége hozta. A kritikus helyzetben a török hadakat maga a nemzetgyűlés által teljhatalommal felruházott Kemal irányította, akinek győzelem után a nemzetgyűlés az első oszmán szultánok viselte Gázi, a „hitetlenek elleni harc hőse” címet adományozta.⁶¹⁵ Azután

---

⁶¹³ A török alkotmány alaptörvényei. 42. o.

⁶¹⁴ Katus: i. m. 113. o.

⁶¹⁵ Mango: i. m. 322. o.

általános mozgósítást elrendelve kiadta a parancsot: irány a tenger. Még egy év küzdelem kellett, hogy teljessé váljon a siker. 1922. szeptember 9-én a törökök visszafoglalták Ízmirt, és október közepén immár mind a görögök, mind a britek az ankarai kormánytól kértek fegyverszünetet, amit Görögország és a Szövetségesek Mudanyában 1922. október 11-én írtak alá.⁶¹⁶

4. A török nemzeti szuverenitás kivívása

Miután a szultán feloszlatta a parlamentet és világossá vált, hogy az Oszmán Birodalom szuverenitását jelképező oszmán uralkodóház nem képezheti a kialakulóban lévő nemzetállam szuverenitásának alapját. Ezért el kellett indítani egy újfajta szuverenitás-fogalom széles körben való elfogadtatásának és felépítésének folyamatát is. Kemal kezdettől fogva egy nyugat-európai mintán alapuló, modern, prosperáló gazdasággal rendelkező, az európai civilizációs életformában élő ország megteremtését tűzte ki célul maga elé. Erről azonban csak egy nagyon szűk körnek volt tudomása. Mindezt a függetlenségi mozgalom kezdetén nem is lett volna időszerű felhozni. Azonban a belső forradalom, az úgynevezett *inkilâb* meghirdetése, elsőként a köztársasági államforma megteremtése miatt, immár időszerűvé vált.

A nemzetgyűlés legtöbb képviselője számára még mindig a szultanátus és a kalifátus intézménye jelentette az államiság kiindulópontját. Egy új állam új lelki és közjogi alapokon való megteremtése is rendkívül nagy körültekintést és végig gondolt lépések sorozatát követelte. 1920. június 20-án Kemal nagy tetszésnyilvánítás közepette mondta ki a nemzetgyűlés képviselői előtt:

*„Úgy gondolom, a jelen napjainkban élő alapvető realitás a nemzet általános tendenciáját juttatja kifejezésre, ami a populizmus és a nép kormánya. Ez a kormányzás nép kezébe helyezését jelenti.”*⁶¹⁷

Augusztusban világosabban fogalmazott:

---

⁶¹⁶ Selahettin Tansel: Mondros'tan Mudanyaya Kadar I-IV. MEB. Istanbul. 1991. 216. o.

⁶¹⁷ Lewis: The Emergence ... 256. o.

*„Álláspontunk, amely a populizmus, azt jelenti, hogy a hatalmat, a fennhatóságot, a szuverenitást, az önkormányzás jogát közvetlenül a népnek kellene adni, és a népnek a kezében kell tartania.”*⁶¹⁸

A képviselők azonban eléggé vonakodtak alkotmányjogi kérdéseket megvitatni.⁶¹⁹ A kemalistáknak 1921. január 20-án mégis sikerült Alapvető Intézmények Törvénye (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) néven egy proto-alkotmánynak tekinthető, 23 cikkelyből álló törvényt elfogadtatni a Nemzetgyűléssel.⁶²⁰ Ennek első cikkelye kimondta, hogy a szuverenitás mindenféle fenntartás és feltétel nélkül a népé, a kormányzati rendszer alapja pedig az önrendelkezés és a nemzeti kormányzás. A 2. cikkely szerint a végrehajtó hatalom és jogalkotói felelősség a Nagy Nemzetgyűlés kezébe tétetett, abban összponosul, amely a nemzet egyedüli és valódi képviselője. A 3. cikkely alapján a török államot a Nagy Nemzetgyűlés irányítja és kormányát "Nagy Nemzeti Gyűlés Kormányának" nevezik. A dokumentum először nevezte országát hivatalosan Törökországnak, mely a nemzeti szuverenitás elvét először fogadta el a török alkotmánytörténetben, mellyel a megszületendő állam legfontosabb alapelve rögzítésre került. Továbbá kimondta, hogy a Nagy Nemzetgyűlés választásait két évente tartják, és az egykori gyűlés mindaddig hivatalban marad, amíg az új gyűlés össze nem gyűlik. A tagság időtartama két évre korlátozódott, de egy tag újraválasztása lehetséges volt, akik nem csak tartományuk, de az egész nemzet képviselői is egyben. A Alapvető Intézmények Törvénye a nemzetgyűlést mind a törvényhozói, mind a végrehajtói hatalommal felruházta, dönthetett háború és béke ügyében, valamint nemzetközi szerződéseket köthetett. Az éles közjogi fordulat tompítása érdekében Kemal kiváló politikusi érzékkel illesztette be a 7. cikkelyt, mely értelmében a törvények és rendeletek előkészítését jogi és vallási rendelkezések vezérlik, amelyek a legjobban megfelelnek az emberek életvitelének és szükségleteinek, valamint az általánosan bevett régi szokásoknak. Kemal kitarzott amellet, hogy a szultán ne kerüljön említésre a törvény szövegében. Így megteremtődött annak közjogi alapja, hogy Törökországot az ankarai kormány képviselhesse a béketárgyalásokon.⁶²¹

---

⁶¹⁸ Lewis: The Emergence ... 256. o.

⁶¹⁹ Goloğlu: i. m. 53. o.

⁶²⁰ Kanun No. 85. - Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 1921.

www.anayasa.gen.tr/1921-tek-orijinal.pdf (2013. 11.22. 9:31)

⁶²¹ Mango: i. m. 301. o.

5. A Török Köztársaság születése

A mudanya-i fegyverszünetet követően október 19-én az ankarai kormány erői bevonultak Isztambulba, ahol még hivatalosan fennállt az oszmán kormány. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a Szövetségesek mindkét kormányt meghívták a békekonferenciára. A béketárgyaláson Riza Nur kifejtette, hogy az ankarai nemzetgyűlés az Oszmán Birodalom határain belül létesült új Törökország képviselője, a birodalom örököse, és mivel az oszmán állam kimúlt, a török nép egyedüli képviselőjének pedig nem tud mást elismerni, mint a Török Nagy Nemzetgyűlést.⁶²²

A november 1-én összeült nemzetgyűlésnek döntenie kellett az állam létét és formáját illető kérdésben. Kemal nyitóbeszédében a történelmi példák során jutott el legfontosabb közjogi javaslatáig: a szultanátus és kalifátus intézményének szétválasztásáig. Érvelésében kifejtette, léteztek arab kalifák a szeldszuk törökök, a mongolok és az oszmánok alatt is. A kalifa hivatala, mint az egy és örökkévaló küldöttének, a prófétának örököse, és a múlandó világi uralom, legyen az akár bármely király, vagy szultán, az attól szétválasztható.⁶²³ A szultán helyét a jövőben a nemzet szultanátusa fogja betölteni.

Ahmed Âgâoğlu⁶²⁴ a próféta hagyományára és elismert iszlám tudósokra hivatkozva kifejtette, hogy a Próféta maga tett világos különbséget a világi és vallási természetű ügyek között. Továbbá, hogy az iszlám korai időszakában, 632 és 661 között

---

⁶²² Mango: i. m. 363. o.

⁶²³ A kalifa az arab khalafa, „valakit követni, valakinek az örökébe lépni” jelentésű igéből származik, jelentése: utód, követő, vagy helyettes. Eredetileg a muszlimok vallási és politikai közösségének legfőbb vezetőjét, Muhammad utódát tisztelték a kalifákban. A próféta halála után azonban a közösség számára komoly problémát jelentett az utódlás, mert sem a próféta nem nevezte meg utódját, sem a Korán nem adott útmutatást. Muhammad követőinek legszűkebb köre ezért utódjául a régi szokások szerint a család legidősebb férfi tagját, Muhammad apósát, Abu Bakrt (632-634) választotta meg, akit Umar ibn al-Khattáb (634-644), a próféta Hafsa nevű feleségének apja követett. Halálos ágyán ő úgy rendelkezett, hogy utódját egy hattagú testület, a súra válassza meg. Ezért az eset bizonyítékul szolgált a közösség által elfogadott képviselőiből álló testület kalifákat megválasztó jogára. (Simon: A korán világa.)

⁶²⁴ Orosz Birodalomban született azeri-török származású politikus, újságíró, a török Nemzeti Függetlenségi Háború időszakában Atatürk közeli tanácsadója. Az 1920-ban Kemal alapította Hakimiyet-i Milliye (Nemzeti Szuverenitás) című újság főszerkesztője. (H. Ozan Özavci: Intellectual Origins of the Republic Ahmet Âgâoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey. (<https://books.google.hu/books?isbn=9004297367> (2015. 11. 10. 9:31)

az első négy „igaz úton vezérelt” kalifa idején a kalifák választás útján kerültek a közösség legmagasabb posztjára. Az iszlám hívők közösségének ügyeit pedig tanácsadó testületek gondozták. Eszerint az, hogy a nép képviselői választják kalifáit olyan, amely az ősi iszlám szellemiségének minden tekintetben és a legnagyobb mértékben megfelel.⁶²⁵

A hat évszázados hagyományokat azonban nehéz volt áttörni, és hosszas polémia sejlett fel a kérdés eldöntésére. Végül Kemal egyszerűbben fogalmazott:

„A szuverenitás és királyság kérdése sohasem akadémikus vitákban dől el. Azt erővel szerzik meg. Az oszmán dinasztia erővel ragadta magához a törökök feletti kormányzást és uralkodott felettük hat évszázadon át. A török nép fellázadt, hogy elűzze a bitorlókat, és most ténylegesen a török nemzet jutott a szuverenitás birtokába. Ez már befejezett tény. (...) Akik itt összegyűltek, nézzék a dolgokat a maguk természetes megvilágításában, és egyet fognak érteni.”

Még hozzátette:

*„Máskülönben a tények mindig is tények fognak maradni, de néhány fej gurulhat is.”*⁶²⁶

Kemal tovább folytatta volna, de egy mufti felszólalt:

*„Bocsánat, mi egy másik szemszögből közelítettünk a dologhoz. Most már helyesen látjuk.”*⁶²⁷

Kemal úgy látszik meggyőzően érvelt. De meg kellett nyugtatni a vallási érzületű képviselőket:

„A nemzeti szultanátust és szuverenitást csakis a nemzet képviselőiből álló Nagy Nemzetgyűlés testesíti meg. Ami a Kalifátus jövőjének kérdését illeti, a történelem számos példáját adja a Kalifátus és Szultanátus folyamatos egymás mellett élésének. Most ahogy a Szultanátus már a múlté, a Kalifátus azonban megmarad, mint az egész muszlim világ spirituális és vallási központja. A Szultanátus helyére most a nemzet képviselőinek

---

⁶²⁵ Ahmet Âgaoğlu: Tarihî Celse (Hilâfet ve Millî Hâkimiyet, hilâfet ve millî hâkimiyet mesâili hakkında muhtelif zevâtın makâlât ve mütâliâtından mürrekep bir risâledir) Ankara. 1923. 11-32. o. Idézi: Inalcik: The Caliphate and Atatürk's Inkilab. In: Belleten XLVI. Sa. 182 (Nisan1982) 353-366. o.

⁶²⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. 287. o.

⁶²⁷ Atatürk'ün ... 287. o.

hatalommal teli testülete került, mely mostantól fogva képes lesz gondját viselni a nemzet ügyeinek egy modern és virágzó társadalom felé vezető úton.”⁶²⁸

Már éjfél elmúlt, amikor a két cikkelyből álló végleges döntést meghozták. Az első szerint:

„... a török nép úgy tarja, az isztambuli kormány, amely egy magányszemélyre alapozott szuverenitására épült, 1920. március 16-án kimúlt (amikor Isztambult teljesen megszállták a Szövetséges Erők), és mindörökre a történelembe került.”⁶²⁹

A második kimondta, hogy a kalifátus az oszmán dinasztián nyugszik, de a nemzetgyűlésnek van joga megválasztására, mégpedig azt,

„aki tanultsága és karaktere szerint arra érdemes és megfelelő.”⁶³⁰

A döntés ugyan szó szerint nem mondta ki a monarchia eltörlését és a kalifátus különválasztását, de ezzel lezárta az Oszmán Birodalom több mint hat évszázados történetét. VI. Mehmed Vahidettin nem várta meg, hogy a nemzetgyűlés megítélje tanultságát és személyes karakterét, november 17-én a H.M.S. Malaya brit hadihajó fedélzetén önkéntes száműzetésbe vonult. Másnap megüresedett helyére a nemzetgyűlés egyhangú szavazással Vahidettin unokaöccsét, Abdülmecidet választotta meg kalifának.⁶³¹

1923. április 6-án az első nemzetgyűlés utolsó ülésén új választásokat írt ki júniusra, mely három év után ismét a szó legteljesebb értelmében az egész országra kiterjedő valódi és általános választás volt. Kemal már előtte érettnak látta az időt a jogvédő mozgalomból kinőtt támogatói körét Néppárt néven párttá szervezni. A választások után az új párt biztosította Kemal többségét az augusztus 11-én összeült új nemzetgyűlésben, amely Kemalt választotta elnöknek. Ekkor fejeződtek be a győztes hatalmakkal Lausanne-ban folytatott béketárgyalások, mely az új török állam célkitűzéseinek teljes sikerét hozta.

A 23-án aláírt szerződés elismerte Törökország nemzetközi státusát, az ország visszaszerezte Anatóliát és Kelet-Trákiát, és eltörölte a kapitulációkat. Bizonyos részek még tisztázásra szorultak, pl. lakosságcsere, a kurd területek kérdése, keleti határok, de Ankara elérte a Nemzeti Paktumban megfogalmazott céljait. Ez tovább erősítette Kemal pozícióit, amit igyekezett ki is használni. Ugyanis a klerikális oldal újra és újra felvetette

---

⁶²⁸ Atatürk'ün ... 270. o.

⁶²⁹ Lewis: The Emergence ... 259. o.

⁶³⁰ Lewis: The Emergence ... 259. o.

⁶³¹ Lewis: The Emergence ... 259. o.

annak kérdését, hogy ki testesíti meg személyében a török nemzetet. Szerintük ez a kalifa pozícióját illeti meg. Kemal nem várt a vita végére. A helyzetből adódó bizonytalanság megoldására a következő kiegészítéseket javasolta a nemzetgyűlésnek megszavazásra: Törökország kormányzati formája köztársaság, a köztársaság elnökét a Nagy Nemzeti Gyűlés választja tagjai sorából, az elnök az ország feje, és ő nevezi ki a minisztereket.⁶³² Órákig tartó viták után nagy hiányzás mellett, de az érvényességet nem érintő döntés született. 101 ágyú hangja adta hírül a világnak: a Török Köztársaság megszületett, első elnöke Gazi Mustafa Kemal.⁶³³

Azonban nem csitultak a klerikális erők keltette hullámok. Világosan látszott, a köztársaság nem szilárdulhat meg a kalifa létezése mellett. Kemal és köre pontosan látta a kalifátus veszélyeit, amit Ismet Inönü szavai világítanak meg:

*„A Szultanátus eltörlése könnyebb volt, a Kalifátus életben maradása megnyugtatta a szultanátus híveit. De a kétféjű rendszer nem mehetett a végtelenségig. Azt a várakozást táplálta, hogy az uralkodó visszatérhet a kalifa álöltözete alatt (...) és reményt adott az oszmán dinasztiának.”*⁶³⁴

1924. március 1-én a nemzetgyűlés új ülészakának megnyitóján Kemal három pontban foglalta össze a soron következő feladatokat. Egyrészt a kihangsúlyozta a köztársaság megszilárdítását, másrészt egy egységes oktatási rendszer kialakítását. Harmadrészt az iszlám hit megtisztítását és felemelését azáltal, hogy megszabadítják attól, hogy *„a politika eszköze legyen, mint az évszázadokon át gyakorlat volt.”*⁶³⁵ A harmadik pont világossá tette a kemalisták céljait. 2-án a néppárti képviselők megszavazták a vallásügyi minisztérium eltörlését, az egységes közoktatási rendszer bevezetését, majd harmadikként megszüntette a kalifátus intézményét és az oszmán dinasztia minden tagját száműzte Törökországból.⁶³⁶ A kalifátus eltörlésével, továbbá azzal, hogy 1924. április 20-án a Török Nagy Nemzetgyűlés elfogadta a Török Köztársaság Alkotmányát,⁶³⁷ a mintegy ötéves vajúdasban született török nemzetállam saját lábára állt.

---

⁶³² Lewis: The Emergence ... 261. o.

⁶³³ Lewis: The Emergence ... 259. o.

⁶³⁴ Mango: i. m. 403. o.

⁶³⁵ Lewis: The Emergence ... 264. o.

⁶³⁶ Mango: i. m. 404. o.

⁶³⁷ Mead: i. m. 73. o.

6. A Török Köztársaság 1924. évi Alkotmánya

Az alkotmány⁶³⁸ hat fejezetben és 105 cikkelyből állóan fektette le a köztársaság államszerkezetének alapjait és sorolta fel kötelezettségeik megnevezése mellett állampolgárainak jogait. Az alkotmány rendelkezése alapján kihirdetésének napjával, 1924. április 20-án lépett hatályba, és ezzel egyidejűleg helyezte hatályon kívül az 1876-os alkotmányt és az 1921. évi alkotmányos törvényeket minden kiegészítéseikkel egyetemben. Az alkotmány lehetséges módosítását vagy kiegészítését az összes képviselő kétharmadának aláírásával támogatott javaslatához, majd a Nemzetgyűlésben történt megvitatás után szavazásra bocsátva szintén az összes képviselő kétharmados szavazatához kötötte. Azonban kizárta, hogy a jövőben az 1. §-ban kimondott alaptételhez fűződő - miszerint Törökország köztársaság - bármilyen módosító vagy kiegészítő indítvány helyt kapjon. Továbbá figyelemmel az első Meşrutiyet történelmi tapasztalatára: megtiltotta a köztársaság alkotmányának bármilyen ürüggyel történő önkényes módosítását vagy felfüggesztését. A nemzetgyűlés az alkotmányt továbbá a jogforrási hierarchia csúcsára helyezte azzal, hogy kimondta: törvény nem lehet ellentétes az alkotmánnyal.

Alapvető rendelkezések (1-8. §) Az alkotmány az alapvető rendelkezések között jelentette ki, hogy a török állam köztársaság, hivatalos nyelve a török, a kormányzat székhelye pedig Angora. De a helyzet érzékenységeire való tekintettel a 2.§ első mondata azt is kimondta, hogy az állam vallása az iszlám. A szuverenitás forrásaként egyedülként a nemzetet jelölte meg, amely mindenféle megkötés nélkül illeti a nemzetet. A nemzet nevében a szuverenitás gyakorlója Törökország Nagy Nemzetgyűlése, amely a török nemzet egyedüli törvényes képviselője. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom egyszerre nyugszik és összpontosul a Nagy Nemzetgyűlés testületén. A törvényhozó hatalmat a Nemzetgyűlés közvetlenül gyakorolja. Azonban kimondta, hogy a végrehajtó hatalmat a Köztársasági Elnök személyén keresztül gyakorolja, akit a Nemzetgyűlés választ ugyan, de kabinetjét a Köztársasági Elnök maga jogosult megválasztani. A kormány tevékenységének ellenőrzésére a Nemzetgyűlés jogosult, és bármikor megvonhatja a kormány végrehajtó hatalmát. A bírói hatalmat a Nemzetgyűlés nevében független

---

⁶³⁸ <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>;
<http://www.bilkent.edu.tr/~genckaya/1924constitution.pdf>

bíróságok gyakorolják, amely felállításáról külön törvény megalkotása alapján került sor. Ez a fejezet tehát vázolta az állam felépítményének, a hatalom gyakorlásának kereteit.

Törvényhozó hatalom (9-30. §) Az alkotmány szerint a Nagy Nemzetgyűlés a választási törvénynek megfelelően a török nemzet által választott képviselőkől állott, akik nemcsak kerületüket, hanem az egész török nemzetet képviselték. Ebben a részben kerültek alkotmányos szintű szabályként lefektetve a választás és választhatóság alapelvei is. Választópolgár lehetett minden tizennyolcadik életévét betöltött török férfi állampolgár, azonban a választhatóság alsó korhatára harminc évben határozott meg. Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy a nők csak az 1934-es harmadik alkotmánymódosítás után voltak jogosultak választani, azzal a feltétellel, ha betöltötték a huszonkétéves kort, és váltak egyidejűleg választhatóvá is a férfiakhoz hasonló korhatárral.⁶³⁹

Nem volt választható az,

- aki külföldi hatalom szolgálatában vagy büntetés hatálya alatt állt;
- aki külföldi állampolgárnak tartotta magát;
- akit csódbüntett miatt elítélték;
- akit megfosztották polgári jogaitól;
- továbbá aki nem tudott írni és olvasni török nyelven, mely utolsó kitéttel meglehetősen leszűkítette a lehetséges jelöltek számát.

A képviselői tisztség és bármely állami tisztség együttes betöltése nem volt lehetséges. A megválasztott képviselőknek kötelezően esküt kellett tenniük a következők szerint:

„Isten színe előtt esküszöm, hogy nem létezhet más cél, mint a haza boldogsága és biztonsága, a nemzet teljes és korlátozhatatlan szuverenitása és sohasem mondok le a köztársaság eszméiről.”

Az alkotmány értelmében a négyéves törvényhozási ciklusban működő parlament működése egy évvel meghosszabbodhatott, amennyiben nem volt lehetséges a választások kiírása. A törvényhozás külön összehívás nélkül minden év november első napján kezdete meg ülését és az ülésszakok között nem lehetett hat hónapnál hosszabb szünet. Minden évben legelső feladata elnökének és három alelnökének egy évre történő megválasztása volt.

---

⁶³⁹ 1934. évi 2599. sz. alkotmánymódosító törvény
(<http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>)

A Nagy Nemzetgyűlés hatásköreit a következőkben összegezte:

- a szent törvények végrehajtása;
- a törvények alkotása, módosítása, értelmezése és eltörlése;
- más államokkal egyezmények, megállapodások és béke megkötése;
- hadüzenet;
- a költségvetési bizottság javaslatának megvizsgálása és jóváhagyása;
- pénz kibocsátása;
- döntés minden költségvetési felelősséget érintő szerződés vagy a koncesszió kérdésében;
- részleges vagy általános amnesztia elrendelése;
- büntetések mérséklése és kegyelemben részesítés;
- bírósági vizsgálatok és büntetések sürgetése;
- bíróságok által véglegesen kiszabott, fővesztéssel járó büntetésvégrehajtása.

Végrehajtó hatalom (31-52. §) A köztársaság elnökét a Nagy Nemzetgyűlés tagjai közül választotta a parlamenti mandátum időtartamának megfelelő időszakra, aki az új elnök megválasztásáig töltötte be hivatalát. Újraválasztása nem ütközött semmilyen korlátozásba. Megválasztása után a nemzetgyűlés előtt a következő eskü letételével foglalhatta el hivatalát:

„Mint a köztársaság elnöke, esküszöm, hogy magamat kizárólag köztársaság törvényeinek és a nemzeti szuverenitás elvének tiszteletére, védelmére és végrehajtására szentelem, hűséges és odaadó igyekezetemmel a török nemzet boldogulását szolgálom, minden erőmet azon veszély ellen harcolok, amely a török államot fenyegeti, megóvom Törökország dicsőségét és becsületét, tetteimet úgy vezetem, hogy soha ne bukassak meg azon kötelességek teljesítésében, amelyek rám bízattak.”⁶⁴⁰

A törvényhozó és végrehajtó hatalom szétválasztását azzal biztosította az alkotmány, hogy a köztársasági elnök, aki az állam feje, aki ebben a minőségben csak ünnepi alkalmon elnökölhett a nemzetgyűlésben és szükség esetén a biztosok tanácsán. Egyébiránt nem vehetett részt a nemzetgyűlés tanácskozásain és nem szavazhatott. A köztársasági elnök azokat a törvényeket, amelyeket elbírálása alapján nem tartott kihirdetésre megfelelőnek, az ok megjelölésével megfontolásra visszaküldhette nemzetgyűlésnek. A megfontolás után a nemzetgyűlés többségével hozott törvényt az

---

⁶⁴⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 1924. 38. cikkely

elnöknek azonban ki kellett hirdetnie. Az alkotmánymódosítás és költségvetési törvény nem tartozott az elnök felfüggesztő vétója alá.

Az alkotmány alapvető rendelkezéseinek értelmében a kormányfőt a köztársasági elnök nevezte ki a képviselők sorából. A kormány (megnevezése Végrehajtó Biztosok Tanácsa) tagjaira szintén a képviselők közül választva a kormányfő tehetett javaslatot. A köztársasági elnök jóváhagyása után a kormány névsorát a nemzetgyűlés elé kellett terjeszteni, ahol hét napon belül elő kellett terjeszteni programját és bizalmi szavazással kellett kérnie megerősítését. A kormány tagjai kollektív felelősséggel tartoztak a kormány általános politikájáért, de minden kormánytag egyénileg volt felelős a működési körébe tartozó terület általános politikai irányvonala és alárendeltjei tekintetében.

Az alkotmány az Államtanács felállításával szintén a nemzetgyűlés tagjai köréből választott, nagytekintélyű, magasan képzett és nagy tapasztalatokkal rendelkező személyekből álló tanácsadó testületet kívánt életre hívni, amelynek mint konzultatív testületnek a feladata az volt, hogy a kormány hatáskörébe tartozó közigazgatási ügyek és viták, szerződések, koncessziók és törvényjavaslatok kapcsán fogalmazzon meg véleményt és adjon tanácsot. A kormány a tanács véleményével adhatott ki a közigazgatásra és a törvények végrehajtására vonatkozó rendeleteket, amelyek a jogforrási hierarchia elvének megfelelően nem állhattak ellentétben magasabb rendű jogszabályokkal és nem tartalmazhattak a törvényekhez képest új cikkeket sem. Ellenkező esetben a nemzetgyűlés felülvizsgálatával eltörölhette a rendeletet.

A bírói hatalom (53-67. §) Az alkotmány leszögezte a bírói hatalom szétválasztását és függetlenségét a többi hatalmi ágtól. Védelmet élvezett mindenfajta beavatkozás ellenében és kimondta, hogy a bíróság csak a törvényeknek van alárendelve. Sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom nem módosíthatta, változtathatta vagy törölhette el a bíróság döntését. A bíróság tárgyalása a nyilvánosság elvén nyugodott - bizonyos törvényben meghatározandó kivételekkel – és az alkotmány a bíróság előtt mindenki számára szabadon biztosította minden törvény által megengedett eszköz használatát jogainak védelme érdekében. Az illetékessége és hatáskörébe tartozó ügyeket a bíróság köteles volt kivizsgálni és döntést hozni.

A bíróság szervezetét, az igazságszolgáltatás működését, a bíróságok hatásköreit, képesítésére vonatkozó feltételeket, a bírók jogait és kötelezettségeit, fizetését, kinevezésüket és felmentésüket később megalkotandó törvényben kellett meghatározni. De az alkotmány kizárta azt, hogy a bírók köz- vagy magánhivaltal viseljenek.

Emellett az alkotmány a Legfelsőbb bíróságra vonatkozóan tartalmazott rendelkezéseket. Tagjainak számát huszonegy főben állapította meg: tízen az Államtanács és tizenegyen a Fellebbviteli Bíróság tagjai közül kerültek ki, akiket a testületek az elnök és alelnökhöz hasonlóan titkos szavazással választottak. Az elnökkel együtt tizenöt fős tanács többségi döntése ellen sem fellebbezni, sem pedig azt érvényteleníteni nem volt lehetséges.

A törökök közjogai (68-88. §) Az állampolgári jogok tekintetében az alkotmány a rousseau-i természetjogi megközelítést tekintette követendőnek, részletező kifejtést mellőzve sorolta fel a polgárok szabadságjogait, de a jogvédelem eszközeinek felsorolását mellőzte.

Az alkotmány kimondta a törvények tiszteletben tartásának kötelezettsége mellett minden török törvény előtti egyenlőségét. Az alkotmány maga határozta meg, hogy szóhasználatában a török megnevezés politikai kifejezés, mely megnevezés magába foglalja a Török Köztársaság minden állampolgárát vallási és faji különbség nélkül. Egyben eltörölt és megtiltott bármilyen csoporthoz, osztályhoz, családokhoz és egyénhez kötődő kiváltságot. Ezzel megteremtette az oszmán ház lehetséges visszatérését meghiúsító korlátozás alkotmányos hivatkozási alapját is.

A gondolkodás, a beszéd, a sajtó, az utazás, gyülekezés és gazdasági társulás, a szerződés, a munkaerő, a magántulajdon szabadságát a törökök természetes jogaiként fogalmazta meg, valamint kimondta az élet, a becsület, az otthon és a tulajdon sérthetetlenségét. Közérdekre hivatkozva azonban a tényleges érték előzetes megfizetésével sor kerülhetett kisajátításra. A vallás és lelkiismereti szabadság elvének megfelelően senkit nem lehet háborgatni a vallási vagy világnézeti meggyőződése miatt, azzal a feltétellel, hogy azok nem zavarják a köznyugalmat és sértik a jóerkölcöt, a társadalmi konvenciókat, illetve a törvényeket. Kimondatott a levelek, iratok, csomagok, telefonbeszélgetések és egyéb távközlő eszközökkel folytatott kommunikáció titkosságának sérthetetlensége, amely alól csak a Köztársaság Főügyész parancsa és az illetékes bíróság döntése képezhetett felmentést.

Bármely török polgár maga vagy más nevében gyakorolhatta petíciós jogát, melyet írásban egyenesen a Nemzetgyűléshez lehetett intézni.

Továbbá kimondta, hogy senkit sem lehetett elvonni saját bíróságától, mint amely alá a törvény rendelte.

A mozgás szabadságát csak ostromállapot, általános mozgósítás és járvány kihirdetése korlátozhatta. A Biztosok Tanácsa hadiállapot fenyegető veszélye, zendülés, köztársaság elleni összeesküvés esetén egy hónapos időtartamra az ország egész területére rögtönítelő katonai bíraskodást hirdethetett ki. A kormány fentebbiekre vonatkozó határozatát a Nemzetgyűlésnek a lehető leghamarabb be kellett nyújtani jóváhagyásra, amelyet lerövidíthetett és meg is hosszabbíthatott. Ezekben az esetekben bármely szabadságjog korlátozhatóvá vált, de csak törvényben meghatározott módon.

A kötelezettségek körébe tartozott az állam általános költségeihez adó formájában történő hozzájárulás, melyet csak törvény határozhatott meg. Továbbá kötelezővé tette az állami elemi iskolai oktatást.

Vegyes rendelkezések (89-105. §) A vegyes rendelkezések először a közigazgatás egységeit állapították meg a földrajzi elhelyezkedés és gazdasági kapcsolatok figyelembe vételének elve alapján. A legfőbb közigazgatási egységként a vilayeteket határozta meg, amelyet a kazákra (megye), nihiye (járás), kassaba (2000 és 20.000 lakos közötti kisváros, mezőváros) és falu követett. A vilayetek alegységeikkel együtt törvény által meghatározott, elkülönült entitásként önkormányzatisággal bírtak.

Az alkotmány biztosította, hogy minden állampolgár a képzettségének megfelelő kormányhivatali tisztség betöltésére jogosult, mely kinevezésre és elbocsátásra vonatkozó eljárást csak törvény szabályozhatott meg. Alapelvként rögzítette az alkotmány, hogy a beosztott tisztviselő felelősségét nem enyhíti vagy mentesíti a feljebbvalójának való engedelmség.

Az alkotmány a továbbiakban a költségvetésre vonatkozó főbb szabályokat állapította meg. A költségvetés tervezetét az alkotmány szerint november 1-ig a Nemzetgyűlés elé kellett terjeszteni, amely csak egy évre vonatkozhatott, részletes bevételi és kiadási összegekkel. Ugyancsak a tárgyévet követő második év november 1-ig be kellett nyújtani vonatkozó költségvetés zárszámadását. Az alkotmány a pénzügyek ellenőrzésére Könyvelői Törvényszék felállítását írta elő.

Ahogy a kortárs Mead megjegyezte: „*az 1924. évi alkotmány, ha előírásait pontosan betartva hajtják végre, biztosítani fogja Törökország képviseleti és demokratikus kormányzását.*”⁶⁴¹ Tulajdonképpen a nemzet minden szuverenitásból fakadó végrehajtói és törvényhozói hatáskörét az egykamarás Nagy Nemzetgyűlés birtokolta. Többen

---

⁶⁴¹ Mead: i. m. 73. o.

aggodalmuknak adtak hangot amiatt, hogy Atatürk a Köztársasági Néppárt és a köztársaság elnöki pozíciójának egyidejű betöltése fokozatosan katonai diktatúrához vezethet. Itt érdemes megjegyezni, hogy az alkotmánytervezetben még az elfogadotthoz képest a köztársasági elnök több jogosítvánnyal rendelkezett, és hivatalát nyolcévnyi időtartamra nyerte volna el.⁶⁴² Az alkotmánytervezetben egy törvény elnöki vétóját csak kétharmados parlamenti szavazás írhatta volna felül. Azon a törvényi rendelkezés miatt, mellyel a hadsereg állományában lévő katonatiszteknek dönteni kellett a katonai vagy a politikusi, képviselői karrier között oda vezetett, hogy a tisztek a politikai befolyás megtartását és Atatürk politikai támogatását választva tiszti kinevezésükről mondtak le.⁶⁴³ De az alkotmány záró rendelkezése értelmében a katonai állomány tagjai a kihirdetés és az új választások kiírása között még képviselők maradhattak. Az 1924-es alkotmány a neoprezidenciális rendszer kialakulását segítette elő. Az elnök legitimációja nem közvetlen választáson alapult, hatalma a nemzetgyűlés választásán alapult, azonban a köztársasági elnök jogköreit alkotmányos túlsúly jellemzi. Atatürk tevékenysége során nem törekedett hatalomgyakorlás alkotmányban rögzített formáinak és eljárási rendjének csorbítására, azonban pártelnöki szerepe és egypárti parlamentje valójában nem veszélyeztette elnöki hatalmának, mi több, politikai akaratának feltétlen érvényesülését.

7. Atatürk államreformja

Atatürk a köztársaság és saját pozíciójának megszilárdítása után 1926-tól kezdett az egész török társadalom átformálását célzó programjának eltökélt megvalósításába. A reformok nemcsak kizárólag a jogrendszer megváltoztatását célozták, átfogták a közélet teljességét, behatoltak a mindennapok zugaiba is. Nem csoda, hisz az élet minden területét átható sari'á helyébe lépve kívánt a társadalom többsége számáray teljesen idegen, új világot, kultúrát a lehető leghamarabb megteremteni.

Az „*Altı Ok*” Atatürk hat nyílként szimbolizált és az általa alapított és vezetett Cumhuriyet Halk Partısı (Köztársasági Néppárt) címerében visszaköszönő Kemalizmusnak nevezett reformtörekvéseinek alapelveit foglalja össze.⁶⁴⁴ A kemali elvek

---

⁶⁴² Mead: i. m. 73. o.

⁶⁴³ Mead: i. m. 73. o.

⁶⁴⁴ Flesh István: A Török Köztársaság története. Corvina. Budapest. 2007. 40. o.

- úgymint: a republikanizmus, popularizmus, nacionalizmus, szekularizmus, forradalmiság és etatizmus - az 1937. évi 3115. sz. módosító törvénnyel az alkotmányban is rögzítésre kerültek.⁶⁴⁵ Atatürk még a monasztiri katonai iskolában tanulmányai során francia nyelven olvasta Rousseau, Voltaire and Montesquieu műveit, és nem kis lelkesedéssel tanulmányozta a francia forradalom történetét is, melyek alapvetően határozták meg a társadalomra, az államra vonatkozó világnézetét.⁶⁴⁶ Nem csoda, hogy Atatürk reformjai a jakobinus módszerek alapján, felülről irányítottan kerültek bevezetésre, amelyet azonban igazolhat államalkotó munkájának eredménye.

A republikanizmus (cumhuriyetçilik) az oszmán-török állam I. Világháború utáni túlélése kapcsán mutatkozott az útkeresés során az egyetlen lehetséges megoldásnak. Az 1924-es alkotmány kihirdetése után nemcsak a folyamat visszafordíthatatlanságát, az oszmán ház visszatérésének legcsekélyebb lehetőségének kizárását, de az egész török társadalom újjá szerveződésének új alapokra helyezését is jelentette. Igaz, történtek kísérletek a többpárti demokratikus struktúra kiépítésére, de történelmi tapasztalatok és jövőt illető elképzelések már-már káoszal fenyegető túlzott sokszínűsége miatt az alig felépült állam működését gyengítették, ezért még évtizedekig egypárti pártidiktatúra jellemezte a köztársaságot.⁶⁴⁷ Mivel az alkotmány kimondta a köztársasági államforma megváltoztathatatlanságát, a republikanizmus vált a Kemalisták fő „hittételévé.”

A populizmus (halkçılık) elve azt a kapcsolatot fejezi ki, amelyben a szuverenitást megtestesítő, azonos jogokkal bíró állampolgárok és az állam egymás kiegészítői, illetve támogatói lehetnek egy demokratikus és független társadalmi felépítményben. Mivel az államhatalom forrása a nép, és mivel az állam tulajdonképpen a társadalom kultúrájának a politikai terméke, ezért az állam és a társadalom között folyamatos párbeszédnek kell fennállnia.⁶⁴⁸ Az állam emberekhez való közvetlenebb kapcsolatának megteremtését és közművelődési lehetőségeit szolgálták az 1932-ben megalapított Nép Háza (Halk Evi) névre keresztelt hálózat is, amely az 1911-ben alapított, a nemzeti öntudat felélesztésén

---

⁶⁴⁵ <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>

⁶⁴⁶ Türkçü Ataöv: The principles of Kemalism. dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/1567/17013.pdf

⁶⁴⁷ M. Sükrü Hanioglu: Atatürk: an intellectual biography. Princeton University Press. New Jersey. 2011. 144. o.

⁶⁴⁸ Tóth Ágnes: Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az atatürki aranykor időszakában. http://www.grotius.hu/doc/pub/VFFOEJ/2009_120_toth_agnes.pdf

fáradozó *Türk Ocakları* (Török Szívek) mintájára és meglévő hálózatára épült ki, de az egész országra kiterjedően. A „nép házeit” formálisan a vidék lakosságát elérendő kulturális, sport, felnőttoktatási, művelődési feladatokat ellátó központok működtetésének céljával hozták létre, de egyben lehetőségét adtak a kemalizmus eszméinek terjesztéséhez is.⁶⁴⁹ Atatürk rendszeres vidéki körútjain különös kedvvel elegyedett szóba egyszerű emberekkel, erősítve a nép és a hatalom közötti kapcsolat fennállásának képét. De álljon itt a kemali republikanizmus és a demokratikus hatalomgyakorlás eszméjének képét árnyaló idézet, amely az Atatürk elleni izmíri merénylet miatti ítéletek végrehajtása után a hangzott el 1926. augusztus 26-án a Nemzetgyűlés ülésén:

*„Meghódítottam a hadsereget, meghódítottam az országot, meghódítottam a hatalmat. Miért ne hódítanám meg a népemet? Ezt akarták megtiltani nekem azok, akik ma éjszaka meghaltak. El akartak választani életem egyetlen értelmétől, a török néptől. Hagytam fejeket hullani, és a jövőben is mindannyiszor így cselekszem, mihelyt valaki ismét közém és népem közé akar állni... Én vagyok Törökország. Aki meg akar engem semmisíteni, az magát Törökországot akarja megsemmisíteni. Törökország általam lélegzik, és én csak általa élek... Most vér folyt. Ez szükséges volt. Tudjátok, hogy forradalmakat vérrel kell megalapozni. Soha nem lesz tartós az a forradalom, amelynek nem vér a cementje. Azt akarom, hogy művem túléljen engem. Minden nagy mozgalomnak a néplélek mélyébe kell bocsátania gyökereit: ez a forrása minden erőnek és minden nagyságnak. Minden más rom és por. Népemet mindaddig kézen fogva vezetem, ameddig nem lesznek biztosak lépteit, és ameddig nem ismeri útját. Akkor majd szabadon választja meg vezetőjét, és önmagát is tudja kormányozni. Népem addigra már felkészült lesz, és én visszavonulhatok. Előtte azonban semmiképp.”*⁶⁵⁰

De itt érdemes megjegyezni azt is, hogy Atatürk számos az iszlám és az oszmán hagyományokhoz kötődő protokoláris és történelmi korokban gyökerező jelképet, címet használt tekintélyének erősítése, karizmájának, a birodalom és a köztársaság hatalmi jogfolytonosságának kifejezése céljával. Atatürk számára a függetlenségi háborúban elért katonai sikerei elismeréseként 1921. szeptember 19-én a Nagy Nemzetgyűlés a Gâzi címet adományozta. A cím elfogadásával közvetve kifejeződött az is, hogy „kard jogán” lett nemzete vezetője, és éppen olyan jogos birtokosa a hatalomnak, mint akár annak idején a

---

⁶⁴⁹ Kemal H. Karpat: The People's Houses in Turkey. Middle East Journal. Vol. 17, No. 1/2 (Winter - Spring, 1963). 55-67. o.

⁶⁵⁰ Flesh: i. m. 37. o.

dinasztiaalapító Oszmán. Megemlíthető, hogy amikor Atatürk Szófiában vállalt diplomáciai feladatokat, akkor a múzeumból kölcsönkért janicsáregyenruhában jelent meg a követségi bálon, amelyről fénykép is készült, ma az isztambuli Katonai Múzeum hallját díszíti. A függetlenségi mozgalom kiindulópontja Amasyához köthető, ami a hagyomány szerint az oszmán trónörökösök mintegy a hatalomgyakorlásra felkészítő, a vezetői képességeiket kibontakoztató tartomány székhelye volt. Szerintem nem véletlen, hogy a völgyben megbúvó kisváros szolgált helyszínül a függetlenségi mozgalom kiindulópontjának tekinthető Amasya Távirat kibocsátásának. Továbbá szimbolikusnak tartom, hogy a köztársaság kikiáltása után első nyilvános beszédét Bursában tartotta, ami a birodalom első fővárosa volt, ahol a dinasztia első szultánja, Osman Gâzi is nyugszik.⁶⁵¹

Az első köztársasági alkotmány 2. cikkelye még a török államvallásként nevesítette az iszlámot, azonban 1928. április 11-én a szekularizmus (laiklik) jegyében a nemzetgyűlés az 1222. sz. módosító törvénnyel törölt alkotmányból minden iszlámra utaló kitételt.⁶⁵² A képviselők esküjébe az Allahra utaló passzus helyett a „becsületemre fogadom” megfogalmazás került.⁶⁵³ Ezzel véglegesen lezárult az állam és vallás szétválasztása. 1926-27 körül tett személyes vallomásában Atatürk így nyilatkozott:

*„Nincs vallásom, és néha azt kívánom bárcsak minden vallás a tenger fenekére kerülne. Az gyenge vezető, akinek vallásra van szüksége kormányának fenntartásához; ez olyan mintha népét csapdában tartaná. Népem meg fogja tanulni a demokrácia elveit, az igazság parancsait és a tudomány tanításait. Hagyjuk őket imádni azt, amiben akarnak; minden ember követhesse lelkiismeretét, feltéve hogy nem ütközik a józanészbe vagy követelné meg, hogy embertársa szabadsága ellen cselekedjen.”*⁶⁵⁴

A szekularizmus jegyében betiltották a dervisrendeket és a vallási címek használatát, és az egyházi iskolákat világi iskolákká alakították.⁶⁵⁵ A vallási intézményeket és ingatlanokat a vallási alapítványok és ügyek miniszterelnök hivatalának irányítása alá kerültek.

---

⁶⁵¹ Mango: i. m. 444. o.

⁶⁵² <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>

⁶⁵³ <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>

⁶⁵⁴ Gace Ellison: Turkey Today. Hutchinson. London. 1928. Idézi: Mango: i. m. 463. o.

⁶⁵⁵ Mango: i. m. 437. o.

A forradalmiság (devrimcilik vagy másként inkılapçılık) Atatürk elképzelése szerint a társadalmi és politikai élet tekintetében a visszafordíthatatlan és folyamatos törekvést értette a Törökország modernizációja, társadalmi átalakulása érdekében.

*"Egy romokban álló ország a szakadék szélén (...) hosszú háborúk (...) és akkor egy új ország, egy új társadalom, egy új állam szakadatlanul reformokat hozva kivívja mind a haza, mind külföld megbecsülését. Ez a török forradalom rövid összefoglalója.(...) A mi országunk kibontakozása modern, civilizált és új lesz ... A nemzet boldog, szabad és gazdag akar lenni (...) A nemzet elhatározta, hogy ugyanolyan formában elfogadja azokat az eszközöket és életet, amelyet a kortárs civilizáció biztosít minden nemzet számára.(...) a nemzet arra van ítélve, hogy egy pillanatra se essen kísértésbe az erőfeszítések, az innováció és a reform halogatásának.(...) ez nemcsak nehéz, de egyben lehetetlen is, hogy ne haladjon."*⁶⁵⁶

A nacionalizmus (milliyetçilik) a nemzetállam megteremtésének, a nemzeti integritás eszméjének kifejeződése. Legegyértelműbb az Alkotmány 88. cikkelyében fejeződik ki, miszerint a török megnevezés politikai kifejezés, mely megnevezés magába foglalja a Török Köztársaság minden állampolgárát vallási és faji különbség nélkül. Azzal, hogy a polgár, állampolgár, illetve személy, egyén kifejezés helyett az alkotmány a török kifejezést alkalmazta valójában különbséget tett a török állampolgárság és török nemzetiség között. A birodalom területvesztése és a görög-török lakosságcsere, az örményekkel kapcsolatos események következményeként Törökországban a nemzetiségi kép jóval homogénebb etnikai viszonyokat alakított ki, de még így is sokféle nemzetiség, nyelv és kultúra volt jelen az ország határain belül. Atatürk pártjának programjában szerepel

*„Napjaink török (nemzeti, politikai és társadalmi) közössége hazafiakból és állampolgárokból áll, akik a kaukázusi, kurd, laz és bosnyák nemzetek propagandáinak céltáblái lettek. Ezek a propagandák olyan félreértelmezések, amelyek a korábbi despotikus évszázadok eredményei. Nincsenek hatással nemzetünk egyéneire, csupán az ellenséges ügynökökre és az ostoba reakciószokra, akik népünknek bánatot és szomorúságot okoznak. Nemzetünk egyénei az integrált és egységes török közösség tagjai, melynek közös múltja, közös történelme, közös erkölce és közös joga van.”*⁶⁵⁷

---

⁶⁵⁶ Ataöv: i. m.

⁶⁵⁷ Afet Inan: Atatürk and the History Thesis. Belleten 3, 10. sz.,1939. 243–246. o.

Atatürk osztotta az ifjútörök nacionalizmus, különösen Namik Kemal nézeteit, melyek inspirálóan hatottak fiatal éveire. Namik Kemal 1878 körül írta:

*„A törökön kívül minden nyelvet el kell törölni országunkban ... A nyelv lehet a legerősebb akadály – talán erősebb mint a vallás – nemzetünk egysége ellen.”*⁶⁵⁸

A program szerint tehát a nemzet egy olyan politikai és társadalmi közösség, melyet az egységes nyelvhez, kultúrához és eszményhez kötődő polgárok közössége alkot, amely az *„tek dil, tek kültür, tek ülkü”* (egy nyelv, egy kultúra, egy ország) szlogenbe öntésével a köztársaság mottójává is vált. (A legtöbb nemzetiség csendesen tűrte is, de a törökök által testvérnépnek, tulajdonképpen töröknek tekintett kurdok erősen ragaszkodtak etnikai és nyelvi különállásukhoz, amely máig hatóan vet fel kérdéseket.) Atatürk a köztársaság kikiáltásának 10. évfordulója alkalmából tartott megemlékezése során a következő híres mondattal zárta le a beszédét: *„Ne mutlu Türküm diyene!”* vagyis: mily boldog lehet az, ki töröknek mondhatja magát.

Az etatizmus (devletçilik) jelentette a gazdaságpolitika fő irányvonalát. A köztársaság megszületése idején az országot a tőke, a polgári vállalkozók rétegének és az iparhoz nélkülözhetetlen szaktudás hiánya jellemezte. A Vakit lapban 1923-ban megjelent egyik interjújában Atatürk Törökország felemelkedésének vagy bukásának alapjaként a gazdaság kérdését nevezte meg. Az etatizmus a gazdaság talpra állításának programját fogalmazta meg, melynek eszköze a nagyfokú állami szerepvállaláson, a magánvállalatok támogatásán, monopóliumok biztosításán, azok állami felügyeletén keresztül.

*„Gazdaságpolitikánk egyik legfontosabb célja, ahogy pénzügyi és technikai eszközeink engedik, államosítani azokat a gazdasági intézményeket és vállalkozásokat, amiket közvetlenül érintettek a közérdeket tekintve...”*⁶⁵⁹

Az etatizmus kiteljesedése a nagy gazdasági világválság után következett be, amikor a krízis hatására a török agrártermékek piaca összeomlott és török kormányzat 1934-ben a szovjet mintát alapul vevő tervgazdálkodást vezetett be.⁶⁶⁰ Az állami szektor megteremtése ott látszott célszerűnek, ahol a magántőke nem volt elégséges.⁶⁶¹ Az államnak hatékony szerepet volt kénytelen vállalni a tőkeképződés felgyorsításában. Az iparosítás érdekében

---

⁶⁵⁸ Mango: i. m. 537. o.

⁶⁵⁹ Ataöv: i. m.

⁶⁶⁰ Szigetvári Tamás: Az iszlám jelenléte a török gazdaságban. In: Műhelytanulmányok. MTA Világgazdasági Kutatóintézet. 79. szám 2008. augusztus. Budapest. 3-23.o.

⁶⁶¹ Balázs: i. m. 23. o.

először is a külföldiek megmaradt vállalatait vásárolta fel az állam, majd megalapították a szükséges tőkét biztosító Kereskedelmi Bankot, mely a pénzkibocsátást és kamatpolitikát is felügyelte. Az iparosításhoz nélkülözhetetlen szaktudást és eszközöket csak külföldről lehetett beszerezni. Emellett biztosítani kellett a hazai ipar védelmét a külföldi árukkal szemben. Az ipari koncepció egésze szinte kizárólag az importhelyettesítő iparfejlesztési stratégiára épített.⁶⁶² A mezőgazdaság azonban alárendelt szerepet kapott, ugyanakkor célul tűzték ki, éppen a gazdasági függetlenség megteremtésének érdekében az önellátás megvalósítását.

A kemalizmus eszméi törvények formájában is kifejezésre kerültek, amely között a mindennapi élet kicsiny szeletére, de a jogrendszer egészére ható elemeket is megtalálhatunk. Az időszámítás Krisztus előtti és Krisztus utáni koncepciójával egyetemben a Gergely naptárra áttérés 1925-ben következett be. A hagyományos pénteki pihenőnapot vasárnapra tették. A maradiságot jelképező és az oszmán múlttal szimpatizálók jelképének tekintett fez viselését 1926-ban tiltották be. Az arab betűs oszmánli írást 1928-ban váltotta a latin betűs török ABC.⁶⁶³ A törvény szerint 1928. december 1-től régi írással könyvet, újságot tilos volt nyomtatni, és az arab írásjellel festett feliratok, cégtáblák is hamarosan eltűnedeztek. 1934-ben törvény alapján bevezették a vezetéknev használatát.

De igazán nagy feladat a jogrendszer átalakítása volt, melyhez a nyugati joganyagok adaptációjával valósult meg. A török polgári eljárásjogi törvény mintájaként, igazodva az átvett polgárjogi kódexhez, a svájci Neuchatel kanton törvénye szolgált, amelyet 1927-ben a szintén svájci csődtörvénnyel együtt bocsátottak ki.⁶⁶⁴ A török kötelmi jog általános és különös része szintén a svájci szinte változtatás nélküli átvétele.⁶⁶⁵ Az 1926-ban kihirdetett Büntetőjogi Törvénykönyv mintájául az 1889-os olasz törvényen alapult, míg a büntetőeljárás szabályait 1929-ben a néhány változtatás mellett a német 1872-es törvény alapulvételével alkották meg.⁶⁶⁶ Az 1929-es török Kereskedelmi Törvény megalkotása szintén a német kódex átvételével történt.

---

⁶⁶² Balázs: i. m. 23. o.

⁶⁶³ Hanioglu: i. m.

⁶⁶⁴ Postacioglu: i. m.

⁶⁶⁵ Hamza: i. m. 226. o.

⁶⁶⁶ Feridun Yenisey: Criminal Procedure Law in Turkey. Part II.

<https://law.ku.edu/sites/law.ku.edu/files/docs/istanbul/criminal-procedure-istanbul-2015.pdf>

7. 1. A Török Civil Kódex

Az oszmán igazságügyi rendszer kiemelt napirendi pontként szerepelt a lausanne-i béketárgyalások alatt.⁶⁶⁷ Törökország számára azonban elfogadhatatlan volt az a feltétel, amely szerint Törökország az antant országok állampolgárai ügyeiben külföldi bírók ítéelkezzenek.⁶⁶⁸ Ez a kapitulációs szerződésekhez hasonló privilegizált igazságszolgáltatást, az idegen joghatóság elismerését és továbbélését eredményezte volna. Továbbá a külföldi bírók lettek volna felhatalmazva az új törvények kidolgozására. Természetesen ezek a feltételek elfogadhatatlanok voltak az erejét megmutató, formálódó török állam számára. A helyzet feloldását a Montagna-furmula oldotta fel azzal, hogy Törökország szerződéses kötelezettséget vállalt jogrendszere modernizációja tekintetében.⁶⁶⁹

A kontinentális jogrendszerek mintáját követő polgári törvénykönyv megteremtése nemcsak szerződésből fakadó kötelezettséggként, hanem a társadalom magánjogi szabályainak a vallási jogtól való elhatárolása, a világi jog szférájába helyezése Atatürk és köre részéről őszinte célként és akaratként jelent meg. Mivel erősen hittek abban, hogy csak egy világi és nyugatosodott Törökország lesz képes politikai és gazdasági sikereket felmutatni, ezért magánjogi reformját következetesen, kompromisszumok nélkül, az egész jogrendszer egészére vonatkozóan kell végrehajtani.⁶⁷⁰

Ennek az eltökéltségnek köszönhetően 1926. február 17-én terjesztették a Nagy Nemzetgyűlés elé a Török Polgári Törvénykönyvet (Türk Medeni Kanunu),⁶⁷¹ amely Október 4-én lépett hatályba és valójában a Svájci Polgári Törvénykönyv francia változatának egyenes török nyelvű átfordítása volt.

Megválaszolando kérdésként az merült fel, hogy az akkori idők három mérvadó polgári jogi törvénykezései - a Zivilgesetzbuch, a Bürgerliches Gesetzbuch és a Code Civil

---

⁶⁶⁷Veysi Akın: Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354161> (2016. 11.10 9:22)

⁶⁶⁸ Hamza: i. m. 226. o

⁶⁶⁹ Hamza: i. m. 226. o.

⁶⁷⁰ Varga Csaba: A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1979. 168. o.

⁶⁷¹ I. E . Postacioglu: The Technique of Reception of a Foreign Code of Law. In: The Reception of Foreign Law in Turkey. International Social Science Bulletin. Unesco. Vol. IX, No. I, 1957. 54-59. o.

- közül melyiket válasszák.⁶⁷² Számos érv szólt amellett, hogy végül Törökország a svájci törvényt választotta. Egyrészt mert újszerűnek és demokratikusabbnak tartották, ennek következtében jobbnak vélték, mint a többi. A Török Parlament Igazságügyi Bizottsága álláspontjának indoklása a következő volt:

„Amint átvettük a ZGB, a legjobbat a létezők közül, új alapelveivel és következtetéseivel számos hézagot fog betölteni és számos hiányzó láncszemet fog összekötni polgári, társadalmi és gazdasági környezetünkben, összhangban az új század követelményeivel.”⁶⁷³

A hivatalos álláspont mellett számos szerző is felvet más szempontokat. Az akkori igazságügyi miniszter, Mehmet Esad Bozkurt, aki felsőbb iskolai végzettségét Svájcban szerezte, erősen befolyásolta a döntést a ZGB átvétele irányába, az egyetlen, amelyet egyébként a maga teljességében és részleteiben is ismert.⁶⁷⁴ A Civil Code-ot különösen családi jogi rendjének szabályozási rendjében megmutatkozó túlhaladottsága, a BGB-t pedig részletekbe vesző bonyolultsága miatt vetették el.⁶⁷⁵ Más szóval, a török törvényhozás szerint a ZGB modernebb volt, mint a Code Civil, és rugalmasabb, mint a német törvénykönyv. A török törvényhozás számára a ZGB elfogadásában nagy szerepet játszott annak formai felépítése és tömör jellege. A ZGB optimális absztraktsága a gyakorlati konkretizálás terén viszonylagos szabadságot is biztosított egy a társadalom döntő többsége számára teljesen idegen joganyag adaptációs folyamatában.⁶⁷⁶ Példaként felhozva a döntés igazolható azzal a jogosítvánnyal, amely a ZGB II. rész 1. cikkelye alapján alkalmazási felhatalmazást ad a bírónak a jogházagok betöltésére.⁶⁷⁷ Ezért kimondható, hogy a több évszázados iszlám jogi értelmezés gyakorlatának megfelelő, rugalmasságot biztosító klauzulának is meghatározó szerepe volt. Végezetül a ZGB francia változata melletti döntést nagymértékben befolyásolta az is, hogy a török jogászok jobban ismerték a francia nyelvet, mint a németet, mivel jogi tanulmányaikat jellemzően

---

⁶⁷² Például az olasz polgári törvénykönyvet már eleve kizárták a családi jogot átható katolicizmusa miatt. (K. Lipstein: Conclusions. In: The Reception of Foreign Law in Turkey. International Social Science Bulletin. Unesco. Vol. IX, No. I, 1957. 73-84. o.)

⁶⁷³ Arzu Oguz: The role of comparative law in the development of Turkish civil law. Pace International Law Review. Vol. XVII. (2005) No. II. 373-386. o.

⁶⁷⁴ Oguz: i. m.

⁶⁷⁵ Varga: i. m. 226. o.

⁶⁷⁶ Varga: i. m. 169. o.

⁶⁷⁷ Oguz: i. m.

Franciaországban, vagy ha Törökországban is folytatták, akkor is többnyire francia nyelvű oktatásban részesültek.⁶⁷⁸

Miután a kijelölt bizottság felülvizsgálta a fordítást, majd kisebb módosítások után a polgári törvénykönyvet benyújtotta javaslatát a törvényhozás elé, ahol egyhangú szavazattal elfogadást nyert, a törvény hat hónappal később, 1926. október 4-én már hatályba is lépett.⁶⁷⁹ Ezzel az adaptációval Törökország a magánjog területén is az európai jogcsalád tagjává vált.

Európában Törökország az egyedüli olyan példa, ahol egy nemzet átvette és sikeresen befogadta egy idegen ország törvényét egy teljesen eltérő társadalmi felépítésen belül. Az igazi feladatot az átvett rendszer átformálása és új jellemvonással való felruházása jelentette, amelynek összhangba kellett hoznia a lefordított kódexet a szokással, a hagyománnyal és a társadalmi valósággal. Azonban a „fordítók” által írt törvénynek idő kellett ahhoz, hogy az ország jogaként elfogadottá váljon, így az új törvénykönyvnek szüksége volt a joggyakorlat kialakulására, az összeccsiszolódásra és nem melleleg az elfogadottságra a török társadalom részéről. A törvényhozó elvárta a bíróktól, hogy használják elméleti háttérüket és a ZGB rugalmasságát, továbbá hogy az átvett polgári törvénykönyvet tegyék a nemzeti jogrendszer szerves részévé. Ám néhány nagyobb nehézséggel kerültek szembe a gyakorlat során.

Az első problémák a törvénykönyv nyelvezetének értelmezése körül merültek fel.⁶⁸⁰ Mivel a ZGB nyelvezete nem volt teljesen összeegyeztethető a sari’á és a Medzselle fogalmi készletével és kifejezéseivel, nehézségbe ütközött a terminus technikusok nyelvi megformálása. Az idő szorítása miatt a fordítás munkálatait számos fordítói csoporttal végeztették. Mindegyikük a ZGB egy külön fejezetét fordította, és nem állt kellő idő minden részt egybefűlésére és az új polgári törvénykönyv egészére vonatkozóan minden terminus technikus egységesítésére. A felmerült nehézségeken a törvényhozás egyrészt a török törvénykönyvben még nem létező szakkifejezések pótlására újak létrehozásával, másrészt a már létezők új tartalommal való feltöltésével próbált úrrá lenni. A fordítást eltorzító nyelvi problémákat nem a szöveg szó szerinti pontosításával, hanem a gyakorlat során, a kodifikációs koncepció szerinti értelmezéssel oldották meg.⁶⁸¹

---

⁶⁷⁸ Oguz: i. m.

⁶⁷⁹ Oguz: i. m.

⁶⁸⁰ Oguz: i. m.

⁶⁸¹ Postacioglu: i. m.

A parlament előtti megvitatás kezdetén, valamint a fordítás időszaka alatt előkészítették egy Ankarában székelő jogi iskola megalapítását, mivel aki korábban jogi iskolát végzett, az jellemzően iszlám gyökerű jogi oktatást kapott. Következtetésképp fontos volt, hogy legyen egy olyan jogi iskola, amely tükrözi az ország új szellemiségét. Mustafa Kemal Atatürk 1925. november 5-én mondott e tárgykörű beszéde ma márványba vésve áll az Ankarai Jogi Iskola bejáratánál, mely szerint

„Célunk a régi jogrendszer alapjainak feltépésével egy teljesen új jogrendszer létrehozása...”

Ezzel egyidejűleg egy fokozott csereprogram kezdődött az Ankarai Jogi Iskola és az európai országok jogi iskolái között.⁶⁸² Számos török hallgató szerzett diplomát svájci jogi iskolákban.⁶⁸³ A ZGB mellett az addig jelentős svájci polgári jogi gyakorlatra vonatkozó tudományos szövegeket is törökre fordították és ingyenesen terjesztették az ügyvédek, bírák és a jogtudósok körében. De kitüntetett figyelemmel kísérték a svájci bíróságok tevékenységét is, a lényeges bírói döntéseket szintén lefordították. A török Legfelsőbb Bíróság, amelynek kezdetben gondot okozott helyének megtalálása, végül a törvénykönyv 1. cikkelye alapján tudatosan vállalt jogalkotó szerepet is, ellentétben a megelőző időkkel, amikor a szabad jogalkotás és/vagy a szó szerinti értelmezés között örlődött.⁶⁸⁴

Az új törvénykönyv számos tekintetben - beleértve a személyek jogára, az öröklési jogra, a tulajdonjogra és a családjogra vonatkozó rendelkezéseit - összeütközésben állt az iszlám joggal.⁶⁸⁵ A legtöbb nehézséget a családjog jelentette, több szempontból is. Először is az iszlám jog szerint, ha egy beleegyező pár, vagy a pár családja tanúk előtt szóban kifejezték akaratukat, a házasság érvényesen fennállt. A hagyomány szerint az imam vagy a hoca - iszlám tanító, hitoktató - részt vett a szertartáson, de a részt vétele a Korán szerint mégsem volt kötelező. Amikor az 1926-os új kódex bevezette a polgári házasságot, a falvakban vagy az ország eldugott vidékein élő török népesség ragaszkodott hagyományai

---

⁶⁸²A három professzor, akik sok éven keresztül vettek részt Isztambul és Ankara jogi iskoláinak oktatásban a következők: B. Schwarz, akit római jog és polgári jog előadására hívtak meg; Ernst Hirsch, aki kereskedelmi jogot adott elő; Paul Koschaker, aki római jogot oktatott. (Oguz: i. m.)

⁶⁸³ Oguz: i. m.

⁶⁸⁴ Postacioglu: i. m.

⁶⁸⁵ H. Z. Ulken: The New Civil Code and the Traditional Customary Law. In: The Reception of Foreign Law in Turkey. International Social Science Bulletin. Unesco. Vol. IX, No. I, 51-53. o.

folytatásához, és többnyire a vallási házasság megkötésének gyakorlatát folytatta a polgári házasság gyakorlata helyett.⁶⁸⁶ E választás mögött meghúzódó egyik fő indok az volt, hogy az új törvénykönyv nem biztosította a polgári házasság felbontásának törvényes lehetőségét a talak, a férj akaratán nyugvó válás intézményén keresztül.⁶⁸⁷ További jogi problémát okozott az, hogy növekedett azon iszlám jog alapján kötött házasságban született gyermekek száma, akiket a közmegítélés törvényesnek fogadott el, azonban az 1926-os törvénykönyv házasságon kívüliek tekintett, így jogállásuk, főleg örökösödés esetén kérdéses üggyé vált. A jogalkotó megoldandó az ügyet azt választotta, hogy különös státútum kibocsátásával törvényesnek ismerte el a vallásos házasságokból származó gyermekek jogállását.⁶⁸⁸

A ZGB átvétele után, mind a török teoretikusok, mind a török gyakorlati jogászok erős kapcsolatokat építettek ki a svájci jogtudósokkal, ügyvédi testületekkel, ami hídként szolgált a török és az európai jogrendszer között, így végülis az új török polgári törvénykönyv a ZGB fejlődésének nyomdokain haladt.⁶⁸⁹

---

⁶⁸⁶ Velidedeoglu: i. m.

⁶⁸⁷ Oguz: i. m.

⁶⁸⁸ Oguz: i. m.

⁶⁸⁹ Oguz: i. m.

Felhasznált irodalom:

Hammudah **Abdulati**: Fókuszban az iszlám. International Islamic Publishing House, Riyadh. 1995. Elektronikus kiadás: terebess.hu/keletkultinfo/hammudah3.htm

(2015. 06.01. 13:32)

Ádám Antal: Bölcelet, vallás, állami egyházjog. Dialóg-Campus. Budapest-Pécs. 2007.

Adorján Imre: Boldog istenként élni - Az iszlám misztika, a szúfizmussal az anatóliai török népi vallásban. Barnaföldi Gábor Archívum. Budapest. 2000. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár <https://terebess.hu/keletkultinfo/adorjan1.html>

(2009. 04. 12. 14:32)

Öksüz **Adil**: A gyilkosság és annak büntetése a Koránban és a Tórában.

http://www.dialogusplatform.hu/index.php/press.../26_4c3eeb6edc62a5e78eab5d8f576af95d

(2016.07.01. 20:31)

A janicsárok törvényei (1606) I., Török kéziratokból fordította, a bevezetőt írta, a mutatókat és a szómagyarázatokat készítette Fodor Pál (Török-magyar hadtörténelmi emlékek. Elbeszélő kútfők, 1. Szerk.: Ágoston Gábor és Fodor Pál, MTA Orientalisztikai Munkaközössége, Budapest. 1989.

Feroz **Ahmad**: The Making of Modern Turkey. Routledge. London. 1993.

Âgâoğlu **Ahmed**: Tarihî Celse (Hilâfet ve Millî Hâkimiyet, hilâfet ve millî hâkimiyet mesâili hakkında muhtelif zevâtın makâlât ve mütâliâtından mürrekep bir risâledir) Ankara. 1923. 11-32. o.

Rıdvan **Akın**: Ottoman Parliament and Its Political Legacy to Modern Turkey. International Journal of Turcologia. (Autumn 2009) Vol. 4 Issue 8. 51-67. o.

Sina **Aksin**: Istanbul Governments and the National Struggle I-II. Cem. Istanbul. 1992.

Al-Kúfi: Kitáb al-Kharáds. In: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és Közel-Kelet IV-XV. század. Szerk.: Jónás, Ilona. Osiris Kiadó. Budapest. 1999. 29. o.

Muhammad bin Salih **Al-'uthaymin**: Jogok és kötelezettségek az iszlámban. Fordította: Ahmad Abdulrahman Okváth Csaba.

<http://terebess.hu/keletkultinfo/jogok.html>

(2016. 03.21. 09:34)

İlhan **Arşel**: Constitutional development of Turkey since Republic.

37-70. o.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/344/3551.pdf>

(2013. 11. 26. 11:34)

Abd Ar-Rahman bin Abd Al-Kareem **Ash-Sheha**: Emberi jogok az iszlámban és általános tévhitek.

https://d1.islamhouse.com/data/hu/ih_books/single/hu_Emberi_jogok_az_iszlamban_es_altalanos_tevhitek.pdf

(2016. 10. 25. 10:21)

Gazi Mustafa Kemal **Atatürk**: Nutuk I. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. Istanbul. 1961.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Vol. I-III. Türk Inkilâp Enstitüsü Yayınları I., İstanbul. 1945.

Taner **Aslan**: İttihâd- Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne. Bilig. Ahmet Yesevi University Board of Trustees. No. 47. (Autumn 2008.) 79-120. o.

<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873221.pdf>

(2016. 08. 02. 8:49)

A török alkotmány alaptörvényei. (ford.: Dr. Mészáros Gyula) Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, IV. füzet, Kolozsvár. 1912.

Vahagn **Avedian**: State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey. The European Journal of International Law, 23. (2012): 3. szám. 797-820. o.

Franz **Babinger**: Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig, 1927.

Franz **Babinger**: Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–1555) (Studien zur Fugger-Geschichte, 7) München – Leipzig. 1923

In: Hans Dernschwam: Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló. Közreadja Tardy Lajos. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1984.

Balázs Judit: Az Oszmán Birodalomtól a Modern Törökországig. Berlin – Budapest – Kairó – Sopron. Lövér Print Kft. 2008.

T. B. **Balta**: Turkish Administrative Law and Institutions. In: The Reception of Foreign Law in Turkey. International Social Science Bulletin. Unesco. Vol. IX, No. I, 1957. 37-48. o.

Bóka János: Az iszlám jog alapjai. In: Bevezetés a jogrendszerek világába. (szerk.: Badó Attila – Loss Sándor). Nyitott Könyv. Szeged. 2003.

Niyazi **Berkes:** The Development of Secularism in Turkey. Hurst. London. 1964.

Gülnihal **Bozkurt:** Review of the Ottoman Legal System.

dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10563.pdf

(2014. 07.16 8:55)

Saussure de **César:** Törökországi levelek és útirajzok. Pallas Stúdió-Attraktor Kft. Budapest. 1999.

Roderic H. **Davison:** Reform in the Ottoman Empire 1856-1876. Princeton. New Jersey. 1963.

Dede Korkut könyve. Fordította: Adorján Imre és Puskás László. L1Harmattan, Európai Folklór Intézet. 2002. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár

<https://terebeess.hu/keletkultinfo/dedekorkut1.html> (2011. 08.10. 07:42)

Edward A. van **Dyck:** Capitulations of the Ottoman Empire since the year 1150. Washington Government Printing Office. 1881.

Gwynne **Dyer:** The Turkish Armistice of 1918. In: Middle East Studies, VIII/ 2-3. 1972. 143-178. o.

Mircea **Eliade:** Vallási hiedelmek és eszmék története. Osiris Kiadó. Budapest. 2006.

Sir Henry G. **Elliot**: Some Revolutions and other Diplomatic Experiences. London. 1927.

Gace **Ellison**: Turkey Today. Hutchinson. London. 1928.

Celal **Erikan**: Komutan Atatürk. Ticaret Bankasi. Ankara. 1972.

Falus Orsolya: Az iszlám alapítvány: a „waqf”. Jogtörténeti szemle. 2014.3. sz. 1-6. o.

Fekete Lajos: Párhuzam az isztambuli és budai török hivatali ügyvitel között. In: A Hódoltság török levéltári forrásainak nyomában (Szerk.: Géza Dávid). Budapest. 1993. 3-18. o.

Flesch István: Atatürk és kora. Corvina. Budapest. 2004.

Flesch István: A Török Köztársaság története. Corvina, Budapest. 2007. 16.

Fodor Pál: A Szimurg és a sárkány: Az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1533). In: Közép-Európa harca a török ellen a XVI. század első felében. (Szerk.: Zombori István) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM). Budapest. 2004. 9-35. o.

Fodor Pál: Az Oszmán Birodalom születése. In: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest. 2001. 159-174. o.

Fodor Pál: A terjeszkedés ideológiái az Oszmán Birodalomban. In: Világtörténet. Magyar Tudományos Akadémia. Tavasz-nyár. 1994. 25-32. o.

Fodor Pál: Szultán, birodalmi tanács, nagyvezír. Változások az oszmán hatalmi elitben és a nagyvezíri előterjesztés kialakulása. In: Történelmi Szemle. MTA Történettudományi Intézetének Értesítője. XXXIV. évfolyam 1992. 1-2. SZÁM 17-34. o.

Fodor Pál: Török és oszmán: az oszmán rabszolga-elit azonosságutatójáról. In: Történelmi Szemle. MTA Történettudományi Intézetének Ismertetője, 1995/4. 367-384. o.

John Freely: A szultánok magánélete. General Press. Budapest. 1999.

Helmuth von Glasenapp: Az öt világvallás. Gondolat. Budapest. 1987.

Goldziher Ignác: A hadisz kialakulása. In: Goldziher Ignác: Az iszlám kultúrája I. Gondolat. Budapest. 1981.

Mahmut Goloğlu: Erzerum Kongresi. Kalite Matbaasi. Ankara. 1968. 201-203. o.

M. F. Gülen: Allah küldötte, Mohamed. A próféta életének elemzése.

<https://fgulen.com/hu/hungarian/914-alkotasok/allah-kuldotte-mohammed>

(2014.02.11. 9:21)

Hasan Hacak: The Basis and Effects of the Division Between Private and Public Law in Classical Islamic Law. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt-Sayı 45. Eylül 2013. 51-66. o.

Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2002.

M. Sükrü Hanioglu: The Young Turks in Opposition. Oxford University Press. New York. 1995.

Hegy Klára: I. Szelim. In: Fodor Pál–Hegy Klára–Ivanics Mária: Török–tatár hódítók. Budapest, 1993. 42-

Hegy Klára - **Zimányi** Vera: Az oszmán birodalom Európában.
<http://mek.oszk.hu/08900/08980/08980.htm>

(2015. 03. 25. 11:39)

Heka László: A sari'a jog fejlődése és alkalmazása a délszláv térségben. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LXVIII. Fasc. 10.

http://acta.bibl.u-szeged.hu/37913/1/juridpol_068_fasc_010.pdf

(2016. 10. 12. 10:21)

Paul C. **Helmreich**: From Paris To Sevres - The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920. Ohio State University Press. Columbus. 1974. 4. o.

Durich Huszein **Hilmi**: Iszlám vallástörténelmi tükör. Budapest. Pallas Irod. és Nyomdai E.T. 1935.

Ibn Khaldún: Bevezetés a történelembe. (Arab eredetiből fordította, bevezette és kommentálta Simon Róbert) Osiris Kiadó, Budapest. 1995.

Colin **Imber**: The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power. Palgrave MacMillan. New York. 2002.

Halil **Inalcik**: Ottoman Methods of Conquest. Studia Islamica No. 2 (1954) 103-129. o.

Halil **Inalcik**: Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet. Istanbul. 2000.

Halil **Inalcik**: Centralization and Decentralization in-the Ottoman Empire

<https://www.scribd.com/document/219114628/Inalcik-Centralization-and-Decentralization-in-the-Ottoman-Empire>

(2014. 11.15. 15:30)

Halil **Inalcik**: Political Modernization in Turkey. In: From Empire to Republic. Istanbul. 1995.

Halil **Inalcik**: Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid.

<http://www.inalcik.com/images/pdfs/29827554ARVANiDDEFTERi.pdf>

(2011. 09. 26. 15:21)

Halil **Inalcik**: The Caliphate and Atatürk's Inkilab. In: Belleten XLVI. Sa. 182 (Nisan1982) 353-366. o.

Halil **Inalcik**: The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600. New York. 1973.

Kenan **İnan**: The Making of Kanun Law in the Ottoman Empire, 1300-1600 In: Making, using and resisting the law in European history. (Ed: Günther Lottes-Eero Medijainen-Jón Viðar Sigurðsson) Plus-Pisa University Press, Pisa. 2008. 65-75.o.

Jany János: A világ főbb jogrendszerei: A nem nyugati jogi kultúrák.

[https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/jany_janos-a_vilag_fobb_jogrendszerei\(2\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/jany_janos-a_vilag_fobb_jogrendszerei(2).pdf)

(2016.04.16. 10:21)

Jany János: Klasszikus iszlám jog. Gondolat kiadó. Budapest. 2006.

Jr. Walter Emil **Kaegi**: The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia. *Speculum*. Vol. 39. No. 1 (Jan., 1964) 96-108. o.

Kajtár István – **Herger** Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs. 2013.

Kemal H. **Karpat**: Millets and Nationality: the Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era. In: *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a pluralist Society*. Vol. I. (szerk.: Braude, Benjamin-Lewis, Bernard), Holmes and Meier. New York-London. 1982. 141-170. o.

Kemal H. **Karpat**: The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908. In: *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press Vol. 3, No. 3 (Jul., 1972) 243-281. o.

Katus László: Musztafa Kemal Atatürk. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1970.

Káldy-Nagy Gyula: Harács-szedők és ráják. Budapest. 1970.

Kéri Katalin: Holdarcú, karsú ciprusok. (Nők a középkori iszlámban) Terebess Kiadó. Budapest. 2003.

<https://terebess.hu/keletkultinfo/holdarcu.html>

Kondorosi Ferenc – **Maros** Kitti – **Visegrádi** Antal: A világ jogi kultúrái – a jogi kultúrák világa. Napvilág Kiadó. Budapest. 2008. 145. o.

Hüseyin Nail **Kubali**: XIX. század vége óta Európában Törökországban Mukayeseli Hukukun Gelişmesi ve Mukayeseli Araştırmaların Bugünkü Durumu, (Çev.: SELİÇİ, Ö.), Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, Yıl:7.

<http://atif.sobiad.com/sobiadfiles/sobiadarsiv2/TBTKK/IUMKHAD/1023002321.pdf>

(2015. 05. 02. 16: 21)

William L. **Langer** – Robert P. **Blake**: The Rise of the Ottoman Turks and Its Historical Background, The American Historical Review, Vol. 37, No. 3 (Apr., 1932).

Lers Vilmos: A konzuli bíraskodás intézménye. Lampel Róbert Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedés. Budapest. 1904. 58. o.

Bernard **Lewis**: Cultures in Conflict: Christians, Muslims, and Jews in the Age of Discovery. Oxford, Oxford. University Press. 1995.

Bernard **Lewis**: Isztambul és az oszmán civilizáció. Gondolat. Budapest. 1981.

Bernard **Lewis**: The Emergence of Modern Turkey. Oxford University Press. 2002.

Lajtor László: A keleti kérdés története. Faust Imre Kiadása. Budapest. 1940.

Ligeti Lajos: A mongolok titkos története. Osiris. Budapest. 2004.

Martin **Lings**: Az iszlám prófétája. Hanif Iszlám Kulturális Alapítvány. Budapest. 2003.

Majoros István: Politikai modernizáció az Oszmán Birodalomban, 1774–1914. Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. Egyesület Közép-Európa Kutatására. VI. évfolyam 1–2. szám, 2013/1–2. No. 20–21. 28–38. o.

Andrew **Mango**: Atatürk. John Murray. London. (Paperback edition) 2004.

Maróth Miklós: Iszlám és politikaelmélet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 2013.

Abu-l-A'lá **Mawdudi**: Az iszlám alapelvei. Magyarországi Muszlimok Egyháza. Budapest. 2007.

Earle Edward **Mead**: The New Constitution of Turkey. Political Science Quarterly (Mar./1925) Vol. 40. Issue 1. 73-100. o.

Arno J. **Mayer**: Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles 1918-1919. New York. 1967.

Mezey Barna – **Szente** Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörénet. Osiris Kiadó. Budapest. 2003.

Ema **Miljković**: The Timar System in the Serbian Lands from 1450 to 1550: With a Special Survey on the Timar System in the Sanjak of Smederevo. Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 1, Issue 1, November 2014. 36-47. o.

Jahijá Ibn Saraf Ad-Dín An **Nawawij**: Negyven hagyomány. Az iszlám vallás alapvető tanításai

http://www.federatio.org/mi_bibl/Negyven_hagyomany.pdf

(2016.06.04. 09:13)

Arzu **Oğuz**: Hukukun Bağımsız Bir Alanı Olarak Karşılaştırmalı Hukukun Konusu ve Metodu.

<http://www.acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/186/458.pd>

(2010. 11.07. 8:36)

İlber **Ortaylı**: Az Oszmán Birodalom leghosszabb évszázada. Attraktor. Máriabesnyő-Gödöllő. 2004.

H. Ozan **Özavci**: Intellectual Origins of the Republic Ahmet Âgâoğlu and the Genealogy of Liberalizm in Turkey.

<https://books.google.hu/books?isbn=9004297367>

(2015. 11. 10. 9:31)

Ergu **Özbudun**: Constitutional Law. In: Ansay Tugrul – Jr. Don Wallace: Introduction to Turkish Law. Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 2002. 19-51. o.

Sezai **Öztaş** - Ahmet Said **Candan**: Renovation Efforts in the Ottoman Education System untill Tanzimat. In: World Applied Sciences Journal. IDOSI Publications. 2012. 19 (8), 1225-1338. o.

Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás. Kőrösi Csoma Társaság. 2011. tavasz, pp. 25-73. 38. o.

Gianluca Paolo **Parolin**: Citizenship in the Arab World. Kin, Religion and Nation-State. IMISCO Research. Amsterdam University Press. 2009.

Polgár Szabolcs: Etil, a kazárok városa. Az urbanizáció kezdetei Volga-vidéken a középkorban. Szerk.: Galamb György. AETAS 26. évf. 2011. 3. sz.

Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról. (Közreadja: Tardy Lajos) Gondolat Kiadó. Budapest. 1977.

Avi **Rubin**: Legal borrowing and its impact on Ottoman legal culture in the late nineteenth century. In: *Continuity and Change* 22 (2). Cambridge University Press 2007. 279–303. o.

Steven **Runciman**: A kereszties hadjáratok története. Osiris. Budapest. 2002.

Szádi: *Vagy-vagy*. Fordította: Képes Géza. In: *Rózsáskert*. (Válogatta: Bodrogligeti András) Európa. Budapest. 1961. 94. o.

Paul **Rycaut**: *The present state of the Ottoman Empire*. London. 1680.

Akgün **Seçil**: The emergence of the Tanzimat in the Ottoman Empire.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/834/10541.pdf>

(2011. 10. 11. 15: 36)

Mehmet **Seyitdanlioğlu**: *The Rise and Development of Liberal Thought in Turkey*. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. Cumhuriyetimizin 75 Yılı Özel Sayısı. Ankara. 1976. 151-161. o.

J. Stanford **Shaw** – Ezel Kural **Shaw**: *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*. III. kötet. Cambridge University Press, Cambridge. 1977.

Simon Róbert: *A korán világa*. Helikon Kiadó. Budapest. 1987.

Simon Róbert: *Politika az iszlámban. A muszlim társadalom autonómiája*. Corvina. Budapest. 2016.

Salahi **Sonyel**: Turkish Diplomacy 1918-1923. Sage. London. 1975.

Szigetvári Tamás: Az iszlám jelenléte a török gazdaságban. In: Műhelytanulmányok. MTA Világgazdasági Kutatóintézet. 79. szám 2008. augusztus. Budapest. 3-23.o.

Tardy Lajos: A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII–XIV. században. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1980. 63. o.

Selahettin **Tansel**: Mondros'tan Mudanyaya Kadar I-IV. MEB. Istanbul. 1991.

The New Constitution in Turkey and International Law. The American Journal of International Law. Vol. 2. No. 4 (Oct., 1908) 842-845. o.

Hülya **Toker**: Turkish Army from the Ottoman Period until Today, In: International Review of Military History, No. 87. 105-123. o.

Tóth J. Zoltán: Bűnök és büntetések a kora középkori iszlám jogban. Jogelméleti Szemle. 2006/2.

http://www.jesz.ajk.elte.hu/2006_2.html

(2016. 07.05. 9:43)

François Baron de **Tott**: François Baron de Tott emlékiratai a törökökről és a tatárokról (a fordítói munkaközösséget vezette, a bevezető tanulmányt írta, a könyvet szerkesztette: dr Tóth Ferenc), Vasi Szemle, Szombathely, 2008.

Christopher **Tuck**: 'All Innovation Leads to Hellfire': Military Reform and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century. In: The Journal of Strategic Studies, Vol. 31, No. 3 (June, 2008) 467-502. o.

Tusor András: Az iszlám vallás étkezési előírásai. Terebess Ázsia Lexikon.
<http://www.terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/islametel.html>

(2015.11.01. 10:21)

'Umar válasza vezérének, Abú 'Ubajdának, a szíriai arab haderők parancsnokának.

In: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és Közel-Kelet IV-XV. század. Szerk.: Jónás, Ilona. Osiris Kiadó. Budapest. 1999. 28. o.

Coşkun **Üçok**: "1876 Anayasasının Kaynakları". Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976. Hazırlayan: Siyasi İlimler Türk Derneği. Ankara. 1976.

Mitja **Velikonja**: Religious Separation & Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina (Transl.: Rang'ichi Ng'inja) Texas A&M University Press. 2003.

H. V. **Velidedeoglu**: The Reception of the Swiss Civil Code in Turkey. In: The Reception of Foreign Law in Turkey. International Social Science Bulletin. Unesco. Vol. IX, No. I, 1957. 60-65. o.

Bill **Warner**: Saria törvény nem muzulmánoknak. Center for the Study of Political Islam. LLC. 2010. 31. o.

<http://docplayer.hu/1355696-Saria-torveny-nem-muzulmanoknak-a-saria-torveny-nem-muzulmanoknak-bill-warner-dzsihadfigyelo.html>

(2016. 03. 11. 09:20)

Mehmet **Yetişgin**: The Ottoman Way of Governing Multi-Ethnic and Multi-religious Communities.

<http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1157/13616.pdf>

(2015. 12. 06. 18:25)

Jogforrások

Ember és polgár jogainak nyilatkozata

<http://mek.oszk.hu/00000/00056/html/228.htm>

(2016. 03. 11. 9:31)

Sened-i Ittifak (1808)

<http://www.anayasa.gen.tr/senediittifak.htm>

Hatt-ı Sharif Humayunu (1839)

<http://www.anayasa.gen.tr/gulhane.htm>

(2012. 09. 23. 11:46)

Islâhat Fermânı (1858)

<http://www.anayasa.gen.tr/reform.htm>

(2012. 09. 23. 11:52)

Kânun-u Esâsî (1876)

<http://www.anayasa.gen.tr/1876constitution.htm>

(2012. 09. 23. 12:03)

Kanun No. 85. - Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 1921.

www.anayasa.gen.tr/1921-tek-orijinal.pdf

(2013. 11. 22. 9:31)

1921. évi Alkotmány (angol ford.: Ö. F. Gençkaya)

<http://www.bilkent.edu.tr/~genckaya/1921C.html>

(2013. 11. 12. 16:31)

Treaty of Peace Between The Allied & Associated Powers and Turkey Signed at Sevres - August 10, 1920.

http://sam.baskent.edu.tr/belge/Sevres_ENG.pdf

(2013. 04. 25. 19:31)

Treaty of Lausanne

https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne

(2015. 09. 24. 13:21)

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 1924

<http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>

(2015. 11. 15. 14:42)

1924. évi Alkotmány (angol ford.: Ö. F. Gençkaya)

<http://www.bilkent.edu.tr/~genckaya/1924constitution.pdf>

(2011. 11. 12. 16:42)

Egyéb források

<http://iszlami.com>

<http://www.dolmabahce.tr>

<http://www.kislexikon.hu>

VI. Summary

In the summer of 1683, the awesome army of the Ottoman Empire, under the command of the Grand Vizier Kara Mustafa, tried after opening the gates of Vienna and thus gates of Europe by force. In 1959, Turkey applied for a request to join the newly created European Economic Community. Shortly after more than two and a half centuries, in 1959, Turkey's application turned towards Europe, which expressed its intention to join the newly created European Economic Community. Indeed, at that time, Turkey among other Western European countries has been the member of NATO since 1952. Over the last couple of decades, Turkey has expressed its determination to join the European Union more or less firmly. During this two and a half centuries, not just the way of knocking has changed. Nevertheless, from the 17th century, the once powerful Ottoman Empire gradually shrunk and lost its power, and in the 18th century it was only referred to as "a sick man in Europe." Alliance-building issues based on ethnic, religious, economic, political and balance-of-power relations were also commonly referred to as "Eastern Question". Apart from the differences on field of cultural, economic, and social characteristics, it is important to emphasize that the Ottoman state was built on completely different principles of state organization than the countries of Europe, namely the Islamic religious system that governed the state in its very essence, and therefore resulted in a very different legal system.

It is no exaggeration that during this two and a half centuries the Sublime Porte of Ottomans could have witnessed such a radical change among others also in the Ottoman legal system which is a subject of present study. This is why this topic is so remarkable for me and probably inexhaustible for the legal history.

Taking all this into consideration the focus of my dissertation is the process of transforming the legal system of the Ottoman state featured by so outstanding legal documents and laws - for example Gülhane Edict etc. - as cornerstones. These documents were finger-posts of the prosperous, stagnant and slow, but still unstoppable, decaying periods of the Ottomans. Finally the Ottoman Empire turned to its agony. Furthermore, my examination extended to the struggle for the modern and independent nation-state, the revival of Turkish statehood in the image of the Republic of Turkey and the goals, turning points, results and changes affecting the ottoman-turkish legal system which are characterized by Kemal Atatürk's activities. Concerning the analysis of the change in the

legal system I have devoted attention to two main pillars: on the one hand that structures of the state and the other hand that defined relations between individuals.

The research topic gave me not only the simple possibility to follow the modernization process of the legal system of a state, but also to trace the shifting of the legal system from the Islam religious law to the radically different continental legal system. By adoption of foreign law it ultimately resulted in the construction of a modern European nation state. I studied the most important legal documents what indicated the way of the transformation process and took also into consideration the historical and social background determining the promulgation, as well as constraining circumstances and influencing factors defined by external and internal political conditions.

Divided into three parts, present dissertation bring out and retraces the most important stages and tendencies of the transformation of the Ottoman-Turkish legal system from the period of the Golden Age of the Empire to the state reforms of Atatürk.

In the first part the dissertation aims to map out the main principles of the Ottoman state and legal system from the beginning to the Golden Age, primarily the main features of the legal and administrative system defining the superstructure of the Empire. I needed to take into account the characteristics that had been implied in the principles of social and state organization that ensured the success of initial expansion. I also did this because the European tradition that we know is so different from the historical, cultural and religious traditions, which are the basis for the differences in the particular Ottoman legal system. As a first step, I considered analyzing the principles and characteristics of the Ottoman legal system based on the Islamic Holy Book, the Quran. From my point of view in the absence of this, it would be less to interpret some social and legal phenomenon, the content, the role, the effect of the concepts, the impossibility or the necessity of the change. On the other hand, in order to be able to describe the magnitude of legal and desired social transformation in its entirety.

The second part of the dissertation presents the changes took place in the superstructure and the legal system of the empire from the period of stagnation and the slow decline of the empire. As early as the 18th century, the views and political intentions which, as the direction of possible changes, followed the principles of the Enlightenment and Western European legal practice. At that time the issue of reforming the divine origin Islamic law or at least its compatibility with Western European jurisdictions has arisen. Starting from early reform experiments - depending on the momentary weight of supporters

group of the tradition or of the Western exemplary - significant advances and the clouds of the initiatives have indicated the difficulty of the way.

Really significant results were taken by the epoch called the Tanzimat. The Gülhane set the Tanzimat on and concluded with the publication of the Basic Law of 1876. When the first Ottoman Constitution came into force the Ottoman state turned to constitutional monarchy. I paid particular attention to the analytical presentation of legal documents of the era, without I had ignored the impacts of the European Great Powers's aspirational Oriental policy on the reform of the empire. The era created the possibility of the European development of private law and trials, which breaks the hegemony of *Sari'a*. In the process of legislation the adaptation of alien laws played a significant role. Since the constitutional amendments of 1908-09 meant the beginning of a really functioning constitutional monarchy and parliamentary governance.

In the focus of the third part of the dissertation firstly stands the process of achieving of the external and of the internal sovereignty of the forming Turk state from point of public law. Subsequently, the parsing of Constitution of the Turkish Republic of 1924, following the background and principles of the Kemalism aiming transformation of the whole Turkish state and society, as well as the reform of private law, in particular the features of Turkish Civil Code, will be presented.